RIJEČ
časopis za slavensku filologiju

Hrvatsko filološko društvo - Rijeka

RIJEČ
časopis za slavensku filologiju

Uredništvo:

dr. sc. Estela Banov-Depope (Rijeka)
dr. sc. Dragutin Horvat (Zagreb)
dr. sc. Goran Kalogjera (Rijeka)
dr. sc. Šimun Musa (Mostar)
dr. sc. Milan Nosić (Rijeka)
dr. sc. Francka Premk (Ljubljana)
dr. sc. Agnieszka Spagińska-Pruszak (Gdańsk)
dr. sc. Oldřich Uličný (Praha)

Glavni i odgovorni urednik:
dr. sc. Milan Nosić

RIJEČ izlazi tri puta godišnje

UDK 80 (05) ISSN 1330-917X

Rijeka	2007.	god. 13.	sv. 2.	204. str

UDK 80 (05) ISSN 1330-917X

RIJEČ

časopis za slavensku filologiju

HFDR

RIJEKA, 2007.

RIJEČ

РИЈЕЧ

ⰢⰻⰹⰵⰧⰻⰺⰻⰽ

VERBUM

ΛΟΓΟΣ

كلمة

הדבר

U čast
prof. dr. Ivanu Pederinu

Split, 26. prosinca 1934.

Milan Nosić, Biografija i bibliografija Ivana Pederina
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 7. - 36.

Milan Nosić

Biografija i bibliografija Ivana Pederina

Prof. dr. Ivan Pederin je rođen 26. prosinca 1934. godine u Splitu u građanskoj obitelji koja se je doselila iz Kućišća na Pelješcu gdje im je kuća tradicionalno bila kapetanska. Pučku školu i klasičnu gimnaziju pohađao je u rodnom gradu. Iz gimnazije je bio izbačen 1951. god. zajedno s još stotinjak učenika zato što su tadašnji hrvatski vlastodršci smatrali da je mladi Ivan buržujsko dijete pa se stoga i ne mora školovati jer mu je otac bio odvjetnik i HSS-ovac koji nije sudjelovao u partizanskom pokretu, a ni nakon rata nije aplaudirao postupcima nove vlasti. Bez obzira na nedaće i stalni strah da će mu oca progutati mrkla noć, što je u poratnim godinama bilo uobičajeno, ipak je uspio maturirati 1954. god.. Tih je pak godina pisao pjesme i prevodio Kafku kojega je uveo u hrvatsku književnost. Godine 1955. objavio je u splitskom časopisu *Vidik* prijevod jedne Kafkine pripovijetke i kratak prikaz o tom njemačkom piscu. Nadalje, sudjelovao je u osnivanju časopisa *Kritika*, ali budući da osnivatelji za to nisu imali partijsko odobrenje, zbog tih je aktivnosti završio u tamnici.

Nakon položene mature započeo je studij talijanske i njemačke filologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a dovršio ga je u Zadru 1961. god.. Nakon diplomiranja kratko vrijeme je radio u Splitu kao gimnazijski profesor njemačkoga jezika, a potom je godinu i pol proveo u Münchenu zahvaljujući stipendiji dobivenoj od Goetheova instituta. Po završenoj specijalizaciji u Njemačkoj životni put ga je doveo u Beograd gdje je dobio posao knjižničara. U Beogradu je ostao tri godine, na Filološkom fakultetu završio je posljediplomski studij i stekao diplomu magistra obranivši radnju o motivima junačke ženidbe s preprekama u hrvatskoj i srpskoj narodnoj epici spram njemačkoga srednjovjekovnoga epa. Od 1967. do 1970. god. živio je u Splitu gdje je radio kao prevoditelj u vanjskotrgovinskim poduzećima. Godine 1970. preselio se je u Zadar kamo je bio pozvan da na tamošnjem Filozofskom fakultetu nastupi na mjestu asistenta za njemačku književnost. Njegova sveučilišna karijera u Zadru nije bila duga vijeka jer je već 1974. god. zbog članstva u Matici hrvatskoj bio otpušten s radnoga mjesta pod optužbom da je hrvatski nacionalist. U tih nekoliko godina provedenih u Zadru puno je pisao i objavljivao, čak četrdesetak radova, u književnim i znanstvenim časopisima u domovini i inozemstvu. Dobivši otkaz i ostavši bez stalnih prihoda, da bi prehranio sebe i svoju obitelj, sljedeće dvije godine morao je kao fizički radnik raditi u građevinarstvu. Iako je imao diplome profesora i magistra filologije, za nj nije bilo odgovarajućega posla, kao ni za njegovu suprugu, profesoricu povijesti i likovnih umjetnosti jer su to tako na tajnim sastancima odlučili zadarski partijaši i udbaši. U Hrvatskoj su nakon 1971. god. mnogi nacionalno svjesni intelektualci udaljavani s radnih mjesta, uhićivani i zatvarani, proganjani i onemogućavani

u radu, ne samo oni nego i članovi njihovih obitelji. Nakon dviju godina provedenih na poslovima građenja kuća, uspio se je 1977. god. zaposliti kao arhivist u Historijskom arhivu u Zadru. U tom je arhivu napredovao u službi pa je tako 1980. god. postao znanstveni suradnik, 1983. viši znanstveni suradnik, 1986. znanstveni savjetnik i 1987. arhivski savjetnik.

Godine 1979. obranio je na Filozofskom fakultetu u Zadru doktorsku disertaciju pod naslovom *Njemačka književnost u hrvatskom časopisu Vienac*. Na obranu je čekao punih sedam godina zato što zadarska partijska vrhuška, protivno važećim zakonima, nije dopuštala znanstvenu afirmaciju svojih neistomišljenika što je pak bilo uobičajeno u tadašnjoj državi. I sama obrana se je odvijala u napetoj atmosferi jer je u punoj dvorani bilo udbaških provokatora koji su namjeravali stvoriti incidentnu situaciju i dovesti do prekida, pa i do uhićenja prof. Pederina ako izgubi strpljenje i izjavi nešto što je po njihovu mišljenju bilo kažnjivo. Čudna je bila i daljnja sudbina njegove doktorske radnje, u Zadru se do nje nije moglo doći, iako je trebala biti dostupna znanstvenoj javnosti, a u Zagrebu je jedan primjerak, namijenjen objavljivanju, ležao u ladici više od četvrt stoljeća, točnije 27 godina, i čekao da bude objavljen tek 2006. god. pod naslovom "Časopis Vienac i književna Europa". Očito je da razlog nije bio u neimanju novaca.

Teško je bilo živjeti i raditi u prošlom režimu u kojem istina nije bila na cijeni, a rad i znanje još manje. Godine 1985. rečeno mu je da će biti vraćen na Fakultet, ali ako se pokaje i prizna svoje pogrješke. Voljeti svoj narod ni u jednoj kulturi, nikada i nigdje, nije bio grijeh pa se stoga nije imao za što kajati. Trebalo je pak čekati promjenu političkih prilika, raspad avnojevske Jugoslavije i formiranje nezavisne hrvatske države pa da zadarski Filozofski fakultet 1991. god. proglasi nevažećom svoju nekadašnju nečasnu odluku o izgonu prof. Pederina s toga fakulteta, o udaljenju iz nastave i otkazu njegovih radnih obveza. Čak su mu se i ispričali za ono što su mu učinili, ali mu štetu nisu nadoknadili. Prof. Pederin je dobio svojevrsnu zadovoljštinu, vraćen je u nastavu i izabran u znanstveno-nastavno zvanje redovitoga profesora za njemačku književnost. To mu je zvanje potvrđeno tek 1999. god.. Umirovljen je 1. listopada 2005. god..

Iako je u mirovini, prof. Pederin ne miruje nego i dalje neumorno piše i objavljuje što potvrđuje i njegova bogata bibliografija na kraju ovoga članka. Do sada je objavio 412 radova, uglavnom znanstvenih. Većinu svojih radova objavio je na hrvatskom jeziku (340), slijede njemački (37), talijanski (25) i engleski (6), te latinski (1), francuski (1), albanski (1) i mađarski (1). Radove na njemačkom, engleskom, talijanskom, latinskom i francuskom sam je pisao. Impozantan je broj stranica objavljenoga teksta, do sada 10.277 što iznosi više od pedeset knjiga s prosjekom od 200 stranica. Najviše je pak stranica na hrvatskom jeziku (8481), slijede njemački (925), talijanski (691), engleski (66), latinski (77), francuski (15), mađarski (6) i albanski (16). Svoje je radove uglavnom objavljivao u Hrvatskoj, ali i u drugim republikama bivše države, pa i u inozemstvu (Austrija, Italija, Njemačka, Rusija, Mađarska i Engleska).

Zahvaljujući svojemu dobromu znanju devet stranih jezika (njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski, portugalski, latinski, grčki i ruski), istraživao je u knjižnicama i pismohranama diljem Europe (Dubrovnik, Split, Zadar, Zagreb, Beograd, Budimpešta, Beč, London, Pariz, Lisabon, Sevilla, Stuttgart, München, Rim, Milano, Firenca, Siena, Venecija, Trst i dr.) i o rezultatima tih istraživanja objavio brojne radove. Osim pisanja vlastitih radova prevodio je s njemačkoga i talijanskoga jezika na hrvatski, te s hrvatskoga jezika na njemački, talijanski i engleski. Od njegovih prijevoda treba istaknuti tri: s talijanskoga je preveo *Veliki katekizam proglašen od sv. Pija X.* (= *Catechismo maggiore pronulgato da san Pio X.*) (Split, 1992., 270 str.), a s njemačkoga sve putopise objavljene u knjizi *Njemački putopisi po Dalmaciji* (Split, 1989., 219 str.) i *Dalmatinsku noć* (= *Dalmatinische Nacht*) Friedricha Georga Jüngera (Orebić, 2003., 53 str.). Prevodio je i kraće priloge u knjigama drugih autora: Š. Batovića, I. Palčića, I. Mužića, E. Peričića, D. Magaša i A. Trevirke.

Impozantan je broj časopisa, zbornika i drugih publikacija u kojima je prof. Pederin objavljivao svoje radove iz filologije i historiografije (142). Radi potpunijega uvida navode se publikacije u kojima su objavljena dva i više radova: Riječ (18), Kolo (17), Crkva u svijetu (15), Dubrovnik (15), Radovi Zavoda JAZU u Zadru (14), Godišnja Njemačke narodnosne zajednice (13), Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru (12), Hrvatska obzorja (12), Zadarska smotra (11), Forum (10), Marulić (10), Croatica Christiana Periodica (10), Kačić (9), Godišnjak grada Korčule (7), Republika (7), Mogućnosti (7), Revija (7), Vjesnik Državnoga arhiva u Rijeci (7), Encyklopedia Moderna (6), Studi veneziani (6), Izraz (5), Österreich in Geschichte und Literatur (5), Vidik (4), Računovodstvo, revizija i financije (4), Osvit (4), Naše planine (4), La Cultura nel Mondo (4), Jezik (4), Hrvatski biografski leksikon (4), Diwan (4), Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku (4), Südost-Forschungen (3), Slavistična revija (3), Radio-Sarajevo (3), Obnovljeni život (3), Motrišta (3), Hrvatska revija (3), Hrvatska misao (3), Giornata di studi malatestiani (3), Adriatica Maritima (3), Vjesnik arhiva u Rijeci i Pazinu (2), Radovi Leksikografskoga zavoda (2), Mostariensia (2), Annali di storia del gioco (2), Kritika (2), Književna Rijeka (2), Književna istorija (2), Historijski zbornik (2), Gledišta (2), Dometi (2), Bibliotekarstvo (2), Archivio storico italiano (2), Aevum (2), Acta Histriae (3) i još 88 publikacija s jednim objavljenim radom.

Do sada je prof. Pederin objavio devet knjiga: *"Začinjavci", štioci i pregaoci* (Zagreb, 1977., 384 str.), *Rab u osvit humanizma i renesanse* (Rab, 1989., 96 str.), *Njemački putopisi po Dalmaciji* (Split, 1989., 113 str.), *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji, 1409. - 1797.* (Dubrovnik, 1990., 242 str.), *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima* (Zagreb, 1991., 386 str.), *Jadranska Hrvatska u povijesti staroga europskoga bankarstva* (Split, 1996., 260 str.), *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora* (Zadar, 2005., 698 str.), *Časopis Vienac i književna Europa* (Zagreb, 2006., 350 str.) i *Hrvatski putopis* (Rijeka, 2007., 212 str.). Za tisak

je pripremljeno još šest rukopisa: *Dalmacija, Jadransko pitanje, Povijesna poetika putopisa, Bosna i Balkan u Viencu, Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju* i *Austroslavensko carstvo.*

Iz svega što je rečeno može se zaključiti da je znanstveno djelo prof. Pederina s obzirom i na kvalitetu i na kvantitetu golemo i značajno što će itekako znati cijeniti buduće generacije koje će se tim djelom duhovno krijepiti i snažiti.

***

1955.

1. *Franz Kafka*, Vidik, god. 2., sv. 5., str. 50. - 53., Split, 1955. (i prijevod *Osude*).

1968.

2. *Da li postoji naša viteška epika?*, Vidik, god. 15., sv. 6., str. 69., Split, 1968.

1969.

3. *Kačićev "Razgovor ugodni naroda slovinskoga" - susret srednjega vijeka i modernog patriotizma*, Kačić, god. 2., str. 3. - 21., Split, 1969.

1970.

4. *Rodoljubni dodaci i ispuštanja u prijevodu Herderova poglavlja "Slavenski narodi" koji je objelodanjen u "Danici ilirskoj" 1835. godine*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, god. 8. - 9. (za 1968. - 1969. i 1969. - 1970.), sv. 8., str. 264. - 270., Zadar, 1970.
5. *Promjemba hrvatskog iz crkvenog u književni jezik*, Crkva u svijetu, god. 5., sv. 1., str. 65. - 74., Split, 1970. (v. bibl. 267.).
6. *Osnovni stavovi slovinstva od XVI. do XVIII. stoljeća prema slavenstvu Nikole Tommasea*, Dubrovnik, god. 13., sv. 2., str. 5. - 17., Dubrovnik, 1970.
7. *Grabovčeva koncepcija hrvatskog narodnog preporoda*, Kačić, god. 3., str. 139. - 146., Split, 1970.
8. *Književna estetika hrvatskih začinjavaca i njeno podrijetlo iz arhaičnih religioznih predodžbi*, Kolo, god. 8., sv. 7., str. 679. - 709., Zagreb, 1970.
9. *Kačićeva književna terminologija i narodna pjesma*, Kritika, god. 3., sv. 10., str. 43. - 51., Zagreb, 1970.
10. *Slovinstvo i patriotizam kod Kačića*, Makarski zbornik, sv. 1., str. 407. - 416., Makarska, 1970.
11. *Pelješka pjesnička škola*, u: *Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470. - 1970.*, str. 365. - 380., Orebić, 1970.

1971.

12. *Srpski krug kredom doktora Milorada Pavića* (Milorad Pavić*, Istorija srpske književnosti baroknog doba: XVII i XVIII vek*, Nolit, Beograd, 1970.), Dubrov-

nik, god. 14., sv. 3., str. 58. - 67., Dubrovnik, 1971.

13. *Životinje i cvijeće kao stilska sredstva hrvatskih začinjavaca*, Hrvatski znanstveni zbornik, sv. 2., str. 369. - 397., Zagreb, 1971. (pretisak u: "*Začinjavci", štioci i pregaoci*, str. 19. - 63., Zagreb, 1977.).
14. *Hrvatski jezični standard i promicanje vjere u XVII. i XVIII. st.*, Kačić, god. 4., str. 71. - 81., Split, 1971.
15. *Odnos hrvatske naobrazbe prema Kačiću kao ostvarenje hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo, god. 9. (129.), sv. 1. - 2., str. 24. - 35., Zagreb, 1971.
16. *Na izvorima jezičnog standarda u Hrvata*, Kolo, god. 9. (129.), sv. 7., str. 645. - 656., Zagreb, 1971.
17. *Načelo tendencije u književnosti naprama njemačkim teorijama o književnosti*, Kolo, god. 9. (129.), sv. 12., str. 1229. - 1236., Zagreb, 1971.
18. *Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina*, Kritika, god. 4., sv. 17., str. 211. - 224., Zagreb, 1971. (pretisak u: "*Začinjavci", štioci i pregaoci,* str. 121. - 147., Zagreb, 1977.).
19. *Dramaturgija Romana Ingardena, Ingarden u suvremenoj poljskoj književnoj kritici*, Pozorište, god. 13., sv. 1. - 2., str. 77. - 82., Beograd, 1971.
20. *Gnoza među "začinjavcima"*, Republika, god. 27., sv. 9., str. 874. - 884., Zagreb, 1971. (pretisak u: *"Začinjavci", štioci i pregaoci*., str. 67. - 80., Zagreb, 1977.).
21. *Autonomaštvo, niski udarac strane centralizacije*, Vidik, god. 18., sv. 32. - 33., str. 9. - 15., Split, 1971.
22. *Kačić prema tradiciji u književnosti i njegov udio u preobrazbi hrvatskog stiha*, Vidik, god. 18., sv. 32. - 33., str. 92. - 103., Split, 1971. (pretisak u: "*Začinjavci", štioci i pregaoci,* str. 151. - 172., Zagreb, 1977.).

1972.

23. *Legenda o Faustu u romanu "Janko Borislavić" Ksavera Šandora Đalskog*, Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, sv. 9. (za 1971. - 1972.), str. 85. - 93., Zadar, 1972. (pretisak u: *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom, 1945. - 1994*., str. 186. - 192., Zabok, 1998.).
24. *Obnova hrvatskog kazališta tijekom posljednje trećine 19. st. u okviru njemačkih kazališnih strujanja*, Republika, god. 28., sv. 1., str. 6. - 24., Zagreb, 1972.
25. *Estetski idealizam Jorgovanićeve proze i njegovi njemački uzori*, Republika, god. 28., sv. 3. - 4., str. 343. - 359., Zagreb, 1972.
26. *Teologijski termini u upotrebi hrvatskih začinjavaca naprama njihovoj upotrebi u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka*, Republika, god. 28., sv. 5., str. 504. - 529., Zagreb, 1972. (pretisak u: *"Začinjavci", štioci i pregaoci*, str. 83. - 117., Zagreb, 1977.).
27. *Športski turizam u jadranskoj Hrvatskoj na početku ovog stoljeća*, Turizam, god. 20., sv. 11. - 12., str. 30. - 34., Zagreb, 1972.

1973.

28. *Balthasar Hacquet, prvi folklorist i etnolog hrvatskih krajeva*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, god. 11. (za 1972. - 1973.), sv. 11., str. 421. - 440., Zadar, 1973.
29. *Drama Ludwiga Achima von Arnima o Dubrovniku*, Dubrovački horizonti, god. 5., sv. 12. - 13., str. 16. - 21., Dubrovnik, 1973.
30. *Pojava neumjetničke proze u franjevačkoj književnosti Bosne i Dalmacije*, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti, sv. 2., str. 63. - 71., Sarajevo, 1973.
31. *Istra u austrijskim i njemačkim putopisima 18. do 20. st*., Istarski mozaik, god. 11., sv. 6., str. 54. - 68., Pula, 1973.
32. *Izlet austrijskog botaničara Seenusa na Velebit 1968. godine*, Naše planine, god. 25., sv. 3. - 4., str. 70. - 73., Zagreb, 1973.
33. *Austrijsko turističko i planinsko novinstvo o jadranskim krajevima*, Naše planine, god. 25., sv. 11. - 12., str. 268. - 272., Zagreb, 1973.
34. *Der Pandurenoberst Franz von der Trenck als Held österreichischer, derutscher und kroatischer Literatur*, Österreich in Geschichte und Literatur, god. 17., sv. 6., str. 382. - 402., Beč (Wien), 1973.
35. *Murad Efendi - Franz Werner*, Südost-Forschungen, god. 32., str. 106. - 122., Beč (Wien), 1973.

1974.

36. *Franz Petter i Dalmacija*, Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti, god. 12. (za 1973. - 1974.), sv. 12., str. 105. - 126., Zadar, 1974.
37. *Pojava književnog putopisa u njemačkoj putopisnoj književnosti o dalmatinskoj Hrvatskoj*, Encyclopaedia Moderna, god. 9., sv. 26., str. 47. - 60., Zagreb, 1974.
38. *Njemačka filozofija kao pobuda lirici Silvija Strahimira Kranjčevića*, Encyclopaedia Moderna, god. 9., sv. 27., str. 5. - 14., Zagreb, 1974. (pretisak u: *"Začinjavci", štioci i pregaoci.,* str. 351. - 368., Zagreb, 1977.).
39. *Njemački vodiči za jadransku Hrvatsku do 1914. godine*, Naše planine, god. 26., sv. 12., str. 187. - 192., Zagreb, 1974.
40. *Austrijski putopisci prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797. - 1814., 1848., 1859. i 1866. god*., Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 21., str. 197. - 215., Zadar, 1974.
41. *Das küstenländische Kroatien in der deutschen und österreichischen Reiseliteratur*, Südost-Forschungen, god. 33., str. 311. - 318., Beč (Wien), 1974.

1975.

42. *Starine dalmatinske Hrvatske kao nadahnuće austrijske putopisne književnosti biedermeiera, romantike i realizma*, Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru, Razdio

filoloških znanosti, god. 13. (za 1974. - 1975.), sv. 13., str. 273. - 297., Zadar, 1975.

43. *La Dalmazia nelle relazioni di viaggio austriache e tedesche*, Aevum, god. 49., sv. 5. - 6., str. 485. - 505., Mletci (Venezia), 1975.
44. *Franjo I. u Zadru 1818. godine*, Kačić, god. 7., str. 105. - 121., Split, 1975.
45. *Počeci speleologije u Hrvatskoj*, Naše planine, god. 27., str. 70., Zagreb, 1975.
46. *Die Morlaken in der deutschen Reiseliteratur*, Die Welt der Slaven, Halbjahresschrift für Slawistik, god. 19. - 20. (za 1974. - 1975.), str. 273. - 298., Beč (Wien), 1975.

1976.

47. *Österreichs Weg an die Adria, Das Bild Dalmatiens i der Reiseliteratur bis zu Hermann Bahr*, Österreich in Geschichte und Literaur, god. 20., sv. 1., str. 35. - 48., Beč (Wien), 1976.
48. *Nastanak književnog mita o Franji Trenku*, Forum, god. 15., sv. 3., str. 550. - 558., Zagreb, 1976. (pretisak u: *"Začinjavci", štioci i pregaoci,* str. 175. - 221., Zagreb, 1977.).
49. *Umjetna balada hrvatskog predrealizma,* Izraz, god. 20., sv. 2., str. 284. - 296., Sarajevo, 1976.
50. *Dalmacija u njemačkoj putopisnoj književnosti između dva rata,* Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 22. - 23., str. 111. - 124., Zadar, 1976.

1977.

51. *Franjo Marković i hrvatski panslavisti herderovskog kova s kraja 19. st*., Izraz, god. 21., sv. 3., str. 292. - 311., Sarajevo, 1977.
52. *Austrijski trivijalni putopis o dalmatinskoj Hrvatskoj*, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 24., str. 129. - 142., Zadar, 1977.
53. *Der historische Roman in Österreich und Kroatien*, *Eduard Breier und August Šenoa*, Österreichische Osthefte, god. 19., sv. 4., str. 276. - 286., Beč (Wien), 1977.
54. *Njemačka književnost u hrvatskom časopisu Vijenac, 1869. - 1903.* (doktorska disertacija u rukopisu), Zadar, 1977. (v. bibl. 406.).
55. *"Začinjavci", štioci i pregaoci*: *vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 384 str., Zagreb, 1977. (knjiga).

1978.

56. *Putopis u predgrađu lijepe književnosti*, Izraz, god. 22., sv. 1. - 2., str. 121. - 129., Sarajevo, 1978. (pretisak u: *Hrvatski putopis*, str. 174. - 181., Rijeka, 2007.).
57. *Kavanska lirika Antuna Kovačića*, Forum, god. 17., sv. 1. - 2., str. 304. - 313., Zagreb, 1978.
58. *Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj*, Adriatica maritima Centra JAZU u Zadru, sv. 2., str. 105. - 126., Zadar, 1978.

59. *Njemačka filozofija u kasnim djelima Đalskog*, Izraz, god. 22., sv. 7. - 8., str. 1015. - 1028., Sarajevo, 1978.
60. *Jadranska Hrvatska kao epski prostor austrijskog (trivijalnog) zavičajno-turističkog romana*, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 25., str. 319. - 347., Zadar, 1978.
61. *Na izvorištima trivijalne književnosti: njemačka sablasna pripovijetka (Geistergeschichte) i engleska gotska pripovijetka (Gothic Story) prema kriminalističkom romanu*, Izraz, god. 22., sv. 11. - 12., str. 1517. - 1540., Sarajevo, 1978.
62. *Hrvatske i slovenske teme Arthura Achleitnera u okviru politike velikoaustrijskog kruga*, u: *Prilog proučavaju lika Hrvatske u njemačkom trivijalnom romanu,* Rad JAZU, sv. 380., str. 537. - 553., Zagreb, 1978.
63. *Književna i vanknjiževna isposredovanost lika Nijemca u prozi hrvatskog realizma,* Književna istorija, god. 11., sv. 42., str. 261. - 276., Beograd, 1978.

1979.

64. *Naši pisci na njemačkom jeziku u razdoblju realizma,* Forum, god. 18., sv. 4. - 5., str. 838. - 860., Zagreb, 1979.
65. *Antun Pušić, guverner Zelenortskih otoka, admiral i znanstvenik na početku prošloga stoljeća*, Adriatica maritima Zavoda JAZU u Zadru, sv. 3., str. 169. - 179., Zadar, 1979.
66. *Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818 g.),* Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, sv. 17., str. 431. - 463., Dubrovnik, 1979.
67. *Hrvatska, osobito njezino primorje, te Hrvati i Balkan u njemačkoj lijepoj književnosti,* Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 26., str. 121. - 170., Zadar, 1979.
68. *Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma,* Književna istorija, god. 11., sv. 44., str. 619. - 674., Beograd, 1979.

1980.

69. *Odnos ekspresionizma i egzistencijalizma u djelu Franza Werfela*, Marulić, god. 13., sv. 5. - 6., str. 482. - 496., Zagreb, 1980.

1981.

70. *Ideološka i književno-putopisna pitanja Lovrićevih 'Osservazioni' 1776. god.,* Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 27. - 28., str. 203. - 214., Zadar, 1981.
71. *Pjesnik Rudolf Sieber kao turistički novinar u Splitu,* Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 27. - 28., str. 241. - 252., Zadar, 1981.

1982.

72. *Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj*, Jezik, god. 29., sv. 3., str. 65. - 73., Zagreb, 1982.
73. *Gospodarski razlozi austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i razvoj njene privrede 1878. - 1918. u svjetlu austrijske putopisne literature*, Prilozi Instituta

za istoriju u Sarajevu, god. 18., sv. 19., str. 271. - 289., Sarajevo, 1982. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 613. - 636., Zadar, 2005.).

74. *Austrijski humorist Theodor Schiff o starom Splitu prije prijelaza općine u narodnjačke ruke*, Mogućnosti, god. 29., str. 1090. - 1095., Split, 1982.
75. *K. Marx i F. Engels o pitanju panslavizma*, Historijski zbornik, god. 35., str. 279. - 291., Zagreb, 1982.
76. *Fond rapskih knezova i bilježnika*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 25., str. 9. - 43., Rijeka, 1982.
77. *Književno-sociološka pitanja recepcije romansirane biografije*, Radio-Sarajevo (treći program), god. 11., sv. 38., str. 245. - 268., Sarajevo, 1982.
78. *Austrijska putopisna djela o Bosni i Hercegovini*, Radio-Sarajevo (treći program), god. 11., sv. 39., str. 427. - 511., Sarajevo, 1982. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 497. - 559., Zadar, 2005.).
79. *Ekspresionistički postupci i balkanske teme u djelu Georga Brittinga*, Most, god. 9., sv. 40. - 41., str. 35. - 45., Mostar, 1982.
80. *Gospodarski i ideološki pristup uskočkom ratu i uskočkom mitu,* Senjski zbornik, sv. 9. (za 1981. - 1982.), str. 183. - 202., Senj, 1982.

1983.

81. *Car Franjo I. o Šibeniku u svom putnom dnevniku iz 1818. godine*, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 29. - 30., str. 179. - 206., Zadar, 1983.
82. *Đuro Ferić kao pjesnik hrvatskih fiziokrata i jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda*, Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, sv. 21., str. 225. - 250., Dubrovnik, 1983.
83. *Slika Crne Gore i Srbije u hrvatskom časopisu "Vienac"*, Istorijski zapisi, god. 36. (56.), sv. 1. - 2., str. 91. - 108., Titograd (Podgorica), 1983.
84. *Franz Werfels Beziehungen zu Tolstoi und Dostojewski*, Österreich in Geschichte und Literatur, god. 27., sv. 2., str. 91. - 99., Beč (Wien), 1983.
85. *Časopis "Vijenac" o Bosni i Hercegovini do Šenoine smrti*, Radio-Sarajevo, (treći program), god. 12., sv. 40., str. 349. - 387., Sarajevo, 1983.
86. *Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku,* Marulić, god. 16., sv. 6., str. 659. - 669., Zagreb, 1983.
87. *Korespondencija između Andrije Torkvata Brlića i Šime Ljubića (1851. - 1861.)*, Revija, god. 23., sv. 6., str. 59. - 72., Osijek, 1983.
88. *Koriolan Cippico, njegov odnos prema mletačkoj vlasti i njegove veze s ugarskim dvorom*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Zadru, sv. 13., str. 193. - 196., Zadar, 1983.
89. *Bosnja, Hercegovina dhe Shqiperia si tregues letrar ne trajtiment ekspresioniste dhe surrealistike te Georg Briting-ut*, Gjurmime albanologjike, Seria e skencave historike, god. 12., str. 227. - 242., Priština (Prishtinë), 1983.

1984.

90. *Mjesto i uloga hrvatskog jezika u mletačkom Zadru i mletačkoj diplomaciji,* Jezik, god. 31., sv. 3., str. 73. - 79., Zagreb, 1984.
91. *Esejistika Milutina Cihlara Nehajeva,* Marulić, god. 17., sv. 3., str. 351. - 368., Zagreb, 1984.
92. *Prvi hrvatski putopis fra Jakova Pletikose*, Kačić, god. 16., str. 137. - 151., Split, 1984.
93. *Povijesno-politički mitovi Narodne stranke u Splitu*, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, str. 331. - 348., Split, 1984.
94. *Odnos austrijske cenzure prema europskim književnostima, filozofiji, novinstvu i političkoj ideologiji,* Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, god. 32., sv. 2., str. 201. - 228., Novi Sad, 1984.
95. *Therese von Artner und die österreichische Literaur des Biedermeiers in Zagreb*, Österreich in Geschichte und Literaur, god. 28., sv. 5., str. 300. - 312., Beč (Wien), 1984.
96. *Teologija osobnosti u Musilovom romanu*, Crkva u svijetu, god. 19., sv. 4., str. 356. - 365., Split, 1984.
97. *Fiziokratski pokret u Dalmaciji*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, god. 10., sv. 1. - 2., str. 167. - 203., Split, 1984.
98. *Put Vjenceslava Novaka prema naturalizmu, marksizmu i socijalnom katolicizmu*, Croatica Christiana Periodica, god. 8., sv. 14., str. 64. - 123., Zagreb, 1984.
99. *Il registro dei boschi dell'Istria occidentale del 1541/42*., Atti del Centro di ricerche storiche a Rovigno, sv. 14. (za 1983. - 1984.), str. 153. - 170., Rovinj, 1984.

1985.

100. *Islamischer Progressismus im Werk von Osman Nuri Hadžić und Ivan Milićević*, Südost-Forschungen, sv. 44., str. 185. - 204., Beč (Wien), 1985.
101. *Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj,* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 78., str. 123. - 150., Split, 1985.
102. *Politički parodist Günter Grass,* Savremenik, god. 31., sv. 12., str. 618. - 630., Beograd, 1985.
103. *Putopis hrvatske moderne* (*Petar Tomić, braća Seljan, A. G. Matoš, Franjo Horvat Kiš*), Marulić, god. 18., sv. 5., str. 581. - 591., Zagreb, 1985.
104. *Franjevačka i slobodnozidarska tradicija u ilirizmu,* Kačić, god. 17., str. 435. - 447., Split, 1985.
105. *Zadarske dukale o ratu i miru s Turcima od XV. do XVII. stoljeća*, Hercegovina, sv. 4., str. 131. - 147., Mostar, 1985.
106. *Antika, sredozemnost i nadrealizam u književnom djelu Ante Cettinea*, Mogućnosti, god. 32., sv. 4. - 5., str. 547. - 575., Split, 1985.

107. *Kritika teorijskih pitanja literature o Robertu Musilu,* Revija, god. 25., sv. 1., str. 19. - 40., Osijek, 1985.
108. *O književnom djelu Marina Bege*, Marulić, god. 18., sv. 2., str. 229. - 238., Zagreb, 1985.
109. *More i jadranska Hrvatska u časopisu "Vijenac"* (*1869. - 1903.*), Adriatica maritima Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Zadru, sv. 14., str. 39. - 96., Zadar, 1985.
110. *Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjig*a *(1810. - 1848.),* Bibliotekarstvo, sv. 31., str. 23. - 33., Sarajevo, 1985.

1986.

111. *Odjeci ekspresionizma i nadrealizma u hrvatskom putopisu između dva rat*a, Revija, sv. 2., str. 12. - 23., Osijek, 1986.
112. *Slika Hrvatske u književnom djelu Friedricha von Gagern,* Marulić, god. 19., sv. 5., str. 614. - 621., Zagreb, 1986.
113. *Putopisi njemačkog jezika o Dubrovniku i pitanje recepcije dubrovačke biografike,* Dubrovnik, god. 29., sv. 6., str. 93. - 111., Dubrovnik, 1986.
114. *Mitovi i likovi žena kod Güntera Grassa,* Život, god. 25., sv. 11., str. 633. - 645., Sarajevo, 1986.
115. *Josip Pasarić kao urednik Vijenca i njegov odnos prema njemačkoj književnosti kao pitanju komparatistike,* Revija, sv. 5., str. 5. - 17., Osijek, 1986.
116. *Die venezianische Verwaltung Dalmatiens und ihre Organe (XV. und XVI. Jahrhundert)*, Studi veneziani, god. 12. (novi tečaj), str. 99. - 163., Mletci (Venezia), 1986.
117. *Izbor iz pisama upućenih Šimi Ljubiću,* Croatica Christiana Periodica, god. 10., sv. 18., str. 117. - 165., Zagreb, 1986.
118. *A velencei köztársaság és magyarország szövétsege a török elleni harcban*, Levéltári közlemények, otvenhetedik évfolyam, sv. 1., str. 131. - 136., Budimpešta (Budapest), 1986.

1987.

119. *Njemački zavičajni roman i književna povijest kao lektira Adolfa Hitlera,* Gledišta, god. 28., sv. 1. - 2., str. 89. - 104., Beograd, 1987.
120. *Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru*, Rapski zbornik, str. 131. - 140., Rab, 1987.
121. *Heinrich von Littrow kao pjesnik pomoraca i njemačke manjine u Hrvatskoj,* Adrias, sv. 1., str. 287. - 321., Split, 1987.
122. *Svijet politike na jeziku Grassove satire*, *Günter Grass, Die Rättin, Luchterhand,* 1986., Revija, sv. 1., str. 77. - 85., Osijek, 1987.
123. *Slika Štajerske u austrijskom zavičajnom romanu (Heimatroman),* Slavistična revija, god. 35., sv. 1., str. 51. - 63., Ljubljana, 1987.

124. *Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurii in saeculo XV.*, Starine JAZU, sv. 60., str. 101. - 177., Zagreb, 1987.
125. *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848. - 1863.),* Bibliotekarstvo, sv. 32., str. 106. - 116 i sv. 33., str. 62. - 71., Sarajevo, 1986. - 1987.
126. *Djelo Friedricha von Gagern kao ideološki predložak nacizmu,* Slavistična revija, god. 35., sv. 4., str. 329. - 342., Ljubljana, 1987.
127. *Autograf Rusićeve polemike protiv Karamana i njegovo značenje kao prvog spisa o književnom prevođenju kod Hrvata,* Croatica Christiana Periodica, god. 11., sv. 20., str. 102. - 123., Zagreb, 1987.
128. *Putopisi Marijana Bolice i Stjepana Rajčevića,* Marulić, god. 20., sv. 2., str. 179. - 185., Zagreb, 1987.
129. *Das venezianische Handnelssystem und die Handelspolitik in Dalmatien (1409. - 1797.)*, Studi veneziani, sv. 14. (novi tečaj), str. 91. - 177., Mletci (Venezia), 1987.

1988.

130. *Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure*, Dubrovnik, god. 31. (za 1987.), sv. 3. - 4., str. 5. - 22., Dubrovnik, 1988.
131. *Dubrovački ilirac Antun Kaznačić*, Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, sv. 24. - 25., str. 161. - 170., Dubrovnik, 1988.
132. *Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu: lik Slavena i Jevreja*, Gledišta, god. 29., sv. 1. - 2., str. 212. - 228., Beograd, 1988.
133. *Vjerski i društveni nazor Heinricha Bölla u njegovoj kratkoj pripovijetki*, Crkva u svijetu, god. 23., sv. 2., str. 157. - 166., Split, 1988.
134. *Obrazovne i znanstvene prilike na Rabu u XV. st.*, Zbornik za povijest školstva i prosvjete (Zbornik za istoriju školstva i prosvete/Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete), sv. 21., str. 79. - 85., Zagreb - Beograd - Ljubljana, 1988.
135. *Pojam Evrope u njemačkoj znanosti*, Pogledi, god. 18., sv. 1., str. 301. - 307., Sarajevo, 1988.
136. *Balkanski okvir slike Slovenaca i Hrvata u austrijskom i njemačkom zavičajnom romanu*, Slavistična revija, god. 36., sv. 3., str. 283. - 291., Ljubljana, 1988.
137. *Mihovil Pavlinović kao književnik i narodnjački ideolog,* Marulić, god. 21., sv. 1., str. 52. - 71., Zagreb, 1988.
138. *Slika svijeta u Musilovom romanu,* Marulić, god. 21., sv. 6., str. 715. - 724., Zagreb, 1988.
139. *Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci*, Croatica Christiana Periodica, god. 12., sv. 22., str. 87. - 131., Zagreb, 1988.
140. *Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV. do XVIII. stoljeća i njihova služba,* Institut za istoriju u Banjaluci, Istoriski zbornik, sv. 9., str. 35. - 51., Banja Luka, 1988.
141. *Utjecaj mletačkih lučkih zdravstvenih vlasti i bolnica na razvitak bankarstva*

i trgovine u Dalmaciji, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae, god. 28., sv. 1. - 2., str. 147. - 151., Beograd, 1988.

142. *Die venezianische Verwaltung, die Innen-und die Aussenpolitik in Dalmatien* (*XVI bis XVIII. Jh.*), Studi veneziani, god. 15. (novi tečaj), str. 173. - 250., Mletci (Venezia), 1988.
143. *Sporazum paških proizvođača soli s Collegium del Sal u Mecima 1662. g.*, u: *Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga* (posebno izdanje Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu), sv. 10., str. 5. - 17., Pazin - Rijeka, 1988.
144. *Šime Ljubić između Vuka St. Karažića i talijanskog risorgimenta*, Arhivist, god. 38., sv. 1. - 2., str. 39. - 51., Beograd, 1988.

1989.

145. *Uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici nove vlasti u Dubrovniku* (*1806. - 1818.*), Dubrovnik, god. 32., sv. 1. - 2., str. 12. - 51., Dubrovnik, 1989.
146. *Pripovijetke i romani Heinricha Bölla iz poratnog razdoblja*, Obnovljeni život, god. 44., sv. 2., str. 104. - 120., Zagreb, 1989.
147. *Agricoltura ed allevamento ad Arbe nel Quattrocento*, Proposte e ricerche, god. 22., str. 42. - 51., Ancona, 1989.
148. *Kritika kapitalizma i nacionalsocijalizma u romanu Siegfrieda Lenza,* Revija, god. 29., sv. 5., str. 406. - 420., Osijek, 1989.
149. *Književno djelo Milutina Cihlara Nehajeva*, Republika, god. 45., sv. 5., str. 178. - 190., Zagreb, 1989.
150. *Böllove pripovijetke i romani šezdesetih i sedamdesetih godina na razmeđi između katolicizma i nove ljevice,* Marulić, god. 22., sv. 4., str. 523. - 535., Zagreb, 1989.
151. *Jezik kao riznica slobode*: *Heinrich Böll kao esejist,* Forum, god. 28., sv. 5. - 6., str. 736. - 755., Zagreb, 1989.
152. *Odnos austrijske vlasti prema talijanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom novinstvu u doba bokeljsko-hercegovačkog ustanka* (*1880 - 1882*), Boka, sv. 20., str. 187. - 209., Herceg-Novi, 1989.
153. *Commercio, economia, pesca, arti e mestieri in Arbe nel Quattrocento*, Archivio storico italiano, Firenze, sv. 147., str. 215. - 250., Firenca (Firenze), 1989.
154. *Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji,* Vjesnik bibliotekara Hrvatske, god. 30. (za 1987.), str. 19. - 44., Zagreb, 1989. (pretisak u: Diwan, god. 2., sv. 2., str. 115. - 140., Gradačac, 1989.).
155. *Splitsko brodogradilište u XIV. stoljeću*, Naše more, god. 36., sv. 3. - 4., str. 139. - 140., Split, 1989.
156. *Plodnost novca kao pitanje srednjovjekovnog novčarstva u Dalmaciji,* Numizmatički vjesnik, sv. 12., str. 5. - 10., Split, 1989.
157. *Mlinovi na Jadru i Cetini u okviru dalmatinskog poljodjelstva, politike i rata od*

XIV. - XVIII. stoljeća, Zbornik Cetinske krajine, sv. 4., str. 177. - 184., Sinj, 1989.

158. *Die venezianische Wirtschaft in Dalmatien mit einem Ausblick - die wirtschaftlichen probleme Dalmatiens im Blickfeld österreichischer Reiseschriftsteller des XIX. Jh*., Studi veneziani, god. 18. (novi tečaj), str. 67. - 176., Mletci (Venezia), 1989.
159. *Carrara, Frano*, u: *Hrvatski biografski leksikon,* sv. 2., str. 596. - 597., Zagreb, 1989.
160. *Carrara, Špiro,* u: *Hrvatski biografski leksikon,* sv. 2., str. 598., Zagreb, 1989.
161. *Creste de Tarallo,* u: *Hrvatski biografski leksikon,* sv. 2., str. 714. - 715., Zagreb, 1989.
162. *Crnica* (obitelj), u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2., str. 734., Zagreb, 1989.
163. *Rab u osvit humanizma i renesanse*, 96 str., Rab, 1989. (knjiga).
164. *Njemački putopisi po Dalmaciji*, str. 5. - 7., 9. - 27., 33. - 35., 44. - 45., 65. - 68., 74. - 81., 109. - 121., 139. - 144., 163. - 177., 214. - 220., 237. - 243., 272. - 275., 283. - 284., 289. - 293. i 315. - 329. (na ostalim stranicama su prijevodi njemačkih putopisa), str. 113., Split, 1989. (knjiga).
165. *Dva neobjavljena sastava Šime Ljubić* - '*Nikoliko ričih o ljubomudrju jezika slavjanskoga*' *i* '*Relazione della storia colle altre scienze e relativo metodo d'insegnamento nele scuole*', Croatica Christiana Periodica, god. 13., sv. 24., str. 78. - 115., Zagreb, 1989.

1990.

166. *Il Comune di Spalato e le sue relazioni con la Romagna, le Marche ecc. in epoca Malatestiana*, Centro studi malatestiani, storia delle signorie dei Malatesti, Comune di Civitanova Marche - Centro studi malatestiani, Atti Giornata di studi malatestiani a Civitanova Marche, sv. 7., str. 31. - 68., Rimini, 1990.
167. *Arbe nel quattrocento, Scorci di vita pubblica ed ecclesiastica, nonche di religiosità in rapporto con i domini dei Malatesti*, Centro studi malatestiani, storia delle signorie dei Malatesti, Comune di Civitanova Marche - Centro studi malatestiani, Atti Giornata di studi malatestiani a Civitanova Marche, sv. 7., str. 125. - 171., Rimini, 1990.
168. *Il commercio delle pietre di Giorgio da Sebenico con i Malatesti*, Centro studi malatestiani, storia delle signorie dei Malatesti, Comune di Civitanova Marche - Centro studi malatestiani, Atti, Giornata di studi malatestiani a Cesena, sv. 8, str. 37. - 42., Rimini, 1990.
169. *Slika demokracije, totalitarizma i kolonijalizma u kratkoj priči Siegfrieda Lenza*, Revija, god. 30., sv. 4., str. 380. - 392., Osijek, 1990.
170. *Graf Jelačić und der kroatische Nationalismus*, Österreich in Geschichte und Literatur, god. 35., sv. 2., str. 45. - 76., Beč (Wien), 1990.
171. *Zabrane dalmatinskog i stranog novinstva i časopisa* (*1865. - 1879.*) *i zameci fašističke ideologije,* Republika, god. 46., sv. 11. - 12., str. 111. - 129., Zagreb, 1990.

172. *Kamenarstvo i proizvodnja građevinskog materijala u Splitu i Šibeniku* (*XIV. - XV. st.*), Klesarstvo i graditeljstvo, god. 1., sv. 2., str. 4. - 10., Split, 1990.
173. *Mletačka uprava, privreda i politika* (*1409 - 1797*), Biblioteka "D" časopisa Dubrovnik, knj. 17., 242 str., Dubrovnik, 1990. (knjiga).
(**recenzije**: Serđo Dokoza, *Ivan Pederin, Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. - 1797.)*, Croatica Christiana Periodica, god. 15., str. 172. - 175., Zagreb, 1991.; Irina Vorob'jova, *I. Pederin, Venecijanskaja vlast', hozjajstvo i politika v Dalmaciji (1409. - 1797.)*, Sovetskoe slavjanovedenie, sv. 6., str. 109. - 110., Moskva, 1991.).
174. *Die wichigen Ämter der venezianischen Verwaltung in Dalmatien und der Einfluss venezianischer Organe auf die Zustaende in Dalmatien*, Studi veneziani, god. 20. (novi tečaj), str. 303. - 355., Mletci (Venezia), 1990.

1991.

175. *Cenzura i literatura*, Kolo, 1. (149.), sv. 4., str. 37. - 54., Zagreb, 1991.
176. *Šibenik (Sebenico) nel basso Medioevo fino al 1440.*, Archivio storico italiano, god. 149., str. 811. - 885., Firenca (Firenze), 1991.
177. *Die kroatische Zeitschrift Vienac (1869. - 1903.) über Bosnien und den Islam in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, god. 37., str. 63. - 91., Beč (Wien), 1991.
178. *Appunti e notizie su Spalato nel quatrocento*, Studi veneziani, god. 21. (novi tečaj), str. 323. - 409., Mletci (Venezia), 1991.
179. *Rousseauova misao u Hrvatskoj i njezine evropske preobrazbe,* Dometi, god. 24., sv. 4., str. 251. - 262., Rijeka, 1991.
180. *Životopisna književnost 19. stoljeća u jadranskoj Hrvatskoj*, Croatica Christiana Periodica, god. 15., sv. 28., str. 55. - 86., Zagreb, 1991.
181. *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, 386 str., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991. (knjiga).
182. *"Stručno mišljenje" Josipa Jelačića o uredovnom jeziku riječkih sudova upućeno austrijskom ministru pravde (1852.)*, Vjesnik Istarskog arhiva, god. 1. (32.), sv. 1., str. 147. - 180., Pazin, 1991.

1992.

183. *Medicina i vjerska milosrdnost u Splitu i Šibeniku potkraj srednjeg vijeka*, Medica jadertina, god. 22., sv. 14., str. 89. - 92., Zadar, 1992.
184. *More kao književni znak u djelu Paule von Preradović*, Kačić, sv. 21. - 22. (za 1989. - 1990.), str. 75. - 98., Split, 1989.
185. *Cenni storici sulle sette segrete in Dalmazia nel sec. XVIII e XIX,* La Cultura nel Mondo, god. 46., sv. 3. - 4., str. 41. - 51., Rim (Roma), 1992.
186. *Organi austrijskog nadzora nad tiskom u Dalmaciji poslije 1848.*, Arhivski vjesnik, god. 34. - 35. (za 1991. - 1992.), str. 121. - 138., Zagreb, 1992.

187. *Tommaseo pod okom austrijskog redarstva i njegovo rodoljublje*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 34., str. 197. - 235., Zadar, 1992.
188. *Ivan August Kaznačić kao pjesnik, književni kritičar, povjesničar i narodnjački ideolog,* Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (za 1990. - 1991.), god. 30., sv. 20., str. 187. - 211., Zadar, 1992.
189. *Ekspresionizam i odrazi nadrealizma kao okvir lijevim tendencijama u hrvatskom putopisu izmedju dva rata,* Encyclopaedia Moderna, god. 13., sv. 1., str. 126. - 132., Zagreb, 1992.
190. *Slobodno zidarstvo u Dalmaciji do 1839. godine*, Encyclopaedia Moderna, god. 13., sv. 4., str. 520. - 526., Zagreb, 1992. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 94. - 106., Zadar, 2005.).
191. *Pokušaj prodora na zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću*, Croatica Christiana Periodica, god. 16., sv. 30., str. 183. - 223., Zagreb, 1992.
192. *Pomorska pitanja u književnosti ranog hrvatskog realizma*, Kolo, god. 2. (150.), sv. 1., str. 20. - 38., Zagreb, 1992.
193. *Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića*, Croatica Christiana Periodica, god. 16., sv. 29., str. 85. - 125., Zagreb, 1992.

1993.

194. *Proizvodni odnosi na Rabu u 16. stoljeću*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, sv. 18. (za 1991. - 1992.), str. 201.- 221., Zadar, 1993.
195. *Prijedlog za reviziju periodizacije hrvatske književnosti*, Republika, god. 49., sv. 1. - 2., str. 59. - 69., Zagreb, 1993.
196. *Austrijska policija u borbi protiv tajnih društava u doba restauracije*, Mogućnosti, god. 40., sv. 3. - 4., str. 162. - 174., Split, 1993. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 33. - 37., Zadar, 2005.).
197. *Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft*, *Das Geheimbündlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k. k. Höheren Polizei (1819 -1830)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, god. 21. (za 1991. - 1992.), sv. 31., str. 217. - 234., Zadar, 1993.
198. *Dva romana Milana Begovića*, Dubrovnik, god. 4. (novi tečaj), sv. 1., str. 58. - 72., Dubrovnik, 1993.
199. *Uloga države i njezine subvencije u dalmatinskom novinstvu i knjžarstvu sedamdesetih godina XIX. stoljeća*, Kačić, god. 25., str. 583. - 586., Split, 1993.
200. *Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji*, Kolo, god. 3. (151.), sv. 5. - 6., str. 46. - 479., Zagreb, 1993. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 231. - 247., Zadar, 2005.).
201. *Il biografismo dell'Istria e della Dalmazia nella prima meta dell'Ottocento*, u: *Istria e Dalmazia nel periodo Asburgico dal 1815. al 1848. a cura di Giorgio Padoan*, str. 75. - 124., Ravenna, 1993.

202. *I tentativi di Garibaldi di sollevare i Balcani contro l'Impero Asburgico*, La Cultura nel Mondo, god. 47., sv. 4., str. 8. - 19., Rim (Roma), 1993.
203. *Političko nezadovoljstvo Hrvata, Srba i Talijana za Bachova apsolutizma u Dalmaciji*, Kolo, god. 3. (151.), sv. 9. - 10., str. 841. - 864., Zagreb, 1993. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 298. - 325., Zadar, 2005.).
204. *Nacionalizam i proleterski internacionalizam kao temeljna suprotnost marksizma-lenjinizma*, Hrvatska obzorja, god. 2., sv. 1., str. 105. - 115., Split, 1993.
205. *Matica hrvatska i pitanje kulta "velikog pisca"*, Zadarska smotra, god. 42., sv. 6., str. 17. - 26., Zadar, 1993.
206. *Maren Frejdenberg, prijatelj hrvatskog naroda i grada Zadra u Izraelu*, Zadarska smotra, god. 42., sv. 6., str. 93. - 98., Zadar, 1993.
207. *Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820 - 1859* (prema spisima austrijskog političkog redarstva), Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. 31., str. 149. - 156., Dubrovnik, 1993. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 288. - 298., Zadar, 2005.).

1994.

208. *Glazba na renesansnom Rabu*, Arba, sv. 1., str. 26. - 28., Rab, 1994.
209. *Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. st*., Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeke, god. 35. - 36. (za 1993. - 1994.), str. 157. - 183., Rijeka, 1994.
210. *Il sistema bancario nell'epoca Napoleonica in Dalmazia*, La Cultura nel Mondo, god. 48., sv. 4., str. 41. - 46., Rim (Roma), 1994.
211. *Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 36., str. 125. - 168., Zadar, 1994.
212. *Livno i karavanski put od Jajca do Splita u XV. st.,* u: *Livanjski kraj u povijesti*, str. 127. - 133., Split - Livno, 1994.
213. *Balkan u doba grčkog ustanka* (*1821. - 1829.*), Kolo, god. 4. (152.), sv. 7. - 8., str. 703. - 727., Zagreb, 1994.
214. *Protiv komunističke cenzure*, Hrvatska obzorja, god. 2., sv. 2., str. 397. - 404., Split, 1994.
215. *Stanje istraživanja odnosa hrvatske i njemačke književnosti*, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas,* Zbornik Njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 79. - 84., Osijek, 1994.
216. *Baština moderne u hrvatskom putopisu*, Forum, god. 33., sv. 5. - 6., str. 450. - 466., Zagreb, 1994.
217. *La Guerra fra Venezia e l'Impero Ottomano* (*1715. - 1718.*) *e l'albeggiare delle coscienze nazionali croata, serba e montenegrina*, Ateneo Veneto, god. 181., str. 201. - 228., Venecija (Venezia), 1994.

1995.

218. *Das Nibelungenlied als Nationalmythos im Vergleich mit den nationalen Mythen der Serben, Spanier und Portugiesen*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, sv. 22. - 23. (za 1992. - 1993. i 1993. - 1994.), str. 355. - 380., Zadar, 1995.
219. *Obračun Porte s balkanskim muslimanima na početku tridesetih godina prošloga stoljeća*, Hrvatska obzorja, god. 3., sv. 1., str. 73. - 86., Split, 1995.
220. *Katolici u Bosni, Hercegovini i Albaniji u prvoj polovici XIX. st*., Obnovljeni život, god. 50., sv. 1., str. 47. - 61., Zagreb, 1995. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 215. - 231., Zadar, 2005.).
221. *Nijemci i Austrijanci u kulturi dalmatinske Hrvatske,* Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 15. - 21., Osijek, 1995.
222. *Hrvatska književnost o Bosni, Hercegovini i Turskoj do pokretanja Vienca* (*1869.*), Mostariensia, god. 3., str. 115. - 134., Mostar, 1995.
223. *Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije Srpanjske revolucije (1830.)*, Hrvatska obzorja, god. 3., sv. 3., str. 665. - 680. i sv. 4., str. 921. - 928., Split, 1995. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 106. - 111., Zadar, 2005.).
224. *Pokretanje "Zore dalmatinske" u raspravama austrijske cenzure*, Zadarska smotra, god. 44., sv. 3. - 4., str. 39. - 43., Zadar, 1995. (pretisak u: *Zora dalmatinska (1844. - 1849.)*, Zadar, 1995.).
225. *Pravoslavlje i velikosrpski imperijalizam*, Zadarska smotra, god. 44., sv. 1. - 2., str. 283. - 290., Zadar, 1995.
226. *Storia dell'usura nell'antichità*, La Cultura nel Mondo, god. 49., sv. 4., str. 24. - 32., Rim (Roma), 1995.
227. *Šibensko društvo u drugoj polovici XV. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 37., str. 249. - 293., Zadar, 1995.
228. *Zajmovi i kreditna potraživanja u srednjoj Dalmaciji do kraja XIV. stoljeća*, Računovodstvo, revizija i financije, sv. 12., str. 2230. - 2235., Zagreb, 1995.
229. *Pomorske teme Viktora Cara Emina i njegovi dodiri s nadrealizmom i ekspresionizmom*, Dometi, god. 5., sv. 7. - 12., str. 131. - 143., Rijeka, 1995.
230. *Perepiska istorikov i činovnikov kak istočnik*, Po fondem Istoričeskogo arhiva g. Zadara. Gosudarstveni komitet Rossijskoj Federacii po vysšemu obrazovaniju tverskoj gosudarstvenyj universitet, Perepiska slavistov kak istoričeskij istočnik, Sbornik naučnih statej, str. 134. - 143., Tverj, 1995.
231. *Oblici otpora balkanskih muslimana reformama iz Carigrada* (prema spisima zadarske pismohrane), Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža", Razdio za društvene i humanističke znanosti, sv. 4., str. 203. - 220., Zagreb, 1995. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 187. - 215., Zadar, 2005.).

232. *Prikaz vanjskopolitičkih odnosa Srbije i Crne Gore s Habsburškom Carevinom u djelu "Die Habsburger Monarchie 1848. - 1918." pod naslovom "Die Habsburger Monarchie im System der internationalen Beziehungen"*, Historijski zbornik, god. 48., str. 267. - 269., Zagreb, 1995.

1996.

233. *Austrijska jezična politika u Hrvatskoj i briga za standardizaciju hrvatskog jezika u Dalmaciji*, Jezik, god. 43., sv. 3., str. 91. - 103., Zagreb, 1996.
234. *Književnost i politika*, Obnovljeni život, god. 51., sv. 3., str. 201. - 216., Zagreb, 1996.
235. *I banchieri medievali di Ragusa (Dubrovnik) e Cattaro (Kotor) nel quadro adriatico e mediterraneo. La cambiale, il prestito feneratizio edil credito ad lucrum. La morale dei mercanti, Adriatico*, Genti e civiltà, Società di studi romagnoli, str. 291. - 320., Cesena, 1996.
236. *Kreditno potraživanje i naplata zajmova u Zadru do kraja XIV. stoljeća*, Računovodstvo, revizija i financije, god. 6., sv. 5., str. 1017. - 1021., Zagreb, 1996.
237. *Pomorstvo i mornari u književnosti kasnog hrvatskog realizma* (*Juraj Carić, Josip Bersa, Ante Tresić-Pavičić, Josip Draženović, Nikola Šimić i Milan Šenoa*), Književna Rijeka, god. 1., sv. 1., str. 40. - 46., Rijeka, 1996.
238. *Trogir u doba Ivana Duknovića,* u: *Ivan Duknović i njegovo doba*, str. 99. - 105., Trogir, 1996.
239. *Un apporto allo studio di termini marinareschi nella media latinità della Dalmazia veneta nei secoli quatordicesimo e quindicesimo*, Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, knj. 154. (za 1995. - 1996.), (Classe di scienze morali, lettere ed arti), str. 425. - 444., Venecija (Venezia), 1996. (suautorstvo s: Ljerka Šimunković).
240. *Prilog proučavanju srednjolatinskoga pomorskoga nazivlja u mletačkoj Dalmaciji u XIV. i XV. st*., Čakavska rič, god. 24., sv. 12., str. 95. - 110., Split, 1996.
241. *August Šenoa u odnosu s austrijskom i njemačkom književnošću i političkom ideologijom*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 19. - 43., Osijek, 1996.
242. *O prijevodu riječi župan i županija na zapadnoeuropske jezike*, Prevoditelj, god. 21., sv. 66. - 67., str. 2. - 5., Zagreb, 1996.
243. *Entertainment and Fun in the XIX Century Dalmatia*, Ludica, Annali di storia del gioco, sv. 2., str. 121. - 143., Treviso, 1996.
244. *Povijest i književna povijest kao autobiografija nacije*, Encyclopaedia Moderna, god. 16., sv. 46., str. 101. - 105., Zagreb, 1996.
245. *Politička djelatnost Ivana Mažuranića 1860-ih godina u Beču*, Hrvatska obzorja, god. 4., sv. 3., str. 604. - 612., Split, 1996.
246. *Pripovijetke, kratke priče i životopisi Milana Begovića*, Književna Rijeka, god. 1., sv. 2. - 3., str. 72. - 76., Rijeka, 1996.

247. *Udio hrvatskog kapitala u mletačkim pomorskim zajmovima i potraživanjima u osvit srednjeg vijeka*, Računovodstvo, revizija i financije, god. 6., sv. 12., str. 2269. - 2271., Zagreb, 1996.
248. *Europsko državno bankarstvo u XVII. i XVIII. stoljeću i bankarske prilike u Dalmaciji*, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 12., str. 327. - 360., Split, 1996.
249. *Arhivske vijesti o iseljavanju iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine početkom XX. stoljeća*, Migracijske teme, god. 12., sv. 3., str. 219. - 226., Zagreb, 1996.
250. *Intelektualna suvremenost u liku Julija Bajamontija*, u: *Splitski polihistor Julije Bajamonti*, str. 81. - 86., Split, 1996.
251. *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Književni krug, 260 str., Split, 1996. (knjiga).
recenzije: Lovorka Čoralić, *Ivan Pederin*, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Književni krug, Biblioteka znanstvenih djela, sv. 78., Split, 1996., 258 str., Historijski zbornik, god. 49. (1996.), str. 262. - 263., Zagreb, 1996.; (J. F.) *Ivan Pederin*, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Književni krug, Split, 1996., Slobodna Dalmacija, Split, 6. lipnja 1996., str. 41.; Maren Frejdenberg, *Ivan Pederin, Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva* (*Adriatic Croatia in the History of Early European Banking*), Split: Književni krug, 1996., str. 258, Mediterranean Historical Review, god. 14., sv. 1., str. 79. - 80., Tel Aviv, 1999.
252. *Povijest arhiva i muzeja u Dalmaciji*, Zadarska smotra, god. 45., sv. 1. - 3., str. 87. - 121., Zadar, 1996.
253. *Zur Frage der Desintegration des Realismus*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio za filologiju, sv. 34. - 35. (24. - 25.), (za 1995. - 1996.), str. 273. - 288., Zadar, 1996.

1997.

254. *Velikosrpska promidžba i subverzija u Dalmaciji između 1908. i 1912.* (prema spisima zadarske pismohrane), Forum, god. 36., knj. 69., sv. 9. - 10., str. 1267. - 1286., Zagreb, 1997. (v. bibl. 304.).
255. *Uloga Andrássyjevog agenta Gustava von Thoemmel u bosansko-hercegovačkom ustanku 1875. - 1878.*, Motrišta, sv. 1. - 2., str. 45. - 51., Mostar, 1997. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 485. - 497., Zadar, 2005.).
256. *Osvajačka politika vladike Petra II. Petrovića Njegoša*, Mostariensia, sv. 6., str. 109. - 138., Mostar 1997. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 247. - 282., Zadar, 2005.).
257. *Jadransko novčarstvo i knjigovodstvo u XV. stoljeću s osvrtom na šibensko područje*, Računovodstvo, revizija i financije, god. 7., sv. 5., str. 1077. - 1082., Zagreb, 1997.

258. *Velikosrpska ideologija u Dalmaciji od okupacije Bosne i Hercegovine 1878. do početka politike novoga kursa*, Kolo, god. 6., sv. 1., str. 30. - 55., Zagreb, 1997.
259. *Die Reisebeschreibung vom frühen Christentum bis zum Ausgang der Kreuzzüge*, Riječ, god. 3., sv. 2., str. 144. - 176., Rijeka, 1997.
260. *Austro-ugarska nagodba (1867.) kao nagodba austrijske policije sa zapadnom masonerijom*, Hrvatska obzorja, god. 5., sv. 3., str. 627. - 648., Split, 1997.
261. *Le fonti veneziane per la storia della Croazia occidentale nell'Archivio di Stato a Zara*, Rivista di studi fiumani, sv. 34. (novi tečaj), str. 80. - 87., Rim (Roma), 1997.
262. *Dalmatien als Ausgangspunkt des (trivial) - tragischen habsburgischen Mythos*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 107. - 120., Osijek, 1997.
263. *Hrvatska nacionalna ideologija u Dalmaciji u zabranjenim novinskim člancima (1883 - 1903)*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 39., str. 337. - 369., Rijeka, 1997.
264. *Athletic Sports in Dalmatia from the Middle Ages to the Industrial Era*, u: *Ludica, annali di storia e civiltà del gioco*, god. 3., str. 80. - 90., Cesena, 1997.
265. *Književnost hrvatskog realizma i "Vijenac" o Bosni i Hercegovini poslije Šenoine smrti*, Kačić, god. 29., str. 5. - 65., Split, 1997.
266. *Storia degli archivi e dei musei in Dalmazia*, u: *Atti e Memorie della Società di Storia Patria*, god. 20. (novi tečaj), sv. 9., str. 73. - 105., Rim (Roma), 1997.

1998.

267. *Pretvorba hrvatskog iz crkvenog u književni jezik* (*raščlamba uporabe bogoslovnog i književnog nazivlja kod Šiška Menčetića i Džore Držića*), Jezik, god. 45., sv. 4., str. 128. - 139., Zagreb, 1998. (v. bibl. 5.).
268. *Državno sunce nad kazalištem i zabavnim životom u Dalmaciji* (*1825 - 1865*) Dubrovnik, god. 9. (novi tečaj), sv. 1., str. 405. - 432., Dubrovnik, 1998.
269. *Begović, austrijska književnost ekspresionizma i korijeni ekspresionizma u Hrvatskoj*, u: *Recepcija Milana Begovića*, str. 69. - 73., Zagreb - Zadar, 1998.
270. *Vlast nad mozgovima u hrvatskoj znanosti za komunizma i kasnije*, Testimonia Croatica, god. 1., sv. 1., str. 175. - 184., Zagreb, 1998.
271. *I primordi della relazione di viaggio: la relazione egiziana, cartaginese e nell'Antico Testamento*, Aevum, Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche, god. 72., str. 53. - 66., Mletci (Venezia), 1998.
272. *Goetheov Faust, deizam i masonerija*, Crkva u svijetu, god. 33., sv. 3., str. 295. - 303., Split, 1998.
273. *Antun Branko Šimić o njemačkom ekspresionizmu*, u: *Sto godina Antuna Branka Šimića*, str. 99. - 112., Mostar, 1998.
274. *The Greek Travel Book from the Animist View of the World up to the Critical Prosa*, Encyclopaedia Moderna, god. 43., sv. 49., str. 229. - 237., Zagreb, 1998.
275. *Le Finanze di Arbe ed il commercio con Venezia ed i porti di "sottovento" nel*

Cinquecento, Homo Adriaticus, Identità culturale e autocoscienza attraverso i secoli, Atti del Convegno internazionale di studio Ancona 9. - 12. novembre 1993. a cura di Nadia Falaschini, Sante Graciotti, Sergio Sconocchia, str. 437. - 463., Ancona, 1998.

276. *Utjecaj bečkih ministarstava na razvitak turizma u jadranskoj Hrvatskoj pred I. svjetski rat*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 63. - 68., Osijek, 1998.
277. *Geschichte des Dolmetschens im Westen bis zur Aufklärung*, *Textcontext, Translation, Theorie - Didaktik - Praxis*, god. 12., sv. 2., str. 106. - 118., Heidelberg, 1998.
278. *Putopis konkvistadora, engleske špijunaže i njihov odnos prema političkom animizmu,* Crkva u svijetu, god. 33., sv. 4., str. 389. - 407., Split, 1998.
279. *Frano Supilo i politika novoga kursa u očima Nikole Nardellija*, Kolo, god. 8., sv. 4., str. 299. - 327., Zagreb, 1998.

1999.

280. *Die Kanzleisprachen in Südkroatien bis zu den Napoleonischen Kriegen*, u: *Kanzleiwesen und Kanzleisprache im östlichen Europa* (Herausgegeben von Christian Hannick), str. 175. - 187., Weimar - Köln - Wien - Böhlau, 1999.
281. *Njemačko-hrvatski književni odnosi*, u: *Popularna srijeda*, Pedagoški fakultet, str. 45. - 49., Mostar, 1999.
282. *Političke i vojne organizacije hrvatskog iseljeništva u doba I. svjetskog rata i uloga masonerije u tim organizacijama*, Hrvatska obzorja, god. 7., sv. 1., str. 15. - 126., Split, 1999.
283. *Austrijska tajna policija u izgradnji političkih i intelektualnih elita*, Acta Histriae, god. 7., str. 619. - 632., Pula, 1999.
284. *Bečki dogovor o hrvatskom jeziku u Dalmaciji 1909. te uloga njemačkog i talijanskog jezika*, u: *Mostarski dani hrvatskog jezika*, str. 185. - 207., Mostar, 1999.
285. *Ulomak o Čari u Kuničićevom putopisu "Mjesec dana pješke"*, *Putopis od Korčule do Cetinja (1897.)*, zbornik Čara, sv. 1., str. 387. - 394., Čara, 1999.
286. *Stvaranje svijeta kao okvir Dalmaciji u djelu Annie Francé Harrar*, Dubrovnik, god. 10. (novi tečaj), sv. 1. - 2., str. 495. - 513., Dubrovnik, 1999.
287. *Proslov* (u: Fran Vlatković, *Na ljuljački*), str. 7. - 13., Orebić, 1999.
288. *Povijest otoka Drvenika*, Hrvatska obzorja, god. 7., sv. 2., str. 371. - 392., sv. 3., str. 661. - 690. i sv. 4., str. 897. - 926., Split, 1999.
289. *Die mittel - und osteuropäische Reisebeschreibung der Entdeckungszeit*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, god. 36. (za 1997.), sv. 26., str. 113. - 133., Zadar, 1999.
290. *Vjera, nacija i država*, Crkva u svijetu, god. 34., sv. 4., str. 471. - 482., Split, 1999.

291. *Il mito Napoleonico e lo sviluppo della democrazia in Dalmazia*, u: *Napoleone e l'Adriatico*, str. 80. - 86., Ancona, 1999.
292. *Die hellenistische Reisebeschreibung und die Reisebeschreibungen der Griechen im Römischen Weltreich*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, god. 37. (za 1998.), sv. 27., str. 73. - 90., Zadar, 1999.
293. *Iz povijesti odnosa Rusije i velikosrba* (*Vstreča s Evropoj, Pisjma V. A. Panova k materi M. A. Panovoj iz centraljnoj i jugovostočnoj Evropi* (*1841 - 1843 g.*) Sostaviteli T. Ivantyšynova i M. Ju. Dostalj - Stretnutie s Európou, Listy Vasilija Panova matke Márii Panovej z ciest po srednej a juhovychodnej Európe v rokoch 1841 - 1843. Zostavili Tatiana Ivantyšynová a Marina Dostal'ová, Bratislava, 1996.), Zadarska smotra, god. 48. (za 1998.), sv. 1. - 3., str. 567. - 572., Zadar, 1999.
294. *Goethes "Faust" als Auftakt zum modernen Atheismus*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 99. - 108., Osijek, 1999.
295. *Die römische Reisebeschreibung*, Riječ, god. 5., sv. 1., str. 155. - 174., Rijeka, 1999.
296. *Europski i američki putopis između romantizma i realizma*, Riječ, god. 5., sv. 2., str. 132. - 172., Rijeka, 1999.

2000.

297. *Diplomatički, kancelarijski i uredovni jezik*, Kolo, god. 10., sv. 1., str. 5. - 12., Zagreb, 2000.
298. *Die Kritik der Demokratie im Spätwerk Goethes*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 101. - 111., Osijek, 2000.
299. *Iberski putopisi poslije osvajanja Perua i putopisi kao polemika kršćanstva s animizmom*, Crkva u svijetu, god. 35., sv. 2., str. 161. - 188., Split, 2000.
300. *Korčula kao gradski organizam u austrijskom i njemačkom putopisu*, Godišnjak grada Korčule, sv. 5., str. 129. - 132., Korčula, 2000.
301. *Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXth Century*, Acta Histriae, sv. 8., str. 69. - 76., Pula, 2000.
302. *Pitanja izdavanja Vienca i teorije realizma u sjeni njemačke književnosti do Šenoine smrti* (*1881.*), Riječ, god. 6., sv. 1., str. 145. - 170., Rijeka, 2000.
303. *Grčka književnost, islam i Sveta Zemlja u kasnosrednjovjekovnom europskom putopisu*, Diwan, god. 3., sv. 3. - 4., str. 101. - 111., Gradačac, 2000. (v. bibl. 341.).
304. *Velikosrpska promidžba i subverzija u Dalmaciji između aneksijske krize 1908. i Balkanskih ratova 1912*. (prema spisima zadarske pismohrane), Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 40. - 41. (za 1999. - 2000.), str. 247. - 267., Rijeka, 2000. (v. bibl. 254.).

305. *Traženje unutarnjeg bića svijeta u putopisu s mijene stoljeća*, Hrvatska revija, 50., sv. 2. - 3., str. 546. - 555., Split, 2000.
306. *Odjek balkanskih ratova u Dalmaciji* (prema austrijskim izvorima i zadarskoj pismohrani), Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža", sv. 7., knj. 9., str. 167. - 175., Zagreb, 2000.

2001.

307. *Lik Talijana u sjevernojadranskoj hrvatskoj književnosti*, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena* (*Fiume nel secolo dei grandi mutamenti*), str. 78. - 80., Rijeka, 2001.
308. *Italia irredenta i Dalmacija do 1919.*, u: *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. - 1943.)*, str. 303. - 348., Zagreb, 2001.
309. *Rođenje Europe iz duha katolicizma i hereze, crkvenosti i viteštva*, Crkva u svijetu, god. 36., sv. 1., str. 76. - 94., Split, 2001.
310. *Qu'est-ce que la littérature?*, Dubrovnik, god. 12., sv. 1., str. 125. - 139., Dubrovnik, 2001.
311. *Talijanska okupacija Korčule i Dalmacije poslije 1918.*, Godišnjak grada Korčule, sv. 6., str. 265. - 308., Korčula, 2001.
312. *Drugi bokeljski ustanak (1882) i Italija* (*The Second Uprising in Boka Kotorska (1882) and Italy*), prema spisima austrijske špijunaže u zadarskoj pismohrani (according to the documents of Austrian espionage in the Zadar archives), Povijesni prilozi (Historical Contributions), god. 20., str. 239. - 258., Zagreb, 2001.
313. *Suvremeni svijet kao zagonetka putopisa*, Riječ, god. 7., sv. 1., str. 136. - 149., Rijeka, 2001.
314. *Postkomunizam ili demokracija u Hrvatskoj i Njemačkoj na predavanju dr. Hubertusa Knabe-Buchea*, Zadarska smotra, god. 48., sv. 1. - 3., str. 413. - 423. (suautorstvo s: Mirjana Jukičić).
315. *Barokni putopis: putopis misionara, vojnika i političkih putnika*, Crkva u svijetu, god. 36., sv. 3., str. 331. - 353., Split, 2001.
316. *Il mito di Venezia nella storiografia e letteratura croata*, u: *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico* (*secoli XV - XIX*), Atti del Congresso italo-croato, Venezia, Fondazione Giorgio Cini, 11. - 13. novembre a cura di Sante Graciotti, 1997., str. 41. - 63., Rim (Roma), 2001.
317. *Svijet postaje shvatljiv u realističkom putopisu druge polovice XIX. stoljeća*, Mogućnosti, god. 48., sv. 1. - 3., str. 119. - 140., Split, 2001.
318. *Životna snaga književnog mita o Franji Trenku*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednicva (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 45. - 50., Osijek, 2001.
319. *Putopis romantizma*, Kolo, god. 11., sv. 1., str. 212. - 247., Zagreb, 2001.
320. *Dostoewski und der Expressionismus*, Riječ, god. 7., sv. 2. str., 141. - 149., Rijeka, 2001.

321. *Hrvatska, Bosna i Hercegovina pod srpskom okupacijom* (*1918 - 1920*), Hrvatska misao, god. 5., sv. 18., str. 149. - 167. i sv. 19. - 20., str. 21. - 62., Sarajevo, 2001.

2002.

322. *Literatursprache, Nationalsprache, Standardsprache*, Riječ, god. 8., sv. 1., str. 66. - 78., Rijeka, 2002.
323. *Die Nationalisierung, Industrialisierung und Kommerzialisierung der Literatur der Habsburger Monarchie*, Riječ, god. 8., sv. 1., str. 179. - 185., Rijeka, 2002.
324. *Novinarski putopis XX. st*., Dubrovnik, god. 13., sv. 3., str. 18. - 38., Dubrovnik, 2002.
325. *Austrija u europskoj publicistici u doba oko Prvog svjetskog rata*, u: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 111. - 170., Osijek, 2002.
326. *Velikosrpska politika u jednom izvješću austrijske vojne obavještajne službe u Boki uoči rata*, Dubrovnik, god. 13. (novi tečaj), sv. 4., str. 14. - 22., Dubrovnik, 2002.
327. *Paški povjesničar Markolauro Ruić* (*1736 - 1808*) *i tradicija mletačke reformske uprave*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 43. - 44., str. 289. - 301., Rijeka, 2002.
328. *Kazališna kritika u Viencu do Šenoine smrti*, Riječ, god. 8., sv. 2., str. 170. - 189., Rijeka, 2002.
329. *Vjerska pozadina putopisa u doba otkrića*, Crkva u svijetu, god. 37., sv. 4., str. 448. - 473., Split, 2002.
330. *Paula von Preradović i tradicija hrvatskih generala u austrijskoj vojsci*, Nova Istra, god. 6. (za 2001. - 2002.), sv. 4. (19.), str. 178. - 181., Pula, 2002.
331. *Prestrojavanje nacionalnih ideologija kod Hrvata, Srba i Slovenaca*, Osvit, sv. 3. - 4., str. 269. - 278., Mostar, 2002.
332. *Otpor talijanskoj okupaciji na Korčuli i otocima* (*1918 - 1921*), Godišnjak grada Korčule, sv. 7., str. 299. - 329., Korčula, 2002.
333. *Putopisi prosvjetiteljstva*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, god. 38., sv. 28., str. 1. - 41., Zadar, 2002.
334. *Pojomovi klerikalizam i antiklerikalizam*, Crkva u svijetu, god. 37., sv. 1., str. 71. - 85., Split, 2002.

2003.

335. *Spolnost, brak, emancipacija žene i homoseksualnost u povijesti, književnosti i filozofiji*, Crkva u svijetu, god. 38., sv. 1., str. 109. - 142., Split, 2003.
336. *Josip Jelačić i Dalmacija kao odskočna daska za austrijski prodor na jugoistok* (*1850-ih godina*), (o 200. obljetnici rođenja), Zadarska smotra, god. 50. (za 2001.), sv. 5. - 6., str. 11. - 26., Zadar, 2003.

337. *Josip Jelačić i austrijska politika na jugoistoku* (*Graf Jelačić und die Südostpolitik der Monarchie*), Zadarska smotra, god. 50. (za 2001.), sv. 5. - 6., str. 27. - 74., Zadar, 2003.
338. *Bugarska u hrvatskom putopisu*, u: *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike*, str. 89. - 100., Zagreb, 2003.
339. *Jedan konkretni povijesni primjer - austrijski "klerikalizam"*, Nova prisutnost, god. 1., sv. 1., str. 143. - 151., Zagreb, 2003.
340. *Hrvatska u djelu "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Forum, god. 32., sv. 4. - 6., str. 758. - 788., Zagreb, 2003.
341. *Greek Literature, Islam and the Holy Land in the Late-Medieval European Travelogue*, Diwan, str. 224. - 232., Gradačac, 2003. (v. bibl. 303.).
342. *Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806*., Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 45., str. 291. - 308., Zadar, 2003.
343. *Englesko i rusko brodovlje na Jadranu (1810 - 1814) i okupacija Korčule u veljači 1814.*, Godišnjak grada Korčule, sv. 8., str. 213. - 226., Korčula, 2003.
344. *Mletački i hrvatski putopisi u XVI. st*., Mogućnosti, god. 50., sv. 4. - 6., str. 103. - 120., Split, 2003.
345. *Zu einigen Fragen der Literatur des XVIII. und XIX. Jh*., Riječ, god. 9., sv. 1., str. 165. - 179., Rijeka, 2003.
346. *Srbija kao austro-ugarski protektorat (1879 - 1881) i velikosrbi*, Motrišta, sv. 27., str. 146. - 158., Mostar, 2003.
347. *Austrougarski prodor na Balkan - protektorat nan Srbijom 1879 - 1881*, Kolo, god. 13., sv. 3., str. 130. - 146., Zagreb, 2003.
348. *Proslov* (u: Georg Friedrich Jünger, *Dalmatinska noć - Dalmatinische Nacht*), str. 5. - 9., Orebić, 2003.
349. *Društvena i politička emancipacija slikara u XVI. stoljeću*, Hrvatska obzorja, god. 10., sv. 3. - 4., str. 81. - 86., Split, 2003.
350. *Bosna i Hercegovina u publikaciji Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Osvit, sv. 3. - 4., str. 5. - 36., Mostar, 2003.
351. *Kruna Svetog Stjepana i uloga Nijemaca u njoj*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 99. - 149., Osijek, 2003.
352. *Pravoslavna pobuna u Boki 1848. - 1849*. u: *Hrvati Boke kotorske*, Zbornik Pomorskog muzeja u Orebiću, sv. 1., str. 135. - 140., Orebić, 2003.
354. *Njemačka, austrijska i druge književnosti u hrvatskom časopisu „Vienac" prije Šenoe*, Riječ, god. 9., sv. 2., str. 138. - 178., Rijeka, 2003.
355. *Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju*, Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević u povodu 70. rođendana, str. 157. - 178., Zagreb, 2003.

356. *Uloga Hrvatske u upravljanju austro-ugarskom Bosnom i Hercegovinom*, Hrvatska misao, god. 7., sv. 29., str. 97. - 102., Sarajevo, 2003.

2004.

357. *Jadransko pitanje u talijanskoj političkoj i znanstvenoj publicistici*, u: *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 8. (za 2003.), str. 117. - 182., Rijeka, 2004.
358. *Dvoboj u književnosti*, Motrišta, sv. 29., str. 134. - 140., Mostar, 2004.
359. *Odnos bečkoga dvora prema crkvenoj uniji u Dalmaciji dvadesetih godina 19. stoljeća*, Crkva u svijetu, god. 39., sv. 1., str. 160. - 169., Split, 2004.
360. *Židovsko pitanje u srednjoj Europi i Hrvatskoj u XIX. stoljeću*, Croatica Christiana Periodica, god. 27., sv. 53., str. 125. - 147., Zagreb, 2004.
361. *Srbija u doba aneksije Bosne i Hercegovine*, Hrvatska misao, sv. 22. (30.), str. 111. - 128., Sarajevo, 2004.
362. *Mjesto i uloga talijanskog jezika u Dalmaciji*, Mogućnosti, god. 51., sv. 4. - 6., str. 115. - 122., Split, 2004.
363. *Prestrojavanje nacionalnih ideologija u doba oko Prvog svjetskog rata kod Hrvata, Srba i Slovenaca*, Hrvatska obzorja, god. 11. (za 2003.), sv. 1. - 2., str. 5. - 54., Split, 2004.
364. *Povijest usmenog prevođenja do prosvjetiteljstva na Zapadu*, Diwan, god. 7., sv. 13. - 14., str. 107. - 131., Gradačac, 2004.
365. *Dalmacija u djelu "Die österreichisch-ungarishe Monarchie in Wort und Bild",* Radovi Zavoda za povijesne znanosi HAZU u Zadru, sv. 46., str. 395. - 424., Zadar, 2004.
366. *Odjek školske reforme Marije Terezije u Dalmaciji* (*1815 - 1826*), Kolo, god. 14., sv. 4., str. 218. - 231., Zagreb, 2004.
367. *Velikosrpska ideologija i Jugoslavija*, Hrvatska obzorja, god. 11. (za 2003.), sv. 3. - 4., str. 370. - 397., Split, 2004.
368. *Prestrojavanje hrvatskih nacionalnih pravaca i jugoslavenska orijentacija poslije Prvoga svjetskog rata*, Hrvatska obzorja, god. 11., sv. 3. - 4., str. 421. - 459., Split, 2004.
369. *Car Franjo I. prema Dalmaciji i Boki* (*1797 - 1806*), Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. 42., str. 185. - 206., Dubrovnik, 2004.
370. *Totalitarizam u književnosti*, Forum, god. 33., sv. 7. - 9., str. 1067. - 1079., Zagreb, 2004.
371. *Kršćanska Europa u baroknim propovijedima Abrahama a Sancta Clara* (u povodu rasprave u europskom parlamentu), Crkva u svijetu, god. 39., sv. 3., str. 362. - 378., Split, 2004.
372. *Uloga Korčule u obrani Dubrovnika u svibnju i lipnju 1806*., Zbornik grada Korčule, sv. 9., str. 217. - 222., Korčula, 2004.
373. *Njemački dio habsburške Carevine* (u zbirci *"Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild"*), Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice

(Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 131. - 188., Osijek, 2004.

374. *Der Eindruck Napoleons auf Schiller und auf die Weltliteratur*, Riječ, god. 10., sv. 1., str. 153. - 164., Rijeka, 2004.
375. *August Šenoa kao urednik "Vienca"*, Riječ, god. 10., sv. 2., str. 145. - 184., Rijeka, 2004.
376. *Socijaldemokrati i anarhisti u Istri i Trstu do početka XX. stoljeća* (prema spisima c. k. policije u Državnom arhivu u Trstu), Rijeka, god. 9., sv. 2., str. 125. - 145., Rijeka, 2004.

2005.

377. *Povijesne i društvene prilike u zagorskoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća*, u: *Andrija Šimić izuzetna pojava među hajducima*, str. 7. - 17., Split, 2005.
378. *Jadransko pitanje* (*1918 - 1920*) *kao ishodište Jugoslavije i talijanskog fašizma*, Zadarska smotra, god. 52. (za 2003.), sv. 1. - 3., str. 165. - 226., Zadar, 2005.
379. *Stadler, Pilar i Jugoslavenski odbor u Londonu 1917./1918*. (prema spisima Ministarstva c. k. kuće i vanjskih poslova u Beču), Croatica Christiana Periodica, god. 29., sv. 55., str. 163. - 183., Zagreb, 2005.
380. *Predaja hrvatskih i slovenskih zemalja južno od Save Francuzima 1809*. (prema spisima bečkoga Haus-, Hof- und Staatsarchiva), Forum, god. 34., knj. 76., sv. 1. - 3., str. 322. - 334., Zagreb, 2005.
381. *Grčki putopis*, Dubrovnik, god. 16., sv. 1., str. 90. - 104., Dubrovnik, 2005.
382. *Habsburška zajednica naroda*, Hrvatska revija, god. 5., str. 91. - 97., Zagreb, 2005.
383. *Riječka rezolucija i predvečerje aneksije Bosne i Hercegovine u spisima austro-ugarske ambasade u Beogradu*, Osvit, sv. 1. - 2., str. 29. - 42., Mostar, 2005.
384. *Osvjetovljenje religije*, Crkva u svijetu, god. 9., sv. 1., str. 63. - 82., Split, 2005.
385. *Luther, Josef II. und die Fragen der deutschen Standardsprache*, Riječ, god. 11., sv. 1., str. 48. - 55., Rijeka, 2005.
386. *Goethe - Probleme der Modernität und des Traditionalismus*, Riječ, god. 11., sv. 1., str. 155. - 171., Rijeka, 2005.
387. *Građanska kultura pisma* (*1858 - 1931*), Kolo, god. 15., sv. 1., str. 5. - 35., Zagreb, 2005.
388. *Češka kao domovina dvaju naroda i njezini odrazi u ilirizmu*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 127. - 181., Osijek, 2005.
389. *Frejdenbergova knjiga i Židovi kao pitanje jugoistočne Europe*, Zadarska smotra, god. 52., sv. 1. - 3., str. 474. - 482., Zadar, 2005. (prikaz knjige: Maren Mihajlovič Frejdenberg, *Evrei na Balkanah na ishode srednjevekovlja*, Gešarim, Moskva - Jerusalim, 1996.).
390. *Ljetovanje Ernsta Jüngera na Korčuli i Orebićima 1932. Ernst Jüngers Somme-*

raufenthalt oder -frische in Orebići in Südkroatien, Godišnjak grada Korčule, sv. 10., str. 55. - 96., Korčula, 2005.

391. *Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu*, Dubrovnik, god. 16., sv. 2. - 3., str. 205. - 233., Dubrovnik, 2005.
392. *Uloga njemačke književnosti u borbama Starih i Mladih u "Viencu"*, Croatica et Slavica Iadertina, god. 1., str. 267. - 289., Zadar, 2005.
393. *Der Ehebruchroman im XIX. Jh*, Riječ, god. 11., sv. 2., str. 158. - 170., Rijeka, 2005.
394. *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, 698 str., Zadar, 2005. (knjiga).
395. *Balkan 1903. u izvješćima austro-ugarske ambasade u Beogradu*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 45. - 46., str. 265. - 288., Rijeka, 2005.
396. *Pokolj Hrvata i Slovenaca u Trstu 1919.*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 45. - 46., str. 307. - 309., Rijeka, 2005.
397. *Internuntius Anton Prokesch von Osten kao tvorac saveza između Porte i Hofburga, 1858. - 1859.*, Osvit, sv. 3. - 4., str. 7. - 32., Mostar, 2005. (pretisak u: *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, str. 406. - 426., Zadar, 2005.).

2006.

398. *Ladanje u doba etatizma i kapitalizma* (*19. i 20. stoljeće*), u: *Zbornik danâ C. Fiskovića*, sv. 1., str. 331. - 340., Korčula, 2006.
399. *Uspostava carsko-kraljevske vlasti u Dalmaciji i Istri 1797-1798.*, Forum, god. 35., sv. 1. - 3., str. 315. - 334., Zagreb, 2006.
400. *Sources for the History of the Curch in the State Archives of Zadar* (*Croatia*), u: *Crkva i društvo uz Jadran: vrela i rezultati istraživanja*, str. 325. - 330., Split, 2006.
401. *Austrija i pitanja osuvremenjenja*, Mogućnosti, god. 53., sv. 4. - 6., str. 173. - 180., Split, 2006.
402. *L'immagine del mondo nella relazione di viaggio veneziana durante il basso medio evo*, u: *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari: atti del Convegno internazionale di Studi nell bicentenario della nascità di Niccolò Tommaseo a cura di Morana Čale Sanja Roić Ivana Jerolimov*, str. 357. - 386., Zagreb, 2006.
403. *Bukovina - uzor habsburškog državnog poduzetništva*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice (Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch), str. 193. - 212., Osijek, 2006.
404. *Mleci - Zadar - Dubrovnik*, Hrvatska revija, god. 6., sv. 4., str. 105. - 113., Zagreb, 2006.
405. *K pojmovima* αναχορειν εν το ερεμω, *otium, vita monastica, ladanje i ljetovanje*, Godišnjak grada Korčule, sv. 11., str. 77. - 87., Korčula, 2006.
406. *Časopis Vienac i književna Europa: njemačka, austrijska i ostale književnosti u hr-*

vatskom časopisu Vienac, 1869 - 1903., 350 str., NZMH, Zagreb, 2006. (knjiga).

407. *Vojni i vojno-pomorski, gospodarski, kulturni i crkveni sustav francuske vlasti u Dalmaciji u Ilirskim pokrajinama*, Kolo, god. 16., sv. 3., str. 5. - 35., Zagreb, 2006.
408. *Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije* (prema spisima bečkoga Haus-, Hof- und Staatsarchiva) Acta Histriae, god. 14., sv. 2., str. 469. - 486., Pula, 2006.

2007.

409. *Izgledi bolonjske deklaracije u Hrvatskoj: dinamit u peru*, Vijenac, god. 15., sv. 338., str. 2., Zagreb, 2007.
410. *Heine als Lyriker und politischer Lehrmeister des deutschen Bundes*, Riječ, god. 13., sv. 1., str. 131. - 156., Rijeka, 2007.
411. *Hrvatski putopis*, 212 str., Maveda, Rijeka, 2007. (knjiga).
412. *Heinrich Heine als Lehrmeister des Deutschen Bundes und der Liberalismus*, Riječ, god. 13., sv. 2., str. 169. - 200., Rijeka, 2007.

Author: dr. sc. Milan Nosić, prof. (Rijeka, Hrvatska)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 7. - 36.
Title: Biografija i bibliografija Ivana Pederina
Categorisation: stručni članak
UDC: 811.163.42 Pederin, I.-05
Number of signs and pages: 77.203 (:1800) = 42,89 (:16) = 2,680

1

JEZIČNE TEME

Kozma Ahačič, Tuji jeziki v slovnici Adama Bohoriča
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 39. - 49.

Kozma Ahačič

Tuji jeziki v slovnici Adama Bohoriča

V prispevku bomo skušali pokazati, kako so v Bohoričevi slovnici zastopani tuji jeziki. V okviru tega bomo govorili o slovanskih jezikih v Bohoričevem poglavju o ortografiji (ali pravopisu), o rabi jezikov (tudi hrvaščine) v poglavju o etimologiji ter o vlogi nemščine v poglavju o skladnji.

Ključne besede: Adam Bohorič, tuji jeziki, pravopis, latinščina, nemščina in hrvaščina

Slovenski protestantski pisec Adam Bohorič se je v svojem delu *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (Proste zimske urice o latinskokranjski slovnici) iz leta 1584 naslanjal na tedanje evropsko (in s tem tudi antično) slovničarsko izročilo. Naša primerjava z drugimi tedanjimi evropskimi slovnicami je pokazala, da se je neposredno zgledoval po Melanchthonovi latinski slovnici in skladnji ter po eni od priredb Donata iz 16. stoletja, hkrati pa je zelo verjetno poznal tudi slovnico nemškega jezika Johanna Claja (1578), napisano v latinskem jeziku. Zanimivo je razmerje s Statorijevo poljsko slovnico (1568): pri pisanju svoje slovnice se namreč Bohorič nanjo gotovo ni naslanjal, kljub temu da imata s Statorijem mnoge podobne konceptualne rešitve in se oba naslanjata na Melanchthona.

Tuji jeziki v Bohoričevih razpredelnicah o pravopisu

Poglavje o pravopisu (*de orthographia,* [1: 1-39]) je sestavljeno enostavno in pregledno, ni pa *poglavje* v pravem pomenu besede. Zamišljeno je namreč kot nekakšen uvodni dodatek v slovnico v obliki petih tabel, ki predstavljajo "pravopise" petih jezikov. Namen teh uvodnih tabel je predvsem razširiti uporabnost slovnice. Kdor namreč razume osnove slovenščine ter pozna pisavo drugih slovanskih jezikov, jih bo "zlahka razumel".

Da poglavje o pravopisu ni enakovreden del Bohoričeve slovnice, nam priča tudi naslovnica. Kakor je za dodane elemente v tedanjih knjigah v navadi, pravi naslednje [1: *1a]: "Pred vsem tem je dodanih nekaj preglednic, ki vsebujejo cirilski in glagolski, znotraj teh pa rutenski in možovitski pravopis."[1]

[1] "Praemituntur his omnibus, tabellae aliquot, Cyrilicam et Glagoliticam, et in his Rutenicam et Moſhoviticam Orthographiam continentes."

Kronološko je ta del slovnice nastal najprej, in sicer v okviru premišljevanj okoli jezikovne redakcije DB 1584, kar v uvodu v slovnico opisuje tudi Bohorič sam [1: **2b]:

> "Ko so se namreč lani bogoslovci in drugi izbrani možje slavnih plemenitašev Štajerske, Koroške in Kranjske posvetovali o prevodu in izdaji kranjskega Svetega pisma ter odločali med drugim tudi o nekem določnem, poslej veljavnem latinskokranjskem črkopisu, za kar sem bil tem možem po ukazu kranjskih prvakov, svojih milostljivih gospodov, prištet tudi jaz: mi je bila zaupana - ne bom prikrival - naloga, naj nekatere svoje opombe k latinskokranjskemu pravopisu (*orthographia latinocarniolana*), ki sem jih bil tedaj prvič predložil in jih niso zavrnili, smiselno uredim in zapišem, da se bo poslej (ker je pač raba tistega starega črkopisa, namreč cirilice in glagolice, v naši ljubi Kranjski že skoraj izginila) lahko po njihovem navodilu narečje Kranjcev in njim bližnje in sorodno, po vsej Kranjski in večjem delu Štajerske in Koroške udomačeno narečje pisalo z latinskimi črkami. Ustregel sem rodoljubnemu in častnemu nasvetu in večkrat že kar zahtevi teh mož in se lotil tega dela. Toda čeprav sem od kraja nameraval prirediti samo pravopis, sem kasneje, ker me je duh tiral čez namero dalje, sklenil, da po splošni rabi pravilne govorice posnamem pravila tudi za druge dele slovnice in jih spravim v določen red ter vso stvar zaobjamem v tej svoji drobni knjižici kot kranjsko slovnico (*grammatica Carniolana*)."[2]

Zato je toliko bolj razumljivo, da se prav poglavje o pravopisu pri Bohoriču bistveno razlikuje od Melanchthonovega v MGL in v primerjavi z drugimi poglavji povsem očitno kaže na to, da je nastajalo na drugačen način in v drugačnih okoliščinah kot ostala poglavja.

Melancthon ima na koncu svoje slovnice tudi poglavje *De distinctionibus* (AA 1a-AA 2a), ki govori o istem kot Bohoričev razdelek o ločilih [1: 34-35], a povsem drugače. Kot vir bi Bohoriču lahko služil tudi traktat *De orthographia*, ki ga je leta 1552 napisal Joachim Camerarius in so ga odtlej pridajali izdajam Melanchthonove slovnice. Sam sem imel v rokah izdajo iz 1585 [3: 511-528], ki pa se ne razlikuje od predhodnih. Ta spis sestavljajo naslednja poglavja: 1. uvod [3: 511-514]; 2. *de accen-*

[2] "Nam cum Illuſtrium, styriae, Carinthiae et Carniolae Theologi et alij delecti Viri, de traducendo et aedendo Carniolano Biblico opere, ſuperiore anno deliberarent, atque inter caetera, de certa aliqua, poſthac obſervanda literatura LatinoCarniolanaſtatuerent. Et ego, jubentibus proceribus Carniolanis, Dominis meis Clementibus, illis annumerarer viris, tum id muneris mihi impoſitum fuiſſe, non dißimulabo, ut de Ortographia latinoCarniolana, meas tum adhuc in medium propoſitas nec etiam improbatas quaſdam obſervationes, iuſto ordine conſcriberem, ad quarum normam poſthac rectius magisque cum ratione, latino charactere (quandoquidem iam uſus illius antiquae literaturae, Cyrilicae nimirum et Glagoliticae, in Carniola noſtra fere intercidiſſet,) perſcriberetur Carniolanarum et his proximum et affine per totam Carniolam, Styriae et Carinthiae, majorem partem, uſitatum idioma. Viris illis et pia et honeſta monentibus, et ſaepius etiam flagitantibus morem geßi, huicque rei manum adjiceres coepi. Verum dum hoc unicum agere inſtituo, animo meo praeter inſtitutum, me vlterius rapiente: eadem opera, de reliquis Grammaticae partibus, ex communi uſu rectißime loquendi, regulis depromptis, atque in certam quandam methodum coactis, totam rem Grammaticam Carniolanam, paruo hoc meo libello comprehendere volui."

tibus [3: 514-515]; zgolj splošni opis naglaševanja); 3. *de diphtongis* ([3: 516-517]; o različnih zapisih dvoglasnikov); 4. *de consonantibus* ([3: 517-519]; o spremembah soglasnikov v oblikoslovju in besedotvorju); 5. *de aspiratione* ([3: 519-520]; o glasu *h* v latinščini); 6. de literis K et Q ([3: 520-521]; o črkah *k* in *q*); 7. *de duplicatione literarum* ([3: 521-522]; o podvojitvi črk v oblikoslovju in besedotvorju); 8. *de Graecis literis Z et Y* ([3: 522]; o grških črkah *z* in *y*); 9. *de litera X* ([3: 522]; o črki *x*); 10. *de derivativis* ([3: 522-524]; o pisanju tvorjenih besed); 11. *de antiquis* ([3: 524]; o pisavi arhaičnih besed); 12. *de scripturae brevitate* ([3: 524-525]; breviature); 13. *de notis distinctionum* ([3: 525-528]; o ločilih).

Od vseh naštetih poglavij se z Bohoričevim besedilom ujema samo zadnje poglavje, pa še to je pri Camerariju opisno, Bohorič [1: 34-35] pa ločila samo našteje.

Ker tudi po primerjavi z drugimi tedanjimi evropskimi slovnicami ni bilo moč odkriti bistvenih podobnosti s tem Bohoričevim spisom, lahko zaenkrat zatrdimo, da je prav to poglavje najsamostojnejši del Bohoričeve slovnice. Čeprav mnoga slovnična dela tedanjega časa obravnavajo podobna vprašanja na podoben način, je to poglavje skoraj gotovo plod Bohoričevih razmišljanj in izkušenj, ne pa plod neposrednega posnemanja kakega drugega modela.

Sestava poglavja je naslednja:

ORTHOGRAPHIA

1. cyrilica (cirilski)	2. rutenica et moshovitica (rutenski in možovitski)	3. glagolitica (glagolski)	4. latinocarniolana (latinskokranjski)
- litterae (črke) - divisio elementorum (delitev znakov in črk) - notae numerales (številska znamenja) - exemplum (primer: očenaš)	- de apiculis et literis quibusdam (nekatera znamenja in črke) - exemplum cyrilicae scripturae (primer cirilske (sic!) pisave: nagrobni napis kraljice Katarine)	- litterae (črke) - divisio elementorum (delitev znakov in črk) - notae numerales (številska znamenja) - exemplum (primer: očenaš)	- litterae (črke) - divisio elementorum (delitev znakov in črk) - numeri per literas notandi (števila, zapisana s črkami) - de apicibus quibusdam in notulis (nekatera znamenja in oznake) + observationes (opombe)

5. oratio dominica (očenaš v šestih jezikih)

Kot vidimo iz gornjega prikaza, so pisave razporejene na podlagi abecede (cirilska, glagolska in latinskokranjska), rutenska in možovitska pisava pa sta zaradi

podobnosti priključeni cirilski. Vse štiri preglednice pisav imajo tudi bolj ali manj enake razdelke, le latinskokranjska izstopa z nekoliko večjim obsegom.

Vsako od prvih štirih preglednic začenja opis obsega rabe določenega črkopisa. Cirilski črkopis tako rabijo "na dvoru turškega cesarja, še posebej vojaki telesne straže, ki jih imenujejo janičarji. Enako vsi Bosenci (*Boſsnenſes*), Rusi (*Ruteni*) in Možoviti (*Moſchovitae*)" [1: 1]. Tudi druga tabela je namenjena branju črkopisa Rusov in Možovitov [1: 11], upoštevajoč njihove specifične posebnosti v pisavi. Tretja tabela prikazuje glagolski črkopis, kot ga uporabljajo Hrvati [1: 15], četrta pa latinski črkopis, kakor ga rabijo Kranjci, torej Slovenci [1: 25].

Črkopisi so podani na način, kakor je na splošno v rabi v tedanjih slovnicah. O vsaki črki nam poda naslednje podatke: *figura* (podoba črke), *nomen* (ime črke), *poteſtas* (glasovna vrednost črke), pri cirilski in glagolski pisavi pa še *nota numeri* (katero številko zaznamuje določena črka). Tak način podajanja črk je za tisti čas običajen, le razdelki se lahko po imenu razlikujejo, pogostejše kot podajanje v preglednici (ki je modernejše) pa je podajanje v tekočem besedilu. Med nemškimi slovničarji denimo Ölinger [14: 1-19] najprej omenja podobe črk (*figurae)*, nato pa v posebnem poglavju opisuje še *potestas et pronunciatio literarum* (glasovno vrednost posameznih črk). Albertus [6: A 3b] ločuje najprej podobe črk (*maiusculae, minusculae)*, nato *valor*, ki ustreza Bohoričevi glasovni vrednosti črke, nazadnje pa še *pronunciatio* (izgovorjavo črke, če stoji sama). Statorius [16: A 4a-B 3a] ima dolg opis posameznih črk glede na glasovno vrednost in izgovorjavo (*potestas, pronunciatio*), ki pa se od Bohoričevega bistveno razlikuje. Enako razvrstitev kot Bohorič (*nomen, figura, potestas*) ter enak grafični prikaz v stolpcih ima tudi Crusijeva grška šolska slovnica ([8: a 4a-a 4b; B 1a-B 1b]; gl. tudi [9]), ki jo je Bohorič gotovo dobro poznal. Nasprotno pa Melanchthon takih predstavitev pisave nima v nobeni slovnici.

Nato (razen pri drugi tabeli) sledi običajna delitev "črk" in drugih znamenj (glasovi, števila, samoglasniki, soglasniki itd.), pri čemer uporablja splošno uveljavljeno terminologijo. Pri določanju, kolikera je po vrednosti določena črka, se opira na latinščino, grščino in predvsem nemščino. Za razumevanje, kako so tedaj doživljali in razlagali določene slovenske glasove, je na tem mestu nadvse zanimiv Bohoričev opis kolikerosti nekaterih slovenskih soglasnikov [1: 29]:

- dvojni soglasniki so f [p+h], h [k+h] in z [po grščini d+z];
- trojni soglasnik je š [s+k+h];
- četverni soglasnik je č [t+s+k+h];
- sedmerni soglasnik pa je šč [s+k+h+t+s+k+h].

Tej delitvi (razen pri drugi tabeli) sledi opis označevanja števil.

Druga tabela ima za razliko od ostalih razdelek o nekaterih znamenjih in črkah, ki ločujejo rutensko in možovitsko pisavo od običajne cirilice, podane v prvi tabeli.

Vse tabele (razen "kranjske") se zaključijo s primerom besedila: prva in tretja z očenašem v obravnavani pisavi, skupaj s prečrkovanjem v latinici in latinskim ustreznikom. Druga tabela nima povsem ustreznega besedila, saj bi nagrobni napis bosanske kraljice Katarine bolj sodil na konec prve tabele.[3] Vendar pa Bohorič, kot kaže, ni imel ustreznega "rutenskega ali možovitskega" besedila, zato je navedel primer cirilske pisave, "da bi se odtod videlo ujemanje z rutensko pa tudi možovitsko pisavo" [1: 12].

Zadnja tabela prinaša še vzporedno navedene očenaše (vse v latinskem črkopisu): "cirilskega", hrvaškega, poljskega, češkega, (doljne)lužiškega in slovenskega. Tako nizanje očenašev je bilo tedaj v modi. Očenaš je bilo besedilo, ki so ga zbiralci primerov iz različnih jezikov tudi objektivno najlažje dobili, saj je šlo za besedilo, ki je bilo v ljudske jezike večinoma prevedeno med prvimi. Prvi primer zbirke "vseh" svetovnih jezikov (oziroma jezikovnih skupin) z dodanimi očenaši je *Mithridates* Konrada Gesnerja [10]. Na Slovenskem je tako zbirko 40 očenašev leta 1593 izdal Hieronim Megiser [5]. Bohoričeva zbirka očenašev je časovno tretja in za 16. stoletje najpopolnejša zbirka slovanskih očenašev.[4]

Če skušamo razumeti tedanji način doživljanja podobnosti in razlik ter razmejitev med posameznimi jeziki, potem lahko ugotovimo, da je Bohoričeva slovnica s tem uvodom bralcu dejansko odpirala možnost za vsaj delno razumevanje večine slovanskih jezikov. V času, ko knjižni jeziki še niso bili ustaljeni in so bila tudi v okviru posameznih narodov odstopanja mnogo večja kot danes, so imeli mnogo tolerantnejši pogled na to, kaj je v jezikovni praksi podobno in kaj različno ter kaj je razumljivo in kaj ne.

Takšno vzporedno navajanje različnih slovanskih pisav pa je gotovo zelo pozitivno vplivalo tudi na oblikovanje izbrušene predstave o slovenskem pravopisu, kakor se nam kaže iz Dalmatinove Biblije.

Jeziki v etimologiji

Metajezik celotne slovnice je latinski, vendar to ni edini jezik, ki ga poleg slovenščine Bohorič rabi.

V etimologiji [1: 40-176] je poleg latinščine glavni pomožni jezik tudi nemščina. Večinoma jo rabi v vlogi dodatnega prevoda posameznih primerov, v določenih primerih pa tudi kot drugi referencialni jezik (poleg latinščine).

[3] Bohoričev vir za ta napis je bil morda Palatino [15: G 8a]. Če je, potem je latinski prevod in prečrkovanje Bohorič bistveno priredil. Palatino navaja tudi primere različnih črkopisov, iz katerih pa Bohorič dokazljivo ni črpal. Precej pomanjkljiv članek na to temo z napakami v prepisih prinaša Ilešič [12].

[4] O tem več Zwoliński [17] in Mečkovska [13]. Nekaj vprašanj odpira tudi Ilešič [11].

Bohorič slovenskih primerov ne prevaja dosledno tudi z nemškimi ustreznicami, ampak tako ravna le v določenih poglavjih in razdelkih, in sicer: *De nomine* - uvod [1: 40], *De motione adiectivorum* [1: 40], *Figura, Casus* [1: 44], *Articulus generis maſculini, foeminini, neutri* [1: 45-46], *Paradigma masculini generis* [1: 46], *Paradigma generis foeminini* [1: 54], *Paradigma generis neutri* [1: 60], *Paradigma nominis adiectivi* [1: 65], *Numeralia cardinalia* [1: 69-70], *De motione et declinatione* [1: 71], *De propagatione numerorum cardinalium* [1: 72], *Numeralia ponderalia* [1: 74], *De anomalis* [1: 76-78], *De compositorum declinatione* [1: 78], *De coniunctione* [1 primer!] [1: 165]; poleg tega navaja nemške ustreznice tudi v vseh slovarčkih [1: 48-54, 55-60, 61-65, 114-116, 128-134, 147-151].

Medtem ko rabi nemške ustreznice dokaj pogosto v poglavju o imenu (torej do strani [1: 78]), pa jih od tam naprej z eno izjemo v poglavju o vezniku ne rabi več (razen v slovarčkih), česar nikakor ne smemo zanemariti!

Obvladanje nemščine Bohoriču mnogokrat pomaga k lažji razlagi slovenskih primerov - predvsem takrat, ko latinščina ni dovolj ilustrativna ali ko gre za direktni vpliv nemščine na slovenščino, na primer: "Predpreteklik lahko podamo po zgledovanju na nemščino takole (...)" [1: 105];[5] "Razlika je enaka kot pri nemških protivnih veznikih" [1: 165];[6] "Kajti do tega, da Kranjci v ljudskem govoru rabijo člen, pride samo zaradi neustreznega posnemanja nemškega jezika, in ne iz potrebe" [1: 44].[7]

Bohorič načeloma vsak slovenski primer prevede v latinščino. Tega ne stori le v poglavju o vrstah tvorjenk (*Derivatorum ſpecies*, [1: 67-68]) v razdelkih *patronymica, possesiva* in *diminutiva*. Tako izpuščanje latinskih prevodov potrjuje domnevo, da pri teh razdelkih ne gre za prirejanje primerov kake druge slovnice, ampak za dejansko avtorstvo besedila.

Na to kaže tudi omenjanje hrvaškega jezika, kar lahko opazimo samo v dveh poglavjih: v že omenjenem *Derivatorum ſpecies* [1: 67] v razdelku *patronymica* in v poglavju o glavnih števnikih [1: 69-72]. V slednjem je hrvaščina omenjena večkrat, kar je glede na ostalo besedilo Bohoričeve slovnice videti prav nenavadno.

Poleg tega Bohorič omenja dva primera v stari grščini, spet v poglavju o glavnih števnikih (npr. [1: 72]).[8]

[5] "Praeteritum pluſqvam perfectum poſſet reddi ad Germanicam imitationem in hunc modum (...)"

[6] "Eadem differentia est, quae in Germanicis aduerſativis."

[7] "Nam quod vulgo in loquendo uſurpatur articulus a Carniolanis, fit id ſolum Germanicae linguae prava imitatione, et non neceßitatis cauſa."

[8] Hebrejščino navaja samo v poglavju o ortografiji, pa še to zgolj eno črko: ש.

Mesto nemščine in germanizmov v Bohoričevi skladnji

Omembe vredno v Bohoričevi skladnji je tudi pojavljanje nemščine kot posredovalnega jezika med slovenščino in latinščino ter Bohoričeva opozorila na mesta v slovenščini, kjer bi šlo lahko za germanizme.

Melanchthon v svoji skladnji nemščino omenja kar nekajkrat, vendar Bohorič teh omemb v veliki meri ne prevzema, pač pa dodaja svoje.

Primer omembe Melanchthonovega nemškega primera najdemo pri obravnavi števnikov, kjer Bohorič pravi [1: S44]: "Slovenci izražajo distributivne števnike z zvezama *vſakimu suſſeb* in *vſelej enimu*. Nemci rečejo: *Jedem in ſonderheit* ali *Je einem*."[9] Pri Melanchthonu imamo na tem mestu prav tako nemščino [4: 228]: "Vendar *deni aurei* označujejo, da je bilo vsakemu posebej danih deset zlatnikov. Tako rečejo tudi Nemci: *ye eynem zehen gulden*."[10]

Nič manj pomenljiv pa ni tudi (deloma že zgoraj omenjeni) primer, kjer najdemo tako pri Melanchthonu kot Bohoriču isti latinski stavek, vendar ga Melanchthon ne prevaja v nemščino, Bohorič pa ga [1: S10]:[11]

> "*Dolet Turcis, quod ab obſidione Viennenſi repulſi ſunt. Shal deje Turkom, ker ſo od Dunaiſkiga rupanja odgnani*. Tudi v tem se slovenski jezik ujema z latinščino. Sicer pa slovenščina ne trpi konstrukcije akuzativa z infinitivom, ampak v takih primerih uporabljajo nemške zveze. Nemci ta stavek pravilno izražajo takole: *Dem Türcken iſt leyt das er von der Wieniſchen Belagerung getrieben iſt worden.* Slabše pa bi bilo: *von der Wieniſchen Belagerung getrieben ſein*."[12]

Nemščino Bohorič navaja tudi kot vzporednico slovenščini nasproti latinščini. Ko govori o glagolu *accuso*, tako reče [1: S21]: "Slovenci dodajajo glagolu *accuso* tako kot Nemci tožilnik s predlogom, npr. *Toshiſh zhes nemarſhino*."[13]

Hkrati pa se zaveda tudi vpliva nemščine na skladnjo slovenskega jezika. Za zvezo "*Bogat na shivini*" [1: S5] denimo reče, da je "germanizem".

---

[9] "Slavi diſtributivos numeros exprimunt dictionibus, *vſakimu suſſeb,* vel *vſelej enimu*, germani dicunt: *Jedem in ſonderheit* vel *Je einem*."

[10] "Sed *deni aurei* significant singulis esse datos decem aureos, ut Germani dicunt: *ye eynem zehen gulden.*"

[11] Podobno tudi: De infinitivis 1 [1: 32].

[12] "Dolet Turcis, quod ab obſidione Viennenſi repulſi ſunt, s*hal deje Turkom, ker ſo od Dunaiſkiga rupanja odgnani.* Atque in hoc Slavica lingva convenit cum hac, alias non patitur Slavica lingva Accuſativum ante Infinitivum: Sed utuntur germanica phraſi hac in parte. Siquidem Germani recte hanc locutionem efferunt in hunc modum: Dem Türcken iſt leyt das er von der Wieniſchen Belagerung getrieben iſt worden. Minus vero ſic diceretur: von der Wieniſchen Belagerung getrieben ſein."

[13] "Slavi, verbo, accuſo: quemadmodum et Germani, accuſativum cum praepoſitione addunt, Sic hic. *Toshiſh zhes nemarſhino*."

Bohoričeva slovnica v osnovi ni namenjena za šolsko rabo, saj se slovenščine na taki ravni v stanovski šoli v Ljubljani niso učili oz. se niso smeli učiti. Zato je toliko bolj presenetljiv naslednji pedagoški pasus o razliki med latinskima *ut* in *quod*, ki je ena redkih priložnosti, ko si lahko pred oči prikličemo tudi Adama Bohoriča kot učitelja [: S57-58]:

> "Zaradi splošne rabe v govoru bo še neveščemu dečku, ki je ogret le za nemški jezik, to razliko [med *ut* in *quod*] lažje razumeti. *Quod* namreč Nemci podajajo z *das, dieweil, nachdem*: *Quod nos inuiſis, recte facis* bi se po nemško denimo reklo: *das / dieweil / nachdem du vns heimbesucheſt, thueſt du recht.* Slovenci podajajo členico *quod* s členicami *dokler, kadàr, da, satu, kir* itd. *Ut* pa Nemci podajajo s členicami *das* ali *auff das*, npr. *Herus iußit, vt faceres - der Herr hat befohlen, das du es thueſt* ali *auff das du es thueſt*. Slovenci pa ga podajajo z *de*, npr. *Goſpud je velil, de je ſturiſh*."[14]

Za razumevanje slovenske skladnje je ta odlomek povsem nepotreben, hkrati pa je zelo dobrodošel učitelju, ki poučuje slovensko govoreče učence z zadovoljivim znanjem nemščine skladnjo latinskega jezika! Naj poudarimo še, da je ta odlomek izvirno Bohoričev in da so dokaj gotovo Bohoričevi tudi primeri.

Omenili pa bi še primer, ko je Bohoriču nemški primer v Melanchthonovi skladnji pomagal k boljši razlagi slovenskega primera. V MS [4: 233] tako beremo: "Tožilniki, sorodni tožilnikom v aktivu, pri Latincih ne morejo biti podrejeni neosebnim glagolom. Tako se ne reče pravilno: *Legitur Virgilium*. Nemci pa rabijo to obliko: *Man liset den Virgilium*."[15] To Melanchthonovo besedilo je Bohorič prilagodil slovenščini, ki ravna v tem primeru kot latinščina, tako da je nemški stavek izpustil, opozicijo *prav : narobe* pa ohranil [1: S46]:

"Pri Latincih pasivni [neosebni] glagoli ne sprejemajo tožilnika, kakor ga imajo aktivni. Tako latinsko ne moremo reči: *legitur Virgilium* (*ſe bere Virgilium*). Tak tožilnik moramo spremeniti v imenovalnik in reči: *ſe bere Virgilius*. Tako ravnajo tudi Latinci."[16]

---

[14] "Ex communi Vſu loquendi, puero adhuc rudi, Germanicam tamen linguam calenti, hoc, diſcrimen facilius erit deprehendere. Nam, Quod, reddunt germani per, *das / dieweil / nachdem*: vt, Quod nos inuiſis, recte facis: Germanice redderetur, *das / dieweil / nachdem du vns heimbesucheſt / thueſt du recht*: Slavi reddunt particulam, Quod, per particulas *dokler, kadar, da, satu, kir*, etc. Vt, vero reddunt germani vel per *das* vel *auff das*, particulas vt: Herus iußit, vt faceres, *der Herr hat befohlen, das du es thueſt/* vel, *auff das du es thueſt*. Slavi reddunt per: *de*, vt: *Goſpud je velil, de je ſturiſh*."

[15] "Accusativi proximi activorum non possunt impersonalibus subiici apud Latinos. Neque enim recte dicitur: Legitur Virgilium. At Germani ea figura usi sunt: Man liset den Virgilium."

[16] "Paßiua Accuſatiuum, proprium actiuis, non recipiunt apud latinos: vt, non ſolet dici latine, legitur Virgilium, *ſe bere Virgilium,* ſed mutandus est accusatiuus in Nominatiuum, atque dicendum, *ſe bere Virgilius,* quemadmodum et apud latinos."

Viri in literatura

[1] Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae ſucciſivae.* Wittenberg (BH).

[2] Melanchthon, Philippus, [s. a.]: *Grammatica Philippi Melanchthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae: apud Ioh. Petreium (MGL_1).

[3] Melanchthon, Philippus, 1585: *Grammatica Philippi Melancthonis recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens*. Lipsiae: Imprimebat Iohannes Steinman (MGL_2).

[4] Melanchthon, Philippus, 1538: *Syntaxis olim a Philippo Melanthone collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melanchthonis*. Argentorati: Millius (MS_1).

[5] Megiser, Hieronymus, 1593: *Specimen*. Frankfurt (MS_2).

***

[6] Albertus, Laurentius, 1573: *Teutſch Grammatick oder Sprachkunſt. Certissima ratio diſcendae, augendae, ornandae, propagandae, conſeruandaeque linguae Alemanorum ſiue Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehenſa et conſcripta: per Laurentium Albertum Oſtrofrancum*. Augustae Vindelicorum: Michael Manger.

[7] Clajus, Johannes, 1578: *Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germaniis et aliis eius libris collecta*. Lipsiae.

[8] Crusius, Martinus, 1560-1566: *Puerilis in lingua graeca institutionis pars I et II*. Basileae: Per J. Oporinum.

[9] Crusius, Martinus, 1566: *Grammaticae graecae cum latina congruentis pars altera*. Basileae.

[10] Gesner, Konrad, 1555: *Mithridates: De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diverſas nationes in toto orbe terrarum in uſu ſunt, Conradi Gesneri Tigurini Obſervationes*. Tiguri: Froschoverus.

[11] Ilešič, Fran, 1905: O nastanku in izdanju Dalmatinove Biblije (1584). *Ljubljanski zvon* 25. 236-240.

[12] Ilešič, Fran, 1921: Slovensko pismo u jednoj talijanskoj knjizi 16. stoleća. *Zbornik filoloških i lingvističkih studija*. Beograd: Izdanje akad. knjižare S. B. Cvijanovića. 233-238.

[13] Mečkovska, Nina, 1984: Prve slovenske slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti. *SR* 32/3. 209-222.

[14] Ölinger, Albert, 1574: *Underricht der Hoch Teutschen Spraach: Grammatica seu Institutio verae Germanicae linguae ... In usum juventutis maxime Gallicae, ante annos aliquot conscripta ... Cum D. Joan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri saeculi*. Argentorati: Nicolaus Vvyriot.

[15] Palatino, Giovambattista, 1556: *Libro di m. Giovambattista Palatino cittadino Romano, nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte lettera*. Roma: Per Antonio

Maria Giudotto Mantouano.
[16] Statorius, Petrus, 1568: *Polonicae grammatices institutio*. Cracoviae: Apud Mathiam Wirzbietam, Typographum Regium.
[17] Zwoliński, Przemisław, 1968: Trzy wersje słoweńskiego "Ojczenasza" z r. 1584. *Pamiętnik słowiański* 18.

Tuji jeziki v slovnici Adama Bohoriča

Povzetek

Slovenski slovničar Adam Bohorič v svojem delu *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (Proste zimske urice o latinskokranjski slovnici) iz leta 1584, napisanem v latinščini, obravnava in rabi za prevode posameznih primerov tudi nekatere tuje jezike. V uvodnih razpredelnicah o pravopisu obravanava cirilsko, rutensko in "možovitsko", glagolsko ter latinskokranjsko pisavo. Prav tako navede očenaš v šestih slovanskih jezikih ("cirilskem", hrvaškem, poljskem, češkem, (doljne)lužiškem in slovenskem). V poglavju o etimologiji obširno navaja slovenske primere, a jih vselej prevaja v slovenščino. V poglavju o imenu je veliko primerov prevedenih tudi v nemščino, v poznejših poglavjih pa nemščino zasledimo le izjemoma. Nekaj primerov v hrvaščini najdemo v razdelku o očetnih imenih in v poglavju o števnikih. V istem poglavju navaja tudi dve besedi v grščini. Latinske primere v poglavju v skladnji prevaja v slovenščino, včasih pa jim doda tudi vzporednice v nemščini.

Foreign languages in the Sovenian grammar by Adam Bohorič

Summary

In the first grammar of Slovenian language *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (Free winter hours on Latin-Carniolian Grammar) written in Latin by the protestant pedagogue and the first grammarian of the Slovenian language Adam Bohorič some foreign languages are discussed and used for translation of some examples. In the chapter on orthography Adam Bohorič gives some remarks on Cyrillic, Rutenian and Moscowitic, Glagolitic and Latin-Carniolan orthography. In the same chapter the Lord's prayer is quoted in six Slavic languages ("Cyrillic", Glagolitic Croatian, Polish, (Lower) Lusatian, Czech and Slovenian). In the chapter on etymology many examples of Slovenian words are stated, however always translated to Latin. In the chapter treating nominal (nomen) many examples are translated also to German, which happens later only exceptionally. Only few examples are translated to Croatian in the section patronymica and in the chapter on cardinal numbers. In the etymology of numerals, there are also indicated two words in Greek. Latin examples in the chapter on syntax are translated into Slovene and sometimes also into German.

Key words: foreign language, ortography, latin language, german language, english language, croatian language.

Author: Kozma Ahačič, prof. (Ljubljana, Slovenija)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 39. - 49.
Title: Tuji jezik v slovnici Adama Bohoriča
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.6'36 Bohorič, A.
Number of signs and pages: 23.346 (:1800) = 12,97 (:16) = 0,810

Ljudmila Bokal, Tipi terminov v časopisnih naslovih
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 50. - 65.

Ljudmila Bokal

Tipi terminov v časopisnih naslovih

Prikaz tipov naslovij izhaja iz teoretičnih postavk o terminu, pri čemer je poudarjena njegova težnja po enopomenskosti in vezanost na eno stroko. Sestavek se dotakne tudi nekaterih sintagmatskih posebnosti, besednovrstnih ter skladenjskih omejitev in pojava kratičnih terminov. Pojavljanje terminov v naslovih razkrije različne tipe naslovij, ki jih določajo različna leksemska razmerja, stopnjevana oziroma nestopnjevana terminska sporočilnost, pojav novih besed, kratic in znamk v naslovjih ter socialnozvrstnih variant termina, zlasti žargonizmov.

Ključne besede: termin, naslovje, nova beseda, konverzija, kratični termin, terminska sporočilnost.

Uvod

Sestavek sodi v sklop sestavkov, ki se nanašajo na slovenski publicistični jezik oziroma na njegovo podzvrst, na publicistični strokovni jezik. Z razčlenjevanjem nastopanja terminov v časopisnih naslovih naj bi dokazovali smiselnost tipološke osamosvojenosti strokovnih besedil v publicistični funkcijski zvrsti. Termini v časopisnih naslovih s svojim sobesedilnim okoljem namreč oblikujejo poseben ustaljen sporočanjski vzorec, ki je standardiziran podobno kot druga besedilno vezana sporočila. Jože Toporišič v svoji Slovenski slovnici [14: 721] taka ustaljena sporočila združujoče imenuje "stalne oblike besedil" ali "besedilne vrste ali žanri" in jih kategorizira v praktičnosporazumevalne, publicistične, strokovne in umetnostne; od teh prve tri sodijo v funkcijske besedilne vrste. V razdelku, v katerem je samo naštevalno, brez tipološko umestitvenih sestavin zajeta množica strokovnih besedil, med njimi na primer "karta, zemljevid, preglednica, test", so časopisnim besedilnim vrstam najbližje "poučni sestavek, članek"; med publicističnimi besedilnimi vrstami pa ni nobene, ki bi se približevala našim izhodiščem. Glede na to, da tukaj obravnavana besedila sodijo v publicistična strokovna besedila, bi bilo časopisne naslove s terminsko (terminološko) sestavino mogoče uvrstiti med tiste funkcijskozvrstne besedilne vrste, pri katerih je poudarjena publicistična strokovna perspektiva.

Preden ponazorjeno dokazujemo utemeljenost zgornjih teoretičnih izhodišč, je oporo za trditve smiselno poiskati v širši podlagi, ki se osredotoča na definicjo pojma termin in v njegovi klasifikacijski raznovrstnosti.

O terminu

Enciklopedija slovenskega jezika Jožeta Toporišiča opredeljuje termin posredno preko sopomenske besede izrazje. To "so besede in besedne zveze, ki se v strokah dogovorno rabijo kot poimenovanja stvari in pojavov ter njihovih lastnosti, npr. zdravstveno, slovnično, politično, tehniško izrazje. V njem so pri nas pogoste dvojnice tipa domače - prevzeto, domače - t. i. mednarodno, npr. vratar - golman, zdravstvo − medicina. Sopom. terminologija." [13: 69] Ada Vidovič Muha kot bistveno lastnost terminov navaja "enopomenskost. Termini so tisti, ki temeljijo na simetričnem jezikovnem znaku, znotraj posameznih strokovnih področij je to njihova definicijska lastnost (...) S semaziološkega vidika ustreza izrazu ena sama opomenjena vsebina, gledano onomaziološko, opomenjena vsebina ima nedvoumni samostojni jezikovni izraz." [16: 117] Tako je utemeljena težnja po enopomenskih terminih, ki se vzporeja s čim bolj konsistentnim znanstvenim sporočilom. Določilo en pojem - en termin je seveda le bolj ali manj dosegljiv cilj, o katerem odloča jezikovna praksa, uzus. Priročnik slovaške terminologije [9: 51] govori o absolutni in relativni enopomenskosti. Absolutna enopomenskost je nedosegljiva, zato je smiselno navezovati enopomenskost na "okvire določenega področja".

Poleg te nepomenotvorne razsežnosti terminov, ki zadevajo enorodnost njegovega pomenskega polja, pa je pri opredeljevanju terminov treba izhajati še iz določenih predpostavk. Te bodo dodatno prispevale k uzaveščanju samostojnosti časopisnih naslovov s terminsko sestavino kot samostojne publicistične strokovne vrste.

1. S stališča navpične, socialne zvrstnosti jezika, v kateri ločimo knjižni jezik, pogovorni jezik in interesne govorice, pri opredeljevanju termina izhajamo iz sodobnega knjižnega jezika. Termini sicer obstajajo tudi v narečju, vendar je narečna terminologija predmet dialektologije, ne pa knjižnega jezika. Prav tako obstajajo stopnje v pomenskem razvoju posameznih strokovnih izrazov, vendar terminologijo s stališča sodobne stroke diahroni prerezi termina ne zanimajo. Opredeljevanje termina izhaja izključno s funkcijskozvrstne določitve jezikovnega sistema sodobnega knjižnega jezika. Sinhroni vidik jezika je podlaga, na katero se oprejo vsa nadaljnja merila za določanje termina.

2. Kot navaja že Ada Vidovič Muha [16: 117] je treba opredeljevanje termina osredotočiti na celoto izrazov samo ene stroke. S tega stališča je treba obravnavati tudi odnos termina do drugih, pomensko sorodnih besed, s katerimi vstopa v medleksemska razmerja, do sopomenk, nadpomenk in podpomenk. Tudi to razmerje je zamejeno le z eno stroko.

3. Termin opredeljujejo le njegove obvestilne, informacijske lastnosti v sistemu strokovnih leksemov v določeni stroki. Ekspresivni in stilni razvoj pomenskih sestavin termina je sicer mogoč, vendar ga znanstveni sporočilnostni pristop pri obravnavi termina zanemarja. Tako se pomenske lastnosti terminov nanašajo na "bolj

ali manj zaprti pojmovni svet." [16: 116] To je posebna lastnost terminološke leksike, ki pomeni, da pomenske sestavine, ki termin določajo, niso pomenotvorne in načelno ne omogočajo metaforičnega in metonimičnega odnosa. Termin načeloma ne razvija konotativnega pomena.

Ugotavljamo pa socialnozvrstno prehajanje v okviru določenega termina. Termini kot slovarske enote obstajajo namreč v svoji neokrnjeni sintagmatski členjenosti. Pogojno bi jih imenovali "sintagmatsko neokrnjeni termini", ki lahko v določenem jezikovnem položaju izgubijo del svojih uvrščevalnih pomenskih sestavin, predvsem tistih, ki za razumevanje niso bistvene in katerih vlogo lahko prevzame zunajjezikovni položaj. Ta pripomore k pojavu t. i. sintagmatsko okrnjenih terminov. Naj bo navedeno nekaj primerov obeh tipov iz nastajajočega slovarja slovenskega smučarskega izrazja.

V zadnjih letih je povsod po svetu močno v porastu deskanje na snegu s pripravo, ki se imenuje snežna deska, oseba je imenovana deskar na snegu. To je raznopomenka k terminu deskanje na vodi. Slovarski izraz za to vrsto drsenja po snegu je deskanje po snegu, priprava je snežna deska, oseba deskar na snegu. To so sintagmatsko neokrnjeni termini, ki pa v določenem jezikovnem položaju preidejo v sintagmatsko okrnjene termine deskanje, deska, deskar. Besede, ki jih razumemo iz konteksta, navadno označujemo s pogovorno ali s strokovno pogovorno.

4. Zaprtost pojmovnega sistema stroke izvira iz ustaljenosti pomenskih sestavin določenega termina, k čemur se v terminologiji zavestno teži: K temu pripomore tudi to, da se v terminologiji z dogovorom uskladi raba določene besede. Dogovor se po sprejemu preoblikuje v normativ, ki je kot tak obvezen. Konvencija je odraz sociolingvističnih dejavnikov, s katerimi se z zunajjezikovnimi regulativi največkrat želi poenotiti rabo določenega termina ali pa določiti nedvoumno identifikacijsko značko določenemu predmetu ali pojavu. Eden najbolj opaznih tovrstnih posegov v jezik je na področju mer, recimo uvedba izraza joul za nekdanjo kilokalorijo.

5. Iz prejšnje postavke izhaja, da so termini pomensko bolj stabilni kot splošno besedje. Pomenske sestavine dveh izrazov, katerih pomensko polje se delno prekriva in sili v sinonimijo, se lahko med seboj prepletejo. Tako so se pomenske sestavine izrazov območje in področje v splošnem jeziku med seboj prepletle. Tako ju prikazuje tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika, strokovna raba pa, kar zadeva to prehajanje, "zamuja". Urbanistični slovar [15: 62] natančno navaja, da je območje del zemeljske površine, področje pa ima v leksemskem razmerju do izraza območje podrejeno vlogo.

Poleg teh pomenskih značilnosti pa termine določajo tudi ožje slovnične lastnosti, ki se nanašajo na besednovrstno uvrščenost in na njihove sintagmatske posebnosti. Že Ada Vidovič Muha opozarja na "večinskost samostalniške terminološke leksike." [16: 117] Pridevnik kot podrejena besedna vrsta po svojih inherentnih lastnostih nima semantične vloge samostojnega termina, to pridobi le v besednih zvezah s samostal-

nikom. Zaradi našega dojemanja sveta skozi stvari, predmetni svet, je kot termin v podrejeni vlogi tudi glagol. Terminska vloga tako ni enako porazdeljena na vse besedne vrste enako. Obstaja možnost, da v določeni znanosti nastopajo v vlogi termina sicer manj relevantne besedne vrste. Prislov ima na primer v glasbi pomensko zelo opazno vlogo, v drugih znanostih pa tako rekoč kot termin ni v rabi.

Termin je prav tako omejen na področju morfemskih možnosti. Ker v njegovi pomenski strukturi ni pomenske sestavine lastnosti, ampak je zanj tipična globinska pomenska sestavina vrsta, nima možnosti stopnjevanja. Stopnjevanje je oblikoslovno spreminjanje jezikovnega znaka, ki ga termini po svojih inherentnih lastnostih ne vsebujejo.

Enaka pomenska utemeljitev termina se nanaša na njegove skladenjske vloge. Omejenost skladenjske vloge termina, da ne nastopa v povedni rabi, je lahko spodbuda za podrobnejšo raziskavo. Njegove tipične skladenjske oblike so besedne zveze tipa pridevnik + samostalnik (natrijev klorid). "Ti skladenjski vzorci so deloma vezani na splošne slovnične lastnosti jezika, v veliki meri pa so odvisni od strokovnega področja." [17: 85]

6. Pri terminih je pogosti sestavni del tujejezična sestavina, simboli, pogoste so kratice [17: 85], [8: 63−64], terminološki znaki, v določenih pojmovnih skupinah tudi izimenska motivacija (mere).

7. Značilno za termine je tudi na sociolingvistiko vezana postavka, da jih določena zujajjezikovna situacija lahko zelo aktualizira, da določeno obdobje celo vstopijo v splošni jezik. Tam lahko obstanejo, lahko se pa vrnejo v svojo strokovno bolj ali manj ozko območje rabe. V zadnjem času je v Sloveniji tak izraz operacijska miza, še pred tem kloramfenikol v zvezi z mlekarsko afero, gaučo v zvezi s pomorom čebel, dioksin v zvezi s perutninsko afero.

8. Tipična prenosniška zvrst termina je pisni kod, pri terminih ima pisna oblika prednost pred zvočno. Kot je bilo rečeno, se ob spremembi prenosnega koda, pogosto spremeni sintagmatika termina.

Povzetek zgornjih opredelitvenih smernic je v naslednjem. Termine lahko kategoriziramo glede na socialnozvrstne, pomenske in sintagmatske lastnosti. Po funkcijskozvrstnem merilu so termini kot poimenovalne enote lahko nevtralni, v rabi v knjižnem jeziku, ali pogovorni. Glede na pomenske sestavine se tipi terminov ne razlikujejo od drugih leksemov in oblikujejo nadpomenke, sopomenke, podpomenke in raznopomenke. Kot možnost nadaljnjega raziskovanja, ki se ga dotakne tudi ta sestavek, ostane vprašanje sporočilnostnega razmerja med termini. Kadar le-ti nastopajo v sobesedilu s sopomenkami, nadpomenkami in podpomenkami, se med njimi iz njihovih strokovnih pomenskih sestavin v najbližjem kolokacijskem, sobesedilnem okolju vzpostavi določeno sporočilnostno razmerje. Predpostavljamo, da je pri tem terminska sporočilnost različna, ena od možnosti je stopnjevanje strokovnosti.

Glede na sintagmatske lastnosti so termini enobesedni ali večbesedni. To merilo na eni strani vključuje njihovo členjenost oziroma nečlenjenost samo po sebi, po drugi strani pa se iz rabe izloči še druga samostojna členjenost, ki vključuje razmerje večbesednost - manj- oziroma enobesednost kot odraz pojavljanja večbesednega termina v različnih jezikovnih položajih. Pri tem predpostavljamo, da je večbesednost terminov značilnost njihove rabe v pisnem kodu (sintagmatsko neokrnjeni termini). Navedbe terminov kot enot v terminoloških slovarjih so najbolj nazorna oblika sintagmatsko neokrnjenih terminov.

O časopisnih naslovih

Glede na to, da so termini sestavina časopisnih naslovov je primerno, da poleg terminov tudi tovrstne naslove opremo na teoretično podlago. V slovenskem besediloslovju je teorijo naslovov na podlagi več svojih člankov sintetizirajoče obdelal Tomo Korošec v delu Stilistika slovenskega poročevalstva (1998). Izhaja iz tega, da naslovi oblikujejo besedilno enoto, kot celoto jo imenuje naslovje, ki jo deli na nadnaslov, veliki naslov, podnaslov in sinopsis. K uresničitvi namena našega sestavka veliko prispeva Koroščeva ugotovitev, da pri tem "razvrščanje posameznih enot in organiziranje različnih razmerij med njimi (...) daje naslovju ne samo veliko pestrost in iz nje izhajajočo sporočanjsko učinkovitost, ampak gradi tudi žanrsko razpoznavnost poročevalskih besedil. Zato ima naslovje (...) določene značilnosti besedila: sprejema se kot zaokrožena celota z razločnimi besedilnimi lastnostmi (...)." [6: 51] Besedilnost naslovja se kaže v tem, da "se v vsaki posamezni enoti naslovja kaže sporočanjska funkcija in dopolnjujoč se s funkcijo vsake od ostalih enot gradi celoto funkcij, enotnost naslovja." [6: 54] Enote naslovja so avtonomne, kar se utemeljuje s prostorsko zamejitvijo in grafično tipologijo, vendar je med njimi vzpostavljeno določeno razmerje, ki jo razkriva hierarhija na črti veliki naslov - podnaslov - nadnaslov. Avtonomnost najvišje stopnje ima veliki naslov. Za oporo namena pričujočega sestavka je tehtna tudi ugotovitev, da je "mesto vsake od enot /je/ avtomatizirano, (...) utrjeno v konvenciji med tvorcem in naslovniki, izbor za nastopanje določenih stilnih sredstev pa ni poljuben, ampak podvržen pravilom ustreznosti za vsako od posameznih enot (...)." [6: 54] Korošec uvaja termin naslovje vezanih enot, pri katerem je "vsaj ena od enot naslovja v kakšnem od besedilnih razmerij z drugo enoto" [6: 54] in naslovje prostih enot, če takega razmerja ni.

Razčlenitev terminskih značilnosti in besedilnih posebnosti naslovov je podlaga, na katero navežemo konkretno obdelavo termina v časopisnih naslovih. Razprava želi obdelati različno vlogo termina v nadnaslovu, v velikem naslovu, podnaslovu in sinopsisu. Opirajoč se na Koroščevo terminologijo je namen sestavka v tem, da ugotovitve, ki jih Korošec navaja posplošeno, ne glede na posebno vlogo določenih leksemov v besednem sestavu, navežemo na termin in ugotovimo njegovo tipiko v

teh besedilno izpostavljenih enotah. Ugotoviti torej želimo, ali obstaja med enotami naslovja, v katerih nastopa termin, kakšno razmerje; če je tako, kakšno to je in na podlagi tega določiti tipe terminov v časopisnih naslovih.

V razpravo je zajeto približno sto naslovov s termini iz časopisa Delo v zadnjih približno treh letih. S posebno pozornostjo smo naslove odbirali iz Delovih prilog Na kolesih, Zdravje, Znanost in Informacijska tehnologija.

Naslovje z informativno obvestilnostjo termina

Za ta tip naslovja je značilna sporočilna avtonomnost terminov v posameznih enotah naslovja. Termini se lahko pojavijo v vseh njegovih enotah, a na površinski pojmovni ravni se med seboj sporočilno ne povezujejo. Gre zgolj za informacijo o pojavu. Po Korošcu bi ta tip naslovja sodil v naslovje nevezanih enot.

V naslednjem primeru ima naslovje termin v velikem naslovu:

Drugi človek HSE napoveduje neizogibne podražitve elektrike

Ogljikov dioksid namesto v zrak kmalu pod zemljo[1]

Slovenska energetika, predvsem Termoelektrarna Šoštanj, bo dobila bistveno manj kuponov, kot bi jih za proizvodnjo električne energije potrebovala. Delo, 22. aprila 2006, 11.

Pri takem tipu naslovja zaradi zgolj informativne vloge naslovja pogosto izpade posamezna enota. Kot edina enota naslova je pogosto lahko samo veliki naslov. V naslednjem primeru je izostal podnaslov:

Tehniška abeceda

Izpušni katalizator Delo, 22. aprila 2006, 14.

Naslovje z nestopnjevano terminsko sporočilnostjo

a) ponovitve

Omenjeno je že bilo, da je mogoče glede na to, da naslovje oblikuje sporočilno enovito samostojno besedilo, v naslovju s terminsko sestavino med posameznimi enotami opazovati večjo ali manjšo terminsko, strokovno sporočilnost. Pri tem bi ločili tip z nestopnjevano terminsko sporočilnostjo in tip s stopnjevano terminsko sporočilnostjo. Najbolj razvidno jezikovno znamenje naslovja z nestopnjevano terminsko obvestilnostjo je ponovitev istega leksema (termina) v enotah naslovja, najbolj pogosto v dveh, v nadnaslovu in podnaslovu:

Nova vprašanja za male delničarje

[1] Veliki naslovi so v sestavku izpisani s krepkim tiskom.

Prodaja delnic z davkom ali brez?

Mali delničarji ne vedo, ali bodo ob merobitni prodaji vrnjenih deležev plačali davek - davčna uprava zaradi premalo podatkov še ne more odgovoriti. Delo, 13. marca 2006, 3.

Termini v tipu z nestopnjevano terminsko sporočilnosto sodijo v isto pojmovno skupino, vendar med njimi ni leksemskega razmerja pod-, nadpomenskosti.

b) besedotvorna povezava

V tem tipu naslovja je pogosta besedotvorna povezava terminov. Člene iz besedne družine, ki je morfemsko povezovalna celota, združujeta nadnaslov in podnaslov:

Dopingirana zlata olimpijca nočeta vrniti kolajn

Oddal urin dveh oseb

Ljubljana - V Atenah so zaradi jemanja dopinga kaznovali 23 športnikov. (...) Atene so bile doslej po številu dopinških primerov rekordne in močno prekašajo Los Angeles (...) Delo, 2. septembra 2004, 20.

Naslovje s stopnjevano terminsko sporočilnostjo

Pri tem tipu se pojavlja povečana, stopnjevana terminološka sporočilnost, ki se kaže v leksemskem razmerju med termini v različnih enotah naslovja, v razmerju pod-, nadpomenskosti, kar širi pomensko sporočilnost terminov. Intenziteta sporočilnosti se ponavadi osredotoči v podnaslovu. V naslednjem primeru je izraz genetsko spremenjena koruza podpomenka izrazu genetsko spremenjeni organizmi:

Kmetijstvo

Transgeno onesnažena koruzna polja

Genetsko spremenjena koruza onesnažuje konvencionalno in biološko gojeno koruzo v Španiji - Številne države EU imajo pomisleke glede takšne pridelave, evropska komisija pa promovira genetsko spremenjene organizme Delo, 21. april 2006, 3.

Izraz praskavec v naslednjem primeru je podpomenka izrazu prenosljive spongiformne encefalopatije, s sopomenkama prenosljive ali transmisivne spongiformne encefalopatije in prionske bolezni. Dodaten terminološki podatek je kratični leksem TSE. Poleg tega nastopa še vzporedno pomensko razmerje beljakovina : prioni:

Praskavec pri ovcah in kozah v Sloveniji

Nenavadno vedenje drobnice zahteva takojšen pregled

Praskavec je najstarejša znana bolezen iz skupine bolezni, ki jih imenujemo prenosljive ali transmisivne spongiformne encefalopatije (TSE). Včasih jih imenujemo tudi prionske bolezni, ker jih po trenutno veljavni teoriji povzročajo posebne beljakovine, imenovane prioni. Prioni so spremenjena oblika normalnega celičnega

prionskega proteina, pri kateri se običajna oblika molekule spremeni tako, da se alfa vijačnice spremenijo v beta obliko. Delo, 5. avgusta 2004, 13.

Naslovje s sopomenskim razmerjem med nadnaslovom in velikim naslovom

Pri tem tipu naslovja obstaja med enotami naslovja sopomensko razmerje, najpogosteje med terminom v nadnaslovu in terminom v podnaslovu. Sopomensko razmerje je najpogosteje na ravni domače − tuje. Z ozirom na prizadevanje publicistike zajeti in pridobiti čim bralcev je v nadnaslovu bolj poznani domači termin, ki je tudi s stališča psiholingvistike in kognitivne sposobnosti bolj primeren. To naslovje po Korošcu sodi v naslovje besedno vezanih enot. Primer:

Prehrana rakavih bolnikov

Preprečiti je treba, da bi človek stradal

Zaradi spremenjene presnove morajo biti onkološki bolniki posebno pozorni na prehrano, ki je podpora zdravljenju (...) Delo, Zdravje, 13. marca 2006, 14.

V naslovju s sopomenkama rakavi bolniki - onkološki bolniki je sopomenska prekrivnost na laični ravni med izrazoma popolna. V naslednjem pa ni tako. K pravilnemu razumevanju izrazov kožni rak : karcinom prispeva podnaslov. Obenem se tudi tu uveljavi načelo o prednosti domačega izraza na sporočilno izpostavljenem mestu:

Kožni rak

Odločilna so otroška in najstniška leta

V mladosti smo za UV-sevanje najbolj dovzetni − Pomembno, da smo sami pozorni na morebitne spremembe na koži − Karcinom najpogostejši na izpostavljenih delih. Delo, Zdravje, 13. marca 2006, 14.

Sopomensko razmerje vključi cel sopomenski niz. Raba "populističnih", splošno razumljivih žargonizmov prispeva k nazornim predstavam o opisanem pojmu:

Policija in električni paralizatorji

Specialci bodo vihteli "šokerje"

Varuhi reda in MNZ se usklajujejo glede testne uvedbe paralizatorjev - Uporaba brez sprememb zakona in celo brez sprememb pravilnika o policijskih pooblastilih? - Opozorila so bob ob steno. Delo, 22. aprila 2006, 2.

V prejšnjem naslovju termin električni paralizator v nadnaslovu nastopa v svoji polni izrazni obliki, kot jezikovni odraz pojava denotata v določeni stroki, v velikem naslovu pa stopi iz ozkega terminološkega območja v poljudnejšo, splošnejšo zvrst jezika, približa se praktičnosporazumevalni funkcijski zvrsti. Tako razmerje je tudi med terminom električni paralizator v nadnaslovu in paralizator v podnaslovu. Termin bi v tem primeru kot slovarska enota pridobil oznako strokovno pogovorno. Zgornji primer je šolski primer naslovja, kako termin nastopa v treh socialnofunkcij-

skih ravninah (knjižni jezik, pogovorni jezik, žargon), kakšno razmerje s tem vzpostavlja in kako sporočanje z nenaključno izbiro jezikovnih sredstev spretno izrablja stilne učinke terminov v teh ravninah.[2]

Naslovje z novimi besedami, ki so termini

Značilnosti publicistične funkcijske zvrsti je tudi seznanjanje z novostmi v predmetnem, pojmovnem svetu, kar se še posebej kaže s pojavom globalizacije, prehajanja pojmov, predmetov med kulturami, zato je v njej pogost pojav novih besed, neologizmov. Ti se kot termini pojavljajo v vseh enotah naslovja. Teza, da se nove besede v glavnem najprej pojavljajo kot termini, je vabljiva in bi si jo lahko zastavili kot dodatno nalogo ob tej razpravi. Ali se bo novi termin uveljavil ali ne, je odvisno od njegovih pomenskih strukturnih možnosti in od jezikovnih sistemskih razsežnosti, ki jih ponuja. Pomen nove besede ekstremofil je v naslednjem naslovju sobesedilno pojasnjen:

Novodobna "zlata mrzlica" na Antarktiki

Zlatokopi so tokrat biotehnologi

Tako, kot so pred sto in več leti hitrega bogastva željni avanturisti drveli na ameriški Divji zahod, da bi dobili zlato, (...) Ti sodobni "iskalci zlata" sicer niso avanturisti, marveč strokovnjaki uglednih biotehnoloških in farmacevtskih firm, a motiv njihovega pogoltnega prodiranja v divjino je v bistvu enak motivu predhodnikov - obogateti. Ne sicer s kepo zlata, ampak s kepo ekstremofilov - mikrobov, bakterij, gliv in alg, ki živijo v najbolj nepriljudnih življenjskih razmerah našega planeta. (...) Delo, 22. marca 2006, 16.

V naslednjem naslovju je primer termina, ki je (za sedaj) še priložnostna nova beseda. Vzpostavitev besedotvornega modela se vzpostavi preko pomensko razvidnega morfema e-:

E-registracija vozil

Iz naslanjača z napako

... je napovedal začetek nove e-storitve, podaljšanja prometnega dovoljenja po internetu. ... je korak od zavarovalnic, ki pravega spletnega sklepanja zavarovanj še ne ponujajo. Je pa res,

da nekatere omogočajo urejanje zavarovanja po internetu, le polico dobite po pošti. Delo, 20. maja 2006, 15.

Nova beseda v vlogi termina lahko nastopa tudi kot iz tujega jezika izrazno prevzeti leksem. Tak tip prevzetih novih terminov je pogost pri tipih motornih vozil:

Prvi kilometri

Vsestransko uporabni trakker

[2] V slovaropisju se pojavlja vprašanje, v kakšnem obsegu sprejemati termine iz pogovornega jezika v slovar, še posebej če gre za izrazito terminološki slovar.

Eurotrakker je že več kot desetletje posebna Ivecova tovornjaška družina, namenjena prevozom v gradbeništvu (...) Delo, Na kolesih, 19. februar 2006, 23.

Naslovje z neknjižnimi termini (žargonizmi)

Za doseganje posebnih učinkov je izraba jezikovnih sredstev iz neknjižnih socialnih plasti dobrodošla. Nenatančnost je značilnost žargonskega izražanja. V naslednjem primeru ne gre za povišani holesterol, ampak za povišano vsebnost holesterola:

V prid vitkosti

Manj se redimo, če jemo počasi

Da bo telesna teža tudi pri petdesetih letih enaka kot pri dvajsetih − V boj proti povišanemu holesterolu, visokemu tlaku in sladkorni bolezni Delo, 27. november 2004, 14.

Publicistični funkcijski zvrsti ni tuja izraba ekspresivnih možnosti jezika, med njimi tudi žargonizmov. Kljub temu da ekspresivnost naj ne bi bila značilnost terminov, resnici na ljubo le-ta pri neknjižnih terminih ni prikrita. Zavest o tem se kaže v narekovajih:

Rezultati mature odslej javni?

Škodljivi lažni populizem - Nataša Pirc Musar: Dosežki na maturi naj bodo javni - "Surovi" podatki z mature so zavajajoči - (...) Delo, 17. junija 2004, 3.

Naslovje kot povzemajočo in sporočilno izpostavljeno besedilo časopisnega sestavka je mogoče presojati tudi s stališča normativnosti. Presojanje stilnih razsežnosti naslovja bi bilo mogoče navezati tudi na izbiro jezikovnih sredstev iz neknjižnih socialnih zvrsti. Kot izhodišče za tovrstno morebitno nadaljnjo obdelavo naj služi naslednji primer s stilno obremenjujočim kopičenjem izrazov iz iste besedne družine:

Umetna inteligenca in inteligentni sistemi

"Inteligentno" napovedovanje cen nafte

Ko študentje na fakultetah uporabljajo inteligentne sisteme za napovedovanje ekonomskih dogodkov, recimo za napovedovanje cen delnic, s tem tipično dosežejo nadpovprečne zaslužke, včasih celo dvakrat. Kako je to mogoče? Ali lahko s temi metodami napovemo ceno nafte? Delo, 2. septembra 2004, 18.

V funkciji termina lahko nastopa tudi frazeologem. Aktualizacija in pomensko prekrižanje prilastkovih zvez galski petelin, beneški lev ter glagolske zveze lev dviguje glavo se v naslednjem naslovju strne okrog dodatnega pojasnila v sinopsisu. Poudarjena ekspresivnost pomensko harmoničnega velikega naslova pripomore k pritegnitvi bralca:

Prvi kilometri

Galski lev dviguje temperaturo

Peugeot 206 je bil za Francoze prodajna uspešnica brez primere (...) Delo, Na kolesih, 8. april 2006, 11.

Naslovje s kraticami

Pojav kratic v vlogi terminov, t. i. kratičnih terminov, je mogoče ugotavljati v kontekstu trditve, da so tovrstni termini v porastu.[3] Kratični termini se pojavljajo v vseh enotah naslovja. Ob leksikaliziranih ni potrebe po izpisani skladenjski podstavi in se pojavijo tudi v nadnaslovu, ki je prva enota naslovja in zato sporočilno zelo poudarjena:

Dr. Tomaž Furlan in TBC

Čas krvavega kašlja

Dr. Tomaž Furlan je bil pred pol stoletja neredko zadnje upanje številnih bolnikov s pljučno tuberkulozo, tedaj zelo težko ozdravljivo boleznijo (...) Delo, Znanost, 22. marca 2004, 11.

Še primer aktualistične, časovno pogojene kratice, ki jo je mogoče razumeti le iz širše družbene situacije:

Dnevi knjige

Davek, ki združuje in razdružuje

Danes se končujejo 11. dnevi slovenske knjige, letos zlasti v znamenju ničelne stopnje DDV za knjigo. Delo, 22. aprila 2006, 3.

Poleg ustaljenih se v naslovju in v drugih besedilih strokovno publicističnega jezika kot rezultat ekonomičnosti izražanja pojavljajo priložnostne kratice. Te se oblikujejo iz sintagmatsko razčlenjene in v besedilu pogosto ponavljajoče besedne zveze, ki nosijo eno od sporočanjskih perspektiv; v znanstvenih sestavkih jih najdemo med ključnimi besedami. Tak kratični izraz (v naslednjem naslovju EES) nastane izključno zaradi ekonomičnosti in je lahko določeno obdobje tudi aktualen na določenem področju. Ponavadi ne teži k gramatikalizaciji in leksikalizaciji. Zunaj konteksta se rabi kot leksem z običajno skladenjsko podstavo:

Slovenska elektroenergetska realnost

Vsak se mora reševati sam

Za zanesljivo oskrbo porabnikov električne energije so se evropski elektroenergetski sistemi (EES) po drugi svetovni vojni povezali v zvezo za koordinacijo proizvodnje in prenosa električne energije UCPTE. Taka organizacijska in fizična povezava EES je omogočala medsebojno pomoč. (...) Delo, Znanost, 5. april 2004, 10.

[3] Prim. Ljudmila Bokal, Znamenja angleščine kot globalnega jezika v slovenščini, še posebej s stališča terminologije. V: Humar, Marjeta (ur.), 2004: *Terminologija v času globalizacije. Zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije.* Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 45−55

Naslovje s konverzijami, poobčnoimenjenje

Konverzije v naslovju s terminsko sestavino nastajajo pri prehajanju pojma, ki je lastno ime, med občna imena. V obravnavani temi nastopajo zlasti na področju avtomobilizma, kjer je mogoče ugotavljati izvorno nacionalno identiteto izdelkov. Pomensko so te konverzije zelo specifične in zato razvidne, ker izhajajo iz pojma pripadnika naroda in se prenašajo na tip motornega vozila, ki se izdeluje v določeni državi. Pri tem tipu konverzij raba popolnoma ne sledi pravopisnim pravilom; konverzija je v naslednjem naslovju po pravilih napisana z malo začetnico:

Domača predstavitev

Prefinjena prenova male španke

Ponudba modelov v nižjem avtomobilskem razredu že dolgo ni bila tako pestra in mladostna kot zadnje čase. Novincev je cel kup, na čelu z renaultom cliom, fiatom grande putom in toyoto yaris. Zdaj je tu še sveža, bolje rečeno, rahlo prenovljena in posodobljena seat ibiza s petimi paketi opreme, štirimi nastavitvami vzmetenja in desetimi motorji. Delo, Na kolesih, 1. aprila 2006, 14.

Konverzija je v naslednjem naslovju odstopa od pravopisne norme, ker je napisana z veliko začetnico:

Dodge

Novi Američan v Sloveniji

Za jeepom in Cryslerjem, ki sta eni redkih v Sloveniji in Evropi navzočih ameriških avtomobilskih znamk, se v prihodnjih mesecih obeta še eno ime - Dodge. Znamka z zajetno zgodovino je tako kot Jeep in Chrysler del koncerna DaimlerChrysler. V Evropi se bo najprej predstavila z modelom nižjega srednjega razreda dodge caliber, za njimi naj bi bil prihodnje leto pripravljen športni terenec dodge nitro. Delo, Na kolesih, 1. aprila 2006, 15.

Naslovje s terminom in s sobesedilnim pojasnjevanjem o njem

V naslednjih naslovjih je moč opazovati jezikovne komentarje. Ta tip naslovja pokaže jezikovno distanco do določenega termina, ki se izraža s prizadevanjem pojasniti, upravičiti njegov obstoj. Največkrat gre za pojav novega, katerega sprejemanje bi bilo brez napovedovalnih postavk obremenjujoče, zato se jezik prevzemnik zateče k bolj ugodnemu, postopnemu vpeljevanju, ki ga opravi jezikovni komentar. Ni naključje, da se jezikovni komentar pojavlja prav v naslovju z angleškim prevzetim terminom. Razprava se tu opira na ugotovitve o znamenjih angleščine v slovenščini.[4] Jezikovni komentar je odraz rodne moči slovenščine in kaže njeno živost:

[4] Prim. opombo 3.

Opornica za TNP

Od sveta na sodni dan do U. S. P.

Alpe so mogočen gorski oklepaj sredi Evrope, dolg 1200 km in razpotegnjen skozi sedem držav. (...)

No, namesto duhovne dimenzije ali pomensko zgoščenega sinonima za vse slovensko ima današnja industrija tudi času primerno oznako: U. S. P: se temu reče, stoji pa na kratko za unique selling preposition. (...) Gre skratka za nekaj edinstvenega, za enkratno tržno ponudbo, za neponovljivo destinacijo, kakor je zbranim opisal zadevo Janko Humar (...) Ali da kraj vsaj ne bo U. S. P. in izjemen konkurenčni potencial. Delo, 1. december 2003, Znanost, 9.

Primeri, ki vključujejo skladenjsko podstavo kratic, posredno dokazujejo njihovo nepopolno vpetost v leksikalni sistem.

Nove perspektive v tehnologiji LCD

Zaslon, zvit pod pazduho, boste lahko odnesli na plažo

V zadnjih letih trg za informacijske zaslone hitro raste. (...) Zasloni so tudi pomemben del digitalnih fotoaparatov in videokamer (...) Najpomembnejši pri tem so zdaj zasloni na tekoče kristale, bolj znani pod imenom LCD (Liquid Crystal Display), katerih odlike so ploščatost, majhna poraba električne energije ter stabilna slika. Delo, 8. julija 2004, 16.

Naslovje z znamkami izdelkov

Jezikovno in sporočilno najbolj zaprto je naslovje z znamkami izdelkov. Taka naslovja je moč najti v avtomobilizmu namenjeni Delovi prilogi Na kolesih. Kljub temu da je priloga kot celota namenjena poznavalcem avtomobilizma, je tako naslovje le delno upravičljivo. Za nepoznavalca naslovje z nizom podatkov, v katerem so številski izrazi in leksemi, deluje odbijajoče:

Test

Seat altea 2.0 TDI DSG stylance Delo, Na kolesih, 19. februar 2006, 23.

Če je znamka vezana na pojasnjevalno sobesedilo, jo naslovje sprejme kot inherentni sestavni del:

Slovenska vojska postopoma opušča tanke

Slovo drago obnovljenih M-55

Milijarde, ki so bile v zadnjih desetih letih vložene v obnovo tankov vrste M-55, se ne bodo nikoli vrnile. Delo, 13. marca 2006, 3.

Naslovje s poimenovanjem vede v nadnaslovu

Po pregledu tipov naslovja s terminsko sestavino naj bo ob koncu omenjen še pogost tip naslovja, ki nima čisto tipične terminske sestavine. Gre za naslovje s kontekstualno podprtim izrazom za vedo v nadnaslovu. Taka naslovja so v strokovno publicističnem jeziku zelo pogosta in kažejo na najširšo umeščevalno tematiko besedila. Poimenovanje vede je termin s stališča vsebujočega predmeta raziskovalne vede, s stališča poznanosti pa je to splošno, neterminološko sporočanje:

Prof. dr. Aleš Žemva o novostih v kardiologiji

Le šest dragocenih minut ...

V zadnjem času so pomembna novost majhni, ne več kot dva kilograma težki prenosni ultrazvočni aparati (...) Ultrazvok je postal del telesne preiskave in se iz kardioloških ordinacij seli v ambulante družinskih zdravnikov (...) Delo, Znanost, 1. decembra 2003, 8.

SKLEP: Konkretni primeri naslovij so pokazali, da v naslovih lahko nastopajo termini iz treh socialnih zvrsti, iz knjižnega in pogovornega jezika ter žargona in da se med termini v posameznih enotah naslovja oblikuje pomenska napetost, ki se kaže v različnih stopnjah terminske sporočilnosti, da termini v naslovjih oblikujejo sopomenske nize, da se v njih pojavljajo nove besede in da so skrajna terminska identifikacija naslovja z znamkami izdelkov. Pomoč pri sprejemanju novih terminov opravljajo jezikovni komentarji. Tako se z različnimi razmerji med enotami časopisnih naslovov, v katerih se rabijo termini, potrjuje teza o besedilnosti naslovij v publicistiki, kar pripomore k uzaveščanju strokovnega publicističnega jezika kot njegove podzvrsti.

Literatura

[1] Keller, Rudi, 1994: *On Language Change. The invisible hand in language*. London and New York. Routledge.
[2] Korošec, Tomo, 1977: *K tipologiji časopisnih naslovov*. Slavistična revija,1, 21−54.
[3] Korošec, Tomo, 1987/88: *Zastrti časopisni naslovi*. Jezik in slovstvo, 5, 137−142.
[4] Korošec, Tomo, 1990: *Časopisni nadnaslovi v sodobnih slovenskih dnevnikih (Tipološka razvrstitev)*. Slavistična revija 38, 3, 209−219.
[5] Korošec, Tomo, 1991: *Časopisni naslovi glede na ločila (K stilni vlogi ločil v časopisnih naslovih dnevnika Delo)*. Slavistična revija, 1, 53−70.
[6] Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
[7] Košir, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Državna založba Slovenije*.

[8] Leben - Pivk, 1998: *Krajšave v gumarstvu*. Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje, Ljubljana: Založba ZRC.
[9] Masár, Ivan, 1991: *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
[10] *Slovar slovenskega knjižnega jezika,* 1994. Ljubljana: DZS in Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU.
[11] *Slovenska zvrstna besedila*, 1981: ured. Jože Toporišič, soured. Velemir Gjurin, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
[12] *Terminologija v času globalizacije / Terminology at the time of globalization.* 2004. Zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije / Terminology at the time of globalization. Ured. Marjeta Humar, Ljubljana.
[13] Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
[14] Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba obzorja.
[15] Urbanistični terminološki slovar, 1971. Ljubljana: Urbanistični inštitut SRS.
[16] Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje - Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
[17] Vintar, Špela, 2003: *Kaj izvira iz jezikovnih virov*. Jezik in slovstvo, 48, 77−88.

Terms in magazine headlines

Summary

Terms are determined by several theoretical principles: striving for single-meaningness, usage within a single profession, closedness of the meaning-pool of the term, convention, stability of its meaning. These principles reflect in title groups in newspapers with terms in one or more of their units. The units of title groups are the top title, the main title, the subtitle, and the synopsis. This paper analyzes the pool of approximately 100 title groups from the Delo newspaper that contain terms. Various types of title groups are defined through meaning opposition that appears from parallelism of adjoined terms from the same meaning pool and is demonstrated by terminological expresiveness, which can be either intensified or not.

Most defining sign of a title group with a non-intesified terminological expressiveness is appearance of the same term in several units of the title group. Intensified terminological espressiveness, on the other hand, expands the meaning pool of the used terms and is demonstrated with lexical relation of super- or subordinated pool. Terms in various units of the title group often form groups of synonyms, in which the same denotation from various units is expressed in literal language, spoken language, and jargon. When changing the social level of the language from the literal to spoken language, often also the sintagmatics of the term is changed. Besides the title groups

with acronyms and with conversions, also title groups with trademarks, which are an extreme level of term usage in titles due to their lack of expressiveness.

Stability of the form of title groups that contain terms is demonstrated by the aforementioned relations among their units. This contributes to establishing of the professional journalistic language as a sublevel within the journalistic language.

Key words: term, title group, neologism, conversion, acronym, term expressiveness.

Author: Ljudmila Bokal, prof. (Ljubljana, Slovenija)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 50. - 65.
Title: Tipi terminov v časopisnih naslovih
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.6’373
Number of signs and pages: 38.020 (:1800) = 21,122 (:16) = 1,320

Lidija Cvikić - Zrinka Jelaska, Morfološka raslojenost imenica u svjetlu inojezičnoga hrvatskoga
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 66. - 78.

Lidija Cvikić - Zrinka Jelaska

Morfološka raslojenost imenica u svjetlu inojezičnoga hrvatskoga

Pobuđeno znanstveno i stručno zanimanje za usvajanje i učenje hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika, tj. inojezičnoga hrvatskoga, u posljednjih desetak godina dovelo je i do novoga pogleda na hrvatsku gramatiku, odnosno postojeće opise hrvatskoga jezika. Razvoj korpusne lingvistike omogućio je istraživanja stvarne jezične uporabe te primjenu rezultata istraživanja u nastavi.

U ovome se radu istražuje koliko se morfološka raznolikost hrvatskoga imeničkoga sustava odražava u udžbenicima inojezičnoga hrvatskoga. Istražuje se s kojim se skupinama imenica učenici doista susreću i koliko često. Navode se učinci koje dobiveni rezultati mogu imati na poučavanje inojezičnoga hrvatskoga.

Ključne riječi: hrvatski kao drugi i strani jezik, udžbenici za hrvatski kao L_2, imenički sustav, sklonidba, rod, morfonološka pravila, poučavanje jezika.

1. Uvod

Pojačano zanimanje za učenje hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika dovelo je i do intenzivnijega bavljenja jezikoslovnih stručnjaka ovim područjem, ponajprije u propitivanju i iznalaženju novih pristupa i načina poučavanja. [6] No, brojne poteškoće s kojima se učenici susreću pri ovladavanju hrvatskim dovele su i do propitivanja postojećih jezikoslovnih opisa hrvatskoga jezika. Naime, postojeći su opisi u suvremenih gramatikama uglavnom usmjereni na znanstveno opisivanje, klasificiranje i usustavljivanje građe suvremenoga hrvatskoga jezika. Građi se pristupa sa stajališta izvornoga govornika - onoga tko vlada hrvatskim. Neizvorni govornici tek teže ovladati gramatičkim strukturama hrvatskoga jezika, naučiti ih pravilno i primjereno rabiti, pa su opisi koji se nude u hrvatskim gramatikama nerijetko za njih nedovoljno jasni.

Uslijed potrebe da se hrvatskome pristupi sa stajališta primanja jezika, tj. sa stajališta onoga tko hrvatskim treba ovladati, u hrvatskome su se jezikoslovlju pojavili novi pristupi opisivanju i klasifikaciji pojedinih dijelova hrvatske gramatike. Z. Jelaska ([10], [11] i [12]) nudi nov pristup glagolskim vrstama i padežnome sustavu, N. Opačić [20], te Z. Jelaska i N. Opačić [15] raspravljaju o glagolskome vidu, jednoj od najteže ovladivih kategorija kada je riječ o učenju hrvatskoga kao J_2, a L. Cvikić i M. Bošnjak [5] bave se obilježjima riječi hrvatskoga jezika koja utječu na njihovo

usvajanje. Novim se opisima teži prijamnoj gramatici, u kojoj je građa hrvatskoga jezika organizirana tako da neizvorni govornici mogu njome što brže, jednostavnije i točnije ovladati. Na primjer, inojezičnim[1] je govornicima važno znati mogu li sami pravilima proizvesti prezentske oblike iz infinitiva glagola koje pronađu u rječniku i kako, ili moraju najprije saznati kako glasi prezentski oblik.

Za prijamne su gramatičke opise od iznimne važnosti i rezultati istraživanja korpusne lingvistike. Zasad je još jedini tiskani oblik *Hrvatski čestotni rječnik* [18], no danas se obrađuje nekoliko korpusa hrvatskoga jezika. (Više o tome u [17].) U Hrvatskome nacionalnome korpusu [21] i Hrvatskoj jezičnoj riznici [22] moguće je naći podatke o čestoti uporabe pojedinih riječi ili njezinih oblika, istražiti kontekste i kolokacije u kojima se određena riječ pojavljuje te ograničiti njezina značenja i uporabu sinonima usporedbom različitih primjera u kojima se pojavljuju. Pri tome je važno napomenuti da je korpus dostupan svima pa ga pretraživati mogu ne samo stručnjaci radi opisa hrvatskoga jezika, nastavnici radi davanja što točnijih podataka učenicima, već i sami učenici.

U istraživanjima hrvatskoga jezika s gledišta neizvornih govornika morfologija je još uvijek najzastupljenija jezična razina. [6] Razloga je tomu nekoliko. Prvo, u struci vlada stav da je morfologija, odnosno morfonologija hrvatskoga jezika iznimno složena pa je potrebno mnogo napora i vremena kako bi se tako složenim sustavom ovladalo. Drugo, morfologija hrvatskoga jezika nerijetko je bitno različita od morfološke strukture materinskoga jezika učenika hrvatskoga - često gramatičke kategorije hrvatskoga jezika ne postoje u materinskome jeziku učenika. Treće, uz fonologiju je najprije potrebno ovladati morfolgijom da bi se na hrvatskome jeziku moglo sporazumijevati bez nesporazuma i točno.

1.1. Usvajanje imeničke morfologije inojezičnoga hrvatskoga

Premda nije u cijelosti i u tančine opisano, o usvajanju imeničke morfologije inojezičnoga hrvatskoga (J_2) već se razmjerno mnogo zna. Provedena istraživanja dala su uvid u usvajanje imeničkih oblika, pravila i paradigmi. J. Novak [19] istražuje usvajanje različitih padežnih oblika imenica i pridjeva inojezičnih govornika te zaključuje da se u njihovu ovladavanju hrvatskime može primijetiti nekoliko težnja. Prvo, oblici za kose padeže zamjenjuju se nominativom. Drugo, ako dolazi do međusobne zamjene oblika različitih padeža, najčešće se ostali padeži zamjenjuju oblikom za akuzativ. Treće, u primjerima kada učenici proizvode netočne oblike, među njima se može pri-

[1] U naslovu se rada, kao i u tekstu koji slijedi, rabi naziv inojezični hrvatski kojim se jednim pojmom obuvaćaju pojmovi hrvatski kao drugi jezik, hrvatski kao strani jezik, odnosno svaki (sociolingvistički i psiholingvistički) položaj i izričaj hrvatskoga jezika različit od hrvatskoga jezika njegovih izvornih govornika

mijetiti sustavnost, što potvrđuje tezu o stvaranju međujezika - sustava koji se približava sustavu ciljanoga jezika, no koji se od njega po mnogim obilježjima razlikuje.

Istraživanja usvajanja imenica muškoga roda ([7], [8] i [16]) u neizvornih govornika hrvatskoga jezika, djece i odraslih, pokazala su da se gramatička pravila primjenjuju selektivno. Naime, u različitih riječi na koje je potrebno primijeniti ista pravila učenici ne postupaju uvijek jednako, u pojedinih imenica pravilo primjenjuju, a u drugih ne primjenjuju. [7] Tako je većina ispitanika na srednjem stupnju učenja hrvatskoga odgovorila da oblici G jd. imenica *policajac*, *magarac* i *češalj* glase *policajca*, *magarca* i **češalja*. Autorice također zaključuju da se paradigme usvajaju postupno, najprije jednostavnije, a tek potom složenije paradigme - paradigme u kojih je potrebno primijeniti više podpravila.

Rezultati ovih istraživanja navode na nova pitanja. Ako se pravilo ne primjenjuje dosljedno, može li se reći da je ono usvojeno? Može li se tada govoriti o usvajanju određenih gramatičkih pravila ili bi točnije bilo govoriti o usvajanju pravilnih oblika pojedinih imenica? Naime, pojedine riječi hrvatskoga jezika imaju velik broj različitih oblika, Z. Jelaska [13] navodi ih čak 13 za pojedine imenice. Kao što ni sve riječi nisu jednako česte, tako nisu jednako česti ni svi oblici pojedinih riječi. Osim toga, pojedina su gramatička obilježja, odnosno pravila, ograničena na malen broj riječi. Zasad još nije istraženo koliko se često u hrvatskome pojavljuju pojedini oblici riječi, bilo određeni padeži (npr. genitiv množine imenica e-sklonidbe) ili oblici u kojima se provode određena gramatička pravila (npr. genitiv množine imenica e-sklonidbe s nepostojanim a). Iako su u jezičnome opisu svi oblici jednako zastupljeni i važni, odnosi su u jezičnoj uporabi vjerojatno bitno različiti, a ta bi se razlika trebala odražavati i u jezičnome poučavanju.

U ovome se radu istražuje koliko se složenost morfološkoga sustava hrvatskoga jezika zrcali u udžbenicima za hrvatski kao J_2. Na temelju račlambe tekstova nekoliko udžbenika objavljenih u Hrvatskoj i inozemstvu istražit će se s kojim se skupinama imenica učenici susreću i koliko često. Istražit će se koliko su česte pojedine podskupine imenica i pojedina gramatička podpravila koje se odnose na imenice, odnosno oblici imenica u kojima se ona primjenjuju.

1.2. Građa

Kao građa za istraživanje odabrani su tekstovi udžbenika hrvatskoga kao J_2 zbog nekoliko razloga. Prvo, budući da je istraživanje usmjereno na neizvorne govornike - učenike hrvatskoga jezika, željeli su se istražiti tekstovi s kojima se učenici doista susreću. Tekstovi udžbenika hrvatskoga to zasigurno jesu.

Drugo, pretpostavljalo se da su tekstovi udžbenika napisani tako da zadovolje komunikacijske potrebe neizvornih govornika. Stoga bi trebali biti prikladna građa s obzirom na raznolikost tema i izbor riječi.

Treće, pretpostavljalo se da su autori udžbenika pri njihovu pisanju nastojali unaprijediti i gramatičko znanje učenika, odnosno da se u tekstovima nalaze primjeri određenih gramatičkih struktura koje će se poslije pojavljivati u gramatičkim vježbama i zadatcima. Stoga bi se se u tekstovima trebali nalaziti raznoliki oblici.

Četvrto, u većine udžbenika inojezičnoga hrvatskoga sam je tekst lekcije glavni dio cjeline koji služi kao temelj leksičkoga i gramatičkoga znanja te komunikacijskih zadataka. [1] Stoga se smatralo da je upravo taj dio udžbenika jezično najprikladniji za raščlambu i da je u skladu s tijekom ovladavanja hrvatskim.

Za raščlambu su odabrani tekstovi osam udžbenika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika. Pet ih je izdano u Hrvatskoj: J. Barešić *Dobro došli 1* (1993.) i *Dobro došli 1-2* (2002.); V. Barac-Kostrenčić i dr. (1993.) *Učimo hrvatski 1* i izdanje iz 1999.; M. Engelsfelda (2002.) *Croatian through Conversation*. Udžbenici *Dobro došli* i *Učimo hrvatski* zastupljeni su u dva različita, bitno izmijenjena izdanja jer su izmjene obuhvatile i tekstove lekcija. Tri su izdana u inozemstvu: V. Grubišić (2003.) *Elementary Croatian*, D. Norris (2003.) *Teach Yourself Croatian* i C. Hawkesworth (2003.) *Colloquial Croatian and Serbian*. Posljednji udžbenik u naslovu ima i ime hrvatskome srodnoga jezika, srpskoga, no u građu za istraživanje ušli su samo hrvatski tekstovi.

Iako ovo nisu svi udžbenici za učenje hrvatskoga, odabrani su prema kriteriju dostupnosti na tržištu, odnosno uporaba na tečajevima. Udžbenike objavljene u Hrvatskoj moguće je naći u većim knjižarama, a neki se od njih rabe i na lektoratima hrvatskoga u inozemstvu. Udžbenici objavljeni u inozemstvu napisani su za ciljanu publiku i upravo njih može nabaviti i rabiti sam početnik, a pojedini se rabe i kao udžbenici na nastavi hrvatskoga na visokoškolskoj razini, npr. u Kanadi ili SAD-u.

2. Raščlamba građe

Raščlamba je započela ispisivanjem tekstova lekcija udžbenika. Tekstovi svakoga pojedinoga udžbenika svedeni su na različnice (glasovno različite oblike riječi). Za račlambu su uzete različnice koje se pojavljuju najmanje u dva udžbenika, bar jednom u pojedinome udžbeniku. Na taj je način za raščlambu dobivena 3181 različnica. Od toga su uzorka 67 % sačinjavale imenice i glagoli (2125 imeničke i glagolske različnice). Imeničke su različnice svedene na natuknice (osnovni oblik riječi). Dobiveno je 709 imeničkih natuknica (Tablica 1.)

Tablica 1. *Odnos različnica i natuknica*

	ukupno	**imeničke**	**glagolske**
različnice	3181	2125	
natuknice		709	

Da bismo provjerili prikladnost uzorka, usporedili smo dobiveni uzorak s uzorkom slične vrste za koji su dostupni podatci, a to je raščlamba dviju čitanki za prvi razred osnovne škole. [3] Jedna od njih ima ukupno 517 imeničkih natuknica, a druga 450. Kako je broj imeničkih natuknica u građi udžbenika za hrvatski kao J_2 znatno veći, građa za ovaj rad smatrala se dovoljno reprezentativnom za obradu.

2.1. Zastupljenost pojednih rodova.

U tablici 2. prikazana je zastupljenost imenica prema rodu. U obrađivanome su uzorku imenice muškoga i ženskoga roda zastupljene u približno istome postotku, 45 % imenica muškoga roda i 41 % imenica ženskoga roda, dok je imenica srednjega roda znatno manje, 13 %.

Tablica 2. *Zastupljenost imenica prema rodu*

	Broj imenica	Postotak
Muški rod	319	45 %
Ženski rod	291	41 %
Srednji rod	92	13 %
Pluralia tantum	7	1 %
ukupno	709	100 %

Ovi rezultati potvrđuju rezultate prethodnih istraživanja zastupljenosti pojedinih vrsta riječi u hrvatskome jeziku na različitoj građi: prvih 2000 i 4000 riječi u *Hrvatskome čestotnom rječniku* [2], građi odrasloga i dječjega govora [14], biblijskim tekstovima. [9]

Da bi mogli pravilno rabiti imenice, neizvorni govornici trebaju znati kojega je roda pojedina imenica te kojoj vrsti sklonidbe pripada. Rod imenica važan je za uspostavljanje pravilnih sintagmatskih odnosa (*moj tat**a*** ←→ *moja sestr**a***), a vrsta sklonidbe za paradigmatske odnose (*krv*: *bez krv**i*** ←→ *crv*: *bez crv**a***). Stoga se željelo istražiti zastupljenost pojedinih tipova sklonidba unutar pojedinoga roda (slike 1., 2. i 3.).

2.2. Zastupljenost pojednih skupina imenica

Slika 1. prikazuje da je u ukupnome uzorku ženskoga roda 90 % imenica sa završetkom *-a* (e-sklonidba). Imenice ženskoga roda sa zatvorničkim završetkom (i-sklonidba) čine 10 % uzorka.

Slika 1. *Zastupljenost imenica ženskoga roda*

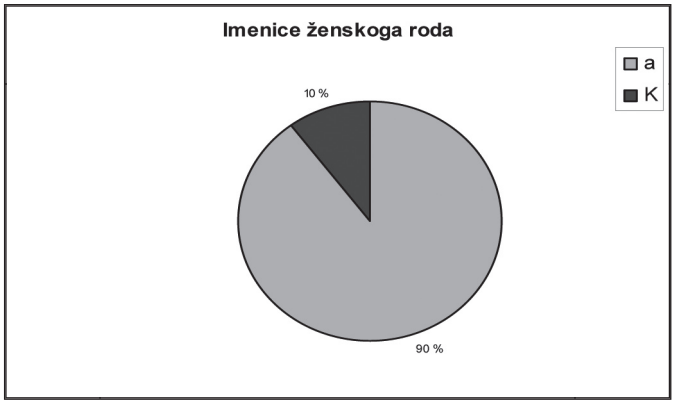

U uzorku imenica muškoga roda (slika 2.) zatvornikom završava 97 % imenica (*a*-sklonidba), dok je postotak ostalih imenica od 0 % do 2 %.

Slika 2. *Zastupljenost imenica muškoga roda*

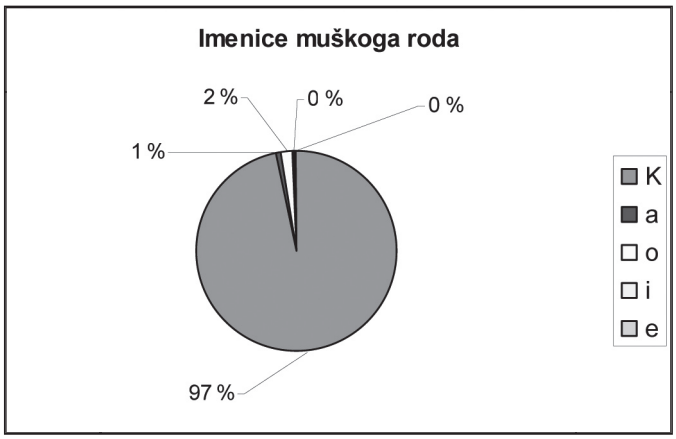

Treba napomenuti da 0 % ne znači da određenih tipova imenica uopće nema, već statistički ne daju više od nula posto jer su toliko rijetke: npr. po jedna imenica sa završetkom -*i* (*taksi*) i -*e* (*atelje*). Premda nekoliko različitih imenica iz ove skupine pripada istomu tipu sklonidbe, podjela je napravljena prema završetku imenice jer je neizvornim govornicima završetak signal prema kojemu mogu odrediti njezin rod i tip sklonidbe.

Uzorak imenica srednjega roda (slika 3.) sačinjava 30 % imenica sa završetkom -*o* i 70 % sa završetkom -*e*. Od ukupno 63 imenice sa završetkom -*e* samo je sedam imenica nejednakosložene osnove. Ovakav je rezulatat posljedica velikoga broja glagolskih imenica koje su pridonijele velikom udjelu imenica sa završetkom -*e*.

Slika 3. *Zastupljenost imenica srednjega roda*

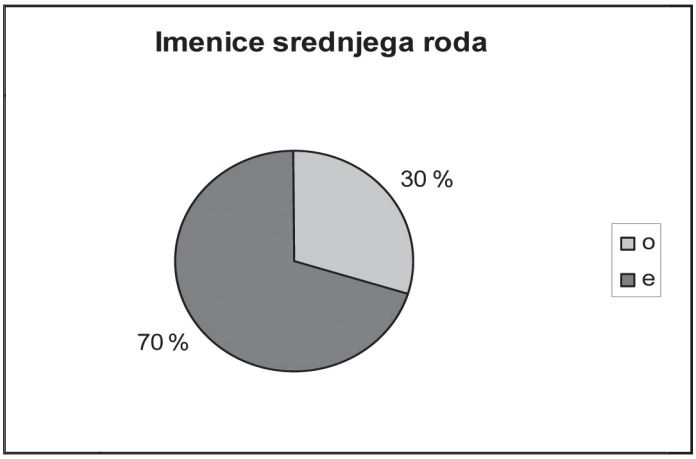

Usporedbom zastupljenosti različitih tipova imenica unutar jednoga roda može se zaključiti da one uglavnom čine homogenu skupinu. Naime, većinu uzorka pojedinoga rode čine njegovi najtipičniji predstavnici, npr. u ženskome su rodu to imenice sa završetkom -*a* kojih je 90 %. Pojavnost ostalih skupina imenica uglavnom je malena, s iznimkom srednjega roda. Nerijetko je i ograničena na pojedinačne primjere, kao što je to primjer s muškim rodom.

2.3. Zastupljenost imenica s dodatnim pravilima

Predstavljena slika imeničkoga sustava doima se poprilično jednostavnom. Tako bi i bilo da se u sklonidbi imenica ne pojavljuju različita morfonološka pravila. Ona toliko usložnjuju sustav da imenice koje pripadaju istomu tipu sklonidbe imaju različite paradigme. L. Cvikić i J. Kuvač [7] navode da 50 imenica muškoga roda samo u četiri padeža (nominativ i genitiv jednine i množine) imaju 19 različitih paradigmi. Stoga se željelo istražiti na koliko je imenica iz obrađivanoga korpusa potrebno primijeniti dodatna pravila.

Pojam *dodatna pravila* odnosi se na morfološka i fonološka pravila koje je potrebno primijeniti u sklonidbi pojedinih imenica da bi nastao njihov točan oblik. To su umetanje sufiksa -*ov*- / -*ev*- za tvorbu množine imenica muškoga roda, glasovne promjene nepostojano *a*, sibilarizacija, palatalizacija, jotacija, jednačenje po tvorbenome mjestu i jednačenje po zvučnosti. Budući da se ova pravila mogu kombinirati unutar jednoga roda (dolazak > dolasci) te da se sva pravila ne primjenjuju na sve rodove (npr. sibilarizacija se provodi u muškome i ženskome rodu, ali ne u srednjemu), raščlamba je napravljena za svaki rod posebno.

U tablici 3. prikazan je brojčani udio imenica na koje se odnosi pojedino pravilo.

Tablica 3. *Zastupljenost imenica s dodatnim pravilima*.

	sibil.	palat.	jotacija	nepost. *a*	jedn.	*-ov-/-ev-*	*-nin*	ukupno	% od uk. broja imenica
muški r.	72	3		47	9	57 / 13	2	203	63,63 %
ženski r.	28	-	21	21	0	-	-	70	24,10 %
srednji r.	-	-		5	-	-	-	5	5,43 %
ukupno	90	3	21	73	9	70	2	278	93,16 %

Iz tablice 3. vidljivo je da veliku većinu imenica iz obrađivanoga korpusa (čak 93,16 %) čine imenice pri čijoj je sklonidbi potrebno primijeniti dodatna pravila. U tome prednjače imenice muškoga roda (63,63 %), one imaju i najveći broj dodatnih pravila - šest. U sklonidbi 24,1 % imenica ženskoga roda potrebno je primijeniti jedno od triju pravila: sibilarizaciju, jotaciju ili nepostojano *a*. Srednji je rod najjednostavniji. Na imenice toga roda odnosi se samo jedno pravilo, nepostojano *a*, i to samo za 5, 43% imenica.

Promotri li se broj imenica na koje se primjenjuje pojedinačno pravilo, primjećuje se da najviše imenica provodi sibilarizaciju (90), drugo je po čestoti pravilo za tvorbu nominativa množine imenica muškoga roda sufiksima *-ov-* i *-ev-* (73), a zatim slijedi pravilo za nepostojano *a* (70).

Ovakvi rezultati mogu navesti na pomisao da bi učenike hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika već u početku učenja svakako trebalo poučiti pravilima sibilarizacije, nepostojanoga *a* i tvorbe množine imenica muškoga roda sa sufiksom. Međutim, to bi izazvalo poteškoće. Naime, najčešća pravila u istraživanome uzorku nedosljedno se provode (sibilarizacija). U suvremenim je gramatikama hrvatskoga jezika gotovo podjednak broj podskupina imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe koje sibilarizaciju provode, kao i onih koje sibilarizaciju ne provode. Istraživanje s izvornim govornicima hrvatskoga jezika [3] pokazalo je velika kolebanja u provođenju sibilarizacije. Neizvorni govornici prema osnovnome obliku riječi ne mogu znati primjenjuje li se pojedino pravilo ili ne, npr. nepostojano *a* (*momak* > *momka*, ali *oblak* > *oblaka*). Isto je i s pravilom za tvorbu množine imenica muškoga roda sufiksom *-ov-/-ev-* (*golub* > *golubovi*, ali *savjet* > *savjeti*). Osim toga, istraživanje je pokazalo [8] da poznavanje pojedinačnih pravila ne znači da će ga učenici dosljedno provoditi na sve riječi na koje se ono odnosi.

Budući da se svi oblici riječi ne pojavljuju jednako često, moguće je pretpostaviti da će se oblici pojedinih riječi u kojima je potrebno primijeniti dodatna pravila pojavljivati znatno rjeđe od istoga gramatičkoga oblika neke druge riječi. Drugim riječima, upitno je koliko je znanje pravila korisno ako je jednak broj riječi na koje

se ono provodi i ne provodi, ako ne postoji jasno prepoznatljiv znak koji će govornicima signalizirati da je potrebno primijeniti pravilo i ako oblici riječi na koje se ono primjenjuje nisu česti. Stoga se istražilo jesu li u istraživanome korpusu zastupljeni oblici s dodatnim pravilima i koliko često.

2.4. Zastupljenost oblika s dodatnim pravilima.

Univerzalno je jezično pravilo da se vrlo mali broj riječi pojavljuje vrlo često, a da se velik broj riječi pojavljuje vrlo rijetko. Potvrda se može pronaći u *Hrvatskom čestotnom rječniku* [18]. Samo se 90 riječi pojavljuje više od tisuću puta (što je 0,23 % korpusa), dok je ukupno samo 1126 riječi više od 100 puta (2,92 %). S druge se pak strane ljestvice nalazi čak 14.088 riječi koje se pojavljuju samo jednom, dva puta pojavljuje se čak 5409 riječi, tri puta 3245 riječi, četiri puta 2294 riječi, 1596 pet puta. To znači da se šest i više puta u milijunskoj građi pojavljuje samo 11.941 riječ, što je manje od trećine: samo 30,96 %.

Tablica 4. *Zastupljenost natuknica i pojavnica u građi čestotnika*

Broj pojavnica	Broj natuknica	Udio u korpusu
1	14.088	36.52 %
2	5.409	14.02 %
3	3.245	8.41 %
4	2.294	5.95 %
5	1.596	4.14 %
ukupno	26.632	69.04 %

Slično je i s oblicima pojedine riječi. Prema čestotniku [18] se najčešća riječ hrvatskoga jezika, glagol *biti*, pojavljuje najviše puta (56.194) i u najviše različitih oblika - 83, ali među njima je 36 dijalektalnih, arhaičnih ili govornih, što znači da ih je samo 47 standardnih. Od prikupljene 38.573 natuknice u čestotniku [18] čak se 14.113 riječi pojavljuje samo u jednome obliku, što je 36,52 % građe. Tablica 5. prikazuje broj različnica u istraživanome korpusu udžbenika hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika.

Tablica 5. *Odnos natuknica i različnica*

Broj različnica	Broj natuknica	Udio u korpusu
1	439	62 %
2	163	27 %
3	70	10 %
4	27	4 %
5	9	1 %
8	1	0 %

Iz tablice 5. vidljivo je da se najveći broj imenica iz korpusa (439) pojavljuje u tekstovima samo u jednome obliku, a te natuknice čine i najveći dio korpusa: 62 %. Imenice koje se pojavljuju u dva do četiri različita oblika čine ostalih 41 % korpusa. U većem se broju različitih oblika pojavljuje iznimno malo imenica, devet imenica u pet različitih oblika i jedna imenica (imenica *grad*) u osam različitih oblika.

Budući da su na razini natuknica na koje se odnosi dodatno pravilo najbrojnije bile imenice koje provode sibilarizaciju, nepostojano a i imenice muškoga roda sa sufiksom *-ov-/-ev-* u množini, željelo se provjeriti koliko se u korpusu pojavljuju upravo ti oblici.

2.5. Pojavnost oblika s dodatnim pravilom

U tablici 6. prikazana je pojavnost oblika s dodatnim pravilom, odnosno s tri najčešća pravila: sibilarizacijom, nepostojanim a i sufiksom *-ov-/-ev-*.

Tablica 6. *Pojavnost oblika s dodatnim pravilom*

	sibilarizacija	nepostojano a	-ov-	-ev-
muški rod	15/72	21/47	7/57	3/13
ženski rod	3/28	2/21	-	-
srednji rod	-	0	-	-

Na temelju rezultata prikazanih u tablici 6. može se zaključiti da se pojavnost oblika u kojima se primjenjuju dodatna pravila razlikuje prema rodu. Tako su oblici imenica muškoga roda sa sibilarizacijom znatno češći od imenica ženskoga roda. Ovakav rezultat ne iznenađuje ako u vidu imamo doseg pojedinoga pravila. Naime, sibilarizacija se u ženskome rodu provodi samo u dativu i lokativu jedine, dok se u muškome rodu ona provodi u nominativu, dativu, lokativu i instrumentalu množine. Osim toga, za pojedine padeže imenica postoje i inačni oblici (oblici genitiva množine imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe) pa nije nužno rabiti oblik s glasovnom promjenom. Broj oblika s dodatnim pravilom u ženskome rod izuzetno je malen: tri oblika sa sibilarizacijom (*banci*, *rijeci*, *ruci*) i dva s nepostojanim a (*krušaka*, *karata*). Stoga bi bilo znatno učinkovitije učiti ove oblike kao pojedinačne jer bi se učenjem pojedinačnih pravila kojima se u istraživanu korpusu tvori tako mali broj potvrđenih oblika, za čiju primjenu i onako nema jasnoga ograničenja, bespotrebno opterećivalo pamćenje učenika.

3. Zaključak

Istraživanje raslojenosti imenica u udžbenicima hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika potvrdilo je tezu o hrvatskome kao morfonološki složenome jeziku te pokazalo tri osnovna obilježja imeničkoga sustava. Prvo, opća je slika raspodjele imenica (prema rodu i vrsti sklonidbe) poprilično homogena pa glavninu imenica čine imeničke

skupine koje se mogu smatrati tipičnim predstavnicima pojedinoga roda, odnosno sklonidbe, kao što su imenice ženskoga roda e-sklonidbe i imenice muškoga roda *a*-sklonidbe sa završetkom na konsonant. Ostale su skupine imenica toliko rijetke da im se pri početnome poučavanju hrvatskoga može pristupiti kao iznimnim, posebnim oblicima, a ne kao posebnome tipu sklonidbe.

Drugo, istraživanje je potvrdilo da ovako homogen sustav bitno usložnjuju morfofonološka pravila jer više od 90 % istraživanoga uzorka čine natuknice imenica na koje je potrebno primijeniti neko dodatno pravilo. Pri tome je najviše imenica koje u svojoj sklonidbi provode sibilarizaciju i nepostojano a te u množini umeću sufiks -*ov*-/-*ev*- (imenice muškoga roda *a*-sklonidbe). Za poučavanje i učenje jezika ovakav je rezultat nesumnjivo nepovoljan jer tako velika zastupljenost imenica s dodatnim pravilima u sklonidbi pretpostavlja da se ta pravila moraju učiti već na početnoj razini.

Treće, iako se na razini natuknica pojavljuju mnogobrojne imenice u kojima se provode dodatna pravila, imenički sustav na razini jezičnoga ostvarenja ipak nije tako složen. Naime, pojavnost oblika s provedenim morfonološkim pravilima relativno je malena. Neka se pravila primjenjuju samo na pojedinačne primjere, kao što su sibilarizirani oblici imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe. Raščlamba građe na razini pojedinih oblika također je pokazala da u prijamnome pristupu jeziku određenoj glasovnoj promjeni ne bi trebalo pristupati kao jedinstvenomu pravilu, već s obzirom na njezino provođenje u određenome rodu.

Provedeno je istraživanje pokazalo da postoje razlike u raslojenosti imeničkoga sustava na razini sustava samoga i na razini njegova ostvarenja u tekstovima. Ove su razlike izuzetno važne kada je riječ o poučavanju hrvatskoga kao drugoga ili stranoga jezika. Osnovna obilježja imeničkoga sustava potvrđena ovim istraživanjem treba imati na umu pri poučavanju. Istraživanje je također potvrdilo da je u svrhu opisa hrvatskoga primjerenoga nezivornim govornicima potrebno obaviti još čitav niz ciljanih istraživanja, napose istraživanja korpusne lingvisitke. Provedno je istraživanje samo malen doprinos nastojanjima da se što brže pronađe što učinkovitiji način poučavanja inojezičnoga hrvatskoga, znanstveno utemeljen i potvrđen.

Literatura i građa

[1] Blagus, V. (2005.) Odabir riječi u udžbenicima hrvatskoga za strance, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 261. - 275.

[2] Cvikić, L. (2001.), *Zastupljenost vrsta riječi u Hrvatskome čestotnome rječniku*, Filozofski fakultet, Zagreb, diplomska radnja.

[3] Cvikić, L. (2002.) Pretpostavljeno i očekivano jezično znanje prvašića, u: Vodopija, I. (ur.) *Dijete i jezik danas*. Zbornik radova s Međunarodnoga stručnoga i znanstvenoga skupa u europskoj godini jezika, Osijek, 55. - 73.

[4] Cvikić, L. (2002.), *Raslojenost u imeničkoj sklonidbi*. Treći hrvatski slavistički kongres, Zadar, izlaganje.
[5] Cvikić, L. i Bošnjak, M. (2005.), Rječnička sastavnica, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 184. - 194.
[6] Cvikić, L. i Jelaska, Z. (2005.), Istraživanja hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 127. - 136.
[7] Cvikić, L. i Kuvač, J. (2005.), *The Acquisition of Croatian Masculine Noun Morphology in Croatian as Second Language*. Proceedings from VII. International Conference of Language Examination, Applied and Medicinal Linguistics. Dunaújváros, Hungary, 13. - 21.
[8] Cvikić, L. i Kuvač, J. (2005.), *Usvajanje sklonidbe imenica u hrvatskom kao prvome i drugome jeziku*, Zagrebački lingvistički krug, Zagreb, izlaganje.
[9] Fuček, M. (2005.), *Čestotni odnosi među kategorijama imeničkih riječi u Bibliji*, Filozofski fakultet, Zagreb, diplomska radnja.
[10] Jelaska, Z. (2003.), Proizvodnja glagolskih oblika hrvatskoga jezika kao stranoga jezika: od infinitiva prema prezentu, u: Botica, S. (ur.), *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*., FFpress Filozofski fakultet, Zagreb, 48. - 63.
[11] Jelaska, Z. (2005.), Glagolske vrste, u: Jelaska, Z. i sur., Hrvatski kao drugi i strani jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 168. - 184.
[12] Jelaska, Z. (2005.), Poučavanje hrvatskim glagolima i pravila, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 339. - 351.
[13] Jelaska, Z. (2005.), Oblici hrvatskih riječi, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 124. - 134.
[14] Jelaska, Z. i Kovačević, M. (2001.), Odnos glagola i imenica u ranome jezičnome razvoju, u: Sesar, D. i Vidović Bolt, I. (ur.), *Zbornik radova II. hrvatski slavistički kongres*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 441. - 452.
[15] Jelaska, Z. i Opačić, N. (2005.), Glagolski vid i vidski parovi, u: Jelaska, Z. i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 150. - 268.
[16] Kuvač, J. i Cvikić, L. (2004.), *Hungarian Kids and Croatian Language*. Papers from 6th International Conference of Language Examination, Applied and Medicinal Linguistics. Dunaújváros, 140. - 148.
[17] Kuvač, J. i Palmović, M. (2006.), *Metodologija istraživanja dječjega jezika*, Naklada Slap, Zagreb.
[18] Moguš, M., Bratanić, M., Tadić, M. (1999.), *Hrvatski čestotni rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Školska knjiga, Zagreb.
[19] Novak Milić, J. (2002.), Neke morfološke pogreške "stranaca" kod učenja hrvatskoga kao drugoga ili stranoga jezika, u: Stolac, D., Ivanetić, N., Pritchard, B. (ur.), *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj - Izazovi na početku XXI. Stoljeća*, Zagreb, Rijeka: Graftrade, 373. - 401.

[20] Opačić, N. (2004.), Za sustavnije rješavanje aspektualnosti u hrvatskom standardnom jeziku, u: Stolac, D., Ivanetić, N., Pritchard, B. (ur.), *Zbornik Društva za primijenjenu lingvistiku*, Zagreb - Rijeka: Društvo za primijenjenu lingvistiku, 361. - 370.
[21] http://www.hnk.ffzg.hr
[22] http://riznica.ihjj.hr

***

[23] Barac-Kostrenčić, V. i dr. (1993.), *Učimo hrvatski 1*, Školska knjiga i Centar za strane jezike Vodnikova, Zagreb
[24] Barac-Kostrenčić, V. i dr. (1999) *Učimo hrvatski 1*, Školska knjiga i Centar za strane jezike Vodnikova, Zagreb.
[25] Barešić, J. (1993.), *Dobro došli 1*, Sova - škola za strane jezike, Zagreb.
[26] Barešić, J. (2002.), *Dobro došli 1-2*, Sova - škola za strane jezike, Zagreb.
[27] Engelsfeld, M. (2002.), *Croatian through Conversation*. Mozaik knjiga, Zagreb.
[28] Grubišić, V. (2003.) *Elementary Croatian*, Hrvatski informativni centar, Zagreb.
[29] Hawkesworth, C. (2003.) *Colloquial Croatian and Serbian*, Routhledge, London.
[30] Norris, D. (2003.) *Teach Yourself Croatian*, Hodder & Stoughton, London.

Morphological diversity of nouns in the light of Croatian as a foreign language

Summary

Raising interest in learning Croatian as a second and foreign language influenced investigation and description of the Croatian grammar from the perspective of non-native speakers. This paper deals with morphological diversity in Croatian noun system as well as its representation in the textbooks for Croatian as L_2. The frequency of particular groups of nouns, regarding their gender, type of declination and morphonological rules is investigated and its possible effects on language teaching are discussed.

Key words: Croatain as a second and foreign language, textbooks for Croatian as L_2, dedclination, gender, morphonological rules, language teaching.

Authors: Lidija Cvikić, prof. (Zagreb, Hrvatska)
dr. sc. Zrinka Jelaska, prof. (Zagreb, Hrvatska)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 66. - 78.
Title: Morfološka raslojenost imenica u svjetlu inojezičnoga hrvatskoga
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.42’366
Number of signs and pages: 29.899 (:1800) = 16,61 (:16) = 1,038

Marija Grginič

Didaktična igra pri pouku slovenščine

Namen študije je ugotoviti pomen didaktične igre pri pouku slovenščine in pokazati na možnosti za večje vključevanje iger v učno-vzgojni proces. Odgovor na vprašanje, zakaj vključevati igro v pouk v prvem triletju, izhaja iz značilnosti psihosocialnega razvoja otrok v tem obdobju. Posebna vrednost igre se kaže v tem, da bolj kot druge aktivnosti zaposli otrokovo mišljenje. Njegova večja čustvena udeleženost in miselna aktivnost v igri pa ravno pripomoreta k temu, da otrok pri dejavnosti vztraja dalj časa in je kljub naporom dejaven.

V slovenskih šolah se je v zadnjih nekaj desetletjih zanimanje za didaktične igre močno povečalo. Vzrok za to so kurikularne spremembe, uvajanje devetletnega šolanja in sprejetje novega učnega načrta, kar pogojuje nove didaktične pristope. Z vstopom eno leto mlajših šolskih novincev je bilo treba začeti razmišljati o ustreznih metodah dela za mlajše otroke ter upoštevati njihove razvojne potrebe. Študija prikazuje možnosti in nevarnosti vključevanja didaktične igre v prvem triletju devetletne šole, uresničevanja učnih ciljev slovenščine ter ovire, s katerimi se ob tem srečujejo učitelji.

Ključne besede: didaktična igra, pragmatična in slovnična zmožnost, učni cilji; devetletna osnovna šola.

1 Pedagoške teorije o igri

Obstaja več teorij igre, ki jo pojasnjujejo z različnih vidikov, npr. razvojnopsihološka, biologistična, kognitivistična, sociokognitivistična, psihodinamska ali pedagoška teorija. Slednja pojasnjuje zvezo med igro in učenjem ter prikazuje vpliv igre na večjo učinkovitost pouka ter aktivnost in samostojnost učencev v učno-vzgojnem procesu.

Ideja o vključevanju iger v poučevanje je že zelo stara in izhaja iz starih kultur. V zapisih sta omenjena Platon in Kvintilian ([17] in [5]), ki sta igri pripisovala vzgojni pomen - z njo naj bi otroke motivirali za učenje. Kvintilian je želel, da bi otroci prek igre vzljubili učenje - kot primer navaja izrezljane črke iz slonovine, s katerimi bi se igrali in jih med igro spoznavali. Tudi J. Locke (prav tam) navaja kocko s črkami, s katero naj bi se otroci igraje naučili abecede. Pri učenju branja bi si pomagali z metanjem dveh kock, ene s soglasniki in druge s samoglasniki, ter sestavljali besede.

Jezuiti pa so bili prvi, ki so uporabili igro s ciljem vzgajanja in izobraževanja, in sicer v 16. stoletju, ko so zgradili šolski sistem.

J. A. Komenský [18] poudarja, da naj bi z igro šola postala za otroke bolj privlačna in zabavna. Igri naj bi dodali teme iz resničnega življenja, igrali naj bi vloge odraslih (npr. vojskovodij) in se seznanjali s temami iz različnih znanosti; z vključevanjem igre v pouk bi šolo bolj približali učencem in resničnemu življenju.

F. W. Fröbel (v: [5]) poudarja načelo dejavnosti pri učenju, za kar je igra zelo primerna. Pri vzgoji predšolskih otrok je postavil igro kot temeljno ogrodje celotnega vzgojnega postopka s ciljem samostojnega razvoja in sprostitve otrokovih notranjih moči (napetosti). V posameznih obdobjih otrokovega razvoja razlikuje tri vrste iger: materina pesem in ljubkovanje, igre s predmeti (igračami) in igre z gibanjem.

M. Montessori (prim. [38] in [24]) razlikuje otrokovo delo od dela odraslih in ga pojmuje kot oblikovanje njegovih sposobnosti; delo prispeva k njegovemu razvoju. Zasnovala je sistem vzgojno-izobraževalnega dela najprej za predšolske, nato pa še za šolske otroke, ki temelji na njihovi aktivnosti ter razvijanju čutov, sposobnosti in mišljenja ob uporabi posebej izdelanih pripomočkov. Za prvo branje in pisanje je uporabljala papirnate črke in pomično abecedo, za matematiko pa kovance, kroglice, paličice za računanje, papirnate številke in kartone s številkami. Čeprav je po mnenju kritikov izločila otroke iz resničnega sveta v "otroške hiše", prirejene po njihovi meri, so imeli izdelani pripomočki funkcijo igrač, dejavnosti pa vlogo igre, kar je aktualno še danes.

J. Dewey (v: [5]) poudarja sodelovanje otroka v učno-vzgojnem procesu, ki ima obliko igre in dela. Šola naj bi prevzela vlogo igranja in dela v družini, ker družinske skupnosti zaradi zaposlenosti nimajo več časa. Vzgojni učinek zunajšolskih iger in dela je naključen, v šoli pa morata igra in delo pravilno vplivati na otrokov moralni in duševni razvoj, otrok naj pridobiva nova spoznanja ob neobdelanem gradivu.

A. S. Neill (1980, prav tam) je v zasebni šoli Summerhill ustvaril okolje, ki bi ustrezalo otrokovim potrebam, saj ima v njem igra najpomembnejšo vlogo. Otrokom je treba omogočiti, da se naigrajo, le tako bodo kot odrasli srečni. Igro pojmuje kot nagonsko dejavnost, značilno za otroštvo in pomembno za človeško življenje. Ne strinja pa se, da bi učenje "posladkali" z igro, ker igra ni isto kot učenje. Otroku je treba pustiti, da se igra, kakor sam želi, kar pomeni, da igro ločuje od učenja.

2 Didaktična igra

Med didaktične uvrščamo tiste otroške igre, ki imajo vse splošne značilnosti iger, vsebujejo intelektualne aktivnosti in so namenjene razvijanju intelektualnih sposobnosti (prim. [17]). Didaktične igre otroku omogočajo, da z vključevanjem in strukturiranjem kognitivnih izkušenj oblikuje nove miselne strukture, ki vplivajo na njegov razvoj mišljenja in govora. Večja motivacija, ki jo omogoča igra, daje otroku možnosti, da deluje na svet okoli sebe spontano, ustvarjalno in na način, ki mu je lasten. Didaktična igra se od drugih otroških iger razlikuje po tem, da jo vključujemo

v pouk in z njo uresničujemo učne cilje (prim. [8] in [29]). Njena didaktična vrednost je v tem, da ustreza določeni otrokovi potrebi in s svojo strukturo, pravili in vsebino spodbuja njegovo miselno aktivnost. V didaktični igri otrok odkrije problem, ki ga ne more rešiti le na osnovi predhodnih izkušenj. Napor, ki ga potrebuje za reševanje, omogoča visoka motivacija igre.

Med prednostmi igre kot učne metode I. Furlan [9] navaja bolj pozitiven čustveni odnos otrok do igre, večjo aktivnost ter lažjo zapomnitev in kar največjo možno pozornost otrok. Igra je razvojna in vzgojna dejavnost, pri kateri je otrok samostojen, svoboden, ustvarjalen ter z njeno pomočjo išče in raziskuje nove možnosti, igra pa lahko vključuje tudi tekmovanje s sabo ali drugimi, s časom in cilji, ki so (lahko) učni (prim. [29]).

Raziskave številnih avtorjev, npr. S. S Boococka, Cheryholmesa, Humphreyja, R. Vagta in S. Mullerja in L. Bognarja (v: [5]), so pokazale vrednost didaktičnih iger, ki pozitivno vplivajo na učni uspeh, trajnost znanja ter večjo pozornost in dejavnost učencev.

S. Neuman in K. Roskos [27] sta raziskovali konkretne oblike igre ter opremo učilnic in njihov vpliv na učenje mlajših učencev. Posebej sta izpostavili vlogo tiska v otroški svobodni igri in njegov vpliv na razvoj pismenosti. V raziskovalni študiji sta želeli pokazati največji možen vpliv opismenjevalno bogatih igralnih kotičkov (ang. *centers*) na otrokovo vključevanje tiska v igro. V dveh opazovalnih merjenjih sta vrednotili otrokove aktivnosti pisanja, kot so čečkanje, označevanje na papirju, igranje branja, ravnanje s knjigo, pozornost, usmerjena na tisk. Med drugim opazovanjem so otroci v prostem času uporabljali tisk v opismenjevalno obogatenih kotičkih. Rezultati so pokazali, da so otroci v spremenjenem opismenjevalnem okolju dvakrat pogosteje uporabljali tisk v igralne namene kot pred tem. Avtorici ne posplošujeta ugodnih rezultatov, ker menita, da bi bile potrebne bolj natančno kontrolirane eksperimentalne študije. Kljub temu pa skleneta, da bogato opismenjevalno okolje z uporabo tiska spodbuja razvoj otrokove pismenosti.

S. S. Boocock (1971) v *Enciklopediji vzgoje in izobraževanja* (*The Encyclopedia of Education*) navaja rezultate raziskav v ZDA, ki so pokazali, da igre povečujejo motivacijo, interes in pozornost učencev. Igre pretvarjanja so pokazale, da postaja otrok bolj samostojen v svojem okolju in se pri tem bolje znajde. Postane odgovornejši in razvija refleksijo o lastnem vedenju. Igre so imele pozitiven učinek predvsem na otroke, ki se bojijo pokazati svoje sposobnosti in izhajajo iz nespodbudnega socialnega okolja ali imajo druge težave.

Do enakih rezultatov je prišel Humphrey (1979, v: [5]), ko je primerjal metodo dela z besedilom in metodo igre. Učni cilj so bile vaje pravilnega zapisovanja besed. Obe skupini sta dosegli napredek, skupina, ki se je učila z igro (s tekmovanjem), pa je imela boljši končni uspeh. Igra je bila še posebej primerna za učence z učnimi težavami.

R. Vagt in Müller (1980) sta ugotovila, da ima izobraževalni (učni) učinek le tista igra, ki je bolj vaja in manj igra, ki je jasno sestavljena in vodena ter jo sistematično izvajajo. V njej spontanost, samostojnost in možnost za spreminjanje gradiva niso poudarjene. Igro, ki naj bi imela večji izobrazbeni učinek, bi bilo treba predhodno preizkusiti v razredu in ugotoviti njen vpliv na učni uspeh.

L. Bognar [5] je iz rezultatov ugotovil, da je igra pri učencih vzbudila večjo pozornost in da je trajala dalj časa kot v kontrolni skupini. Z raziskavo je potrdil, da je pozornost učencev v 1. razredu kratkotrajna (20 minut), vendar pa jo je z igro mogoče podaljšati. Ugotovil je tudi, da igra ugodno deluje na povprečne in podpovprečne učence, medtem ko pri nadpovprečnih ni zasledil pozitivnega učinka. Med opazovanjem aktivnosti in pozornosti učencev sta dva vedenjsko motena učenca najbolje sodelovala v času, ko je z njima delal učitelj, kar pojasnjuje, da igra v raziskavi ni bila prilagojena njihovim sposobnostim, razvojni stopnji in interesom.

2.1 Vključevanje igre v pouk

E. Kamenov [17] poudarja enega največjih problemov, ki nastaja pri vzgajanju otrok z igro, in sicer nevarnost, da bi kultivirana igra izgubila osnovno značilnost igre: spontanost in ustvarjalnost. A. N. Leontijev (1965) vidi rešitev v prilagajanju didaktičnih iger klasičnim igram, ki naj se razlikujejo le po vsebini, struktura, oblika in druge značilnosti pa naj bodo ohranjene. Da igra ne bi izgubila svoje vrednosti, se je treba izogniti napačnim pojmovanjem rabe igre. Igre izgubijo svoj pomen, ko

- so podrejene načelom drugih dejavnosti, kar vodi v izgubljanje osnovnih prednosti igre [17]
- se omejujejo samo na nekatere naloge senzornega (zaznavalnega) vzgajanja;
- se uporabljajo kot sredstvo za discipliniranje otrok, kar igro spreminja v dril (rutino) [39]
- na bistvo iger vpliva tako preveliko poudarjanje kot tudi popolno neupoštevanje spodbud iz okolja [17]
- so prostori za igranje neustrezni (premajhni, prenapolnjeni), kar pogosto povzroča avtoritativen odnos učitelja/vzgojitelja do otrok [24]
- se didaktične igre spremenijo v načrtovane aktivnosti z znanimi nalogami (rešitvami), v katerih je vse določeno: način, pogoji in postopki reševanja, o čem bodo razmišljali učenci in zaradi česa je kaj treba narediti;
- se odrasli pretirano vmešavajo v otroško igro - načrtovanje celotnega poteka igre s strani odraslih, določanje vzorca igre, pa tudi pretirano kontroliranje zmanjšujejo in uničujejo otrokovo ustvarjalnost in izvirnost njegove domišljije [39]; tudi navzočnost prevelikega števila odraslih omejuje otroke v njihovi naravni igri vlog [32]
- se otrok zaradi prevelikega nadzora odraslih ne more sprostiti v igri in zaradi njihove pogoste kritike v igro ne vnaša več svojih resničnih doživljajev, napetosti,

jeze in strahu (in jih skuša potlačiti); takrat se zgodi, da pokaže svoje probleme v bolj zakritih in težjih oblikah ([39] navaja primer dečka, ki je z rezanjem žoge izražal jezo do novorojenega bratca);
- postanejo odvisne od učiteljevih želja [16].

Uporabnost didaktične igre je večja, če jo ponudimo v ustreznem didaktičnem sistemu iger (kompletu), in ne le naključno ali le posamezno igro. Pomembno je, da smo pri uvajanju didaktičnih iger pozorni na to, da jih otroci svobodno izbirajo in da se spontano in ustvarjalno igrajo.

Pri načrtovanju in izbiri didaktičnih iger za pouk je treba dobro poznati otroške igre, posamezne razvojne stopnje otrokovega razvoja in igro predhodno eksperimentalno preizkusiti pri pouku ter ovredotiti njene učinke. Pri tem je zelo pomembno, da ovrednotimo tudi otrokov odnos do igre (ali se je želi igrati in v njej uživati), kar nas vodi pri nadaljnjem načrtovanju in izbiri didaktičnih iger.

2.2 Didaktične igre za razvoj jezikovne zmožnosti pri pouku slovenščine v prvem triletju

V nadaljevanju želimo prikazati skupine didaktičnih iger, ki jih učitelji najpogosteje vključujejo v pouk slovenščine v prvih razredih osnovne (osemletne in devetletne) šole. Zaradi večje preglednosti in razumevanja smo uvedli klasifikacijo iger v dve skupini [14] - skupine iger po Piagetovi klasifikaciji (A) in skupine iger, s katerimi uresničujemo učne cilje pri pouku slovenščine (B). Prvo skupino (A) smo po Piagetovi klasifikaciji razdelili na 1) funkcijske igre, 2) simbolne igre, 3) konstrukcijske igre in 4) igre s pravili, pri igrah s pravili pa smo jo dopolnili s klasifikacijo Kamenova [17] in z Bognarjevo klasifikacijo didaktičnih iger [4]. Iger nismo razvrščali po razredih, v katerih naj bi se pogosteje vključevale, ampak upoštevali razvojni vidik začetnega opismenjevanja, kar pomeni, da isto igro lahko igrajo otroci v različnih starostnih obdobjih. Izhajali smo iz ugotovitve W. H. Tealeja in J. Yukote [37], da vsak otrok napreduje v skladu z lastnim razvojem sposobnosti in za razvijanje pismenosti potrebuje različno veliko časa in različne modele učenja.

Igre skupine (B) razvrščamo glede na vrsto jezikovne zmožnosti, ki jo z igro v največji možni meri razvijamo. Jezikovna zmožnost obsega tako slovnično kot tudi pragmatično ali sporazumevalno zmožnost. Slovnična zmožnost zajema pravila na vseh ravneh, od glasoslovne do skladenjske in pomenske ter pravila o zunanji podobi besedila, pravopis in pravorečje. Pragmatična ali sporazumevalna zmožnost pa opredeljuje načela, kako, kdaj, kje, s kom, o čem in zakaj govoriti, ter ustreznost besedil. Obe zmožnosti sta neločljivo povezani - če želi človek uporabljati jezik kot sredstvo vplivanja na naslovnika, kar je bistvo sporazumevanja, ni dovolj, če pozna le eno ali drugo ([19] in [20]). Raznolike igre za razvijanje jezikovnih zmožnosti zajemajo obe področji.

Igre za razvijanje sporazumevalne zmožnosti

Za učinkovito sporazumevanje, tj. za tvorjenje ustreznih besedil in razumevanje besedil, ki so nam sporočena, je potrebno določeno znanje, poleg stvarnega, jezikovnega in retoričnega tudi pragmatično. V različnih komunikacijskih igrah učenci pridobijo zaupanje do novega okolja, do učitelja in sošolcev, nato pa se postopoma vse bolj aktivno smiselno odzivajo na govorjenje drugega in se samoiniciativno vključujejo v raznolike govorne situacije. Ob različnih okoliščinah (v didaktičnih igrah, razrednih situacijah) razvijajo sposobnost tvorjenja primernih besedil, in tako razvijajo pragmatične zmožnosti.

Nekatere od teh iger so: igra vlog oziroma igralna improvizacija "dober dan" - vljudno sporazumevanje v trgovini, na banki; "sošolci se mi smejijo" - reševanje sporov [42]; "pokliči me po telefonu"; kviz Rok ali Nina?; karte črni Peter: "črni zajček"; domine: "znaki - obvestila"; človek, ne jezi se: "potujemo z zmajem" - zapovedi, vljudno izražanje zapovedi; sestavljanka (puzzle): "kdo ima košček" in "kje se skriva odgovor" [15].

Igre za razvijanje slovnične zmožnosti

Slovnično zmožnost definiramo kot poznavanje jezikovnih pravil, zajema pa pravila na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski in pomenski ravnini. Poznavanje pravil sega tudi na področje nadpovedne ali besedilne skladnje. Kot podskupino s posebnim statusom glede na prenosnik lahko v tem okviru obravnavamo tudi pravopisna in pravorečna pravila. Raba prostorskih prislovov vsekakor sodi v slovnično zmožnost, in sicer na skladenjsko in pomensko ravnino, kamor se razvršča npr. besedišče, pa tudi v besedotvorje, ki pa že samo posega tudi na skladenjsko ravnino, npr. skladenjsko besedotvorje, pri katerem izhajamo iz skladenjske podstave [19]. Slovnično zmožnost razvijajo učenci z govorno aktivnostjo, učenje poteka praktično, v vsakdanjih situacijah, prek igre vlog in različnih igralnih improvizacij.

Učitelj usmerja učence v natančno izražanje, v rabo pravilnih sklonskih in skladenjskih oblik s prirejanjem znanih iger, v katere vnaša pravilno rabo slovničnih oblik. Primeri iger so: igre vlog, igralne improvizacije (npr. pogovor v paru "na igrišču": Kaj si delal včeraj? - raba časovne oblike preteklika); pantomimične igre, npr.: Kaj boš delal popoldne?; domišljijske igre; besedna igra "poslušaj in nadaljuj" ali "povej, kaj je tu smešno"; družabne igre, npr. vroče - mrzlo: iskanje predmeta z rabo vprašalnic in predlogov ter rabo pravilnih sklonskih oblik.

Besedotvorna zmožnost je del slovnične. Učenci pri govorjenju, pa tudi s pisanjem in branjem, razvijajo poimenovalno, upovedovalno in pravorečno zmožnost. Besedam iščejo nove pomene v protipomenkah, pod- in nadpomenkah, isti ali podoben pomen v sopomenkah, manjšalnicah. Moškim oblikam iščejo ženske, tvorijo samostalniške in pridevniške izpeljanke. Ob slikovnem gradivu in konkretnih predmetih ter pantomimi organiziramo različne besedne igre ter tako omogočimo vsem učencem, da razumejo pomen novih besed, z zapomnitvijo pa si bogatijo besedni zaklad. Za učence

z manjšimi sposobnostmi so vaje težke, zato jih je treba ponavljati v različnih oblikah. Med tovrstne igre uvrščamo: besedne igre, npr. reci nasprotno - govorne vaje s protipomenkami; križanke: slikovne mreže; domine in karte črni Peter: "noč - dan", "velik - majhen", "smejem se - jočem" - protipomenke; domine: "sadje - zelenjava", "pohištvo" - podpomenke in nadpomenke; domine: "kdor igra, je igralec" [15] - izpeljanke iz samostalnika, pridevnika, glagola; sestavljanke: "pokrivanka" [36].

Otroci razvijajo besedilotvorno zmožnost v različnih dejavnostih in igrah, kjer omogočamo, da učenci oblikujejo svoja in sprejemajo sporočila svojih vrstnikov. V igri vlog oblikujejo lastne scenarije, ki jih v paru ali skupini zaigrajo in zapišejo. Domišljijske zgodbe, nadaljevanje znanih besedil predstavijo v paru ali skupini. Ob različnih besedilih ugotavljajo okoliščine, v katerih je besedilo nastalo, komu je besedilo namenjeno in kaj jim sporoča. Ob različnih situacijah in priložnostih pa učence spodbudimo k tvorjenju smiselnih in okoliščinam primernih besedil, npr. pozdrave, prošnjo, zahvalo, opravičilo. V te dejavnosti vključujemo čim več učencev; sošolci berejo besedila svojih vrstnikov in jih sami pišejo.

Pomembne igre za razvijanje besedilotvorne zmožnosti so: naravna igra vlog, igra vlog, igralne improvizacije; gibalne igre: sprostilne igre [40]; domišljijske igre ob slikovnem gradivu; uganke: "ugani žival, osebo, poklic"; sestavljanke (razvrščanje slik v smiselno zgodbo).

2.3 Z igranjem do začetne pismenosti

S predbralnimi in predpisalnimi sposobnostmi opredeljujemo sposobnosti, ki jih pri otroku razvijamo pred obdobjem začetnega branja in pisanja in ki spodbujajo proces opismenjevanja. Gre predvsem za razvijanje koncepta prostora in časa, ki sta za branje in pisanje bistvena, vendar sta oba večinoma odvisna od razvoja otrokove kognitivne zmožnosti, in ju zato ne moremo pospešiti [19]. Pri razvijanju predbralnih in predpisalnih sposobnosti ima veliko vlogo razvoj jezikovne zmožnosti.

Pri branju in pisanju je pomembno vidno zaznavanje znakov/črk, zato je velik del iger pri predopismenjevanju namenjen razvijanju zaznavnih zmožnosti. Z igrami za oči razvijamo otrokove sposobnosti vidnega zaznavanja in urimo njegov vidni spomin, kar mu pomaga pri poznejšem sistematičnem opismenjevanju [29]. V predšolskem obdobju in v 1. razredu devetletke je igra osrednja otrokova dejavnost, zato vaje zaznavanja oblikujemo tako, da so sestavni del otroške igre. Primeri tovrstnih vaj so: labirinti (npr. miška išče pravo pot do sira); uganke o predmetih, osebah in živalih med več slikami, kartami; domino, spomin (z znaki, črkami, vzorci, predmeti); črni Peter (kartice z znanimi napisi, kot je LEGO); potovanje po mreži [30] (npr. "Metka želi priti do žoge"); skrivalnice; iskanje in razlikovanje skritih likov v ornamentu [28], barvanje polj v skrivalnici s pomočjo legende; skrivanje osebe, npr. "kateri učenec manjka?", "kdo si?" [21]; skrivanje predmeta, npr. "katera igračka manjka?" [35]; igre z iskanjem enakega predmeta ali slike predmeta (osebe, živali,

rastline) med predmeti oziroma slikami predmetov, oseb, živali, rastlin; sestavljanke (puzzle) z znaki, črkami, vzorci.

Z vajami glasovnega zavedanja razvijamo zmožnosti slušnega zaznavanja: razločevanje in razčlenjevanje, pozorno (natančno) poslušanje (sledenje navodilom) in zapomnitev pravilnega zaporedja. Otrok te zmožnosti potrebuje pri razločevanju glasov, razčlenjevanju besed na zloge, glasove ter pri pretvarjanju fonemičnih simbolov (glasov) v grafične simbole (znake - črke), pri učenju pisanja in v nasprotnem procesu pri učenju branja. Pri zapisovanju povedi si mora otrok zapomniti smiselno zaporedje besed, kar mu pomaga pri izgrajevanju (postavljanju) stavčne strukture. Med igre za razvoj slušnega razumevanja sodijo: igre z glasovi, npr. igre [6] "besedna veriga", "igra glasov", "začetni glas tvojega imena" in loto [5] ter igra "priplula je ladja" [14], rime in verzifikacije; vodenje slepca; pilot in kontrolor letenja [36] (podoben potek kot pri igri vodenje slepca); rajalne igre: bela, bela lilija [2] in druge [31]; družabne igre: konjiček, kdo te jaha, noč - dan, "vrabci" [41] in igre [33] "kdo stanuje v tej hišici", "lisice in piščanci na sprehodu" in "lisice lovijo piščance" (ločevanje dolgih in kratkih zvokov), telefon; socialne igre: sedež na moji desni je prazen, zamenjaj sedež.

Bralne in pisalne zmožnosti tvorcu in naslovniku omogočajo sodelovanje v sporazumevalnem procesu, ki poteka prek vizualnega prenosnika. V začetnem učenju branja in pisanja je zelo pomembno slikovno gradivo, ki otroku pomaga pri odkrivanju in prepoznavanju pomena napisanih sporočil ter večjem razumevanju tega, kar je prebral. Didaktične igre vključujejo veliko sličic, igralne situacije se ponavljajo, v igri učenci niso sami, ob sebi imajo nenehno vrstnika, ki jim priskoči na pomoč, zato te igre pogosteje vključujemo v pouk. Začetno opismenjevanje, ki zajema veliko ponavljajočih se analitično-sintetičnih vaj, je namreč za otroka naporno, zato je treba v začetni pouk branja in pisanja vnašati:

- dejavnosti, v katerih imata branje in pisanje pomen (smisel) za otroka in sta zanj vznemirljiva in prijetna izkušnja;
- sodelovalno učenje (skupinske igre, igre v paru);
- didaktične igre, prirejene iz znanih in uveljavljenih iger, ki jih otroci poznajo iz predšolskega obdobja;
- dejavnosti (igre), ki otroku omogočajo doživljanje uspešnosti pri branju in pisanju;
- aktivnosti branja in pisanja, ki vključujejo medsebojno komunikacijo (pogovarjanje, spraševanje, iskanje podatkov, iskanje pomoči pri reševanju, preverjanje odgovorov - rešitev, dopolnjevanje in deljenje nenavadnih sporočil, zanimivosti iz narave in lastnih zapisov - zgodb s sošolci).

Med didaktičnimi igrami, prirejenimi za začetno branje in pisanje, izpostavljamo naslednje: igra vlog: naravna igra vlog (igranje v opismenjevalnih kotičkih); igralna kocka: kocka s sličicami; kocka s črkami ali vrtiljak "besede na črko" [10]; vrtiljak: abecedno kolo, domine, npr. "M kot miš", "S kot slon"; karte črni Peter: "kaj sodi skupaj?", "pikapolonica", "levo - desno"; križanke: slikovne mreže [31]; črkovno-

besedne igre: črka na črko, križem-kražem (ang. "scrabble"), boggle; sestavljanka, npr. "stonoga na potepu" in "sestavljamo besede" [15]; sestavljanka (ali karte črni Peter): "vprašanje - odgovor", človek, ne jezi se: "potujemo z glasovi", "potujemo z zmajem", loto z besedami [5]; tombola [2] (s črkami, sličicami).

Začetno učenje branja in pisanja je za učence nedvomno naporen in včasih dolgotrajen proces, zato ga obogatimo z dejavnostmi (igrami), ki učencem omogočajo doživljanje uspešnosti pri branju in pisanju, hkrati pa igra kot oblika učenja pomeni sprostitev, in sicer z gibanjem, možnostjo izbire časa in vrste dejavnosti (tudi glede težavnosti) ter komunikacije s sošolci. V opismenjevanju (v 2. razredu) naj bi bili učenci aktivni udeleženci, oblike dela pa naj bi omogočale pogovarjanje, spraševanje, iskanje podatkov pri sošolcih, medsebojno preverjanje odgovorov, dopolnjevanje, branje in poslušanje sporočil in zgodb, ki jih pišejo sošolci, v skladu z igralnimi okoliščinami bi pisali vabilo, prošnjo, obvestilo, čestitko, pozdrave in druga krajša besedila. To pa je tudi rešitev, kako na zabaven način vključiti v začetno opismenjevanje več pogovarjanja, branja in pisanja, saj je bila prevelika intenzivnost pri opismenjevanju glavni očitek učnim načrtom izpred dveh desetletij.

3 Raziskava o uresničevanju učnih ciljev z didaktično igro

Iz raziskave o didaktičnih igrah [14] izpostavljamo del, ki se nanaša na uresničevanje učnih ciljev z didaktično igro pri pouku slovenščine. V nadaljevanju predstavljamo odnos učencev do iger in igranja, stališča učiteljev in vzgojiteljev prvega triletja o prednostih/pomanjkljivostih vključevanja didaktičnih iger v pouk slovenščine kot tudi prepreke in ovire, ki jih spremljajo pri tem.

3.1 Vzorec oseb

Vzorec oseb je vključeval 1128 učencev, in sicer 428 učencev prvega triletja devetletke ter 646 učencev 1. in 2. razreda osemletke in učence male šole (šestletniki v vrtcu, ki še niso bili vključeni v devetletno šolo).

V anketi o didaktičnih igrah in ritmičnih besedilih je sodelovalo 78 učiteljev in vzgojiteljev prvega triletja devetletke in 123 učiteljev osemletke in vzgojiteljev.

3.2 Hipoteze

V članku predstavljam tiste hipoteze, ki se nanašajo na uresničevanje učnih ciljev in ovire pri vključevanju didaktičnih iger v pouk ter odnos otrok do iger/igranja in ritmičnih besedil. Predvidevali smo, da

- obstajajo razlike med učitelji/vzgojitelji v osemletki in devetletki v vključevanju didaktičnih iger za doseganje učnih ciljev (hipoteza 7);
- obstajajo razlike pri navajanju vrste ovir pri vključevanju iger v pouk med učitelji/vzgojitelji v osemletki in devetletki (hipoteza 8);

- obstajajo razlike med šest-, sedem- in osemletniki pri njihovem odnosu do iger/igranja (hipoteza 17).

3.3 Instrumentarij

Odločili smo se za pisno anketo in kot instrument izbrali anketni vprašalnik, ki smo ga posebno za to raziskavo oblikovali za učence in učitelje. Z njim smo zbrali objektivne podatke o anketirancih, njihova mnenja in stališča. Ankete so bile anonimne.

1) *Vprašalnik o odnosu učencev do ritmičnih besedil in didaktičnih iger pri pouku slovenščine* [14] vsebuje deset vprašanj izbirnega tipa in eno vprašanje odprtega tipa. Npr. pri vprašanjih *Kako pogosto se igrate pri slovenščini?* in *Kako pogosto se igraš doma?* so učenci obkrožili odgovore, kot so: skoraj pri vsaki uri/vsak dan, pogosto, včasih ali skoraj nikoli.

2) *Vprašalnik o didaktični igri in stališčih učiteljev do ritmičnih besedil in didaktičnih iger pri pouku slovenščine* [14] vsebuje enajst postavk o količini in vrstah didaktičnih iger, ki jih učitelji/vzgojitelji vključujejo v pouk slovenščine v 1. triletju. V vprašalnik smo vključili seznam ciljev pri pouku slovenščine. Zanimalo nas je, katere cilje lahko učitelji uresničujejo z igro in katere ovire pri tem premagujejo.

3.4 Rezultati in interpretacija

Najprej predstavljamo rezultate, ki se nanašajo na uresničevanje učnih ciljev z didaktično igro, nato pogostost igranja otrok doma in v šoli ter nazadnje na ovire pri vključevanju didaktičnih iger v pouk slovenščine.

1) Uresničevanje učnih ciljev z didaktično igro

Po navedbah učiteljev so bile v prvem razredu devetletke najpogostejše simbolne igre, na drugem mestu pa igre s pravili.

V drugem in tretjem razredu devetletke, v času formalnega učenja branja in pisanja, so zelo pomembne igre s pravili. Za začetno pismenost pa so še vedno pomembne tudi simbolne igre, predvsem igre vlog in igralne improvizacije. Slednje omogočajo uresničevanje učnih ciljev, kot so pridobivanje zaupanja do novega okolja, spoznavanje spoštljivih ogovorov in pozdravov ter okoliščin, v katerih učenci uporabijo ustrezne ogovore in pozdrave, se znajo predstaviti in izraziti prošnjo, opravičilo, priznanje, čestitke, vabilo in voščilo, izraziti prepovedi in zapovedi v vljudnejši obliki. V učnem načrtu je navedena igra vlog, v kateri učenci vadijo pogovarjanje z različnimi sogovorci, zaigrajo telefonski pogovor ter pri tem upoštevajo načela dialoškega sporazumevanja. Z uresničevanjem navedenih ciljev učenci razvijajo pragmatično zmožnost.

V raziskavi smo skušali ugotoviti, ali obstajajo večje razlike pri uresničevanju učnih ciljev z didaktičnimi igrami med učitelji/vzgojitelji v osemletki in devetletki. V tabeli 1 so prikazane aritmetične sredine in standardni odkloni odgovorov učiteljev/vzgojiteljev v osemletni in devetletni osnovni šoli. Pomembnost razlik med skupinama smo izračunali s t-testom.

Učitelji in vzgojitelji so izrazili stališče, da lahko učenci z igro *pogosto in zelo pogosto* uresničujejo naslednje cilje za razvijanje pragmatične zmožnosti: v pogovoru uporabijo okoliščinam primerne pozdrave in ogovore, znajo se predstaviti in telefonirati ter vedo, kdaj se komu opravičijo, zahvalijo, kdaj izrazijo prošnjo in spoštovanje do drugačnih.

Redko in občasno pa učenci z igro dosežejo naslednje cilje: znajo zamenjati zapovedi, prepovedi in opozorila z vljudnejšimi oblikami ter samostojno tvoriti povezovalna besedila, kot so pozdravi na razglednicah, pismo, voščilo, pozivna besedila, in prepoznajo okoliščine, v katerih jih izrazijo.

V igralnih improvizacijah bi lahko uresničili predvsem rabo vljudnih oblik prepovedi, zapovedi in opozoril ter v igri vlog prepoznali okoliščine, v katerih izražamo pozdrave, voščila ali pišemo pismo. Pri pisanju razglednic, pisem in voščil sta pomembna oblika in izbor besed, učenci naj ne bi pozabili na ogovor, naslov, vsebino, kraj in čas ter podpis, kar v igri težje preverjamo, zato je po mnenju večine učiteljev in vzgojiteljev potrebno sistematično in vodeno delo učitelja.

TABELA 1: Uresničevanje učnih ciljev z didaktičnimi igrami v osemletki in devetletki.

	Učni cilji	Vrsta šole	N	X	Stand. odklon	t(199)	p
C1	raba pozdravov, ogovorov; predstavitev, telefonski pogovor	osemletka devetletka	123 78	3,27 3,33	0,78 0,77	-0,580	0,563
C2	zapovedi, prepovedi in opozorila, vljudne oblike	osemletka devetletka	123 78	2,99 2,92	0,81 0,72	-0,611	0,542
C3	izražanje opravičila, zahvale, prošnje in vabila	osemletka devetletka	123 78	2,98 3,18	0,80 0,75	-1,731	0,085
C4	**slušna/vidna analiza besed, razločevanje glasov/črk**	osemletka devetletka	123 78	3,28 3,53	0,77 0,75	-2,177	**0,031**
C5	**asociativna zveza glas - črka**	osemletka devetletka	123 78	3,24 3,46	0,79 0,72	-2,047	**0,042**
C6	razčlenjevanje povedi in besed	osemletka devetletka	123 78	2,96 2,99	1,04 0,88	-0,196	0,845
C7	prepoznavanje in iskanje rim v ritmičnih besedilih	osemletka devetletka	123 78	2,77 2,92	0,98 0,88	-1,104	0,271
C8	sopomenke, protipomenke, nadpodpomenke; izpeljanke	osemletka devetletka	123 78	2,72 2,78	0,99 0,98	-0,409	0,683
C9	opis oseb, živali in predmetov ter dejavnosti	osemletka devetletka	123 78	2,80 3,04	0,90 0,78	-1,883	0,061
C10	pripovedovanje in zapis ob nizu slik	osemletka devetletka	123 78	3,12 3,14	0,88 0,83	-0,152	0,879
C11	pozdravi (razglednica), pismo, voščilo	osemletka devetletka	123 78	2,39 2,19	0,91 0,88	1,519	0,130
C12	branje in zapis v sezname	osemletka devetletka	123 78	2,46 2,18	0,92 1,07	-1,950	0,053
C13	**branje novice**	osemletka devetletka	123 78	2,30 1,86	1,06 1,05	2,896	**0,004**
C14	predlogi: v - iz in na - z/s	osemletka devetletka	123 78	2,47 2,47	0,91 1,08	-0,020	0,984
C15	primerjanje lastnosti bitij in predmetov	osemletka devetletka	123 78	2,55 2,45	0,99 1,03	0,718	0,474
C 16	časovni prislovi in oblike	osemletka devetletka	123 78	2,84 2,81	0,88 0,88	0,233	0,816
C17	**osebna imena, bližnja zemljepisna imena, naslovi**	osemletka devetletka	123 78	2,55 1,94	0,99 1,24	3,701	**0,000**
C18	**končna in nekončna ločila**	osemletka devetletka	123 78	2,31 1,76	1,06 1,23	3,275	**0,001**
C19	**pravopisno težje besede**	osemletka devetletka	123 78	2,32 1,74	0,99 1,22	3,479	**0,001**

Legenda: X - aritmetična sredina; t - vrednosti t-testa; p - pomembnost ($p < 0,001$; $p < 0,05$).

Pri razvijanju slovnične zmožnosti so učitelji in vzgojitelji v odgovorih navajali cilje, ki jih lahko učenci *pogosto in zelo pogosto* uresničujejo z igro: razlikujejo glasove/črke, vzpostavijo asociativno zvezo glas/črka, razčlenijo povedi na besede, znajo opisati osebe, živali in predmete ter pripovedovati ob nizu slik, pripoved urediti v zaporedje in jo zapisati. V času opismenjevanja najpogosteje vključujejo igre s pravili, kot so "abecedne igre": vrtiljaki, tombole, igralne kocke, domino, karte, spomin in črkovno-besedne igre. Igre in igrače najpogosteje izdelajo učitelji in vzgojitelji sami, saj didaktičnih igrač primanjkuje, kar navajajo kot eno glavnih ovir.

Pri razvijanju slovnične zmožnosti cilje, kot so branje in pisanje v preglednice, sezname, raba predlogov, časovnih prislovov in oblik, primerjanje lastnosti bitij in predmetov, raba velike začetnice, pisanje pravopisno težjih besed, novic, razlikovanje in raba ločil in povedi, iskanje besed z enakim, nasprotnim pomenom ter izpeljank iz pridevnikov in glagolov, po mnenju učiteljev in vzgojiteljev učenci *redko* uresničujejo z igro. To utemeljujemo z značilnostmi igre - je prosta in spontana dejavnost, ki poteka brez kakršnekoli zunanje nuje. Pri razvijanju slovnične zmožnosti pa je treba pri govornih in pisalnih vajah upoštevati slovnična pravila. Učitelji/vzgojitelji učenja pravilnega izgovora in zapisa jezikovnega sistema ne morejo prepuščati naključnemu učenju v igri. Učenci jih dosežejo ob vodenem in načrtovanem učenju. Učitelji kot oviro navajajo pomanjkanje didaktičnih igrač, s čimer dodatno pojasnjujemo, zakaj le redko cilje pri razvijanju slovničnih zmožnosti uresničujejo z igro.

Iz tabele 1 je nadalje razvidno mnenje učiteljev/vzgojiteljev v devetletki, da učenci z didaktično igro težje dosežejo naslednje cilje: spoznati, razlikovati osebna imena, bližnja zemljepisna imena in naslove knjig ter jih pisati z veliko začetnico; ob branju prepoznati in razlikovati končna in nekončna ločila, jih znati uporabljati v zapisu (C18) ter pravilno pisati in brati pravopisno težje besede. Učitelji/vzgojitelji v osemletki pa menijo, da lahko te cilje učenci občasno dosežejo z igro. Zato v devetletki vztrajajo pri vajah za pisanje in branje besed z veliko začetnico in pravopisno težjih besed, pri rabi velike začetnice in ločil, kjer učitelj s sestavljenimi nalogami lažje preverja doseganje ciljev in pomanjkljivo znanje dopolnjuje z določenimi nalogami, ki zmanjšujejo učni primanjkljaj učencev. Rezultati t-testa so pokazali, da so učitelji in vzgojitelji v devetletki bolj zavzeti za učenje z igro v času opismenjevanja, predvsem na stopnji slušnega in vidnega zaznavanja, razločevanja glasov in črk (C4) ter asociativne zveze med glasom in črko (C5). Z raziskavo smo potrdili hipotezo 7, da med učitelji/vzgojitelji v osemletki in devetletki obstajajo pomembne razlike pri približno tretjini učnih ciljev.

Učitelji in vzgojitelji v devetletki se pri razvijanju slovnične zmožnosti, predvsem pri razlikovanju osebnih in bližnjih zemljepisnih imen ter pisanju velike začetnice, pri razlikovanju in rabi ločil ter pri pisanju pravopisno težjih besed bolj zavzemajo za sistematično in vodeno učenje s preverjanjem znanja, zelo redko pa pri teh vsebinah vključujejo didaktično igro. To je razumljivo, saj učenci potrebujejo veliko vaj pisanja v različnih okoliščinah, ki jih ponavljajo, da razvijejo pravopisno zmožnost.

Pri tem bi lahko učitelji in vzgojitelji uvedli simbolno igro oglaševanja in objavljanja novic v razrednih medijih (npr. na televiziji) ali pa izdajanje razrednega časopisa, kjer bi v vlogah avtorja članka, lektorja in korektorja sami iskali napake in s temi dejavnostmi izboljševali pravopisne sposobnosti. Pomembno je, da učenci sami uvidijo smisel pravilnega in razumljivega zapisa, ki ni namenjen samo njim, pač pa tudi njihovim sošolcem, vrstnikom v sosednjem razredu ali sosednji šoli ter staršem. Pri tem pa nikakor ne zmanjšujemo vloge učitelja, ki vsak otrokov izdelek pregleda, popravi oz. pomaga učencu, da sam prepozna napake.

Iz zgoraj povedanega lahko zaključimo, da je didaktična igra uporabna pri mnogih dejavnostih in učnih ciljih; pri tistih, kjer je vsebina močno (hierarhično) strukturirana, pa učitelji uporabljajo druge didaktične pristope.

2) Pogostost igranja v šoli in doma

Poiskali smo odgovor na vprašanje, kako pogosto se učenci igrajo v šoli in doma in ali obstajajo razlike v igranju med učenci osemletke in devetletke.

TABELA 2: Mnenja učencev o pogostosti igranja pri slovenščini.

	Osemletka		Devetletka		Skupaj	
	N	%	N	%	N	%
skoraj nikoli	73	11,3	15	3,1	88	7,8
včasih	304	52,6	167	34,6	507	44,9
pogosto	189	29,3	191	39,6	380	33,7
skoraj pri vsaki uri	44	6,8	109	22,6	153	13,6
Skupaj	1128	100,0	1128	100,0	1128	100,0

Rezultati v tabeli 2 kažejo, da je skoraj polovica vseh anketiranih učencev v osemletki in devetletki (44,9 %) mnenja, da se pri slovenščini igrajo včasih, tretjina učencev meni, da se igrajo pogosto, in 13,6 % učencev je odgovorilo, da se igrajo skoraj pri vsaki uri.

Pri pregledu rezultatov za devetletko in osemletko smo ugotovili, da sta dve tretjini učencev devetletke mnenja, da se pri pouku slovenščine igrajo pogosto oz. skoraj pri vsaki uri, v osemletki pa je istega mnenja za tretjino manj učencev. To pomeni, da imajo učenci v devetletki več možnosti za igranje, kar so pokazali tudi rezultati učiteljev in vzgojiteljev o pogostosti vključevanja didaktičnih iger v pouk. To nam vzbuja upanje, da z večjim vključevanjem didaktičnih iger učitelji/vzgojitelji bolj upoštevajo razvojno stopnjo otrok v prvem triletju. Pomembnost razlik smo preverili s t-testom in ugotovili pomembne razlike.

TABELA 3: Razlike v pogostosti igranja med učenci osemletke in devetletke.

Igranje	Vrsta šole	N	X	Stand. odklon	t	df	p
igranje v šoli	osemletka devetletka	646 482	2,32 2,82	0,76 0,82	-10,514	2	**0,000**
igranje doma	osemletka devetletka	646 482	3,18 3,35	0,98 0,89	-2,976	2	**0,003**

Legenda: X - aritmetična sredina, t - vrednosti t-testa, df - stopnja svobode; p - pomembnost ($p < 0,01$; $p < 0,05$).

Čeprav so v osemletki in devetletki otroci enako stari, so rezultati pokazali, da se otroci, ki obiskujejo devetletko, doma pogosteje igrajo. Še večja razlika obstaja pri igranju v šoli, iz česar lahko sklepamo, da so učitelji in vzgojitelji v devetletki pri vključevanju didaktičnih iger pri pouku slovenščine upoštevali didaktična priporočila novega učnega načrta.

3) Ovire pri vključevanju didaktičnih iger v pouk slovenščine

Pri vključevanju didaktičnih iger v pouk slovenščine se učitelji in vzgojitelji srečujejo z določenimi ovirami. Iz prikazanih rezultatov v grafu 1 lahko razberemo, da se ovire v osemletki in devetletki razlikujejo. Medtem ko se je 26,4 % učiteljev in vzgojiteljev v osemletki in mali šoli najpogosteje soočalo s preobsežnim učnim programom (04), pa je 32,9 % učiteljev in vzgojiteljev devetletke ocenilo pomanjkanje didaktičnih igrač za pouk slovenščine (O1) kot največjo oviro.

Nadalje je 20,3 % učiteljev v osemletki in vzgojiteljev v mali šoli opozorilo na pomanjkanje didaktičnih igrač za slovenščino (02) kot največjo oviro ter pomanjkanje časa za igranje (01), medtem ko je preveliko število učencev v oddelkih (06) predstavljalo največjo oviro za igranje manjšemu številu učiteljev in vzgojiteljev.

GRAF 1: Prikaz ovir pri uporabi didaktičnih iger v osemletki in devetletki.

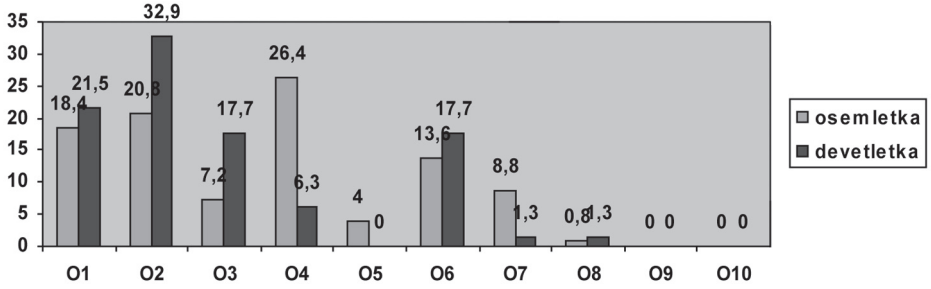

Legenda:

O1 - pomanjkanje časa za igranje
O2 - pomanjkanje didaktičnih igrač
O3 - premajhen izbor didaktičnih iger za pouk slovenščine
O4 - preobsežen učni program
O5 - premajhno število učnih ur slovenščine
O6 - preveliko število učencev v oddelku
O7 - pomanjkanje prostora za igranje
O8 - premajhen interes večine učencev za igre
O9 - učenčevo nerazumevanje pravil igre
O10 - učenčevo neupoštevanje pravil igre

Učitelji in vzgojitelji devetletke (21,5 %) so kot veliko oviro izpostavili tudi pomanjkanje časa za igranje, enako število učiteljev in vzgojiteljev (17,7 %) pa je na prvem mestu zapisalo premajhen izbor didaktičnih iger in preveliko število učencev v razredu.

TABELA 4: Prikaz pomembnosti razlik med ovirami učiteljev/vzgojiteljev pri vključevanju didaktičnih iger v osemletki in devetletki.

Vrsta ovire	Vrsta šole	N	r	dr	σdr	t
pomanjkanje časa za igranje	osemletka devetletka	123 78	0,184 0,215	0,031	0,0581	0,5336
pomanjkanje didaktičnih igrač	osemletka devetletka	123 78	0,208 0,329	0,121	0,0645	1,8763
premajhen izbor didaktičnih iger	osemletka devetletka	123 78	0,072 0,177	0,105	0,0491	**2,1404**
preobsežen učni program	osemletka devetletka	123 78	0,364 0,063	0,201	0,0482	**4,1696**
premajhno število ur SLO	osemletka devetletka	123 78	0,040 0,000	0,040	0,0176	**2,2730**
preveliko število učencev v oddelku	osemletka devetletka	123 78	0,136 0,177	0,041	0,0531	0,7727
pomanjkanje prostora za igro	osemletka devetletka	123 78	0,088 0,013	0,075	0,0285	**2,6324**
premajhen interes za igro	osemletka devetletka	123 78	0,008 0,013	0,005	0,0151	0,3308
nerazumevanje pravil igre	osemletka devetletka	123 78	1,000 1,000	0	0	/
neupoštevanje pravil igre	osemletka devetletka	123 78	0 0,013	0,013	0,0128	1,0136

Legenda: r - razmerje (proporc) med delom in celoto (r + q = 1); dr - razlika med razmerji, **σdr** - standardna napaka razlike med razmerji; t - mera za razliko med razmerji: t (201) > 1,96; p< 0,05; t (201) > 2,58; p< 0,01; p - pomembnost (p< 0,05; p< 0,01)

Preverili smo pomembnost razlik med razmerji (proporci) pri posameznih ovirah (hipoteza 8) in ugotovili, da je proporcionalno največja razlika pri preobsežnem učnem programu za slovenščino (tabela 4). Učitelje in vzgojitelje v osemletki in mali šoli je učni program najpogosteje oviral pri večjem vključevanju didaktičnih iger v pouk slovenščine.

V osemletki je večje število učiteljev in vzgojiteljev izpostavilo premajhno število ur slovenščine kot oviro za pogostejše igranje, kar se je z uvajanjem devetletke spremenilo, saj se je število učiteljev in vzgojiteljev v devetletki, ki jim je število ur po predmetniku predstavljalo oviro, zmanjšalo. Z 99-odstotno zanesljivostjo lahko potrdimo razliko razmerij pri oviri pomanjkanja prostora; proporcionalno več učiteljev in vzgojiteljev osemletke in male šole je v primerjavi z učitelji in vzgojitelji devetletke ocenilo pomanjkanje prostora kot največjo oviro. Rezultate potrjujejo tudi številni prizidki ob osnovnih šolah; primeren prostor je bil namreč eden od pogojev za uvajanje devetletnega šolanja. Pomembnost razlik med razmerji se je pokazala tudi v premajhnem izboru didaktičnih igrač, in sicer je proporcionalno večje število učiteljev in vzgojiteljev devetletke predstavilo to kot največjo oviro za igranje. Kot odgovor na to lahko ponudimo dejstvo, da je ta raziskava pripomogla k nastanku kompleta didaktičnih iger ABC-igralnica[1], ki učiteljem omogoča večjo izbiro didaktičnih iger pri pouku slovenščine.

[1] Komplet didaktičnih iger ABC-igralnica je pri pouku slovenščine v prvem triletju namenjen za uresničevanje učnih ciljev iz Učnega načrta za slovenščino. Nastal je ob sodelovanju učiteljic in vzgojiteljic, igre pa so bile predhodno preizkušene v šoli.

4 Večja priljubljenost didaktičnih iger v devetletki

Raziskava je pokazala večjo rabo didaktičnih iger v devetletni osnovni šoli, čeprav so tudi učitelji in vzgojitelji v osemletni osnovni šoli že pogosteje vključevali igre in z njimi uresničevali učne cilje. To povezujemo z njihovim izobraževanjem o poučevanju v devetletki (*Katalog stalnega strokovnega izpopolnjevanja*) in uporabo učnih gradiv, ki so bila usklajena z novim učnim načrtom (*Katalog učbenikov in učnih sredstev za šolsko leto 2002/03*, 2002). Ugotovili smo, da imajo učitelji in vzgojitelji v devetletki bolj pozitivno stališče do didaktičnih iger kot učitelji in vzgojitelji v osemletki. S praktičnega vidika to pomeni, da lahko pričakujemo za otroke bolj zanimiv pouk slovenščine, prilagojen njihovi razvojni stopnji in sposobnostim, ki jim bo nudil več možnosti tudi pri razvijanju sporazumevalne (pragmatične), in ne le slovnične zmožnosti, kot je bilo pri pouku slovenščine po starem učnem načrtu. Pri tem poudarjamo pomen igre za otroke v prvem triletju devetletne osnovne šole, kar utemeljujemo s kognitivistično in sociokognitivistično teorijo igre. Spodbudno je tudi, da se je priljubljenost slovenščine v devetletki povečala, in sicer je zasedla tretje mesto, v osemletki četrto. [14]

Ob tem pa bi veljalo poudariti dejstvo, da je tudi pri nas vse več otrok v socialni izolaciji pred televizijskim sprejemnikom in računalnikom. To je pokazala analiza otroške igre doma v anketi za učence [14], v kateri so otroci pri igrah doma najpogosteje navajali računalniške igrice. Otroci s tem zamujajo priložnosti za pridobivanje socialnih spretnosti v interakciji z vrstniki, s tem pa tudi za razvoj jezikovnih spretnosti. Prav zato naj bi v prihodnosti šola postala pomemben prostor za druženje, za socializacijo, otroci naj bi se veliko naučili o medosebnih odnosih in pravilih socialnega vedenja.

Viri in literatura

[1] Adamič, Milan (1986): *Vzgojno-izobraževalno delo v 1. razredu osnovne šole*. Ljubljana: ZRSŠ.
[2] Adamič, Milan (1989): *Didaktične igre v prvem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
[3] Adamič, Milan (1992): *Razvitost relevantnih sposobnosti učencev za začetno pisanje in branje.* V: Sodobne oblike opismenjevanja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 21-24.
[4] Bognar, Ladislav (1983): *Zbirka didaktičkih igara za 1. razred*. Osijek: Zavod za PPS.
[5] Bognar, Ladislav (1987): *Igra pri pouku na začetku šolanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
[6] Čudina-Obradović, M. (1995): *Igrom do čitanja*, Zagreb, Školska knjiga

[7] Elkonjin Borisovič, Daniel (1981): *Psihologija dečje igre.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
[8] Furlan, Ivan (1968): *Početak osnovnog školovanja: priročnik za nastavnike prvega razreda in školske pedagogike.* Zagreb: Zrinski - Čakovec.
[9] Furlan, Ivan (1969): *Osnove procesa učenja: Priručnik za nastavnike i studente nastavničkih škola.* Zagreb: Štamparski zavod "Ognjen Prica".
[10] Glogovec, Zmago (1985): *Za dolge in kratke hlače*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
[11] Golli, Danica (1991): *Opismenjevanje v prvem razredu.* Novo mesto: Pedagoška obzorja.
[12] Golli, Danica i dr., (1996). *Priročnik za učitelje, 1. del.* Domžale: Založba Izolit.
[13] Grginič, Marija (2000): *ABC 2, priročnik za učitelje*. Trzin. Založba Izolit.
[14] Grginič, Marija (2003): *Didaktična igra pri pouku slovenščine* (magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
[15] Grginič, Marija in Zupančič, Maja (2004): *ABC - igralnica*. Domžale: Založba Izolit.
[16] Hall, Nigel (1991): *Play in the Emergance of Literacy.* V: James F. Christie (Eds.) Play and Early Literacy Development. Albany: State University of New York Press, 3-26.
[17] Kamenov, Emil (1983): *Intelektualno vaspitanje kroz igru.* Beograd: Zavod za udžbenike in nastavna sredstva.
[18] Komenský, Jan Amos (1995): *Velika didaktika*. Ljubljana: Pedagoška obzorja Novo mesto.
[19] Kranjc, Simona (1999): *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: ZIFF.
[20] Kranjc, Simona (2001): *Razvoj jezikovne zmožnosti v predšolskem obdobju*. V: M. Ivšek, S. Alon. Materni jezik na pragu 21. stoletja. Ljubljana: ZRSŠ, 63-81.
[21] Levec, Alenka (2000): *To smo mi*. Ljubljana, Center Kontura.
[22] Marjanovič, Ljubica (1981): *Igra in igrače.* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
[23] Marjanovič Umek, Ljubica in Zupančič, Maja (2001): *Psihologija otroške igre, Od rojstva do vstopa v šolo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
[24] Morrow Mandel, Lesley in Rand, M. (1991): *Preparing the Classroom Environment to Promote Literacy during Play*. V: Play and Early Literacy Development. Albany: State University of New York Press, 141-166.
[25] Motik, Dragica (1992): *Ustvarjajmo in bogatimo se ob igri.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
[26] Naraks, Vida (1992): *Igre vlog v 1. razredu.* V: Sporočanje na razredni stopnji osnovne šole. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo in šport, 22-23.
[27] Neuman, B. Susan. in Roskos, Kathleen (1991): *The Influence of Literacy - En-*

riched Play Centers on Preschoolers' Conceptions of the Functions of Print. V: James F. Christie (Eds.). Play and early literacy development. Albany: State University of New York Press, 167-188.

[28] Pečjak, Sonja in dr. (1998): *ABC 1 - priročnik za učitelje*. Trzin: Založba Izolit.

[29] Pečjak, Sonja (2000): *Procesi zaznavanja in mišljenja pri začetnem opismenjevanju*. V: Slovenščina v 1. triletju devetletne osnovne šole, Trzin: Založba Izolit, 43-56.

[30] Pečjak, Sonja in dr.: *Ali slišiš - ali vidiš?*. Trzin: Založba Izolit.

[31] Pečjak, Sonja (2000): *Z igro razvijamo komunikacijske sposobnosti učencev.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

[32] Pellegrini, Anthony D., Galda, L. (2000): *Children's Pretend Play and Literacy.* V: Strickland, D. S., Mandel Morrow, L. (Eds.). Beginning Reading and Writing. New York: Teachers College Press, 58-65.

[33] Prestar, A., Zupan, S. in dr. (1996.): *Vzgojno-izobraževalno delo v 1. razredu osnovne šole*. Ljubljana. Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

[34] Roskos, Kathleen in Neuman B. S. (2001): *Environment and Its Influences for Early Literacy, Teaching and Learning.* V: Susan B. Neuman; David K. Dickinson (Eds.) Handbook of Early Literacy Research. New York: The Guilford Press, 281-292.

[35] Roller-Rohačev, M. in Vegar, Z. (1981.): *Igre predškolske djece, 1,* Zagreb, Školska knjiga.

[36] Smole, Milena (1992): *Didaktične igre 2 v prvem in drugem razredu osnovne šole.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

[37] Teale, William. H.; Yokota, J. (2000): *Beginning Reading and Writing: Perspectives on Instruction.* V: D. S. Strickland & L. Mandel Morrow (Eds.) Beginning Reading and Writing. New York: Teachers College Press, 3-21.

[38] Toličič, Ivan (1961): *Otroka spoznamo v igri*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

[39] Toličič, Ivan (1981): *Pomen igre za otrokov razvoj.* V: Igra in igrače, zbirka Cicibanove urice. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenija, 9-16.

[40] Vranjek, Ivica (1995): *Sprostitvena igra za vrtec in šolo*. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.

[41] Vogelnik, Marija (ur. 1990): *Ura je ena, medved še spi*. Ljubljana. Založba Mladinske knjige.

[42] Warden, D. in Christie, D. (2001.): *Spodbujanje socialnega vedenja*. Ljubljana. Inštitut za psihologijo osebnosti.

Didaktična igra pri učenju slovenskoga jezika

Sažetak

Cilj je studije utvrditi značenje didaktičke igre u nastavi slovenskoga jezika i ukazati na mogućnosti za veće uključivanje igara u obrazovno-odgojni proces. Odgovor na pitanje zašto uključivati igru u nastavu u prve tri godine proizlazi iz značajki psihosocijalnoga razvoja učenika u tome razdoblju. Posebna vrijednost pokazuje se u tome da igra zapošljava djetetovo razmišljanje više nego druge aktivnosti. Upravo djetetovo veće osjećajno sudjelovanje i njegova veća misaona aktivnost u igri pripomažu da dijete duže vremena ustraje u aktivnosti i da je pri tome aktivno usprkos naporima, što je jedan od ključnih razloga za uključivanje i priređivanje igara u obrazovne svrhe.

U slovenskim školama u posljednjih se je nekoliko desetljeća vrlo povećalo zanimanje za didaktičke igre. Uzroci se povezuju s kurikularnim promjenama, uvođenjem devetogodišnjega školovanja i prihvaćanje novog plana učenja, što posljedično uvjetuje nove didaktičke pristupe. Zbog dolaska godinu dana mlađih prvoškolaca trebalo je razmišljati o odgovarajućim metodama rada za mlađu djecu i uvažavati njihove razvojne potrebe. Studija prikazuje mogućnosti i opasnosti uključivanja didaktičke igre u prve tri godine devetogodišnje škole, ostvarivanje ciljeva učenja slovenskoga jezika i prepreke s kojima se učitelji pri tome susreću.

Ključne riječi: didaktička igra, pragmatično i gramatičko znanje, ciljevi učenja; devetogodišnja osnovna šola.

Didactic games in Slovenian lessons

Summary

The purpose of the study was to establish the meaning of didactic games in Slovenian lessons and to show possibilities for greater inclusion of games in the educational-upbringing process. An answer to the question of why to include games in lessons in the first three years originates from the psychosocial development characteristics of pupils in this period. The special value of games is displayed in the fact that games more so than any other activity occupy a child's thinking. It is precisely the child's heightened emotional participation and increased thinking activity in play which enables the child to endure in activities for longer periods of time and remains active despite exertion which is one of the key reasons for including games for educational purposes.

In the past few decades, interest for didactic games in Slovenian schools has strongly increased. The reasons can be attributed to changes in the curriculum, the introduction of the nine-year primary school and the adoption of a new lesson plan

which has consequently resulted in new didactic approaches. With the entry of school novices, who are now one year younger than before, it was necessary to deliberate on appropriate work methods for younger children, taking their development needs into consideration. The study shows the possibilities and dangers of including didactic games in the first three years of the nine-year primary school, the realisation of learning objectives of Slovenian lessons and obstacles which teachers meet up with during the process.

Key words: didactic game, pragmatic and grammar abilities, learning objectives, nine-year primary school.

Author: dr. sc. Marija Grginič, prof. (Ljubljana, Slovenija)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 79. - 98.
Title: Didaktična igra pri pouku slovenščine
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.6:371
Number of signs and pages: 53.436 (:1800) = 29,701 (:16) = 1,856

Milvia Gulešić-Machata - Martin Machata, Boje u hrvatskim i slovačkim kolokacijama
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 99. - 107.

Milvia Gulešić-Machata - Martin Machata

Boje u hrvatskim i slovačkim kolokacijama

U radu se proučavaju četiri temeljne vrste odnosa među hrvatskim i slovačkim kolokacijama s temom boje. Iako se u učenju, poučavanju i prevođenju obično veća pozornost posvećuje kolokacijama s drugačijim kolokatima ili različitom kolokacijskom strukturom, pozornost treba obratiti i kolokacijama s podudarnom strukturom i kolokatom. Na malom segmentu velikoga područja kakvo su kolokacije, tj. na primjeru kolokacija s bojom, pokazujemo važnost kolokacijskoga učenja u srodnim jezicima.

Ključne riječi: kolokacije s elementom boje, pridjev koji znači boju, srodni jezici, usvajanje drugoga jezika, prevođenje.

0. Uvod

Ovaj rad bavi se kolokacijama koje uključuju boje u hrvatskom i slovačkom jeziku. Radom se želi usporediti dio rječnika ovih dvaju srodnih jezika najprije radi uvida u njihovu rječničku strukturu. U proučavanju kolokacija važna je i činjenica da su kolokacije jedan od ključnih čimbenika jezične kompetencije u stranom jeziku. Stoga se ovim proučavanjem želi postaviti temelj za ovladavanje kolokacijama u svakom od ovih dvaju jezika kao drugom ili stranom jeziku.

Kolokacije su: kombinacije riječi u sintagmatskom nizu; česte kombinacije riječi u kontekstu; način povezivanja riječi kojim je organiziran veći dio vokabulara. To su kombinacije riječi koje uz gramatičku, sintaktičku spojivost (tj. koligaciju) karakterizira i semantička spojivost ili kongruencija. [10:14] Od hrvatskih su se jezikoslovaca u posljednje vrijeme kolokacijama bavili: Borić [6], [7] i [8], Ivir [11], Mihaljević [18], Petrović [19], Pritchard [20], [21] i Valentić [25].

Istraživanje koje je za engleski jezik proveo Wu [26:4] pokazalo je da je najčešće leksičko odstupanje od norme u drugom i stranom jeziku upravo nedostatak kolokacijske kompetencije, tj. odstupanje izazvano teškoćama u pravilnom kombiniranju dviju ili više riječi. Posljedice su ozbiljne: “Semantic errors in the use of lexical collocations make both oral and written communication difficult. (...) If students are not familiar with recurrent word combinations, they can only generate awkward and forced sentences in which traces of native-language interference can be found. Lexical collocations is one way to make passive vocabulary active.” [26:7] Štoviše, ni

kolokacijska kompetencija izvornih govornika često nije na zadovoljavajućoj razini: "many native speakers of English need help with collocations". [4:27] i [26:7] Time se ne misli na razinu interpretacije, nego proizvodnju kolokacija. Wu navodi da i korisnici rječnika tzv. velikih, svjetskih jezika počesto imaju razloga biti nezadovoljni načinom na koji su (ili nisu) obrađene kolokacije. Situacija je bitno složenija u jezicima s manjim brojem govornika u kojima ne postoji mnogo rječnika namijenjenih neizvornim govornicima.

0.1. Boje i kolokacije

Boja je kao pojava spoj svojstava svijeta i opažanja osobe koja gleda. Ona je svojstvo fontona da u oku, ovisno o valnoj dužini, izaziva podražaje koje mozak registrira kao boje. Bojama se bave različite struke: fizika, kemija, likovne umjetnosti, antropologija, lingvistika i druge. Nazivi za boje nisu posve proizvoljne kategorije. Opažanje boja donekle je općeljudska pojava, a donekle je ovisna o jezicima i kulturama. Nazivi za temeljne boje uglavnom se ravnaju po općim načelima koje su postavili Berlin i Kay. [5] Ipak, više nego o jezicima i kulturama, opažanje boja ovisi o pojedincima [17], tj. individualne su razlike u opažanju boja češće od kulturoloških.

Boja kao komponenta može biti različita u različitim jezicima, npr. crnoj boji u hrvatskoj kolokaciji *crno vino* u nekim drugim jezicima odgovara crvena boja (slovački *červené víno*, engleski *red wine*, švedski *rött vin*, nizozemski *rode wijn*, njem. *Rotwein*). Bojama u hrvatskom jeziku zadnjih su se godina bavile Jelaska, Bošnjak i Balent [13], Jelaska i Cvikić [14], Jambrečić [12] i Brbora. [9]

0.2. Građa

Za ovaj rad građu čine hrvatske i slovačke kolokacije sa strukturom pridjev + imenica, ili pridjev + pridjev + imenica (*crvena krvna zrnca*), i to pridjev koji znači boju (npr. *bijelo grožđe*). Prikupljene su kolokacije koje se navode u rječničkim člancima suvremenih jednojezičnih rječnika hrvatskoga i slovačkoga jezika. Međutim, u hrvatskim je jednojezičnim rječnicima navedeno premalo kolokacija, o čemu je govorila i B. Petrović [19] u prvom izlaganju na hrvatskom jeziku o kolokacijskoj kompetenciji u hrvatskom kao J_2. U slovačkim ih rječnicima ima više, ali ipak nedovoljno. Stoga su podatci za oba jezika prikupljeni iz drugih izvora: novina, interneta, ispitivanjem izvornih govornika obaju jezika.

Odabrane su kolokacije koje su dio općega leksika. Nisu u obzir uzete kolokacije koje pripadaju pojedinim strukama i nisu poznate većini govornika, npr. hrvatski *sivi puh, sivi burgundac*, slovački *šedý zákal, zelený veltlín*. Nisu uzeti u obzir ni nazivi poput (hrvatski) *Bijela kuća, Crveni križ, Plavi telefon* i (slovački) *Biely dom, Červené námestie, Žltá rieka*.

Među stručnjacima ima različitih mišljenja o odnosu frazema i kolokacija. Tako Bennett u članku *Translating colour collocations* [3], u kojem se proučavaju kolokacije s komponentom boje u engleskom i francuskom jeziku, pod kolokacijama podrazumijeva i kolokacije u skladu s navedenim odrednicama, i veze riječi koje imaju metaforičko značenje, tj. frazeme. Zanimljivijima za proučavanje smatra te druge: "The most interesting CCs (sc. *colour collocations*, napomena) are doubtless those which are metaphorical, either through one element (often the colour-word), e.g. *a blue film*, or as a result of the meaning of the CC as a unit, e.g. *once in a blue moon*." [3:273] U zaključku naglašava potrebu za izradom rječnika kolokacija s komponentom boje za različite jezike tako da to teško jezično područje bude dobro istraženo za prevoditelje i druge korisnike.

U ovom radu kolokacije s komponentom boje odvojene su od frazema s komponentom boje. To znači da su iz obrade izostavljeni i frazemi s komponentom boje kao što su npr.: hrv.- *plava krv, plava kuverta, siva eminencija, ružičaste naočale, bijela vrana, crna ovca, žuta minuta, crne misli, crni petak, bijeli udovac / bijela udovica*; slov. *modrá krv, ružové okuliare, biela vrana, biele zlato* (= šećer), *čierne zlato, čierna ovca, červený kohút* (= doslovno 'crveni pijetao', znači požar), *žltý anjel* (= doslovno 'žuti anđeo', služba za pomoć na cestama). Riječ je o različitim područjima koja bi najprije trebala biti istražena odvojeno, a onda eventualno uspoređena. Analiza boja u hrvatskim i slovačkim frazemima pokazala bi još složenije odnose od onih na području kolokacija s komponentom boje (točnije, više vrsta odnosa: i odnos frazem : Ø → hrv. *žuta minuta* - slov. Ø, kao i odnos frazem : prijedložni izraz → slov. *čierna práca* - hrv. *rad na crno*; te dvije vrste odnosa nisu zabilježene u kolokacija s komponentom boje). U radu ne ulazimo u temu razlikovanja frazema od kolokacija, koje nije uvijek jednostavno kako je pokazao Singleton [22:49-51].

1. Osnovne i ostale boje u kolokacijama

Hrvatski i slovački jezik imaju jedanaest naziva za temeljne boje prema podjeli koju su naveli Berlin i Kay [5]. Hrvatski ima nazive: *bijela, crna, crvena, zelena, žuta, plava, ljubičasta, ružičasta, narančasta, smeđa* i *siva*. Slovački ima nazive: *biela, čierna, červená, zelená, žltá, modrá, fialová, ružová, oranžová, hnedá* i *sivá*. Valja naglasiti da su slovačka boja *modrá* i *modra* boja u hrvatskom jeziku tzv. *lažni parovi*, odnosno lažni prijatelji prevoditelja (*false friends of translators*): u slovačkom je jeziku *modrá* temeljna boja i odgovara joj hrvatska *plava* boja, a u hrvatskom je jeziku (za većinu govornika) *modra* nijansa plave boje. Značenja je kolokacija s komponentom boje uglavnom neutralno, osim u kolokacija s kolokatom *crn* - u obama jezicima negativno je značenje češće nego u drugih boja.

U hrvatskim i slovačkim kolokacijama osnovne su kolokacijske boje temeljne boje - u obama jezicima ima najviše kolokacija s temeljnim bojama. Tako je i u dru-

gim jezicima. Npr. usporedba s engleskim i njemačkim jezikom pokazala je da su i u tim jezicima osnovne boje u kolokacijama temeljne boje. Najzastupljenije su boje u kolokacijama u obama jezicima *crna, bijela, crvena* i *zelena* boja.

U hrvatskim je kolokacijama zastupljeno ukupno osam od jedanaest temeljnih boja: *crno vino, bijelo grožđe, crveni luk, zelena salata, žuta pjega, plava riba, ljubičasti luk, smeđi šećer*. Nema sive, ružičaste i narančaste boje.

U slovačkim je kolokacijama zastupljeno deset od jedanaest temeljnih boja: *čierny čaj, biela káva, červené víno, zelená fazuľa, modrá ryba, ružové víno, hnedý cukor, žltý melón, fialové pery, oranžové svetlo*. Nema sive boje.

Uz temeljne se boje u kolokacijama u hrvatskom i slovačkom jeziku pojavljuje još jedna boja koja nije temeljna, zlatna boja: *zlatý dážď - zlatna kiša* (vrsta ukrasnoga grma). Uz temeljne se boje u kolokacijama u hrvatskom jeziku pojavljuje i *modra* (ovisno o kolokatu znači 'tamnoplava' ili 'svijetloplava'. Na primjer, *modro nebo* jest svijetloplavo nebo, a *modre usne* su usne potamnjele od hladnoće), a u slovačkome *belasá* (nijansa *plave* boje - 'svijetloplava'). Kao što je već rečeno, *modra* boja u hrvatskom jeziku i slovačka boja *modrá* lažni su prijatelji među bojama.

2. Odnosi među hrvatskim i slovačkim kolokacijama s kolokatom boje

Među hrvatskim i slovačkim kolokacijama postoje četiri osnovne vrste odnosa.

2.2.1. Ista boja

Prvi je tip odnosa između dvaju proučavanih jezika potpuna podudarnost hrvatske i slovačke kolokacije glede boje. Od svih je četiriju odnosa među hrvatskim i slovačkim kolokacija najviše potvrda upravo za ovu skupinu. Takve su npr. sljedeće kolokacije:

hrv. *bijelo vino* - slov. *biele víno,*

hrv. *bijelo grožđe* - slov. *biele hrozno,*

hrv. *bijeli / crni kruh* - slov. *biely / čierny chlieb,*

hrv. *bijela / crna kava* - slov. *biela / čierna káva,*

hrv. *bijela / crna / žuta rasa* - slov. *biela / čierna / žltá rasa,*

hrv. *bijela / crvena krvna zrnca* - slov. *biele / červené krvinky,*

hrv. *bijela / plava riba* - slov. *biela / modrá ryba,*

hrv. *crno pivo* (razg.) - slov. *čierne pivo,*

hrv. *crni / zeleni čaj* - *čierny / zelený čaj,*

hrv. *žuti / crveni karton* - slov. *žltá / červená karta,*

hrv. *žuta pjega* - slov. *žltá škvrna,*

hrv. *zeleno / crveno svjetlo* (na semaforu) - slov. *zelené / červené svetlo,*

hrv. *crveni kupus* - slov. *červená kapusta,*

hrv. *crvena repa* - slov. *červená repa,*

hrv. *smeđi šećer* - slov. *hnedý cukor.*

2.2.2. Drugačija boja

Druga je vrsta odnosa različitost - hrvatske i slovačke kolokacije uključuju različite boje. Ova je vrsta odnosa rjeđa od prve i ilustrira ju tek nekoliko primjera:

hrv. *crno vino* - slov. *červené víno,*

hrv. *crno grožđe* - slov. *červené hrozno,*

hrv. *žuto svjetlo* (na semaforu) - slov. *oranžové svetlo,*

hrv. *ljubičasti luk* - slov. *červená cibuľa.*

Svojevrsna je podvrsta ovoga odnosa različitost nijanse boje, npr. hrv. *modre usne* - slov. *belasé pery*. Naime, u tom je primjeru boja ista (plava), ali hrvatski primjer uključuje različitu nijansu - *modar* u hrvatskom jeziku znači 'tamnoplav', a slovački pridjev *belasý* znači 'svijetloplav'.

2.2.3. Boja samo u jednom jeziku

U trećoj vrsti odnosa između hrvatskih i slovačkih kolokacija boja se pojavljuje kao sastavnica samo u jednom jeziku, ali oba jezika imaju strukturnu istovjetnost, naziv se sastoji od pridjeva i imenice. Međutim, u jednom jeziku pridjev označava boju, a u drugom pridjev ne znači boju, pa se dva jezika sadržajno ne podudaraju. Tako u nekim primjerima kolokacija hrvatski pridjev znači boju, a u istovrijednoj je slovačkoj kolokaciji komponenta pridjev koji znači nešto drugo, npr.

hrv. *zelena salata* - slov. *hlávkový šalat* (*hlávkový* - od *hlávka*, glavica),

hrv. *zelena tržnica* - slov. *zeleninový trh* (doslovno *povrtna tržnica*).

Može biti i obrnuto: u slovačkom je jeziku kolokat boja, a u hrvatskom osnova ne kolocira s bojom, npr. hrv. *Velika subota* - slov. *Biela sobota.*

2.2.4. Kolokacija prema leksemu

U četvrtoj vrsti odnosa u jednom jeziku osnova kolocira s bojom, a istovrijednica u drugom jeziku nije kolokacija, već leksem. Za razliku od prethodne vrste odnosa, kada su se dva srodna istraživana jezika bar strukturno podudarala (dvočlani naziv

od pridjeva i imenice), u ovoj vrsti odnosa razlika je i u strukturi: dvočlani izraz suprotstavljen je jednočlanomu. Kolokaciji u hrvatskom odgovara leksem u slovačkom jeziku u primjeru poput hrv. *crveni luk* - slov. *cibuľa.* Kolokaciji u slovačkom jeziku odgovaraju leksemi u primjerima poput:

hrv. *papar* - slov. *čierne korenie* (doslovno: crni začin),

hrv. *mahune* - slov. *zelená fazuľa* (doslovno: zeleni grah),

hrv. *ariš* - slov. *červený smrek* (doslovno: crvena smreka),

hrv. *dinja* - slov. *žltý melón,*

hrv. *lubenica* - slov. *červený melón.*

Katkad jezik s kolokacijom koja uključuje boju ima i leksemsku inačicu, pa kolokacija s bojom ima isti odnos i unutar jezika i među dvama jezicima npr. hrv. *bijeli luk* (ili češnjak) - slov. *cesnak.*

Pomalo je poseban primjer hrv. *ružica* (vrsta vina) - slov. *ružové víno* (doslovno: ružičasto vino). Hrvatski naziv *ružica* povezan je sa samom bojom vina, koje nije crveno, nego znatno svjetlije. Moglo bi se reći da je u leksemu sadržano značenje boje. No zbog moguće dvoznačnosti ovaj se primjer ne izdvaja u posebnu vrstu odnosa.

3. Kolokacije navedenih četiriju skupina i poučavanje

Za potrebe ovoga rada studentima slovačkoga jezika kao stranoga jezika dan je popis kolokacija svih četiriju skupina. S kolokacijama prve skupine nisu imali teškoća. Kolokacije iz druge skupine katkad su doslovno prevodili, npr. kao **čierne víno* (umjesto *červené víno*), **zelený šalát* (umjesto *hlávkový šalát*). To je očekivano odstupanje u procesu ovladavanja stranim i drugim jezikom, a pripada prijenosnim odstupanjima (tj. interferencijama, odstupanjima kojima je uzrok utjecaj prvoga jezika). Takvo se je odstupanje od norme pojavilo i u kolokacija treće skupine: studenti slovačkoga jezika kao stranoga jezika i te su kolokacije katkad prevodili doslovno (npr. **Veľká sobota* umjesto *Biela sobota*). I u četvrte se skupine kolokacija pojavilo prijenosno odstupanje: **biela cibuľa* (umjesto *cesnak*).

Zbog tih se izvornih odstupanja nameće zaključak da kolokacijama druge, treće i četvrte vrste treba posvetiti veću pozornost jer one u dvama promatranim jezicima nisu ekvivalentne. S jedne se strane možemo složiti s mišljenjem da ne treba poučavati ono što je isto. ("An exemplary German-English contrastive analysis of *noun + verb* and *verb + noun* collocations shows that there is, for a considerable portion of them, direct translational equivalence. Such lexical collocations do not have to be taught. The teaching of lexical collocations in ELF should concentrate, instead, on items for which there is no direct translational equivalence in English and in the learners' respective mother tongues." [2:56]

Međutim, s druge bismo strane naglasili da je podudarnosti u strukturama potrebno osvijestiti jednako kao i suprotnosti. Posebno to vrijedi za srodne jezike, budući da je upravo srodnost dvaju (ili više) jezika može zavesti pa učenici ili prevoditelji mogu s nepravom zaključiti da su strukture (u ovom primjeru kolokacije) ekvivalentne. Prva skupina kolokacija s jedne strane izgleda najjednostavnija za usvajanje - ona ne će izazvati teškoće pri prevođenju. Međutim, i takvim kolokacijama treba ovladati, jednako kao i ostalim trima skupinama. Ne može se znati što je različito ako se ne zna što je isto. Iako će s prvom biti najmanje teškoća, kolokacijsko je učenje potrebno u svih četiriju navedenih skupina, a ne samo u druge, treće i četvrte.

4. Zaključak

U radu se, na jednom dijelu velikoga jezičnoga područja kakvo su kolokacije, pokazalo kako odnosi među kolokacijama u dvama jezicima mogu biti složeni. Proučavanje kolokacija s kolokatom koji znači boju i njihovih ekvivalenata u dvama jezicima, hrvatskom i slovačkom, pokazalo je da je njihov odnos složeniji no što se na prvi pogled može činiti. Iako je riječ o dvama genetski, tipološki i zemljopisno srodnim (slavenskim) jezicima, među kolokacijama koje smo promatrali ima, kako smo pokazali, mnogo razlika. Budući da srodnost jezika lako može navesti na netočan zaključak da razlika nema mnogo, ovim se radom nastojalo pokazati da razlike treba osvijestiti zbog nekoliko razloga, od kojih su dva najvažnija. Prvi je da bi se rezultati primijenili u prevođenju s hrvatskoga jezika na slovački i obrnuto. Drugi je da bi se ekvivalentnim kolokacijama posvetila veća pozornost u poučavanju hrvatskoga i slovačkoga jezika kao stranih i drugih jezika, ali ne samo onima koje su različite, već i onima koje imaju paralelne strukture i iste lekseme u osnovi i kolokatu.

Literatura

[1] Anić, Vladimir (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*, treće, prošireno izdanje, Novi Liber, Zagreb.
[2] Bahns, Jens (1993). *Lexical Collocations: A Contrastive View, ELT Journal*, 47, 1, 56-63.
[3] Bennett, T. J. A. (s.a.). *Translating Colour Collocations*, Meta, XXVI, 3, 272-280. www.erudit.org/revue/meta/1981/v26/n3/ 002057ar.pdf (lipanj 2006).
[4] Benson, M. (1990). *Collocations and General-purpose Dictionaries*, International Journal of Lexicography, 3:23-34.
[5] Berlin, B. - Kay, P. (1969). B*asic Colour Terms, Their Universality and Evolution*, Berkley, Univerity of California Press.
[6] Borić, Neda (1998). *Semantički aspekt kolokacijskih odnosa s kontrastivnoga stajališta*, Strani jezici, 27, 2, 72-79.

[7] Borić, Neda (2000). *Kompleksni jezični znakovi s osvrtom na praktične probleme njihova prevođenja*, Strani jezici, 29, 4, 201-208.
[8] Borić, Neda (2002). *Leksikografska prezentacija kolokacijskih sklopova*, Strani jezici, 31, 1-2, 55-64.
[9] Brbora, Sanja (2005). *Što je zajedničko marelici i lososu?* (O nazivima za boje), u zborniku Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike, ur. Jagoda Granić, HDPL, Zagreb - Split, 111-120.
[10] Dolník, Juraj (2003). *Lexikológia*, Univerzita Komenského Bratislava.
[11] Ivir, Vladimir (1992-1993). *Kolokacije i leksičko značenje*, Filologija 20-21, 181-189.
[12] Jambrečić, Ivana (2004). *Posuđenice naziva za boje*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (diplomska radnja).
[13] Jelaska, Zrinka - Bošnjak, Tomislava - Balent, Marina (2005). *Nazivi za boje i njihovo značenjsko podrijetlo u usporedbi s francuskim i engleskim*, u zborniku *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, ur. Jagoda Granić, HDPL, Zagreb - Split, 357-366.
[14] Jelaska, Zrinka - Cvikić, Lidija (2004). *The Words of Colours*, Perspectives on Slavistics Leuven, 22. i 23. (izlaganje).
[15] Jelaska, Zrinka; Cvikić, Lidija (2005). *The Words for Colors in Croatian: Different Means of Lexicon Extension*, Zbornik radova (Sveučilište u Zadru, Stručni odjel za izobrazbu učitelja i odgajatelja predškolske djece) 5, 7-25.
[16] *Krátky slovník slovenského jazyka*, četvrto, dopunjeno i promijenjeno izdanje, uredili Kačala, M. Pisárčiková i M. Považaj, Veda - vydavatelstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, Bratislava.
[17] MacLaury, R. E. (1995). *Color Categorisation in Mesoamerica: A Cross-Linguistic Survey and Cognitive Model*, University of Texas press, Austin.
[18] Mihaljević, Milica (1991). *Višerječne natuknice i podnatuknice u jednojezičnom općem rječniku hrvatskoga jezika*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, 17, 133-144.
[19] Petrović, Bernardina (2005). *Usvajanje kolokacijske kompetencije u hrvatskome kao drugom i stranom jeziku*, HIDIS, izlaganje. *Razvijanje kolokacijske kompetencije u hrvatskome kao drugom i stranom jeziku*, Strani jezici (u tisku).
[20] Pritchard, Boris (1998). *O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa*, Filologija 30-31, 285-304.
[21] Pritchard, Boris (2002). *Višečlane leksičke jedinice u općim i stručnim dvojezičnim rječnicima*, Filologija 38-39, 169-190.
[22] Singleton, David (2000). *Language and the Lexicon: An Introduction*, London.
[23] *Synonimcký slovník slovenčiny*, uredila M. Pisárčiková, Veda - vydavatelstvo Slovenskej akadémie vied, 2000, Bratislava.
[24] Šonje, Jure (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža - Školska knjiga, Zagreb.

[25] Valentić, Jadranka (1992). *Kolokacije u engleskom jeziku*, Zbornik radova Pomorskoga fakulteta, god. 6, 247-250.
[26] Wu, Wen-Shuenn (s.a). *Lexical Collocations: One Way to Make Passive Vocabulary Aactiv*, http://www.chu.edu.tw/~wswu/publications/papers/conferences/01.pdf, 16 str. (studeni 2006).

Colour Collocations in Croatian and Slovak

Summary

The paper considers four basic types of relationships between Croatian and Slovak colour collocations. Although in learning, teaching and translating closer attention is commonly devoted to collocations with different collocates or collocational structure, some attention needs to be drawn to collocations with the corresponding structure and collocate. The importance of collocational learning in related languages is demonstrated on a small segment of a large area of collocations, i.e. on the example of colour collocations.

Key words: colour collocations, colour adjective, related languages, second language acquisition, translating.

Authors: Milvia Gulešić-Machata, prof. (Zagreb, Hrvatska)
mr. sc. Martin Machata, prof. (Zagreb, Hrvatska)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 99. - 107.
Title: Boje u hrvatskim i slovačkim kolokacijama
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.42:57.018.6
811.162.4:57.018.6
Number of signs and pages: 21.228 (:1800) = 11.793 (:16) = 0.737

Andreja Legan Ravnikar, O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 108. - 127.

Andreja Legan Ravnikar

O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja

Konverzija je bila v obdobju oblikovanja slovenskega knjižnega jezika precej razširjen besedotvorni postopek. V izbranih bibličnih besedilih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja smo preučevali rabo posamostaljenih pridevnikov in pridevniških deležnikov, ki smo jih razvrščali po tipoloških lastnostih v skupine. Obravnavali smo jih primerjalno v odnosu do prevodne predloge in sodobnega standardnega prevoda, posebej v luči medsebojnih izmenjav.

Ključne besede: konverzija, samostalnik, določna in nedoločna oblika pridevnika, določni in nedoločni člen.

0 Pred nekaj leti sem kot jezikovna zgodovinarka raziskovala besedoslovne lastnosti slovenske krščanske, predvsem liturgične teminologije v tristoletnem razvojnem loku, od srede 16. do srede 19. stoletja. Pri analizi besedotvornih tvorbenih postopkov sem ob iskanju tipičnih vzorcev terminološke tvorbe postala pozorna na nezanemarljivo število primerov konverznih ali sprevrženih samostalnikov v skupini izpridevniško tvorjenih samostalniških terminov.[1] To bi lahko kazalo na produktiven postopek (novo) tvorbe krščanskih terminov, ki so v besedilih izkazovali pogosto rabo.[2]

0.1 Konverzni samostalniki se največkrat oblikujejo s prevedbo lastnostnih pridevnikov (enostopenjsko) in pridevniških deležnikov oz. deležniških pridevnikov (dvostopenjsko), ki jim dodamo oblikotvorni morfem *-i* (v imenovalniku in tožilniku ednine moškega spola), v samostalnik[3]. Razvrščajo se znotraj tvorjenk z besedotvor-

[1] Prim. razvrstitev terminoloških tvorjenk (krščanskih terminov) po tvorbenih načinih, besedotvornih pomenih in obrazilnih morfemih zanje, ki so po kronološkem vrstnem redu predstavljene v disertaciji *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika* [10]. Zanimiv pojav se kaže v Brižinskih spomenikih, kjer je med verskim izrazjem opazna odsotnost konverzije v primerih, kot *izvol'enik*, *vernik*, *zoprnik*, kjer bi jo pričakovali, npr. *izvoljeni*, *verni* od protestantizma do 19. stoletja. Pokrajinsko zaznamovana knjižna raba izpeljank s samostalniškim obrazilnim morfemom se je izpostavila šele v času enotenja knjižne norme v prvi polovici 19. stoletja. Ob enaki podstavi sta se razvrščali dve priponski obrazili: pri osrednjih piscih *-ec*, npr. *neverec*, *krivoverec* (toda *vernik*); pri prekmurskih in vzhodnoštajerskih piscih pa *-ik*, npr. *vernik*, *nevernik* in *nevörnik*, *krivovernik* (toda *krivoverec* in *krivovörec* [19: 202]).

[2] V zvezi z novotvorbo izrazov je Novak opozoril na nekatere besedotvorne tipe, ki so bili v 16. stoletju zelo produktivni, med drugim tudi na konverzijo [17: 115].

[3] Lahko bi jih imenovali po izhodiščni besednovrstni opredelitv: posamostaljeni pridevniki, posa-

nim pomenom nosilca lastnosti ali stanja s slovnično kategorijo živosti. Iz pomenske analize terminološkega besedja je postalo razvidno, da konverzni izrazi označujejo ljudi po določenih duševnih in duhovnih lastnostih ali trajajočem stanju, kjer je individualnost posameznika lahko zapostavljena, toda, kot se je pokazalo pri besedilni analizi zgledov, ne nujno[4]. Najbolj pogosto rabljeni konverzni krščanski termini so izpričani v določni ali redkeje v nedoločni obliki, moškega spola, v ednini in tudi v množini, sklanjajo se povečini po pridevniški sklanjatvi. Substantivizira se torej določna oblika lastnostnega pridevnika, pri čemer nimamo v mislih sobesedilne določnosti, temveč jezikovnosistemsko določnost.[5] Na drugem mestu po številu pojavitev so pridevniški deležniki, ki se pojavljajo v vseh pridevniških skladenjskih vlogah.[6] Naj naštejemo nekaj vzorčnih zgledov iz krščanske terminološke leksike, npr. v skupini tvorjenk z domačo podstavo: *blagoslovljeni*, *dobri*, *duhovni*, *(i)zveličani*, *križani*, *krščeni*, *milostivni*, *modri*, *mrtvi*, *namazani*, *pobožni*, *pogubljeni*, *pohlevni*, *pokorni*, *posvečeni*, *potrdjeni*, *pravični*, *preprosti*, *prekleti*, *vsmiljeni/usmiljeni*, *verni*, *živi*; med tvorjenkami s prevzeto besedotvorno podstavo: *brumni*, *ferdam(n)ani*, *firmani/birmani*, *ofertni*, *žalbani*, *žegnani*. Konverznim terminom sta najmočneje konkurirala dva besedotvorna vzorca izpridevniške izpeljave s priponskima obraziloma *-ik*, npr. *grešnik*, *krščenik*, *ofertnik*, *pokornik*, *zoprnik*, *žalbanik*, in *-ec*, kot *krivec*, *mrtvec*.

mostaljeni deležniki, posamostaljeni pridevniški zaimki in posamostaljeni števniki. V poskusnem snopiču *Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* so se odločili za posamostaljene pridevniške besede oz. sprevržene (konverzne) samostalnike [15:13]. Posamostaljene pridevnike drugod imenujejo tudi konverzni pridevniki [24: 75]. Toporišič [30: 302] piše o sprevrženih samostalnikih, v katere se sprevračajo skoraj vse pridevniške besede. Iz deležnika dobimo sprevrženi pridevnik, npr. *spočite roke*, *bivši sovražniki* [24: 302]. Le-ta se mora pri posamostaljenju še enkrat "sprevreči" – tokrat v samostalnik. Postopek torej poteka v dveh fazah, zato ga lahko imenujemo dvostopenjski jezikovni pojav in tvorjenke drugostopenjske. Upoštevajoč načelo gospodarnosti smo se odločili za terminološko besedno zvezo konverzni samostalnik, v okviru katerega smo zajeli posamostaljeni pridevnik in posamostaljeni pridevniški deležnik.

[4] F. Jakopin [8: 85] je opozoril, da na pogostejšo izbiro posamostaljenih pridevnikov vpliva tudi njihova stilna nevtralnost, saj se s takim samostalnikom izrazi nosilec lastnosti nasploh, medtem ko pripone poimenovanega bolj individualizirajo. Kot primer obširnega konteksta, v katerem se opušča splošni samostalnik *človek* in ga nadomeščajo pridevniki, ki pomenijo njegove značilne lastnosti, je Jakopin navedel prav biblijske tekste.

[5] Pobudo za substantivizacijo pridevniških besed daje lahko govorna situacija in kontekst, ki nenehno ustvarjata sintaktične substantivizacije. To je pravzaprav elipsa, saj opuščeni samostalnik "nevidno lebdi ob pridevniku", zato zamenjava ni mogoča. Toda vzgib za posamostaljenje lahko izvira tudi iz dejstva, da je pridevnik pomensko in sintaktično tesno navezan na samostalnik, tudi oblikovno se ujema, kar omogoča premik pomenskega jedra na značilnejši (posebni) pridevniški del. Le-ta postane tako dominanten, da se pojavi vprašanje odvečnosti pomensko neobremenjenega dela zveze. Za preobrazbo lastnosti v nosilca lastnosti je na voljo konverzija ali s pomočjo samostalniške pripone prevedba med samostalnike [8: 84–85].

[6] Manj številčne primere konverzije števnikov in pridevniških zaimkov, ki se povečini niso terminologizirali, bomo tudi v nadaljnji obravnavi pustili ob strani.

Primere s prevzeto podstavo so predvsem v prvi polovici 19. stoletja »izpodrinile« tvorjenke starocerkvenoslovanskega izvora s severovzhodnega obrobja slovenskega etničnega ozemlja. Posamični konverzni termini so bili rezultat pomenskega kalkiranja, npr. *mlajši* 'Kristusovi učenci', večpomenka *stariši* 'starši' in 'starešina' pri protestantskih piscih 16. stoletja.

1 V nadaljevanju bomo predstavili problematiko konverzije na širšem gradivu, ki poleg terminološkega zajema tudi splošnopoimenovalno besedje. Izbor obsega prevode in priredbe iz staro- in novozaveznih bibličnih besedil protestantskih piscev 16. stoletja: peteroknižje iz Dalmatinove *Biblie, tu ie, vsiga svetiga pisma pervi deil* (1578), starozavezna knjiga modrosti izrekov, zakonov in predpisov *Salomonove pripuvisti* (1580), devterokanonična knjiga *Jezus Sirah* (1575), oboje v prevodu J. Dalmatina. Pritegnili smo tudi Trubarjev prevod hvalnic *Ta Celi Pſalter Dauidou* (1566) ter novozavezno besedilo *Ta pervi deil tiga noviga testamenta* (1557), ki poleg štirih evangelijskih besedil in apostolskih del vsebuje znamenito avtorsko delo *Tiga noviga testamenta ena dolga predguvor*. Na izbranih mestih v besedilih smo s primerjalnim gradivom pritegnili Dalmatinov prevod celotnega svetega pisma *Biblia* (1584). Poleg načela pričakovanosti večjega števila konverznih samostalnikov zaradi narave izbranih besedilnih virov in morebitnih prevodnih vplivov smo se pri izboru omejili na prevode bibličnih besedil, ker so bili besednovrstno že označeni[7].

1.1 Ko smo iz besedilnih virov izločali primere za analizo pojava konverzije, torej prevedbe besede iz ene besedne vrste v drugo, se je bilo včasih težko ali skoraj nemogoče z gotovostjo opredeliti za besednovrstno oznako. Zato smo morali najprej oblikovati merila, da bi s čim večjo zanesljivostjo ločili lastnostni pridevnik v določni obliki (izjemoma v nedoločni obliki) od posamostaljenega pridevnika[8]. Med njima ni vedno formalnih razlik – tudi ob določnem pridevniku je lahko besedno neizražena odnosnica (elipsa). Razlikovanje od posamostaljenega pridevnika se namreč uresničuje na besedilni in ne na jezikovni ravni. Gre za t. i. kategorijo seznanjenosti ali poznanosti [29: 292]. V tem okviru je nujno ločiti tudi obrazilni *-i*, značilen za tvorjene vrstne vrstne pridevnike (konverzna izpeljava), od besedilne i-jevske končnice [35: 124]. Za razločevanje konverznih samostalnikov od pridevnikov se je kot dovolj prepričljivo izkazalo naslednje merilo: če se pridevnik iz prilastkovne zveze osamosvoji – torej prevzame

[7] V Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pripravljamo besednovrstni popis besedja, ki je bilo zbrano s popolnim izpisom petdesetih del slovenskih protestantskih piscev. Predstavlja pripravljalno fazo slovarske obdelave slovenskega besedišča 16. stoletja, ki bo izšel v knjižni obliki. Istočasno sodelavci sekcije pripravljamo seznam popolno izpisanega besedja iz dvanajstih bibličnih protestantskih besedil 16. stoletja, ki bo objavljen v posebnem zvezku mednarodne zbirke *Biblia Slavica*. Iztočnicam so poleg besednovrstnih podatkov pripisane dodatne slovnične informacije, homonimi, posebni tipi iztočnic (glede na pravopisno problematiko in citatno prevzetost) pa opremljeni z dodatnimi pojasnili.

[8] Določnost je lastnost besednih vrst in oblik: imajo jo pridevniške besede, samostalniške besede (te so načeloma določne), glagol (t. i. osebne oblike oz. določni ali nedoločni glagoli) [30: 28].

mesto samostalnika in opravlja samostalniške vloge, tako da se odnosnice skorajda ne zavedamo več in je za razumevanje niti ne potrebujemo – tovrstni zgled uvrščamo med konverzne samostalnike (posam.), v nasprotnem primeru jih besednovrstno opredelimo kot pridevnike (prid.). Naj razlikovanje ilustrativno prikažemo na pridevnikih v določni in nedoločni obliki, ki so se substantivizirali ali pa tudi ne[9]:

En ſèrdit mosh krég nareja: ampak *en potèrpeshliu* ardrio tolashi. *Tiga vtragliviga* pot je tèrnen: Ampak *téh brumnih* pot je dobru vglajen [7: 322a]. /.../ *En potèrpeshliu* je bulſhi, kakòr *en mozhan*: inu kateri ſam ſebe mojſtri, kakòr ta, kir Méſta dobiva [7: 322]. Mi ſmo neshli tiga Meſsiaſa, kateru ie, aku tolmazhuiesh, *Shalban*[10], Inu ga perpela Kieſuſu [32: 258]. (**posam.**)

On ie te oblaſtnike pehnil is ſtolou, Inu ie *te ſauershene* pouiſshal [32: 159]. Obtu pela on te greshnike ſpet na praui pot. On *te krotke* vodi po praudi, Inu on vuzhi ſui pot *te reune* [33: 51]. (**posam.**)

Gdu ſo pak ti, kateri poideio? Inu Moses ie dial: My hozhemo poiti snashimi *mladimi* inu *ſtarimi*, snashimi Synuui inu snashimi Hzherami, snashimi Ouzami, inu snashimi Gouedi [5: 56b]. (**posam.**)

Tedai bode tu Nebesku Kraleuſtuu perglihanu *deſetim Dezhlom*, kir ſo uſele ſuie Lampe, inu ſo shle vunkai timu Sheninu pruti. Ampag pet is tih ſo bile *norre*,[11] inu pet ſo bile *modre*, *Te norre* ſo vſele nih lampe, ampag ne ſo vſele olia ſebo. *Te modre* pag ſo uſele olie unih poſodah slampami red. /.../ Tedai uſtaneio uſe lete dezhle, inu perpraulo nih lampe. *Te norre* pag ſo diale *htim modrim*, Daite nom od uashiga olia, ſakai nashe lampe ugaſuio. Natu so odgouorile *te modre*, inu diale [32: 75–76]. (**posam.**)

Satu ie on veni iami ſuoima obeduema Hzherama oſtal. Tedai ie *ta ſtarisha* rekla *htei mlaishi* [5: 16a]. Spet opomina Israelske otroke, de /.../ Temuzh ſe hualeshni iskasati, ſuoie Otroke Boshie Sapuuidi vuzhyti, od negouih dobrut nim vſelei prauiti, inu taku ſtarishi inu mlaishi v Boshym ſtrahu shiueti [5: 154a]. Preiden ſo ony pak lezh shli, ſo ty Sodomski ludie prishli, inu ſo okuli inu okuli to hisho obdali, *mladi* inu *ſtari*, vus Folk kmalu od vſeh kraiou [5: 15b]. (prid.)

1.2 Za jezikovno analizo smo torej izbrali konverzne samostalnike, ki so se sprevrgli iz lastnostnih pridevnikov[12] in pridevniških deležnikov oz. deležniških pride-

[9] Prim. gesli *leni* (*lejni*) in *utragljivi* (*vtraglivi*, *vtragliv*, *v'tragliv*) v poskusnem snopiču [15: 82, 122], kjer so navedeni zgledi pridevnikov (v določni in nedoločni obliki) v samostalniški funkciji.

[10] Prim. Wir haben den Messias funden (welches ist verdolmetsch / *der Gesalbete*) [12, III: 2139]. Našli smo Mesija (kar v prevodu pomeni *Maziljenec*) [26: 1607].

[11] Če bil izraz *nor* pridevnik, bi Trubar zapisal približno takole "ampak pet is tih je bilo norih inu pet je bilo modrih".

[12] Na podlagi skupnih slovničnih značilnosti in sposobnosti pretvorbe se znotraj pravih kakovostnih pridevnikov oblikujejo tri pomensko motivirane skupine; ena od njih so lastnostni pridevniki, ki jih lahko pomensko členimo na telesnolastnostne in duševnolastnostne pridevnike [34: 259–260].

vnikov. Izkazalo se je, da se med konverzne uvrščajo lastnostni pridevniki v izhodiščnem in v prenesenem pomenu[13]. Označujejo človekovo starost, kot *mlajši*, *stari*, zunanji izgled, npr. *čisti*, *gnusni*, *grdi*, *lepi*, *mali*, *majceni*, *majheni* (1x *majhen*), *mokri*, *široki*, *težki*, *veliki*, *visoki*. Le-ti povečini nimajo besedotvornih različic. Prevladujoča pomenska podstava obravnavanega besedja so človekove duševne in duhovne lastnosti. Največ je zgledov z domačo besedotvorno podstavo, npr. *dobri*, *dobrotljivi*, *grozoviti*, *hudi*, *hudobni*, *krijžejni*, *krivi*, *krivični*, *krotki*, *lakotni*, *lažnivi*, *leni*, *ljubeznivi*, *nagli*, *nori*, *pošteni*, *potrebni*, *preprosti*, *prevzetni*, *prijatljivi*, *prijaznivi*, *prilizavi*, *revni*, *sladki*, *šibki*, *tihi*, *togotni*, *trudni*, *zanikrni*, *zli*, *zvesti*, *žalostni.* Primerov s prevzeto podstavo iz nemščine je malo, npr. *cagavi*, *gvišni*, *kunštni*, *nucni*, *zašpotovani*, *žlahtni*. Na drugem mestu med konverznimi samostalniki je delež deležniških pridevnikov na *-n*, le izjemoma na *-č* ali *-t*, npr. *očiščeni*, *odpahnjeni*, *odstavljeni*, *pogubljeni*, *pohlevni*, *poklicani*, *posvečeni*, *potlačeni*, *povzdigovani*, *prvičrojeni* in *prvorojeni*, *ranjeni*, *razbijeni*, *razdrti*, *raztrgani*, *sključeni*, *vpiječi*, *vsegamogoči*, *zadušeni*, *zakleti*, *zaobljubljeni*, *zapuščeni*, *zasramovani*, *zatajeni*, *zatreni*, *zgubljeni*. Zaradi krščanskega dvopolnega razumevanja sveta po pogostnosti rabe izstopajo protipomenske tvorjenke, prvostopenjsko sestavljenke s predponskim obrazilom *ne-*: *nečisti*, *nedolžni*, *nehvaležni*, *nemilostiv(n)i*, *nemodri*, *neobrezani*, *nepokorni*, *nepošteni*, *nepravični*, *nepridni*, *nerazumni*, *neumni*, *nesposobni*, *neusmiljeni*, *nevideči*, *nezastopni*, *nezvesti*, *nežlahtni*.[14] Za posamostaljene modifikacijske tvorjenke smo našli le par zgledov, npr. *boljši*, *narboljši*, *manjši*, *narmanjši*, *narposlednji*, *mlajši*, *stariši*, *višji* (zadnji trije so v besedilih 16. stoletja pogosto izpričani).

1.3 Primerjalna analiza je pokazala, da konverzne samostalnike z besedotvornim pomenom nosilec lastnosti ali stanja glede na njihovo pojavnost in rabo v besedilu lahko razvrstimo na več tipov.

1.3.1 Za prvo obdobje, ko se je slovenski knjižni jezik normiral in ustaljeval, je značilno, da so bili poleg lastnostnih pridevnikov v določni obliki – kar je formalno razvidno le iz morfema *-i* v imenovalniku ednine moškega spola – konverziji po-

[13] Gre za pomenski premik po procesih metaforizacije, metonimizacije in terminologizacije, ki jih med drugim F. Novak [18] nazorno razloži prav na primerih besedja slovenskih protestantskih piscev. Avtor monografije *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* opozarja na problem, kako ugotoviti izhodični in prvotni pomen besede v diahronem jezikoslovju: izhodiščni pomen velja za čas, ki ga obravnavamo in je praviloma prvotni pomen, ne pa nujno. Pogosto se dogaja, da se je izgubila zveza med izhodiščnim in prvotnim pomenom, ker se je pomenska sprememba lahko zgodila v preteklosti, tako da v resnici izhajamo iz prvotno drugotnih pomenov. Tudi pri pomenskih razvojih prevzetih besed se je varno naslanjati na izhodiščni pomen, ker se je že zgodilo, da prvotni pomen besede v slovenščini sploh ni bil v veljavi. Drugotni pomen se je razvil po eni izmed večpomenskostnih vrst iz izhodiščnega pomena [18: 67].

[14] V tej skupini skorajda ni parov tipa *nečisti – nečistnik* [7], ker se izpeljanke s samostalniškimi obrazilnimi morfemi niso tvorile. Izhodiščno besednovrstno so ti izrazi uvrščeni med pridevnike, ker gre za nove tvorjenke, npr. *neobrezan*, *neoskrunjen*, *nevedeč*, *nezaročen*.

dvrženi tudi pridevniki v nedoločni obliki[15]. Tudi samostalniška raba lastnostnega pridevnika v nedoločni obliki je bila eksplicitno razvidna le v imenovalniku ednine moškega spola. Nedoločno in določno obliko pridevnika v samostalniški rabi izkazujejo vsaj naslednji lastnostni pridevniki: *bogaboječ – bogaboječi*, *bogat – bogati*, *brumen* (redko) – *brumni*, *duhoven – duhovni*, *hudoben – hudobni*, *majhen* (redko) – *majheni*, *mali*, *maloveren – maloverni*, *močen – močni*, *moder – modri*, *nepotrpežljiv – nepotrpežljivi*, *pravičen – pravični*, *razumen – razumni*, *silen – silni*, *vtragljiv – vtragljivi*, *živ – živi*. Zanimivo je, da so taki primeri izpričani tudi pri deležnikih, kot *rezan – rezani*, *zaspan – zaspani*, *zastopen – zastopni*, *žalban – žalbani*. Na obrobju rabe so ostali posamični zgledi posamostaljenih pridevnikov v samo nedoločni obliki, npr. *mrzličen*, *potrpežljiv*. Vsi ti izrazi v gradivu praviloma nimajo potrjenih besedotvornih različic s samostalniškimi obrazilnimi morfemi. Poglejmo primer rabe para *moder – modri* v besedilu:

Tiga pravizhniga ſad ie enu drivu tiga Lebna, inu *en Modri* ſe teih Ludy ſerzhnu pooblaſty [6: 20b]. Svari *tiga Modriga*, ta te bo lubil. Dai *modrimu*, taku bo on she modreishi [6: 15a]. *Ti Modri* bodo zhaſt erbali: Norzi pak, aku lih viſſoku prideio, taku bodo vſai k ſramoti [6: 6a]. Sakai onu ſe vidi, de *ty modri* tudi vmerio, taku dobru koker ty neſaſtopni inu Norzi konez vſamo [33: 92a]. Obtu pole, ieſt kuom poſshilem preroke inu *modre* inu Vpiſmi uuzhene, inu od tih nekatere bote ui ubyali inu Cryshali [32: 71]. En nepametni vſe veruie: ampak en rasumni merka na ſvoie hoienie. *En moder* ſe boij, inu ſe ogible tiga hudiga: en Norz pak prece ſylo skusi gre [6: 25b].

1.3.2 Drugo skupino konverznih samostalnikov predstavljajo primeri posamostaljenih pridevnikov, ki se v gradivu izmenjujejo z izpeljanimi besedotvornimi različicami. V tvorbenem postopku izpeljave se kot najbolj produktivna pojavljata priponska morfema izpridevniških izpeljank *-ec* in *-ik*, le izjemoma *-nik* in *-jak.* Mednje prištevamo naslednje pare besedotvornih različic: *bolni – bolnik*, *debeli – debeljak*, *gluhi – glušec*, *gobavi – gobavec*, *grešni – grešnik*, *hromi – hromec*, *kruljevi – kruljevec*, *mrtvi – mrtvec*, *mutasti – mutec*, *neverni – nevernik*, *ofertni – ofertnik*, *ohranjeni – ohranjenik*, *pijani – pijanec*, *slepi – slepec*, *sovražni – sovražnik*, *sveti – svetnik*, *učeni – učenik*, *vbog/vbogi – vbožec*. Primerjava znotraj parov kaže na različno pogostnost rabe, bodisi v prid konverznim samostalnikom bodisi izpridevniškim izpeljankam. Krščanski termin *grešnik* ima posamostaljeno različico *grešni* le izjemoma potrjeno, medtem ko se z obratnim sorazmerjem izkazuje termin *neverni* nasproti redko rabljenemu izrazu *nevernik.* Najpogostejša sodobna različica *neverec* v zajetem gradivu iz 16. stoletja (gl. Viri in literatura), kar smo preverili tudi v neka-

[15] M. Merše [14:17] je ugotovila, da je posamostaljenost pridevnikov *domač*, *ptuj* itd. kljub oblikovni netipičnosti, ki jo ustvarja odsotnost *i*-ja, sobesedilno prepoznavna. K razvidnosti prispeva tudi sopojavljanje člena *en* in *ta*, ugotovljiva pa je tudi po primerjavi s prevodno predlogo. F. Premk [25: 612] je zapisala, da so posamostaljen pridevnik *pravizhin* in podobni primeri v nedoločni obliki tudi značilnost izvirnikovega ekvivalenta.

terih katekizmih, sploh ni potrjena. Razlike obstajajo tudi po besedilih, npr. *ofertni* povsem prevladuje v DJ 1575 (8:1), *ofertnik* pa v TPs 1566 (8:6). Frekvenčna razmerja najbolj nihajo pri izrazih, ki označujejo človekove telesne ali duševne hibe, npr. *gluhi*, *hromi*, *ofertni*, *slepi*, in lahko sovpadejo s prevodno predlogo ali pa tudi ne. Primerjajmo med seboj naslednje zglede:

Sakai Bug ne hozhe, ne nemore obeniga nezhiſtiga, gardiga, gnuſniga, kriuiga inu *greshniga* poleg ſebe imeiti inu terpeti [32: h 3a]. Glih taku she ſdai mi moremo skuſi to Vero V criſtuſa is *greshnikou* Suetniki poſtati inu priti V nebeſſa [32: g 2b].

Inu on puide pred nim utim duhei inu mozhi tiga Eliaſa, de ta ſerza tih Ozhetou htim otrokom preobrne, inu *te neuerne* hti modruſti tih pravizhnih, de perpraui timu Goſpudi ene pernaredne ludi [32: 156]. Sakai ta Poſtaua, praui /.../ Ie poſtaulena tim krivim inu nepokornim, *tim neuernikom* inu greshnikom, tim, kir ne ſo ſueti inu tim nezhiſtim [32: z a].

Glih taku *ty Gobouzi*, *Hromci* inu *Slepci*, ſo skuſi to Vero ſdraui poſtali [32: bb 4b]. Inu knemu prido ueliku Ludi, ty ſebo perpelaio, *hromce*, *slepce*, *mutce*, *kruleuce* inu druſih ueliku, inu te ſo metali pred Ieſuſeue noge, Inu on te osdraui, taku de ſo ſe ty Ludie ſazhudili, kadar ſo oni uidili, *te mutce* gouoriti, *te kruleue* sdraue, *te hrome* hoditi, *te slipe* uiditi, Inu ſo zheſtili tiga Israelskiga Boga [32: 46].

1.3.3 V tretjo skupino sodijo konverzni samostalniki, ki v gradivu nimajo potrjenih izpeljanih samostalniških ustreznic.[16] To so po terminologizacijskem pomenskem prenosu nastali krščanski termini npr. *izveličani*, *križani*, *krotki*, *pobožni*, *pohlevni*, *potrebni*, *preprosti*. Primerov je veliko tudi med terminologiziranimi deležniki na *-n*, kot *ferdamnani*, *firmani*, *očiščeni*, *pogubljeni*, *poklicani*, *posvečeni*, *zaobljubljeni*, *zapuščeni* (mn.), *zatajeni* (mn.), *žegnani*. Navajamo dva zgleda:

Neupiraj ſe *potrebnimu* dobru ſturiti, aku tvoia roka premore tu ſturiti [6: 5b]. *Ta ozhiſzheni* pak ima ſvoj Gvant oprati, inu vſe ſvoje Laſsy obriti, inu ſe svodo kopati, taku bo zhiſt [7: 69b].

1.3.4 V zadnjo skupino lahko uvrstimo za sodobno knjižno rabo nepričakovane primere, ki se kontinuirano potrjujejo v osnovnih verskih priročnikih skozi tri stoletja.[17] Problematiko si bomo ogledali na primeru krščanskega termina *duhovni* 'kdor opravlja bogoslužje v protestantski ali katoliški cerkvi' (tudi *duhovski*).

[16] J. Narat [16:102–103] med besedotvorne sopomenke med drugim uvršča pare (skupine), ki jih sestavljajo besedne zveze s pomensko splošnimi samostalniki, npr. *ubog človek*, *ljudje*, *mož*, Ti zgledi v besedilu obstajajo paralelno s posamostaljenim pridevnikom. Sopomenke tipa *razumen človek – razumni* so v popolnem sopomenskem odnosu; frekvenčna razmerja so izkazana v prid enočlenske sopomenke.

[17] Izsledki raziskave so se oblikovali na podlagi besedoslovne analize jezikovnega gradiva iz preko štiridesetih nabožnih del, največ katekizmov, katekizemskih delov evangelijev in posamičnih obrednih besedil [10].

1.3.4.1 Pri protestantskih piscih se termina *duhoven* in *duhovni* zaradi ustaljenih prevzetih ustreznic *far* in *farmošter* malokdaj potrjujeta v samostalniški rabi [7]. Vrstni pridevnik *duhovski* po pričakovanju najdemo v prilastkovni vlogi, toda posamostaljenega tudi v vlogi osebka ali predmeta[18]. Poglejmo si zglede v odlomkih besedil:

Zhlovik pak po ſvoji naturi niſhtèr nerosumeje od Boshjiga Duha, njemu je tuiſtu le ena norrost, inu ga nemore ſposnati, sakaj onu mora *duhovnu* ſojenu biti: *Ta Duhouni* pak vſe isgrunta, on pak nebo od nikogar isgruntan [7: III, 90a]. Suſſeb pak imajo tu ſturiti Predigarji inu Cerkovni vuzheniki, kateri ſe *Duhouni*, imenujo [7: I c VIII a]. Aku ſe gdu sdy, de je en Prerok, ali *duhoun*, ta ſposnaj, kaj jeſt vam piſhem: Sakaj tu ſo Boshje sapuvidi [7: III, 95 a]. Gmain Folk, Verni Deshelski inu *Duhouski* imaio veden Boga hualiti [33: 212b].

V Vorenc-Kastelčevem slovarju (1780–1810) je pod pridevniško iztočnico v nedoločni obliki *duhoven* kot podiztočnica naveden tudi v samostalniški rabi.[19] Izbrano gradivo iz časa katoliške prenove v 17. in prve polovice 18. stoletja kaže na skromno število posamostaljenih pridevnikov *duhovni*, npr. *ti duhovni v tih kloštrih.* Besedotvorni različici v prilastkovni vlogi *duhovni* in *duhovski* sta se zamenjevali v katekizmih baročnih piscev, npr. *duhovna/duhovska gospoščina*, *duhovni oblastniki*, *duhovski kloštrski stan*. V drugi polovici 18. stoletja se je v osrednjem prostoru raba *duhovni* še širila, ker so se iz nemščine prevzeti izrazi vse bolj umikali iz rabe. Besedotvorno varianta s priponskim obrazilom *-ik duhovnik* (stcsl. *duhov'nik'*) se je kot konkurenčna tvorjenka najprej pojavljala v nabožnih priročnikih prekmurskih piscev druge polovice 18. stoletja in začetka 19. stoletja (prim. *dühovnik* in *dühovni* [19: 72]). V 19. stoletju je ta različica z uvajanjem novoslovenščine začela prodirati v osrednji slovenski prostor. Kljub vsemu je bil *duhovnik* do srede 19. stoletja kot sočasna različica *duhovnemu* izpričan le pri Muršcu in Dajnku, medtem ko se je širši obseg rabe *duhovni* potrjeval še pri Slomšku in Jeranu, npr. *veliki*, *cerkveni*, *strežni duhovni*. Pleteršnik ob koncu 19. stoletja registrira le izpeljanko *duhovnik*, samo-

[18] Naj omenimo samostalniško rabo še nekaterih vrstnih pridevnikov na *-ski* pri slovenskih protestantih: *deželski*, *izraelski*, *laški*, *ljudski*, *lutrski*, *nemški*.

[19] Zgledi v geselskem članku kažejo le na določno obliko posamostaljenega pridevnika, zato bi bilo morda primerneje, da bi kot podiztočnico navedli *duhovni* posam. namesto homonimnih iztočnic *duhoven* m in *duhoven* prid. Kako so take primere reševali leksikografi do izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991) in razlike v teoretičnih izhodiščih, ki ponujajo različne slovarske uresničitve, prim. Praznik [24: 74–79]. Na problematiko določne oblike pri posamostaljenem pridevniku je prav na primeru *duhoven* opozoril že Škrabec: "Sedaj semtertja navadno '*duhoven* -vna' se opira na požiranje končnega *i* ter bi se zato v knjižni slovenščini ne smelo terpeti. Gdor hoče imeti samostavnik, naj piše *duhovnik*, kaker pišemo in govorimo *popotnik* za *popotni*. Da bi bila '*duhoven* -vna' nedoločna oblika po imenski skladnji, ali da bi se samostavnik na to obliko opiral, ni misliti, ker nedoločne oblike pridevnika *duhow'ni* ne pozna niti naša slovenščina niti hervaščina ali serbščina" [28: 192]. Škrabec je soglašal tudi s sodobnim opažanjem Vodnika o rabi določne oblike pridevnika v stalnih besednih zvezah [11: 182–183].

stalniško rabo termina *duhoven* pa s kazalko preusmerja na *duhovnik der Priester*. V nasprotju s Pleteršnikom je Cigale v slovar uvrstil besedotvorni varianti *duhoven* (*veliki duhoven*) in *duhovnik* [3: 1194].

2 Spoznanje o produktivnosti tvorbenega postopka konverzije nam odpira več vprašanj. Sprašujemo se, koliko so na odločitev o izbiri priponskega samostalnika na eni ali konverznega samostalnika na drugi strani vplivale prevodne predloge (predvsem nemška), iz katerih so protestantski pisci prevajali. Je prevlada konverznih samostalnikov, ki so ekonomični pojav v jeziku, bolj značilna za obdobje oblikovanja jezika ali v slovenščini splošni jezikovni pojav?[20] So konverzni samostalniki kdaj stilno zaznamovani?

2.1 Da bi vsaj nakazali odgovor na taka in podobna vprašanja, je bilo potrebno primerjalno soočiti izbrane Dalmatinove in Trubarjeve prevode svetopisemskih besedil[21], kjer je izpričanih veliko primerov posamostaljene rabe pridevnikov in pridevniških deležnikov. Na konkretne težave pri prevajanju, največ v zvezi z novimi besedami, ki so jih zahtevali prevodi besedil, katerih v slovenščini še ni bilo, je velikokrat opozarjal Trubar sam; prav tako je navajal souporabo latinskih, italijanskih, nemških bibličnih besedil.[22] Znano je in to so potrdile tudi dodatne primerjalne analize [1], da je Dalmatin prevajal strogo po Luthru, pri čemer se je držal Trubarjevega besedila na mestih, kjer ni odstopalo od Luthra.[23] Ob analizi izbranih odlomkov se je tudi pokazalo, da je Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem (Erazem Rotterdamski) prevodu v latinščino, kar je bil v resnici njegov osnovni vir, ki ga je na določenih mestih korigiral z Lutrovim[24].

[20] Jakopin [8: 86–88] je ugotavljal rabo v lastnoimenskem besedju, npr. v priimkih, krajevnih in rečnih imenih, v imenih ulic in cest ter imenih nekdanjih slovenskih dežel. Med občnimi imeni pa jih je našel pri pomensko zaključenih enotah, ki predstavljajo človekove fizične in duhovne lastnosti.

[21] Orožen je z gradivom ponazorila razlike med Dalmatinom in Trubarjem na vseh jezikovnih ravninah: v glasoslovnem in oblikoslovnem sestavu (dialektalno pogojen), v besedotvorju (Dalmatin je bolj produktiven) in besedišču (drugačen izbor besedja, zlasti izmenjava Trubarjevih izvirnih arhaizmov in adaptiranih izrazov z mlajšimi in narečno drugimi ustreznicami) ter v skladenjskem sestavu (različno skladenjsko upovedovanje) [22: 120 –128]. Konkretne primere ujemalnosti in odmikov od prevodne predloge prim. Orožen [21: 240–247].

[22] Novak [17: 113–118] je popisal besedne možnosti, ki jih je Trubar uporabljal pri iskanju novega izraza.

[23] Ahačič [1] je ugotovil, da je Dalmatin pri prevajanju novozaveznih besedil poleg tujejezične (Luthrove) predloge upošteval tudi dotedanjo tradicijo Trubarjevega prevoda. Pri prevajanju starozaveznih biblijskih knjig pa ni mogel slediti Trubarju, zato je naslonitev na Luthra še bolj očitna. Sklicujoč se na Ramovša, ki opozarja na naslonitev na grški (Septuaginta) in latinski prevod (Vulgata), je dodatna primerjalna analiza, ki jo je opravil Ahačič, pokazala, da je Dalmatin pri prevajanju starozaveznih knjig skoraj gotovo rabil grški in latinski prevod, vendar le kot pomoč pri prevajanju določenih besed in težjih mest, nikakor pa ne kot predlogo, iz katere bi prevajal direktno. Ahačič ni dobil jasne potrditve, da bi bila ta mesta prevajana po hebrejščini.

[24] Ahačič [1] je iz besedilne analize razbral, da tudi vloga Luthrovega besedila v Trubarjevih prevo-

Številne izdaje Luthrove biblije se niso tako bistveno razlikovale med seboj, da bi lahko vplivale na zanesljivost naših ugotovitev. Za primerjalno besedotvorno analizo smo uporabili faksimilirano izdajo *Die gantze Heilige Schrift* (1545) Martina Lutra, ki je transliterirana leta 1974 izšla v Passau. Obravnavana mesta v besedilih smo primerjali tudi s slovenskim standardnim prevodom *Sveto pismo stare in nove zaveze*, ki je kot rezultat petnajstletnega skupinskega dela odličnih strokovnjakov izšel leta 1996 (2. izdaja 1997). Zadnji slovenski prevod je nastal po hebrejskem izvirniku. Da bi dosegli kar največjo zvestobo v prevajanju, so prevajalci upoštevali najnovejše tekstnokritične izdaje hebrejskega, aramejskega in grškega besedila biblije.

2.2 Primerjava jezikovnega gradiva iz 16. stoletja s prevodnimi nemškimi ustreznicami in sodobnimi slovenskimi zapisi je pokazala, da bi bila trditev, češ da gre pri postopku konverzije za dobesedno prevajanje iz nemščine, preveč poenostavljena. Pri tem ne zanikamo očitnih vplivov nemščine pri določenih jezikovnih rešitvah, ki jim je jezik podlegel, ko se je slovenska knjižna norma šele oblikovala[25]. Na tem mestu raje govorimo o vzporedni razvojni poti besedotvornega procesa konverzije v slovenščini in nemščini, česar ne moremo šteti med kalke. Potrdilo se je namreč, da je konverzija enostaven, ekonomičen in zato pogost tvorbeni postopek, velikokrat izpričan prav v bibličnih besedilih. Na zgodnjo fazo oblikovanja knjižnega jezika kaže postopek posamostaljenja nedoločne oblike pridevnika, kar je bilo v kasnejših obdobjih vsaj pri krščanski terminološki leksiki izjemno redko [10].

2.2.1 Nič nepričakovanega niso primeri, ki potrjujejo rabo posamostaljenega pridevnika v obeh slovenskih prevodih in v nemški predlogi. Izpričani so lahko v enaki izrazni podobi (en zgled) kot besedotvorne različice ali sopomenke. Poglejmo si izraze, navedene po zaporedju 16. stoletje, 1997 in v oklepaju Luthrova predloga (1545), npr. *čisti* (reinen), *dobri* (guten), *hromi* (Lamen), *krivični* (Gottlosen), *krotki, ponižni* (Elenden), *lakotni, lačni* (Hungerigen), *mali* (Kleinen), *maloverni* (Kleingleubigen), *manjši, najmanjši* (kleinest), *mrtvi* (Todten), *narvišji, Najvišji* (Höhensten), *nepametni, preprosti* (Albern), *potrebni*, *slabotni* in *nesrečni* (Geringen, Elenden), *pravični* (Gerechten), *vsigamogoči, mogočni* (Allmechtigen), *zatreni*, *zatirani* (Zuschlagenen), *zavrženi*, *nizki* (Elenden), *žegnani*, *blagoslovljeni* (Gesegneten). Primerjajmo še zglede v sobesedilu:

/.../ de pridiguiem tim Iednikom, de bodo iſpuszheni, inu tim slepzom de pregledaio, inu *te ſatrene* iſpuſtim frai inu ledig [32: 170].

---

dih na nekaterih mestih ni majhna. Včasih dopolnjuje Erazmovo besedilo s Luthrovimi "dodatki", določene besedne zveze in določene besede, ki zahtevajo zaradi narave latinskega jezika v slovenščini opisni prevod, pa prevaja povsem po Luthru.

[25] S prevajanjem od morfema do morfema so protestantski pisci najveškrat razreševali jezikovno in teološko najtežja mesta pri prevajanju verskih besedil. Po Merše [13] je bilo kalkiranje, ki ga je primerjalno s prevodno predlogo dokazovala na konkretnih zgledih, v času oblikovanja slovenskega knjižnega jezika eden izmed načinov širitve glagolskega besedja.

Prim. Poslal me je, da oznanim jetnikom prostost in slepim vid, da pustim *zatirane* na prostost [26: 1565].

Prim. /.../ zu predigen den Gefangen / das sie los sein sollen / vnd den Blinden das gesicht / vnd *den Zuschlagenen* / das sie frey vnd ledig sein sollen [12: 2080].

2.2.2 Glede na pogostnost rabe ugotavljamo nekoliko večji delež posamostaljenih pridevnikov in deležnikov v starejšem besedilu in deloma v prevodni predlogi kot v slovenskem standardnem prevodu. V sodobnem prevodu jih zamenjujejo izpridevniške izpeljanke z enakoizraznimi priponskimi obrazili, npr. *bogati* (Reicher) – *bogataš* ali *bogatin*; *domač* ali *domači* (Einheimisch, Einheimischer) – *domačin*[26]; *ofertni* (Stoltzen) – *prevzetnež*; *ptuji* (Fremdlinger) – *tujec*; *slepi* (Blinden) – *slepec* ali *slepi; višji* (Fürsten) – *voditelj*; *vtragljivi* (Faulen, Faule) – *lenuh* ali *leni mož*; *vbog, vbogi* ali *ubogi, vbozi, bozi* (Armer) – *revež; žalban* ali *žalbani* (Gesalbte) – *maziljenec*. Gl. citirane odlomke pod razdelkom 3.

2.2.3 Na neujemanje z nemško predlogo kažejo posamični primeri, ki izpričujejo posamostaljeno rabo le pri protestantskih piscih, ne pa v prevodnem zgledu ali v sodobnem prevodu. Samostalniška raba pridevnika v nedoločni in določni obliki *maloveren*, *maloverni* je potrjena le pri protestantskih piscih:

O ti *Maluuern*, ſakai ſi zbiulal [32: 43]. /.../ ò ti *maloverni*, sakaj ſi zviblal [7: III, 10a].

Prim. *Malovernež*, zakaj si podvomil [26: 1501]?

Prim. O du Kleingleubiger / *warumb zweiueltestu* [12: III, 1996].

2.2.4 Primere za obratni pojav, torej posamostaljeni pridevnik v sodobnem prevodu biblije in pri Luthru, ne pa pri protestantih, navajamo v zaporedju: 16. stoletje (Luther) – 1997, npr. *glušec* (Tauben) – *gluhi*, *gobavec* (Aussetzigen) – *gobavi*, *kruljevec* (Krüpler) – *pohabljeni*, *mutec* (Sturmen) – *nemi*, *nevernik* (Gottlose) – *krivični*, *oblastnik* (Gewaltigen) – *mogočni*. Primerjajmo konverzne samostalnike na treh identičnih mestih v odlomku, kjer ima izbira priponskih samostalnikov v drugem delu Trubarjevega prevoda verjetno stilno vrednost:

Inu knemu prido ueliku Ludi, ty ſebo perpelaio, *hromce*, *slepce*, *mutce*, *kruleuce* inu druſih ueliku /.../ kadar ſo oni uidili, *te mutce* gouoriti, *te kruleue* sdraue, *te hrome* hoditi, *te slipe* uiditi (TT 1557, 46).

Prim. Vnd es kam zu jm viel Volcks / die hatten mit sich *Lamen*, *Blinden*, *Stummen / Krüpler /* vnd viel andere /.../ da sie sahen / das *die Stummen* redeten / *die Krüpler* gesund waren / *die Lamen* giengen / *die Blinden* sahen (LB 1545, III, 1998).

Prim. Tedaj so prišle k njemu velike množice, ki so imele s seboj *hrome*, *slepe*, *pohabljene*, *neme* in še veliko drugih /.../ ko je gledala, kako *nemi* govorijo, *pohabljeni* postajajo zdravi, *hromi* hodijo in *slepi* vidijo (SP 1997, 1502).

[26] Izpričan je tudi *prebivalec* (Einwohner) namesto *domač*.

2.2.5 Po drugi strani so lahko potrjene besede s samostalniško pripono na vseh treh mestih. Izrazi v slovenskih prevodih se razlikujejo po obrazilnih morfemih ali po tvorbeni motivaciji. Spremenjen priponski morfem ali celo besedotvorna podstava kaže na razvojni premik v knjižni rabi (16. st. – 1997), npr. *nevernik – krivičnik*, *ofertnik – prevzetnež*, *vbožec – revež*. Nekaj parov primerov je zbranih v naslednjih zgledih:

Sakaj vy imate letu vejditi, de oben *Kurbar*, ali *nezhiſtnik*, ali *lakomnik* (kateri je *en Malikovez*) néma erba v'Criſtuſevim inu Boshjim krajleſtvi [7: III, 106a].

Prim. Denn das solt jr wissen / das kein *Hurer* oder *Vnreiner* oder *Geitziger* (welcher ist *ein Götzendiener*) Erbe hat an dem reich Christi vnd Gottes [12: III, 2361].

Prim. Dobro namreč vedite tole: noben *nečistovalec* ali *nečist človek* ali *lakomnež*, kar je toliko kot *malikovalec*, nima dediščine v Kristusovem in Božjem kraljestvu [26: 1748].

2.2.6 Na mestu samostalnika v nemški predlogi so izjemoma izkazane konverzne tvorjenke v protestantskem in slovenskem standardnem prevodu, npr.

Kadar *ta Vſigamogozhi* ſem ter tam vni Krale poſtaui, Taku bo ſuitlu, gdi ie temnu bilu [33: 120b].

Prim. Ko je *Mogočni* v njej razpršil kralje [26: 838].

Prim. Wenn *der Allmechtige* hin vnd wider vnter jnen Könige setzt [12: II, 1021].

2.2.7 Obstajajo primeri, ko so namesto konverznih samostalnikov (izjemoma priponskih) pri protestantskih piscih v sodobnem standardnem prevodu izpričani pridevniki, kot prilastkovna zveza ali opis, npr. *nepokorni* > *trdovraten*; *nečistnik* > *nečist človek*; *norec* > *malomarni človek*; *brumni* > *dobri človek*; *en potrpežljiv* > *potrpežljiv človek*; *potrebni* > *stiskani človek*; *bogat*, *vbog* > *najsi je kdo bogat, ubog*; *očiščeni* > *ta, ki se očiščuje*; *en bogat, kateri po ispačenih potih hodi* (ein Reicher der in verkeretenwegen gehet) > *kakor človek, ki je na krivih poteh, četudi je bogat*; *en pregnan s svojemi ustni* (ein Verkereter mit seinem lippen) > *kdor je zvijačnih ustnic*. Prim. zgled v sobesedilu:

En poterpeshliu je bulſhi kakor en mozhan [6: 31b].

Prim. *Ein Gedültiger* ist besser den ein Starcker [12: II, 1116].

Prim. *Potrpežljiv človek* je boljši kakor junak [26: 1009].

3 Primerjalna analiza ni potrdila, da je pri rabi konverznih samostalnikov ali izpridevniških izpeljank prvenstveno razločevanje splošnega nosilca lastnosti ali stanja (splošno) od individualiziranega (posebno). Raba enega ali drugega izraza v enakem besedilnem okolju se namreč zamenjuje. Sodobni standardni prevod tudi ne prinaša bistveno več tvorjenk ali novih obrazilnih morfemov za samostalniško tvorbo, kot so bili v rabi pred več kot štiristo leti. Na zamenjave sta lahko vplivali pozicijska raba

(položajne variante) in stilna vrednost tvorjenke. Poglejmo si odlomek iz četrtega poglavja Dalmatinovega Jezusa Siraha iz 1584 (skoraj identično že v samostojni izdaji iz leta 1575), v sodobnem slovenskem prevodu (1997) in v Lutrovi predlogi (1545):

Lubu dete, nepuſti *vbosimu* pomankanje tèrpéti, inu ne bodi terd pruti *potrébnimu*. Neferahtaj *lakotniga* inu nereshali *potrebniga*, v' njega vbuſhtvi /.../ neodlaſhaj dati daru *timu potrébnimu*. Proſhnjo *tiga reuniga* neodpovej, inu neobèrni tvojga oblizhja od *vbosiga*. Neobèrni tvoih ozhy od *potrébniga*, de ne bo toshil zhes tebe [7: II, 155a].

Prim. Otrok, ne krati *revežu* nujnih potrebščin, ne dovoli, da bi omedlevale *lačne oči*. Ne spravljaj v žalost *lačnega*, ne izzivaj že sicer *stiskanega človeka* /.../ *prosečemu* ne odklanjaj darila. Ne zavračaj *človeka, ki te prosi v stiski*, ne obračaj svojega obraza od *reveža*. Ne obračaj svojega obraza od *berača*, nikomur ne dajaj povoda, da bi te preklinjal [26: 1367].

Prim. Ljebes Kind / Las *den Armen* nicht not leiden / Vnd sey nicht hart gegen *dem Dürfftigen*. Verachte *den Hungerigen* nicht / vnd betrübe *den Dürfftigen* nicht in seiner armut /.../ Vnd verzeug die gabe *dem Dürfftigen* nicht. Die bitte *des Elenden* schlahe nicht ab / Vnd wende dein angesichte nicht von *dem Armen*. Wede deine augen nicht von dem *Dürfftigen* / Auff das er nicht vber dich klage [12: II, 1557].

4 Pridevnika in posamostaljenega pridevnika v starejših slovenskih besedilih ne moremo obravnavati ločeno od rabe določnega in nedoločnega člena. Določni člen je bil sprva v knjižnem jeziku najbolj opazno sredstvo za razločevanje določne in nedoločne oblike pridevnika. Nedoločni člen je načelno vezan na samostalnik ter na posamostaljeni pridevnik in deležnik. Za najstarejše obdobje knjižnega jezika smo že ugotovili, da se sprevračajo povečini lastnostni pridevniki z določnim členom, lahko pa se posamostaljajo tudi lastnostni pridevniki v nedoločni obliki z z nedoločnim členom (prim. [14: 17]). Kako je z rabo obeh, kdaj se ob konverznem samostalniku opuščajo, bomo skušali ugotoviti na omejenem, a popolno izpisanem gradivu iz izbranih del protestantskih piscev.[27]

4.1 Nedoločni člen *en*[28] se, razen ob predvidljivih izjemah, ko so protestanti opuščali tudi določni člen, pojavlja ob samostalniško rabljenem pridevniku ali deležniku v nedoločni obliki, npr. *en bogat*, *en kruljev*, *en močan*, *en moder*, *en nemoder*, *en potrpežljiv*, *en pregnan*, *en vbog*, *en vtragljiv*. Znano je, da je samostalniška beseda

[27] Kartotečno gradivo, zbrano s popolnim izpisom za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ki obsega preko tri milijone kartotečnih listkov (3.160.000), hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika F. Ramovša ZRC SAZU.

[28] Ob primerjavi ustrezne rabe členov v nemščini je Škrabec [28, III: 329] ugotovil povezanost nedoločnega člena s samostalnikom, npr. ko hočemo kaj povedati o nekom, ki je bralcu še neznan, bomo rekli: en mož je šel po steljo, tudi neki mož…, kar gotovo ni mogel biti germanizem in ga imajo vsi slovanski jeziki. Medtem ko je določni člen izvorno kazalni zaimek, bi lahko rekli, da je nedoločni člen izvorno nedoločni zaimek [35: 121].

primarno določna, nedoločnost pa se v omenjenih zgledih izraža dvakrat: nedoločnost izraža nedoločni člen (ob samostalniku je bil v nemščini običajen, v slovenščini pa ne) in nedoločna oblika konverznega samostalnika v imenovalniku ednine. Določni člen ob posamostaljenem pridevniku v nedoločni obliki se pojavlja izjemno redko. Toda nedoločni člen se razvršča tudi ob določni obliki pridevnika; na tem mestu nedoločnost izraža le člen, npr. *en brumni*, *en domači*, *en leni*, *en modri*, *en nepametni*, *en ptuji*, *en vbogi*, *en vtragljivi*. Primerjajmo zgleda za rabo nedoločnega člena v sobesedilu:

BVlſhi je *en vbog*, kateri v'ſvoji brumi hodi, kakòr *en pregnan* ſvojemi uſtni, ker je vſaj en Norz [7: I, 323b].

Prim. *EJN ARMER* DER IN seiner frömkeit wandet / Jst besser denn *ein Verkereter* mit seinen lippen / der doch ein Narr ist [12: II, 1118].

Bulshi ie *en vbogi*, kateri vſvoij brumi hodi, kakor *en bogat*, kateri po iſpazhenih potih hodi [6: 55a].

Prim. Es ist besser *ein Armer* der in seiner frömkeit gehet / Denn *ein Reicher* der in verkereten wegen gehet [12: II, 1131].

4.2 Določni člen *ta* je bil v 16. stoletju prav tako sklonljiv in spremenljiv po spolu kakor nedoločni. Značilno je, da Luthrova predloga v večjem številu primerov navaja na rabo določenega člena, ne pa na obliko samostalnika oz. pridevnika [16: 103]. Prevladujoče se pojavlja v moškem spolu ednine ali množine, izjemoma v ženskem (*te modre*, *te nore*) in le z nekaj primeri v srednjem spolu (*dobro*, *hudo*, *jutrovo*, *krivo*). Določni člen je zapisan ob približno dveh tretjinah konverznih samostalnikov in se dosledno prekriva z Luthrovo predlogo. Brez izjeme so ga protestanti zapisovali pred samostaljenim pridevnikom druge ali tretje stopnje, npr. *ta manjši*, *ta višji*, *ti žlahtniši*.[29] Zgledi:

Ty Offertniki ſo meni Iame copali [33: 220b].

Prim. *Prevzetneži* so mi izkopali jame [26: 900].

Prim. *Die Stoltzen* graben mir Gruben [12: II, 1072].

Nasha Dusha ie ſylnu polna tiga shpota od *tih Bogatih*, inu od tiga ſashmahana od *tih Offertnikov* [33: 230a].

Prim. Dovolj se je nasičevala naša duša z zasmehovanjem *samozavestnih*, z zaničevanjem *prevzetnih* [26: 906].

[29] Orožen [20: 108] je ugotovila, da je določni člen najbolj obstojen ob posesivnem genitivu, ob nominalnih zvezah, trajno se utrjuje ob določnem pridevniku, ob primernikih in presežnikih pridevnikov, ob vrstilnem in množilnem števniku. Omenja ga tudi ob samostalniško rabljenem pridevniku, vendar o izredni pogostosti ne moremo govoriti. Določni člen je v slovenskem knjžnem jeziku obstajal ob pridevniški kategoriji do Ravnikarja (1815), pri starejših prekmurskih in kajkavskih piscih pa je celo ob določnem pridevniku redek [20: 106].

Prim. Seer vol ist vnser seele / *der Stoltzen* spott / Vnd *der Hoffertigen* verachtung [12: II, 1078].

4.3 Približno tretjina konverznih samostalnikov ob sebi nima določnega člena. Ko smo ugotavljali vzroke in položaje, kdaj se je določni člen opuščal, so se pokazale določene zakonitosti. Ugotovili smo, da razlog za opustitev člena ni bil vedno v prevodni predlogi, kar se je dolgo časa mislilo, češ da gre za posnemanje po nemškem členu[30].

4.3.1 Določni člen ob konverznem samostalniku so protestantski pisci opuščali iz razlogov, ki se jih ne da zanesljivo pojasniti, npr. *jest k vom pošilem preroke inu modre inu vpismi vučene, inu od nih nekatere bote vi vbijali*; *bogati inu vbozi morajo vkup biti*; *ti nejmaš gluhiga kleti*, *pred slepiga ništer položiti*; *ena postava domačimu inu ptujimu*. Razlog za odsotnost določnega člena ob konverznem samostalniku lahko iščemo tudi med preobiljem jezikovnih informacij, ki jih dobimo z rabo zaimka, tudi če ta ni neposredno pred posamostaljenim pridevnikom, tako da naknadno poudarjanje, na koga določenega se nanaša, postane odveč, npr. *kateri z modrimi hodi, ta bo moder*.

4.3.2 Protestantski pisci so določni člen vsaj pred drugim delom vezalne, ločne ali stopnjevalne priredne zveze praviloma opuščali, ker je bil odveč, npr. v odlomku iz ene dolge predguvori, ki je avtorsko besedilo je zapisano: *je postavlena tim krivim in nepokornim, tim nevernikom inu grešnikom*. Enako velja za prevedene besedne zveze, kot *ti modri inu zastopni*; *timu revnimu inu potrebnimu pomagajte hti pravdi*; *branite tiga boziga inu potrebniga*; *sodite timu bozimu inu tej siroti*.

Kadar so ga protestantski pisci zapisovali ob vsakem nizajočem se konverznem samostalniku, določni člen deluje stilno zaznamovano. V konkretnem primeru ponavljanje določnega člena stopnje napetost, poudarja veličastnost dogodka in vzdušja, ko je Jezus na gori ozdravljal, npr.

Inu knemu prido ueliku Ludi, ty ſebo perpelaio, *hromce*, *slepce*, *mutce*, *kruleuce* inu druſih ueliku, inu te ſo metali pred Ieſuſeue noge, Inu on te osdraui, taku de ſo ſe ty Ludie ſazhudili, kadar ſo oni uidili, *te mutce* gouoriti, *te kruleue* sdraue, *te hrome* hoditi, *te slipe* uiditi, Inu ſo zheſtili tiga Israelskiga Boga (TT 1557, 46).

[30] Kljub načelnemu izhodišču, da slovanski jeziki člena nimajo, se ob zgledu "*Ktiro kravo si drajši prodal, to pisano al to črno*" porodi misel, da v takem primeru ne gre za zaimek, temveč za člen. To je odločno zagovarjal Škrabec [28, II: 209, op. 3], ki je odgovor iskal v zgodovinskem razvoju jezika, in sicer z rabo člena pred določnim pridevnikom, ki se po Kranjskem v 19. stoletju rabi nesklonljivo v vseh treh spolih, v starejših obdobjih pa se je še sklanjal ali pa tudi ne. Pridevnikom se je že v stari slovenščini kot znamenje določnega pomena pristavljal člen *jъ*, *ja*, *je* (ob določni obliki pridevnika, npr. *dobrъrь*, *dobraja*, *dobroje*) in sicer zadaj, kasneje pa spredaj *ta*, *ta*, *to*. Škrabec je zanikal nemški vpliv, ker člena ne rabimo pred samostalniki. Od druge polovice 19. stoletja sta bila nedoločni in določni člen zavestno preganjana iz knjižne norme, v slovenskih narečjih in pogovornih jezikih pa sta še izpričana. Pregled po strokovni literaturi o tej problematiki prim. Orožen [20], Kolarič [9], Toporišič [29] in [30], Vidovič - Muha [35], Praznik [24].

4.3.3 Pisci so določni člen opuščali v pojasnjevalnem delu pristavčno zložene besedne zveze, ki mu je jedro neosebna glagolska oblika, pridevnik ali samostalnik iz povedka, npr. *ta vekši dejl ludi, od modrih, vučenih inu oblastnih, neso hoteli terpeti*.

4.3.4 Za nekaterimi samostalniškimi in pridevniškimi zaimki se rabi le določna oblika pridevnika. V takem položaju se je tudi določni člen pred konverznim samostalnikom dosledno opuščal[31], npr. ob navzočnosti osebnih zaimkov *ti* in *vi*, npr. *o, ti maloveren*; *pojdite sem, vi žegnani*; *ve, vom bogatim*. Prav tako ga niso zapisovali za svojilnimi zaimki *moj*, *tvoj* in povratnosvojilnim *svoj*, npr. *rezgledaj to obličje tujga žalbaniga*; *kir sujmu žalbanimu pomaga*. Tudi kazalni zaimki *ta*, *leta*, *taisti*, *tak* ob sebi niso predvidevali določnega člena, npr. *de on eniga letih malih zblazne*; *inu far ima tigaistiga očiščeniga inu lete riči postaviti pred gospoda*. Določni člen se je opuščal tudi zaradi rabe nedoločnih zaimkov *nekaj* in *oben*, poljubnostnega *kaj*, nikalnega *ništer*, celostnega zaimka *ves,* zaimka *sam*, npr. *ne morete obeniga nečistiga, grdiga, gnusniga, kriviga in grešniga poleg sebe imeti*; *nekaj nečistiga*; *kaj hudiga, kriviga inu nespodobniga*; *ništer nespodobniga, nepridniga*; *vsi verni*; *vse posvečeno v Izraeli ima*; *en sam nepokorni*.

4.3.5 Protestanti so določni člen pred posamostaljenimi pridevniki opuščali tudi zaradi rabe števnikov, ki natančno določajo samostalnik, npr. nedoločnega *dosti*: *dosti bogatih so veliko notri vrgli*.

Sklep

Čeprav smo se omejili le na posamostaljenje pridevnikov in pridevniških deležnikov, lahko povzamemo, da je bila tvorba besed po konveziji v bibličnih besedilih 16. stoletja zaradi enostavnosti in ekonomičnosti produktiven postopek in v razmerju do drugih besedotvornih načinov precej razširjen v knjižnem jeziku. Primerjalna analiza je pokazala, da so konverzni samostalniki povečini stilno nezaznamovani. Rabljeni so v prenesenem pomenu – največkrat se oblikujejo po metonimičnem ali metaforičnem pomenskem prenosu. Po pričakovanju se je v sodobnem prevodu bibličnih besedil tehtnica nekoliko prevesila v prid postopku izpeljave, torej rabi izpridevniških tvorjenk s priponskimi obrazilnimi morfemi.

[31] A. Vidovič-Muha [25: 117–121] razlaga, da so osebni zaimki resda slovarsko (pojmovno) prazne, besedilno pa določne samostalniške besede, vezane na nedvoumno izražanje udeležencev govornega dejanja. Enako funkcijo opravljajo osebnosvojilni in povratnosvojilni zaimki kot pretvorbe osebnih, kazalni zaimki, oziralni in vprašalni zaimki. Med določne zaimke sodijo tudi totalni, nikalni in istostni. Po naših ugotovitvah je prav besedilna aktualizacija v smislu določnosti (spreminjanje jezikovnosistemske nedoločnosti v govorno določnost opravljajo t. i. aktualizatorji) verjetni razlog, da je določni člen ob posamostaljenem pridevniku ali deležniku redundanten in ga zato niso zapisovali.

Viri in literatura

[1] Ahačič, Kozma, s. a.: *Misel o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja*. Doktorska disertacija v pripravi. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Računalniški iztis.)
[2] Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika*. II *Izpeljava slovenskih pridevnikov*. III *Zloženke*. Ljubljana.
[3] Cigale, Matej, 1860: *Deutſch-ſloveniſches Wörterbuch*. Laibach.
[4] Dalmatin, Jurij, 1575: *JEZVS SIRAH*. Ljubljana.
[5] Dalmatin, Jurij, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.
[6] Dalmatin, Jurij, 1580: *SALOMONOVE PRIPVVISTI*. Ljubljana.
[7] Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
[8] Jakopin, Franc, 1973: K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovanskih jezikih. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 2.–14. julij 1973*. Ur. M. Kmecl. Ljubljana. 83–91.
[9] Kolarič, Rudolf, 1961/62: Določni in nedoločni spolnik v slovenščini. *Jezik in slovstvo 6/2*. 40–44.
[10] Legan Ravnikar, Andreja, 2002: *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika* (*Od Brižinskih sopomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja*). Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Računalniški iztis.)
[11] Legan Ravnikar, Andreja, 2006: Vodnik v Škrabčevih očeh. *Škrabčeva misel V: Zbornik s simpozija 2005*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 177–186.
[12] Luther, Martin, 1545: *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft, Deudsch auffs new zugericht*. Wittenberg. Reprint: DTV, München, 1974, Band I–III.
[13] Merše, Majda, 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. *Slavistična revija*. *Posebna številka*. 81–103.
[14] Merše, Majda, 2004: Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski 10/1*. Ljubljana. 7–32.
[15] Merše, Majda - Novak, France s sodelovanjem Premk, Francke, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. *Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
[16] Narat-Šrekl, Jožica, 1989: *Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor, pomenske in stilistične funkcije)*. Magistrska naloga. Filozofska fakulteta v Ljubljani. (Računalniški iztis.)
[17] Novak, France, 2001: Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove

pojme. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 103–120.

[18] Novak, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka Linguistica et philologica.)

[19] Novak, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

[20] Orožen, Martina, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija 20/1*. *Bajčev zbornik*. Ljubljana. 106–114.

[21] Orožen, Martina, 1984: Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. *Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri Slovencih*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 13. Wien. 153–177. Citirano po knjižni izdaji.

[22] Orožen, Martina, 1987: Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih. *Jugoslovenski seminar za strane slaviste 37*. Novi Sad. 13–28. Citirano po knjižni izdaji.

[23] Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar I–II*. Ljubljana.

[24] Praznik, Zvonka, 1997: Določna in nedoločna oblika pridevnika pri Škrabcu (in v slovenskem jezikoslovju). *Škrabčeva misel II : Zbornik s simpozija '96*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

[25] Premk, Francka, 2003: O izvirnih bublicizmih v Trubarjevem Katekizmu 1550. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje.* Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, Ljubljana, 5.–7. december 2001. 605–616.

[26] *Sveto pismo stare in nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov*, 1997. 2.izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

[27] Stabej, Jože, 1997: *Slovensko–latinski slovar*. Po: Kastelec, Matija – Vorenc, Gregor, *Dictionarivm latino–carniolicvm*, 1680–1710. Ljubljana: Založba ZRC.

[28] Škrabec, Stanislav, 1994, 1994, 1995, 1998: *Jezikoslovna dela I–IV*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

[29] Toporišič, Jože, 1978: Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija 26/3*. 287–304.

[30] Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

[31] Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

[32] Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

[33] Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pſalter Dauidou*. Tübingen.

[34] Vidovič-Muha, Ada, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija 26/3*. 253–276.

[35] Vidovič-Muha, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (Ob Kopitarjevi slovnici). *Kopitarjev zbornik: Mednarodni simpozij v Ljubljani, 29. junij do 1. julij 1994* (*Obdobja 15*). Ur. J. Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–130.

Conversion as a Process of Written Language (Terminological) Word-formation in the Texts of the Slovenian Protestant Writers of the 16th Century

Summary

Conversion is a productive process of word-formation in biblical texts. In the second half of the 16th century, when written language was formed, the prevalence of conversion can also be noted in comparison with the other types of word formation processes. On the basis of the examples from the selected biblical texts of the authors Trubar and Dalmatin a comparative analysis of nouns converted from adjectives and adjectival participles was made. We presented them in groups:de-adjectival nouns that can be found in the definite in the indefinite form (bogat – bogati); de-adjectival nouns with derivational morpheme (mutasti – mutec); de-adjectival nouns where only one form of the derived noun could be found in the selected texts (pobožni); particular examples of de-adjectival nouns (duhovni). In order to clarify to what an extent the selection of converted item was influenced by the the original text and its contents (biblical texts) a comparative analysis of the Luther´s Bible (1545) and the modern Slovenian standard translation of the Bible (1997) was made. In terms of conversion process we can not speak about litteral translation from the German language. The comparative analysis did not confirm a distinction that converted items name the general description or state, whereas de-adjectival nouns with derivational morpheme would imply specific meaning; as the usage of both exchanges in the same contexts.

De-adjectival nouns can be found in all of the three texts (the texts of Trubar and Dalmatin in the 16th century, the Luther´s Bible from 1545, The Bible of the Old and the New Testament 1997)as the same expressionable form, as word-formation varieties or as synoyms. In the modern Slovenian translation the number of converted nouns derived from adjectives is a little bit higher than that in the texts of the 16th century; sometimes as the adjectives in an attributive phrase or as a paraphrase. The definite, exceptionally the indefinite article, which premodifies de-adjectival nouns in the indefinite form, appear in approximately two thirds of converted nouns. As expected the use of the article was omitted before the second part of the copulative, disjunctive or cumulative coordinate phrase, in the explanatory part of a compound word phrase, and with some pronouns and numerals.

Key words: conversion, nouns, the indefinite and the definite form of the adjective, the indefinite and the definite article.

Author: dr. sc. Andreja Legan Ravnikar, prof. (Ljubljana, Slovenija)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 108. - 127.
Title: O konverziji kot postupku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.163.6'373"15"
Number of signs and pages: 58.814 (:1800) = 32,674 (:16) = 2,042

Janez Premk - Stefan Schorch, Hebrejske črke v umetnosti
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 128. - 142.

Janez Premk - Stefan Schorch

Hebrejske črke v umetnosti

Pojav hebrejskih črk v umetnosti od poznega srednjega veka in zgodnje renesanse dalje ni zanimiv le z vidika umetnostne zgodovine in jezikoslovja, temveč odpira številna vprašanja, vezana na razmerje večinskega prebivalstva s sočasnimi Judi. Prispevek daje na primeru t.i. Velenjskih tabel, hranjenih v Narodni galeriji v Ljubljani, vpogled v večplastnost obravnavane tematike. Sorodno ideološko obarvana programska zasnova se kaže tudi v različnih literarnih zvrsteh, predvsem v pasijonskih igrah. Z neprekinjenim uprizarjanjem dramskih del, kot je npr. Škofjeloški pasijon, v novem veku, se ohranijo in stopnjujejo tudi srednjeveške obsodbe Judov in judovstva.

Ključne besede: hebrejske črke, umetnost, Velenjske table, odnos do Judov, pasijonske igre, Škofjeloški pasijon, negativne vsebine v umetnosti.

Uvod

V zadnjem času je postalo jasno, da določenih fenomenov brez upoštevanja dosežkov drugih področji znanosti in interdisciplinarnega pristopa, ni možno v celoti razložiti. Mednje sodi tudi fenomen *hebrejskih črk* v upodabljajoči umetnosti krščanstva. Sam sem postal bolj pozoren na ta ikonografsko izjemen, predvsem v 15. in 16. stoletju v evropskem prostoru zelo razširjen motiv, pri t.i. Velenjskih tablah, hranjenih v Narodni galeriji v Ljubljani.[1] Ugotovil sem, da doslej še ni bilo objavljene samostojne monografije o hebrejskih napisih v zahodni umetnosti, ki bi vključevala večino likovnih del in opredelila njihov pomen v zgodovini umetnosti, zgodovini kulture, lingvistiki, idr.[2] Umetnostni zgodovinarji so hebrejske napise v umetnosti večinoma obšli, za razliko od obširnih razprav, ki so namenjene npr. razlagi grških in latinskih inskripcij na istih ali sorodnih umetnostnih delih. Večinoma je bil pri tem izgovor, ki ga lahko izrazimo s francoskim rekom: *c'est de la hébreu* – kriva je hebrejščina. Dokler so umetnostni zgodovinarji obravnavali le estetske in stilistične vidike umetnostnih del,

[1] Table so nekdaj tvorile del oltarnega nastavka iz frančiškanskega samostana na Dunaju. Za literaturo glej razpravo Janeza Höflerja, [7].

[2] Najbolj se je sistematičnemu pregledu hebrejskih napisov v evropski umetnosti približal Sarfatti, [23]; Ronen, [19]. Vrsta člankov o hebrejski pisavi pri posameznih umetnikih srednjega in novega veka (npr. Carpaccio in Rembrandt), je izšla v jeruzalemskem zborniku *Lešonenu le Am* (לשוננו לעם), ki ga izdaja Akademija za hebrejski jezik.

je to še razumljivo. Z upoštevanjem širšega ikonološkega sklopa pa hebrejskih črk in napisov ni več možno obiti. Za podrobnejšo jezikovno analizo hebrejskih napisov na Velenjskih tablah sem povabil k sodelovanju Stefana Schorcha, profesorja judaistike na univerzi v Bielefeldu v Nemčiji, ki je soavtor prispevka.

Iz umetnostnozgodovinskega vidika so vprašanja, ki se porajajo pri pojavu hebrejskih črk naslednja: 1. kakšno vlogo imajo hebrejske črke pri formalni in ikonografski analizi umetnine; 2. zakaj se je umetnik odločil za uporabo hebrejskih črk; 3. kakšno je njihovo mesto v kompoziciji oziroma pri zasnovi celote idr.

Iz zgodovinskega, kulturološkega in sociološkega stališča bi se vprašanje lahko glasilo: ali je bila uporaba hebrejskih črk le prehoden umetnostni pojav ali pa je treba odgovor iskati v širšem, konkretnem zgodovinskem ozadju, npr. v novih humanističnih trendih, in kot se bo pokazalo na primeru Velenjskih tabel, v teoloških interesih, t.j. v razmerju do bibličnega judovstva, materinske religije, v luči politike do sočasnih Judov.

Iz jezikovnega vidika so logična vprašanja: ali upodobljene hebrejske črke tvorijo besede (stavke) z morebitnim pomenom, ali pa so le lokalni kuriozum ter imajo predvsem dekorativni značaj. Obiti se ne sme niti paleografske analize, kjer se lahko ugotavlja ali gre za aškenazijski ali safardski tip pisave.[3] Pri besedni analizi je treba takoj na začetku poudariti, da hebrejske črke v umetnosti niso nujno sinonim za hebrejsko besedilo, temveč ima besedilo lahko tudi elemente aramejščine, slovanskih jezikov, zapis je lahko napisan v jidišu, presenetljiva pa je uporaba hebrejskih črk pri transkripciji latinskih besed ali besedil, napisanih v lokalnem jeziku.

Razvoj hebrejskih črk v evropski umetnosti

Hebrejske črke v zahodni umetnosti se pojavijo razmeroma pozno, v 15. stoletju. Pred 15. stoletjem je možno slediti pojavu psevdohebrejskih črk, to je pismenk, ki spominjajo na hebrejske črke in si jih je kot take zamislil avtor ali naročnik umetnine, vendar nimajo pravilnih oblik in so zato nerazpoznavne. Po klasifikaciji izraelskega raziskovalca Ronena sodijo psevdohebrejske črke v prvo kategorijo hebrejskih črk. V drugo kategorijo sodijo po tej razvrstitvi hebrejske črke, ki ne tvorijo besed in so ponekod slabo oblikovane in napačno pozicionirane, v tretjo kategorijo je postavil transkribirane latinske in grške črke, ki lahko tvorijo latinske in grške besede, ali pa besede iz nacionalnih jezikov; v četrto kategorijo sodijo hebrejski izrazi z omejenim ali nejasnim pomenom in v peto hebrejski (ali aramejski) izrazi in citati, ki so včasih punktirani.[4]

[3] Paleografska analiza lahko pripomore celo k ugotavljanju provenience in časa nastanka umetnostnega dela, kadar o tem ni znanih podatkov. Vendar se je hebrejska paleografija za razliko od latinske skozi stoletja relativno malo spreminjala, s tem pa je natančnejše lociranje ali časovno umeščanje oteženo, vendar ne nemogoče. Yardeni, [26:227–239]; Beit-Arié, [2:17–44]; Golob, [5].

[4] Ronen, [19:602].

Poleg sporadičnega pojava psevdohebrejskih črk pred 15. stoletjem obstajajo tudi primeri jasno berljivih hebrejskih napisov, npr. poljski kovanci iz poznega 12. oziroma zgodnjega 13. stoletja, na katerih so zapisana imena poljskih kraljev ali judovskih kovalcev denarja v hebrejščini.[5] Takšni primeri so izjemni. V večjem obsegu se pojavijo hebrejski napisi približno sočasno na jugu in na severu Evrope v začetku 15. stoletja, pri čemer izstopata Italija in Nizozemska. Za razliko od Italije, Nemčije in Nizozemske se je na avstrijskem prostoru ohranilo le majhno število hebrejskih napisov na umetnostnih delih. Gad B. Sarfatti v svojem pregledu navaja le štiri primere avstrijskih tabelnih del iz 15. stoletja.[6] Vendar to ne odraža dejanskega stanja, saj je njegovim primerom potrebno poleg Velenjskih tabel dodati še upodobitev hebrejskih črk na slikanem oknu iz samostana Rein na Štajerskem, primere iz stenskega slikarstva in druga tabelna dela, ki so nastala v 16. stoletju ali kasneje. [7] Poleg tega bi posebna študija umetnostnih del na vzhodnoevropskem prostoru nedvomno občutno povečala že znano gradivo.[8]

Iz okrog srede 15. stoletja, ko so nastale tudi Velenjske table, je ohranjenih že kar nekaj primerov umetnin, ki se uvrščajo v četrto ali peto kategorijo po Ronenu, torej med hebrejske izraze z nejasnim ali jasnim pomenom, vrh pa doseže pojav hebrejskih napisov proti koncu 15. stoletja in v prvi polovici 16., ko so bile hebrejske črke skoraj modne in so se širile tudi preko grafičnih medijev.

Očitno je, da je bil pojav hebrejskih črk sočasen z novimi renesančno humanističnimi težnjami, kakor tudi s pojavom protestantizma v 16. stoletju, ko je postala v skladu z motom *ad fontes* izjemno pomembna izvorna tradicija. Kljub temu je odnos do hebrejščine, izvornega jezika in pisave Biblije, ostal antagonističen. Po eni strani je imela hebrejščina kot izvorni jezik vedno poseben status, ki naj bi ga iz stališča krščanskih eksegetov presegli le grščina, jezik Septuaginte in latinščina z Vulgato. Po drugi strani pa je bila, v povezavi s krščanskimi polemikami do judovstva, manjvredna, celo osovražena.[9] Družbeni položaj sočasnih Judov je v 15. stoletju stagniral

[5] Sarfatti, [23:470, kat. 6]; Cf. Roth, [20:454–455].

[6] Sarfatti, [23:451–547, kat. 41, 169, 181, 185].

[7] Slikano okno iz samostana Rein na avstrijskem Štajerskem s prizorom *Jezusa med pismouki*, delo mojstra Johannesa, je datirano okoli leta 1406. Upodobitev hebrejskih oziroma psevdohebrejskih črk predstavlja enega najzgodnejših avstrijskih primerov. Premk, [18:171–173].

[8] Raziskovanje umetnostnih virov je močno oteženo zaradi dejstva, da je sistematičen pristop pri pregledu umetnin conditio sine qua non. Pri tem je potrebno najprej raziskati že objavljeno monografsko in topografsko gradivo, ki mora biti nato dodatno preverjeno na terenu, v cerkvah, muzejih, zbirkah itd, saj popisovalci velikokrat niso bili pozorni na poseben tip črk, ali pa preprosto niso znali razpoznati zapisa.

[9] Po mnenju večine zgodnjekrščanskih in srednjeveških cerkvenih avtorjev naj bi bila hebrejščina "primitivni" jezik človeštva. Iz hebrejščine, jezika stare zaveze, sta sicer izšli grščina in latinščina in je zato obdržala svoj svet pomen, kljub temu da so Judje po prepričanju kristjanov zavrnili Kri-

skoraj ad infinitum, kar se kaže v številnih pregonih in izgonih po celi Evropi; od t.i. dunajske gezere leta 1420, do izgona Judov iz Štajerske, Koroške in Gorenjske na prelomu 15. in 16. stoletja.[10] Tako pri Martinu Lutru, kot pri Primožu Trubarju, avtorju prvega slovenskega prevoda Psalmov, je imel hebrejski izvirnik izjemno pomembno vlogo.[11] Vendar znanja hebrejščine in stikov s sočasnimi hebraisti med drugim zaradi omenjenih zadržkov ni bilo dobro *javno oznanjati.* Takšno zgodovinsko ozadje v veliki meri odražajo tudi hebrejske črke v umetnosti.

Razlogov za študij hebrejskega jezika je bilo več, eden izmed njih je bil od konca 13. stoletja dalje misijon pri Judih. Zanimanje za hebrejščino so sprožili predvsem dominikanci, ki so ustanavljali misijonske šole in v njih poučevali tudi hebrejščino. V 15. stoletju je humanistična težnja po avtentičnosti poudarila dejstvo, da je hebrejščina jezik stare zaveze in da je potrebno predstaviti Kristusovo življenje v tem kontekstu.[12]

Na umetnostnih delih se najprej pojavijo (psevdo)hebrejska pisava oziroma nekoliko kasneje hebrejski pisni vložki predvsem kot element v bibličnem besedilu *expressis verbis* imenovanega napisa na križu *Jezus iz Nazareta, kralj Judov* ter na upodobitvah tabel postave. Kasneje je možno slediti številnim drugim pričevanjem, npr. upodobitvam na ritualnih predmetih in na oblačilu velikega duhovna, kjer naj bi odražale težnje po realističnem upodabljanju; na novozaveznih prizorih, npr. na knjigah pismoukov v prizoru *obrezovanja*, *Jezusovem disputu s pismouki*, na oblačilih Judov oziroma oseb, ki naj bi bile z njimi poistovetene idr.[13]

Namen upodabljanja hebrejskih črk je dvojen, saj na semantičnem nivoju odražajo judovstvo, na pragmatičnem pa lahko Jude povzdigujejo (v pomenu Judov kot izvoljenega ljudstva, iz katerega je izšel Kristus) ali pa imajo zaničevalno vlogo (Judje kot morilci Kristusa).

Zanimivo je dejstvo, da je v 17. in 18. stoletju uporaba hebrejskih črk v umetnosti kljub večjim tehničnim možnostim umetnikov močno upadla, čeprav so se še pojavljale pri nekaterih velikih umetnikih, kot je npr. Rembrandt. Verjetno je upad hebrejskih črk vezan na protireformacijska prizadevanja cerkve, vsekakor pa jih je v večji meri zaslediti v protestantskih deželah.

Umetniki so se odločali za uporabo hebrejskih črk iz treh glavnih razlogov: 1. da bi dosegli večji realizem 2. da bi označili osebo, predmet, prizorišče kot judovsko ali da bi odgovornost za neko dejanje prisodili Judom in 3. da bi pokazali erudicijo.[14]

stusa. Vendar naj bi bil Judom razumljiv le dobesedni pomen svetega pisma, medtem ko naj jim bi bile njegove alegorične, anagoške in tropološke razlage skrite. Mellinkoff, [12:97].

[10] Cf. Lohrmann, [10]; Mlinarič, [13].

[11] Premk, Francka, [16].

[12] Schorch, [24:253, op. 1].

[13] Mellinkoff, [12]; Sarfatti, [23].

[14] Mellinkoff, [12:97].

Hebrejske črke je zaslediti predvsem v notranjosti nekaterih cerkva na notranji opremi, kjer velikokrat spremljajo latinske napise ali napise v lokalnih jezikih. Vendar se pojavljajo tudi v drugih medijih, npr. v rokopisih in na kiparskih delih.

Hebrejski napisi na t.i. Velenjskih tablah

Kot primer celostne obdelave umetniškega dela z upodobljenimi hebrejskimi črkami bi se vrnil k t.i. Velenjskim tablam, ki so po najnovejših raziskavah nastale po letu 1460. Sedem doslej znanih tabel, zadnja je bila odkrita na reprodukciji nekega kataloga v Münchnu in prvič objavljena marca 2006, je nekdaj pripadala enemu krilnemu oltarju.[15] Slike z zlatim ozadjem predstavljajo prizore *Kristusovega trpljenja* in so bile na praznični strani oltarja, na delavniški strani pa so bili upodobljeni prizori s sv. Heleno in najdenjem pravega križa. Cikel s sv. Heleno sestavljajo: *Helenin prihod v Jeruzalem*, *Sv. Helena poizveduje o Kristusovem križu*, *Sv. Helena gre z Judom iskat Kristusov križ*. Hebrejske črke so upodobljene na robovih oblačil skupine Judov v prvem planu prav na vseh slikah s Helenino legendo, latinske oziroma grške črke pa zaznamujejo robove oblačil sv. Helene oziroma oblačila njenih spremljevalcev. Iz primerjave upodobljenih črk na prizoru *Heleninega prihoda v Jeruzalem* je razvidno, da so hebrejske črke lažje razpoznavne od latinskih oziroma grških. Čeprav besede v hebrejskem tekstu med seboj niso ločene, je možno s temeljito analizo besedila izluščiti njihov morebiten pomen. Ikonografija se naslanja na t.i. Zlato legendo (v lat. *legenda aurea*) Jacopa da Voragine, hebrejske črke pa očitno natančneje določajo judovske protagoniste.[16]

Za razliko od Judov sv. Heleno zaznamujejo latinske in grške črke, latinske ponekod tvorijo besede, večinoma pa so pomešane z grškimi in ne tvorijo besed. Hebrejske črke na prvi pogled nimajo negativne vloge. Vendar je vsebina zgodbe s sv. Heleno Judom vse prej kot naklonjena. Da bi izdali nahajališče relikvije sv. Križa, Judom zagrozi s sežigom, od njihovega starešine z imenom Juda pa izsili priznanje po enotedenskem mučenju v suhem vodnjaku. Ko Juda doživi razsvetljenje in pelje sv. Heleno iskat Kristusov križ, mu je ne le odpuščeno, temveč postane kasneje celo jeruzalemski škof sv. Kirinij.[17] Že ob površnem pregledu je možno iz hebrejskih napisov na Velenjskih tablah razbrati, da Judo zaznamujejo hebrejski napisi v prvi fazi legende, po spreobrnjenju na prizoru *Sv. Helena gre z Judom iskat Kristusov križ*, pa ima na rokavih latinske in grške črke. Očitno so grške in latinske črke nadomestile hebrejske, tako kot je eklezija – to je Marija oziroma nova Eva, zamenjala sinagogo.[18]

[15] Različnim vidikom t.i. Velenjskih tabel so bile v desetem zvezku *Umetnostne kronike*, ki jo izdaja ZRC SAZU v Ljubljani, posvečene tri razprave: Höfler, [7:2–7]; Pokorny, [15:8–11]; Premk, [17:12–15].

[16] *Die Legenda Aurea*, [4:272–275]; Premk, Janez, [17].

[17] Ibid.

[18] Podobna simbolika je prisotna tudi na prizoru *Angelski koncert – Kristusovo rojstvo* s slovitega Isen-

Programsko zasnovo celote potrjuje tudi vsebina hebrejskih napisov. Na sliki *Helenin prihod v Jeruzalem* so razberljivi štirje hebrejski napisi, trije na oblačilu Juda, ki stoji v sprednjem planu desno, pri vhodu v Jeruzalem. Napisi obsegajo oba rokava in spodnji rob oblačila. Vendar je najlažje berljiv četrti napis na robu naglavnega pokrivala drugega Juda desno.[19] Očitno je umetnik tu upodobil hebrejske črke v takšni perspektivi, da so lažje berljive in ni uporabljal zrcalne perspektive na zgubanih delih oblačil. Iz tega je možno sklepati, da postavitev hebrejskih črk ni naključna, temveč so napisi berljivi, jezikovno smiselni. To dodatno potrjuje dejstvo, da je na levem rokavu prvega Juda vrinjena črka ח, ki jo je umetnik očitno najprej prezrl. Iz upodobitve hebrejskih črk je razvidno, da je bil umetnik vsekakor seznanjen s hebrejskimi črkami, vendar ni imel neposrednega vpogleda v hebrejsko kaligrafsko tradicijo. Tako so predvsem črke tet (ט), kaf (כ), lamed (ל) in šin (ש) sicer razpoznavne, vendar formalno odstopajo od v tistem času ustaljenega tipa hebrejske pisave. Črka vav (ו) na spodnjem robu oblačila izstopa iz črkovnega niza in kot veznik daje slutiti morebitni pomen nadaljnjega zapisa. Ustaljeni hebrejski tradiciji izpeljave hebrejskih črk iz zgornje linije ne sledi nekaj črk, predvsem črka alef (א). Na splošno je možno sklepati, da umetnik ni obvladal hebrejščine, temveč je imel hebrejske napise kot predlogo ali pa mu jih je narekoval nek v hebrejščini podkovan kristjan. Zapis sledi aškenazijskemu tipu pisave, kakršna se je oblikovala na prostoru med severno Italijo, Francijo in Nemčijo med 13. in 15. stoletjem. To je med drugim razvidno iz črke (ש).[20] Poleg tega je v črkah možno razpoznati rahel vpliv aškenazijske kurzivne pisave, predvsem pri zapisu črke kaf (כ) z zavihkom navzgor.[21]

Branje napisa močno otežujeta najmanj dva dejavnika: po eni strani nekaterih črk ni možno povsem natančno identificirati, hkrati pa besede niso deljene z medprostori. Slednje je najbolj očitno pri tolmačenju napisa na naglavnem pokrivalu. Jasno razpoznaven je napis na levem rokavu sprednjega Juda: כחטא. Možni sta dve interpretaciji. V primeru, da k besedi sodi še v pregibu rokava zakrita črka tav (כחטאת), je njen pomen: "kot žrtvena daritev za grehe". Ta besedna zveza je navedena štirikrat v duhovniških besedilih hebrejske biblije in bi lahko označevala svečeniško poreklo upodobljenca. Vendar ostaja vprašanje, zakaj ni bila izbrana kakšna druga, bolj tipična fraza za označevanje duhovniškega izvora. Zato je bolj verjetna druga interpretacija. Nedopolnjena beseda כַּחֹ טָא v prevodu pomeni: kot grešnik. Besedna

heimskega oltarja Matthiasa Grünewalda. Hebrejske črke na nočni posodi, v antitetičnem razmerju z latinskimi črkami na kopalnem vrču (kristjani), simbolizirajo neverne Jude. Mellinkoff, [12:108].

[19] Kot vzor temu pokrivalu je verjetno služil judovski talit, ki je postal del običajne noše šele v 15. stoletju. Vendar ni bil okrašen z napisi, ki so jih judovskim obrednim oblačilom dodajali le krščanski umetniki.

[20] Yardeni, [26:227–231].

[21] Yardeni, [26:232–239, predvsem 235, št. 31]; Beit-Arié, [2:17–44].

zveza se pojavlja v stari zavezi le na enem mestu, v *Pridigarju* 9, 2 (כַּטּוֹב כַּחֹטֶא : vse čaka ista usoda... tako dobrega kakor grešnega).

Od napisa na desnem rokavu istega Juda je možno jasno prepoznati le dve črki, zajin in kaf [...]זכ{ן}...[22] Vendar se v povezavi z zaključno črko nun (ן) pred njima glede na biblične konkordance najverjetneje ponovno navezuje na mesto iz Pridigarja 1,11; 2,16: [אֵי]ן זִכְרוֹן (ni spomina).[23] Če izključimo osebna imena, so možne le tri vsebinske dopolnitve. Manj verjetni בן זכר (Jeremija 20, 15 – sin človeka) in שַׁבָּתוֹן זִכָּרוֹן (Levitik 23, 24 – slovesen dan spomina) ter najverjetnejša, povzeta po Pridigarju. Prvo alternativo bi sicer lahko ponovno razumeli v povezavi z duhovniško terminologijo, vendar gre za manj značilen hapax legomenon, ki tudi v kontekstu upodobitve ne bi imel jasnega pomena. Najverjetneje gre pri napisih na obeh rokavih Juda za citate iz Pridigarja. Težja se zdi interpretacija napisa na spodnjem robu plašča. Tolmačenje pogojuje predvsem četrta prepoznavna črka, ki ji sledi pika. Kljub nekoliko neobičajni obliki je oboje možno prebrati kot vav (ו) z znakom dageš, s čemer so prepoznavne naslednje črke: [ ]{ל}כאו[ ]. V starozaveznem besedilu obstaja le ena dopolnitev manjkajočih črk in sicer כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ (norec po njegovem bedaštvu), citat iz knjige Pregovorov (26, 4–5): ("Ne odgovarjaj norcu po njegovem bedaštvu, da mu še sam ne postaneš enak. Odgovarjaj norcu po njegovem bedaštvu, da se ne bo zdel sam sebi moder.").[24] Zanimivo je, da je tudi v tem primeru citat povzet po knjigi Pregovorov, ki kakor Pridigar sodi v modrostno literaturo.[25] Očitno je, da tokrat ni citiran Pridigar, temveč knjiga Pregovorov, ki sodi prav tako v modrostno literaturo. Citati se nanašajo na modrostno literaturo zaradi afinitete avtorja napisov, ali pa ker je imel umetnik na razpolago le te predloge.

V kompozicijskem smislu ima najbolj opazno mesto četrti napis na robu obrednega pokrivala[26] zgornjega in delno zakritega Juda. V tem primeru se zaporedje črk ne navezuje na kakšen biblični citat in je zato tolmačenje oteženo. Od četrte do osme črke je besedilo nesporno יד אדם . Na koncu je skoraj gotovo prisotna črka alef (א), jasno zapisane pa so tudi prve tri črke, ki jim je potrebno dodati črko alef: [ ]{א}שרי יד אדם{א}. Čeprav se verz očitno nanaša na prvo knjigo Psalmov (1,1): ...אשרי האיש אשר ("Blagor človeku, ki ne hodi na posvet krivičnikov..."), se tu pojavi modificiran (Blagor roki

[22] Pri hebrejskih zapisih uporabljamo oglate oklepaje pri vsebinskih dopolnitvah in zavite oklepaje pri delno vidnih črkah.

[23] *Pridigar* 1,11: "Na prednike ni spomina, tudi na zanamce, ki še bodo, ne bo spomina nanje pri tistih, ki bodo živeli pozneje." in 2,16: "Niti spomin na modrega niti spomin na norca ni trajen. Ker se v daljnih prihodnjih dneh vse pozabi, tako modri umre skupaj z norcem."

[24] Biblični citat iz knjige *Pregovorov* je možno najti na podlagi ugotovljenih črk [...]{ל}כאו{ל}. *Pregovori* 26, 4–5: "Ne odgovarjaj norcu po njegovem bedaštvu, da mu še sam ne postaneš enak. Odgovarjaj norcu *po njegovem bedaštvu*, da se ne bo zdel sam sebi moder".

[25] Ostali del napisa sicer ne tvori smiselnega besedila, vseeno pa je razpoznavna zveza לש, ki bi lahko pomenila jezik, govor [לָשׁ]ון, značilen izraz za knjigo *Prerokov*.

[26] Hebrejski izraz za to pokrivalo je *talit*, vendar praviloma nima spremljajočih napisov.

človeka, ki...). Ker gre za enega najbolj znanih verzov hebrejske biblije, ki ga je večina ljudi veščih v hebrejščini znala na pamet, je postal lažje predmet modifikacije.

Ob predpostavki, da štirje upodobljeni hebrejski napisi tvorijo med seboj smiselno celoto, je njihov pomen naslednji: hebrejski napisi diskvalificirajo upodobljene Jude kot nosilce neke etike, ki se ravna le po zunanji koristi nekega dejanja (blagor roki človeka), ne pozna metafizičnega ločevanja med zlimi in dobrimi dejanji (vse čaka ista usoda) in zanika vsako vrhovno razsodbo (ni spomina). Na četrti napis (ne odgovarjaj norcu) lahko v celotnem kontekstu gledamo še najbolj v luči posmehljivega zaničevanja ostalih nazorov.

Ob zaključku analize hebrejskega besedila je potrebno poudariti, da predlagano tolmačenje zaradi pomanjkljivosti zapisa ne more veljati za popolnoma zanesljivo. Vendar se zdi v luči ostalih znakov povsem koherentno. Mednje sodi že omenjeno Judom nenaklonjeno ikonografsko ozadje Helenine legende, dodatno pa ga potrjuje prisotnost sicer težje berljivih hebrejskih črk na oglavnici enega od mučiteljev Kristusa na pasijonskem prizoru *Kronanje s trnjem* praznične strani oltarja.[27]

Negativne konotacije hebrejskih črk so v evropski umetnosti 15. stoletja pogoste in zaznamujejo zle osebe ali dogodke ter izpričujejo preseženost stare zaveze ali krivdo Judov za Kristusovo križanje, lahko pa kot Jude stigmatizirajo tudi druge osovražene skupine. Na avstrijskem tabelnem delu *Kristus nosi križ* iz prve tretjine 15. stoletja, po katerem je poimenovan Mojster Worcesterskih tabel[28], nosi v ozadju oseba z rdečo tuniko napis v hebrejskih in psevdohebrejskih črkah. Tudi tokrat je pomen črk očiten: obtožba Judov za Kristusov pasijon, čeprav so bili po poročilu evangelijev vršilci kazni izključno Rimljani. Enako sporočilo imajo hebrejske črke, kadar se pojavljajo na prizoru Obrezovanja. Pri obrezovanju Kristusa je bila prvič prelita kri, zaradi česar so prizor interpretirali kot prefiguracijo Kristusovega pasijona.[29] Iz tega razloga so umetniki v 16. stoletju velikokrat upodabljali krutost dogodka, izprijenost Judov pa poleg obrazne mimike simbolizirajo hebrejski napisi na njihovih oblačilih. Takšen je tudi prizor *Obrezovanja*, hranjen v Aachnu in pripisan Mojstru Tucherjevega oltarja, ki je nastal med 1440–1445.[30] Hebrejske črke so prisotne na pasnem pregrinjalu *mohela* – obrezovalca in poslikane po celotni opravi Juda, ki drži malega Kristusa. Zgražanja nad dogodkom ne izražata le zaskrbljena obraza Jožefa in Marije, temveč ga vzpodbuja zlovešč judovski ambient, stopnjevan s hebrejskimi napisi. Zanimivo je dejstvo, da je delo sorodno Velenjskim tablam ne le po uporabi hebrejskih črk, temveč tudi po slogovni teksturi.[31]

[27] Saliger, [22:112, kat. 66]. Zgovorna je tudi upodobitev judovske čepice na zastavi enega od vojakov.

[28] Hranjeno v Chicagu, Art Institute. Mellinkoff, [12:105].

[29] Mellinkoff, [12:106].

[30] Aachen, Suermondt-Ludwig-Museum, Stiftung Weber van Houten. Strieder, [25:44, kat. 23].

[31] Löcher, [9]. Hebrejske črke je poskušal transkribirati Sarfatti, [23:523]. Glede stilne analize cf. Saliger, [22]; Premk, Janez, [17]; Höfler, [7].

Vloga pasijonskih iger pri širjenju negativnega razpoloženja do Judov

V sklopu širše ikonološke analize je potrebno omeniti še povezavo Velenjskih tabel s srednjeveško dramo. Poleg hebrejskih napisov v Heleninem ciklu tudi nekateri motivi v ciklu Kristusovega pasijona[32] kažejo na neposredno povezavo s srednjeveško dramo – predvsem s pasijonskimi igrami. Pasijonske igre dosežejo tako kot hebrejski napisi največji razcvet v 15. stoletju, ko so prešle iz nabožnega okrilja v posvetno sfero razvijajočega se meščanstva.

Povezava pa se presenetljivo kaže tudi v hebrejskih črkah, saj tako seznami oblačil kot poizkusi imitacije govorjenega judovskega oziroma hebrejskega jezika potrjujejo dejstvo, da so postale hebrejske pismenke izrazito negativno zaznamovane. Lucernski pasijon, ki je nastal leta 1583, vsebuje v navodilih o izbiri kostumov napotek, da morajo biti oblačila bibličnih Judov okrašena s posebnimi črkami. Te so ponekod opredeljene kot judovske, drugod kot hebrejske. Trije naslovi vsebujejo naslednja navodila: (Judje z Mojzesom in sinagogo) "*Judje morajo imeti oblačila prekrita s hebrejskimi črkami*"; (Judje in tempelj) "*Hebrejske črke lahko pripnejo ob svoja oblačila s kovinskimi sponkami ipd, črke morajo biti nekoliko širše in bolj vidne kot pri farizejih in običajnih Judih*; (Farizeji in običajni Judje) "*Tudi oni morajo biti oblečeni v dolga oblačila ... vendar bolj izbrana in okrašena z manjšimi črkami.*"[33]

Pasijonske igre prav zaradi nove Kristusove vloge vzornega človeka (*Ecce homo*) izmed vseh duhovnih iger najbolj nazorno odražajo spremembe v predstavljanju in propagiranju protijudovskih vsebin, saj tradicionalnim obtožbam krivde pri Kristusovem križanju pridružujejo tudi obtožbo Judov kot sovražnikov vsega človeštva. Poleg poznosrednjeveških religioznih obsodb so polne sekularno ekonomskih predsodkov proti Judom.[34] Uporaba hebrejskih črk teh predsodkov ne zmanjšuje, temveč jih skupaj s celo vrsto drugih protijudovskih atributov še stopnjuje. Zanimivo je, da lahko potem, ko se je sredi 14. stoletja poslabšal položaj Judov, sledimo zmanjševanju pomena Jezusove odrešenjske žrtve na križu in povečanju polemičnega poudarjanja domnevne judovske krivde pri križanju. To kaže na latentno protislovje v besedilih pasijonov: na eni strani potrebnost Kristusove žrtve, na drugi utemeljitev sovraštva do Judov, ki je v ključni fazi prevladalo nad pomenom odrešenja in premostitvijo smrti. Z ločitvijo iz okvirov bogoslužja v 15. stoletju je dobil pasijon obeležje ponavljajočega sočasnega dogajanja: sodobni Judje so postali popolnoma izenačeni z novozaveznimi, lahko pa so prevzeli vloge rimskih mučiteljev Kristusa.[35]

---

[32] Saliger, [22:111].

[33] Mellinkoff, [12:107].

[34] Bartoldus, [1:123–125]; Bestul, [3:69–110].

[35] Bartoldus, [1:126]. V liturgičnih delih je za razliko od slikarskih upodobitev možno na podlagi imen natančno ločiti med zgodovinskimi in sodobnimi Judi. Medtem ko so npr. v t. i. Frankfurtskem

Krščanski družbi se je zdel hebrejski jezik sumljiv, če ne celo zoprn in nevaren, kar se v pasijonskih igrah odraža v poskusih, da bi na posmehljiv način posnemali zvoke govorjenega judovskega oziroma hebrejskega jezika.[36] Lucernski pasijon je v času dveh dni uprizoritve spremljal zbor, ki je bil nameščen v scenski postavitvi *Judenschule*, to je v sinagogi. Pesmi, ki so se ohranile, sestavlja čudna mešanica smiselnih in nesmiselnih verzov. Podobna "latovščina" je značilna tudi za druge pasijonske igre, v katerih so z mešanico jidiša, latinščine in nemščine zaznamovali hebrejski jezik. Čeprav besede niso imele nikakršnega pomena, so z njimi dosegli vtis, da so bili Judje tuji in čudaški, sovražni in nevarni. V programskem smislu je bilo to isto, kot so v številnih slikarskih delih, med drugim tudi na Velenjskih tablah, dosegli umetniki z upodabljanjem hebrejskih črk. Znano je, da so med obema umetnostnima zvrstema obstajale neposredne povezave. Sergej Vrišer npr. navezuje razlage Križevega pota nad Šmarjami pri Jelšah (1745-1753) neposredno na zglede iz pasijonskih iger.[37]

Kako daljnosežen vpliv so imeli protijudovski motivi v pasijonskih igrah, je razvidno tudi iz prvega ohranjenega gledališkega besedila, pisanega v slovenskem jeziku in znanega pod imenom *Škofjeloški pasijon*, ki ga je uporabljal Lovrenc Marušič, kasnejši kapucinski pater Romuald (1676–1748). Škofjeloški pasijon ima kot poznosrednjeveški pasijon izvor prav tako v srednjeveški liturgični igri oziroma liturgiji velikega tedna.

Različni protagonisti so se med seboj razlikovali po vrsti oblačil, katerih barve so imele simbolen pomen in jih je moč povezati s srednjeevropskim likovnim izročilom. Tako so bile personificirane upodobitve smrti vedno bele, spokorniki in križenosci so bili oblečeni vedno v dolge črne halje, Adamovi potomci so nosili bele srajce. Posebno skupino so predstavljali ljudje v orientalskih oblačilih, ki so sodelovali v protiigri. Orientalska eksotika je bila izredno priljubljena v krščanski ikonografiji, izrazito naklonjen pa ji je bil pozni srednji vek in barok. V takšnih oblačilih srečujemo glavne judovske protagoniste: farizeje, judovske velikaše, velikega duhovnika Ano, Kajfo, vendar tudi Pilata, Davida, paže in stanovske predstavnike mrtvaške konjenice. Noša je predvsem izstopala pri zastopnikih vojske, rabljih in pri judovski "sodrgi".[38]

---

pasijonu (prvi izpričan sredi 13. stoletja, drugi, tridnevni, nastal ob koncu 14. stoletja) rimski vojaki imenovani z anekdotičnimi posmehljivimi imeni, pa je v pasijonu iz Donaueschingena, nastalem ob koncu 15. stoletja, zaslediti tipična judovska imena, npr. Israhel, Yesse, Mosse, Malchus, Josue, Samson, Johel.

[36] Mellinkoff, [12:107]. Z oznako "judovski jezik" so bile mišljene lokalne variante hebrejščine oziroma jidiš.

[37] Marin, [11:206–207]. Poleg Vrišerjeve omembe možnih pasijonskih vzorov pri nekaterih prizorih Križevega pota nad Šmarjami pri Jelšah Marko Marin omenja še freske Antona Postla, ki je leta 1767 poslikal Svete stopnice na Žalostni gori pri Mokronogu in leta 1780 Svete stopnice v Novi Štifti pri Ribnici. Cf. Bremer, [14].

[38] Marin, [11:206].

Škofjeloški pasijon sodi v tisto skupino pasijonov, ki so Judom izrazito nenaklonjeni. V njem se kaže vztrajanje večine tradicionalnih protijudovskih motivov. Za širši avstrijski prostor na splošno velja, da so se skozi stoletja bolj kot tipi obtožb spreminjale le okoliščine, v katerih so prišli do izraza. Kako pomembna se je zdela patru Romualdu predstavitev negativnega judovskega pola, izvemo iz njegovega napotka, ki se tiče igralcev judovske "sodrge": "*Fantje, kolikor jih je le mogoče dobiti za Jude, s posebnimi oblekami in namazanimi obrazi, z gorjačami v rokah*."[39]

Že iz tega zapisa je razvidno, da si je pater Romuald predstavljal Jude kot temnopolte zlobne nasilneže, ki predstavljajo grožnjo zglednim Kristjanom. Gorjače so bile atribut mučiteljev Kristusa, torej je tudi tukaj vzpostavljena vzporednica z Judi.

Celotno besedilo in spremni tekst jasno kažeta na izključno odgovornost Judov za Kristusov pasijon. Čeprav je za razliko od pasijona iz Donaueschingena moralni nauk, ki se kaže iz obsodb Judov in ostalih pripadnikov negativnega pola, namenjen predvsem zastraševanju grešnikov, njihovi spokoritvi in ne pozivom k pogromu zoper Jude, je biblična zgodba prilagojena skrajni, brezpogojni obsodbi Judov. V tem se kažejo tendence, ki so se odražale v likovni umetnosti od poznega karolinškega obdobja dalje, svojo skrajno podobo pa so dobile v visokem srednjem veku. Zato se zdi iz naslednjih razlogov umestno citirati nekatera izrazito protijudovsko obarvana mesta iz škofjeloškega pasijona: prvič zato, ker dokazuje, kako daljnosežne posledice in učinek je imelo širjenje protijudovskega razpoloženja v srednjem veku, drugič zaradi uporabe slovenskega jezika in tretjič zato, ker je doživel v zadnjem času kar nekaj uprizoritev, ne da bi bili pretehtani prevladujoči elementi verske nestrpnosti, ki jih vsebuje.

Človeštvo je bilo najprej obsojeno z grehom prvih staršev, Adama in Eve. Adam je zaradi greha postal suženj hudiča, cel rod pa je s tem pahnil v večno sužnost: "*Si ôtu samimu Bogu glih biti / inu ta zastopnost vsèh reči zadobiti. / Skozi to si postou en sužèn tega hudiča, / lo-tó tebi zdaj očitnu toj greh priča, skuzi kateriga si ti zgubu toja nedolžnost / inu ceu rod si pèrpravu v ta večno sužnost*."[40] Greh očitajo Adamu tudi njegovi potomci, ki so zaradi njega padli v večno sužnost: "*… kaj si storu, / dè si ti nàs, boge otroke, s tem grižlam umúru, / skuzi kateriga si ti zgubu toja nadolžnost, inu nàs pèrpravu u to večno sužnost*."[41] Adamov greh se tipološko navezuje na novozavezno izdajstvo Juda ("*Iz témè so Judje zvezáli Stvarnika mojga"*).[42] Juda sicer svoje dejanje obžaluje, vendar prepozno: "*Prekleta bodi ura inu ta dan, / kadar sèm jèst mojga mojstra tém Judam čéz dau / jeno skuzi leto sèm se z dušo jèno s telesom k hudiču podau…*"[43] Zdaj mora goreti v peklu, dokler ne bo hotel živeti s Kristusom. Izdajalec Juda v tej obsodi pooseblja vse Jude.

[39] Marin, [11:206].

[40] Citirana je fonetična transkripcija. Marin, [11:1. Podoba, coll. 35–40].

[41] Ibid., [coll. 53–569].

[42] Ibid., [col. 81].

[43] Ibid., [coll. 400–404].

Medtem ko očitek krivde za vsa negativna dejanja v Kristusovem pasijonu bremeni izključno Jude, je Pilat oproščen krivde.[44]

V prizoru bičanja v začetku šeste podobe so mučitelji trije sadistični Judje. Prvi ga hoče '*taku rezmesart koker eno živino*', drugi z gajžlami raztepsti in z ostrogami razbosti hrbet, tretji pa hoče '*vso negovo kožo rezbiti sam*'.[45] Trije Judje so navzoči tudi v prizoru kronanja. Tretji govori: "*Na kolenih, o lubeznivi bratje, jèst klečim / ter mu norce inu figo u zobe molim…*"[46]

Kakor so bili po pasijonski verziji Judje posredniki pri prijetju Kristusa, so bili tudi neposredno udeleženi pri njegovem križanju: "*Le-to so žèbli, špičasti inu óstri, / kateri so prebodli Jezusove žilice inu kosti. / S tem kladvam so Judje Jezusa na križ prèbili…*"[47]

Še bolj nazoren je prizor križanja po deveti podobi glej človek (ecce homo), ki ga napove prihod štirih farizejev s črnimi klobuki na konjih. Pilat očita Judom bičanje Kristusa: "*Poglejte ludje, ali je človeku podobèn le-ta, / kateri je od nog do glave pouhèn špotá, / kateriga ste vi taku grôzno odrli / jeno neusmiljeno negou živòt odprli.*"[48] Neusmiljena judovska krutost, neomajnost, vztrajanje pri obsodbi, spremlja tudi križev pot: "*Mi ga rukamo, vi ga tepite / frišnu fige mu u zobé molite! / Kir on nej ôtèu naše gosposke spoštovati, ga mi očma špotlivu zapluvati.*"[49] Ni si težko predstavljati, kako so se med občinstvom podobna občutja prenesla na Jude. Celo žalostna Mati božja, ki spremlja Kristusa s križem ponavlja obsodbe: "*Ti Judje ga z nagami teptajo, / ti farizeji ga za Boga na spoznajo.*"[50]

Čeprav Longin ni poistoveten z Judi in najprej sramoti in rani Kristusa, kasneje to dejanje obžaluje in pričakuje, da mu bo usmiljeni Bog kakor tudi skesanim grešnikom greh odpustil.[51] Vsi grešniki imajo torej možnost pokore in odrešenja, medtem ko so Judje zasluženo zaznamovani in kaznovani za večno. David s harfo ima ob koncu enajste podobe zadnjo govorjeno besedilo pasijona: "*Spoznam, dè sèm ta greh pred tabo sturu, / zatorej si ti moj folk s kugo pomuru. / Prou tadaj vsa ta nadloga čezme pride, / nej se čezme vselej toja sveta vola snide.*"[52]

---

[44] Ibid., [coll. 600 ss].

[45] Ibid., [coll. 464–476].

[46] Ibid., [coll. 536–537].

[47] Ibid., [coll. 116–119].

[48] Ibid., [coll. 566–569].

[49] Ibid., [coll. 638–641].

[50] Ibid., [coll. 652–653].

[51] Ibid., [coll. 704–713]. V upodabljajoči umetnosti je težko upodobiti Longinovo spokoro in pride do izraza predvsem krutost njegovega dejanja. V izražanju protijudovskega razpoloženja je zato velikokrat upodobljen kot Jud z judovsko čepico.

[52] Ibid., [coll. 843–845].

Morda prav te besede najbolj strnjeno odražajo odnos do Judov, ker kažejo povezavo s poznosrednjeveškimi občutji netolerance. Ker je to zadnji govorjeni prizor pasijona, imajo Davidove besede toliko večji pomen. Na eni strani ta najslavnejši starozavezni judovski kralj priznava svoj greh, na drugi pa opravičuje posledice, ki iz te pregrehe sledijo. Očitno je izenačevanje bibličnih in sočasnih prizorov, saj David navaja kot eno izmed oblik pravične kazni pomor ljudstva s kugo.[53]

Pasijonske igre, v svoji zreli obliki povsem prilagojene dojemanju laičnega občinstva, so bile zelo prikladen izpovedni medij za širjenje protijudovskih sporočil. Vendar je treba podobno kot pri upodabljajoči umetnosti pri tem upoštevati, da protijudovsko razpoloženje ni bilo pri vseh pasijonskih igrah enako močno prisotno in da so v primerih, kjer sočasni Judje niso predstavljali neposredne grožnje, lahko služili v moralizirajočem smislu kot opomin vernikom. Meja med obema možnostima je včasih zabrisana. Kljub prevladujočemu mnenju v novejši znanstveni literaturi, da je poučevanje (zastraševanje) potencialnih grešnikov velikokrat prvenstven namen takšnih del, ostaja njihov učinek nespremenjen ne glede na izvorni namen avtorjev.[54] Če ne zavestno, so ljudje nezavedno sprejemali prikrita sporočila, kar je imelo lahko včasih hujše posledice od neposrednih protirasnih izbruhov. Odkrite obtožbe je bilo razumsko lažje zavrniti kot nezavedna obrekovanja, ki imajo svojo imaginarno moč *per se* in ne potrebujejo razumske razlage in ugovora vesti. Sodobnim gledalcem predstavljajo reprize srednjeveških ali v srednjem veku zakoreninjenih pasijonskih iger predvsem živahno, vznemirljivo kulturno doživetje, ki učinkuje predvsem s svojo heterogenostjo in neobičajnostjo. Le redki izmed njih so pri tem pozorni na drug vidik, ki priča o bolj temnih straneh človekovega značaja, o netoleranci, nestrpnosti in sovraštvu do vsega, kar izstopa od prevladujočih norm. Enako simboliko izpričujejo tudi Velenjske table s spremljajočimi hebrejskimi pismenkami, črkami, ki imajo npr. v umetnosti Chagalla povsem drug pomen.

Navedenke

[1] Bartoldus, Thomas: (We dennen menschen die schuldig sind) Zum Antijudaismus im geistlichen Spiel des späten Mittelalters, *Judentum und Antijudaismus in der deutschen Literatur im Mittelalter und an der Wende zu Neuzeit, Ein Studienbuch*, (Arne Domrös – Thomas Bartoldus – Julian Voloj ed.), Berlin, 2002, 123–125.

[53] Navezava na kugo se naslanja na srednjeveško izročilo, pri čemer se kaže ironija v tem, da so Judje zaradi visokih higienskih norm utrpeli ob izbruhih epidemije večinoma manj žrtev kot krščansko prebivalstvo. To je bil tudi eden izmed razlogov za izmišljevanje novih obtožb v 14. stoletju, kot je obtožba zastrupljanja vodnjakov idr.

[54] Večina novejših umetnostnih študij izrecno izpostavlja didaktični kontekst, namenjen izključno kristjanom, ki naj bi bil pomembnejši od vsebovanih protijudovskih sporočil. Cf. Lipton, [8]; Rubin, [21]; Higgs Strickland, [6].

[2] Beit-Arié, Malachi: Paleographical Identification of Hebrew Manuscripts. Methodology and Practice, *Jewish Art*, 12/13, 1996–1997, 17–44.
[3] Bestul, Thomas H.: *Texts of the Passion, Latin Devotional Literature and Medieval Society*, Philadelphia, 1996.
[4] *Die Legenda Aurea*, Gütersloh, 1999[13].
[5] Golob, Nataša: Skica nagrobnika za rabina Cahima Ha-Cohena, *Arhivi*, 25/1, 2002, 273-276.
[6] Higgs Strickland, Debra: *Saracens, Demons, Jews. Making Monsters in Medieval Art*, Princeton – Oxford, 2003.
[7] Höfler, Janez: Še ena slika iz skupine t.i. Velenjskih tabel, *Umetnostna kronika*, 10/2006, Ljubljana, 2–7.
[8] Lipton, Sara; *Images of Intolerance, The Representation of Jews and Judaism in the 'Bible moralisée'*, Berkeley – Los Angeles – London, 1999.
[9] Löcher, Kurt: Beschneidung Christi*, Nürnberg 1300-1550. Kunst der Gotik und Renaissance* (Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 25.7.-28.9.1986, ed. Gerhart Bot, Philippe de Montbello), München, 1986, 154-156.
[10] Lohrmann, Klaus: Die Judenverfolgungen zwischen 1290 und 1420 als theologisches und soziales Problem. Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte, *Schriften des Instituts für Österreichkunde*, 48, 1986.
[11] Marin, Marko: Škofjeloški pasijon (signum temporis), *Škofjeloški pasijon, Preprosta fonetična transkripcija s prevodom neslovenskih delov besedila*, Ljubljana, 1987, 197–207.
[12] Mellinkoff, Ruth: *Outcasts: Signs of Otherness in Northern European Art of Late Middle Ages*, I, Berkeley, 1993.
[13] Mlinarič, Jože: *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*, Maribor, 1996 (Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi, 7).
[14] Natascha, Bremer: *Das Bild der Juden in den Passionspiellen und in der bildenden Kunst des deutchen Mittelalters*, Frankfurt am Main, 1986.
[15] Pokorny, Erwin: Drakula – Pilat. Kriptoportret Vlada Tepeša na sliki Mojstra Velenjskih tabel, *Umetnostna kronika*, 10/2006, Ljubljana, 8–11.
[16] Premk, Francka: *Korenine slovenskih psalmov,* Ljubljana, 1992.
[17] Premk, Janez: Hebrejski napisi na t.i. Velenjskih tablah. Nova spoznanja, *Umetnostna kronika*, 10/2006, Ljubljana, 12–15.
[18] Premk, Janez: *Odnos do judovstva v umetnosti vzhodnoalpskega prostora od 13. do 16. stoletja*, Ljubljana, 2004.
[19] Ronen, Avraham: Iscrizioni ebraiche nell'arte italiana del quatrocento, *Studi di storia dell'arte sul medioevo e il rinascimento. Atti del Convegno Internazionale Arezzo-Firenze 1989,* Firenze, 1992.
[20] Roth, Cecil, (ed.): *Jewish Art*, Tel Aviv, 1959.
[21] Rubin, Miri: *Gentile Tales, The Narrative Assault on Late Medieval Jews*, Yale – New Haven – London, 1999.

[22] Saliger, Arthur: *Katalog des Erzbischöflichen Dom- und Diözesanmuseums,* Wien, 1987.
[23] Sarfatti, Gad B.: Hebrew script in Western visual Arts, Italia, XIII-XV, 2001.
[24] Schorch, Stefan: Die hebräische und die syrische Inschrift des Hochaltars in der Erfurter Kaufmannskirche, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 21/22 (1997/1998).
[25] Strieder, Peter: *Tafelmalerei in Nürnberg 1350-1550*, Königstein in Taunus, 1993.
[26] Yardeni, Ada: *The Book of Hebrew Script: History, Paleography, Script Styles, Calligraphy & Design*, Jerusalem, 1997.

Hebrew Letters in the Works of Art

Summary

Hebrew letters in the visual Arts of the West had only recently become focus of the scientific research. During late Middle Ages and at the outset of the Renaissance the Hebrew or pseudo-Hebrew lettering in works of art was meant to symbolise Judaism and was associated not only with the ancient, but also with the contemporary Jews. It could stamp a person, a place, or event, sometimes even a responsibility for an act as Jewish. The analysis of such works, as it was shown by a thorough analysis of the Velenje panels (held in the National Gallery of Ljubljana), must be multidisciplinary. In the case of the Velenje panels' Hebrew letters had distinctly negative connotations. In order to show the full meaning of the ensemble it was necessary to establish a link with the medieval passion plays. The passion play of Škofja Loka as well as the late medieval drama confirms that the lettering had become predominantly stigmatic. Unfortunately it was the overwhelmingly negative import of the use of Hebrew lettering in the fifteenth and sixteenth centuries that was predominant. It reflected the society's condemnation of contemporary Jewry.

Key words: Hebrew letters in western art, Velenje panels, the Attitude towards Jews, the passion play of Škofja Loka, negative imagery.

Authors: dr. sc. Janez Premk, prof. (Ljubljana, Slovenija)
dr. sc. Stefan Schorch, prof. (Bielefeld, Njemačka)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 128. - 142.
Title: Hebrejske črke v umetnosti
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 811.411.16:7
Number of signs and pages: 43.872 (:1800) = 24,373 (:16) = 1,523

2

KNJIŽEVNE TEME

Anica Bilić, Biblijski motivi u pjesmama *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* Silvija Strahimira Kranjčevića i *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 145. - 159.

Anica Bilić

Biblijski motivi u pjesmama *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* Silvija Strahimira Kranjčevića i *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže

U članku se na primjeru dviju pjesama *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* Silvija Strahimira Kranjčevića (1896.) i *Jeruzalemski dijalog* (1931.) Miroslava Krleže primjenom teorije citatnosti utvrđuje različit odnos prema biblijskom tekstu i motivici te ovjeravaju ilustrativni i iluminativni tip citatnosti.

Ključne riječi: biblijski tekst, biblijski motivi, Silvije Strahimir Kranjčević, *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* Miroslav Krleža, *Jeruzalemski dijalog,* teorija citatnosti, ilustrativni i iluminativni tip citatnosti.

Književnopovijesni kontekst pjesama *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* S. S. Kranjčevića i *Jeruzalemski dijalog* M. Krleže

Činjenica da je pjesma Silvija Strahimira Kranjčevića *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* precizno određena nadnevkom objavljivanja u *Vijencu* 25. siječnja 1896., potom uvrštena u *Izabrane pjesme*,[1] objavljene u Zagrebu 1898., potpomaže njezinu vremenskom i književnopovijesnom kontekstualiziranju. [44:341-358] Uzmemo li u obzir tip citatnosti kao meritoran periodizacijski kriterij prema Dubravki Oraić Tolić,[2] navedena Kranjčevićeva pjesma pripada realizmu budući da je u njoj primijenjena ilustrativna citatnost kao citatni kod svojstven realizmu.

[1] "Druga Kranjčevićeva pjesnička zbrika *Izabrane pjesme* (Zagreb, 1898.) donijela je promjenu tona i duhovne zaokupljenosti, ali i novu estetsku kvalitetu. Posrijedi je bez sumnje najznačajnija i najbolja zbirka hrvatske književnosti 19. stoljeća. U njoj su objavljene brojne pjesme bez kojih je nezamisliva i najstroža antologija hrvatske lirike: *Astrea, Moj dom, Heronejski lav, Mojsije, Angelus, Eli! Eli! lamâ azâvtani!?*, *Iza spuštenijeh trepavica, Dva barjaka, Resurrectio*, nova (poboljšana) verzija pjesme *Radniku* i dr." [21:99-102]

[2] "Budući da pokreće ili implicira tako važna pitanja kao što su p a m ć e n j e i z a b o r a v vlastite kulture, citatnost može poslužiti kao pouzdan kriterij za periodiziranje kako u sklopu pojedinih povijesnih kultura (unutarnja dijakronija) tako i među povijesnim kulturama u širem sklopu europske civilizacije (vanjska dijakronija). U avangardnoj kulturi, na vrhuncu megakulture modernizma, citatnost je bila iluminativna. U suvremenoj postmodernističkoj kulturi ona je postala ilustrativnom. Promjena citatnoga koda od iluminativnoga tipa prema ilustrativnom u 70-im godinama našega stoljeća jedan je od glavnih znakova da je megakultura modernizma završena i da je počelo veliko, danas još nedovoljno jasno razdoblje postmoderne i postmodernizma." [42:207]

Krležina pak pjesma *Jeruzalemski dijalog* prvi je put objavljena u *Srpskom književnom glasniku* 1931. u Beogradu, a potom uvrštena u zbirku *Pjesme u tmini* (ciklus *Ranjavi motivi),* objavljenoj u Zagrebu 1937. te pripada "fazi socijalne i provincijske motivike značajne za početak tridesetih godina"[3] prema razdiobi Krležine lirike koju je načinio Ivo Frangeš. Prema *Teoriji citatnosti* Dubravke Oraić Tolić kontekst pjesme može se opisati određenim stanjem citatnosti kada se citatna polemika kao dominantan oblik 10-ih i 20-ih godina 20. stoljeća u avangardnoj umjetnosti stišala i ustupila mjesto velikom citatnom dijalogu, koji dominira 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća. [42:63-64, 208]

Obje pjesme antologijske vrijednosti *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* i *Jeruzalemski dijalog* nalaze se u izborima i antologijama hrvatskoga pjesništva kao što su *Antologija hrvatske lirike* (1953.) i *Hrvatska uskrsna lirika od Kranjčevića do danas* (2001.)[4] te *Lirika Velikog petka* (1998.) i *U sjeni transcendencije* (1999.),[5] a obvezatno u zbirkama sabranih i izabranih pjesama dvojice pjesnika.[6] Budući da antologije možemo promatrati kao "ilustrativni citatni žanr u funkciji održavanja klasične i stvaranja nove, suvremene ili buduće civilizacijske riznice" [42:60], i promatrane dvije pjesme navedene dvojice pjesnika postaju dijelom zbirke književnih, lirskih vrijednosti koje treba čuvati i očuvati.

Stupanj religiozne svjesnosti pjesnika te odnos prema kršćanstvu, Kristu i Bibliji

Različita svjetonazorna opredjeljenja Silvija Strahimira Kranjčevića i Miroslava Krleže odrazila su se na njihov stav prema biblijskome tekstu. Silvije Strahimir Kranjčević, pravaš, starčevićanac, student bogoslovije u rimskom crkvenom zavodu Germanico-Hungaricum 1883. (ali ga napušta već 1884.), posebice se zanimao za biblijske

[3] Ivo Frangeš izvršio je podjelu Krležina pjesništva na nekoliko faza:

a) faza rane lirike između 1914. - 1919., tj. ratna lirika i simfonije

b) faza poratne lirike početkom dvadesetih godina

c) faza socijalne i provincijske motivike značajne za početak tridesetih godina

d) faza kajkavske lirike sredinom tridesetih godina

e) filozofska faza tijekom 2. svjetskoga rata. [32:62-63]

[4] Pjesmu S. S. Kranjčevića *Eli! Eli! Lamâ azâvtani?!* nalazimo u anatologiji *Hrvatska uskrsna lirika od Kranjčevića do danas* [8:9-11] te u *Antologiji hrvatske lirike.* [1:76-77]

[5] Pjesmu Miroslava Krleže *Jeruzalemski dijalog* nalazimo u antologiji *Lirika Velikog petk*a [41:45], te u *U sjeni transcendencije.* [45:194]

[6] Pjesmu *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* nalazimo u brojnim, gotovo svim objavljenim izborima poezije Silvija Strahimira Kranjčevića, npr. [13], [14:123-124], [15: 89-91], [16:75-76], [17: 91-92], [18:1-27-128], [19:94-95], [20:52-53], [21: 67-68], [22:179-180], [23:53-54], [24: 70-71] i [25:65-66]. *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže nalazimo u sljedećim zbirkama njegove poezije: [26, 27:2-36], [29:444-445], [31:75-76], [32:105], [33:124], [38:69].

motive i simbole iz povijesti kršćanstva i židovskoga naroda. Tragičan doživljaj svijeta svojstven Kranjčeviću može se povezati s atmosferom pesimizma i Schopenhauerom kao utjecajnim filozofom toga doba. U Kranjčevićevo vrijeme "drevne biblijske parabole javljaju se u interpretaciji filozofije pesimizma, koja općenito postaje vrlo moderna. Čak i pomodna," tvrdi Dubravko Jelčić. [10:110] Kranjčević iznosi kritiku krize duha i duhovnosti, a njegova je poezija označena potragom za smislom. Valja istaći da je Kranjčević, unatoč pesimističnom doživljaju čovjeka i svijeta, pokazao borbeni duh i spremnost za akciju. Tomu treba dodati da je vjerovao u proročku ulogu pjesnika i moć pjesničke riječi, kao i Krleža, koji je, iako kontradiktoran i skeptičan prema svemu, također vjerovao u moć "kutije olovnih slova". [42:99]

Kranjčevićev odnos prema vjeri i religiji iskazivao se u hrvatskoj književnoj kritici širokim rasponom označnica od ateizma, antiklerikalizma i protukršćanskih nazora preko iskonskoga kršćanstva i vjerništva do panteizma i misticizma, što je pokazatelj i samoga karaktera uglavnom idejne i tematsko-motivske kritike te njezinih slabih mjesta. Kasnija književna kritika tvrdi da je Krist za Kranjčevića moralna veličina i autoritet, simbol ljubavi i pravde, što upućuje na to da humanističke, napose umjetničke činjenice nisu tako jednostavne, nego slojevite te traže obradu i objašnjenje, posebice moderna lirika. U tom smislu možemo se pozvati na Ivu Frangeša i njegovo obrazlaženje Kranjčevićeva odnosa prema kršćanstvu i Bibliji:

> Temelj je njegovu znanju boravak u Germanicumu, gdje je stekao solidno znanje iz teologije i biblijskih predmeta. Na njima izrasta Kranjčevićeva slika svijeta. U *Bibliji* nalazi on većinu svojih likova; na *Bibliji* izgrađuje svoj filozofski pogled i prosudbu povijesti; na *Bibliji* se temelji i sva njegova osebujna metafizika. Bitno je na to upozoriti, jer je Kranjčević u trajnom dijalogu s Bogom i s Crkvom. Ali valja dodati da je taj njegov dijaloški stav potekao iz *Biblije*, u kojoj Bog, neprestano, razgovara sa svojim stvorenjem; u njoj čovjek kao da i jest stvoren zbog dijaloga! [23:7]

U povijesti hrvatskoga pjesništva značajno i prijelomno mjesto zauzeo je Kranjčević upravo time što je prvi otvorio pjesnički dijalog s Bogočovjekom i nakon njega zapravo započinje nova faza u hrvatskom duhovnom pjesništvu.

Za lijevo orijentiranoga pisca Miroslava Krležu Krist je socijalna formula i "gladna bijeda na palestinskom pijesku." [39:141] Svoj je odnos prema Bibliji i Kristu iznosio transparentno te za ilustraciju izdvajamo dva fragmenta iz 1917.:

> O, kakav li je ono Olimp od Geneze pa preko Davida do Nazareta? Čudne li literature, ropske, za robove, a nasjeli su joj i vlasnici robova, zapravo nelogično. Ono, kako je od rimskoga patricija postao evropski barun, trajalo je dugo, a kako se na koncu preobrazilo u bezbožnika, nije nerafinirano. U ovu vrstu evanđeoske literature, osim robova, vjerovao nije nitko, pa ne vjeruje ni danas. Pjesnici biblijske legende bili su i ostali robovi, rođeni u ropskoj utrobi majke robinje. Vlasnici talionica spram ovih su robova "slobodni mislioci". [39:52-53]
>
> Evo, što je za mene značila i što danas znači Kristova pojava! Krist znači: da bi se golo i gladno meso robova moglo okupati, da uđe u patricijske ljetnikovce na ravnoj nozi, da se kreće u bijelim aristokratskim tunikama i da poživi slobodno na ovome svijetu kao ptice u Svetome

pismu. Krist je socijalna formula koja se, nažalost, pretvorila u pojam pun transa, u fantastičnu riječ. Kralj nad Kraljevima. Onoga trenutka, kada je Krist sjeo u grimizu na prijestolje, sve je otišlo do vraga. [39:140]

Promatranje svjetonazornih i ideoloških opredjeljenja pjesnika ide u red izvanjskoga čitanja te ćemo svoju pozornost usmjeriti prema unutarnjemu čitanju i ovjeriti odnos teksta navedenih pjesama i biblijskoga teksta.

Odnos prema biblijskom tekstu

Biblijski, odnosno novozavjetni tekst objema je pjesmama, i Kranjčevićevoj *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* i Krležinu *Jeruzalemskom dijalogu*, prototekst i podtekst s kojim stupaju u intertekstualni i citatni odnos. Biblija je (kao "emisiona grupa", kako je Ivo Hergešić 1932. nazvao "književni faktor koji vrši utjecaj")[7] prepoznatljiv izvor koji vrši direktan utjecaj svojom građom, temom, motivima, idejama, leksikom, sintaksom i stilom na promatrane pjesme (koje prema Hergešiću čine "recepcionu grupu"). [7:43]

Kranjčevićevoj je pjesmi ipak lakše dešifrirati smisao negoli Krležinoj, u prvom redu stoga što je orijentirana na poznato čitateljevo iskustvo, iskustvo poznavanja Biblije, novozavjetnih istina i povijesnih činjenica. Da je tomu tako, možemo se pozvati na žanrovsku klasifikaciju Käte Hamburger [6:228-279] koja lirsku pjesmu definira kao iskaz subjekta o objektu, odnosno kao doživljajno polje iskaznoga subjekta. Prema njezinoj logici književnosti lirska pjesma nastaje tako što se iskazi međusobno konstituiraju vođeni smislom koje lirsko *ja* želi njima izraziti. Iskaz se iz objektnoga pola odvodi u sferu subjektnoga pola, smatra Käte Hamburger te konstatira kako od lirske pjesme očekujemo nešto smisleno, a ne predmetno te je upravo stoga lirsko pjesništvo otvoreno za tumačenje. Ukoliko je jasnija objektna povezanost (tj. odnos subjekt - objekt), utoliko se lakše razotkriva smisao. Teže se pak razotkriva i tumači smisao ako je objektna povezanost zakučasta, zapretana, nejasnija i skrivenija. U modernoj lirici odnos između subjekta i objekta nije transparentan, skriveniji je negoli u lirici ranijih razdoblja pa takav odnos možemo uspostaviti između promatrane Kranjčevićeve pjesme iz 1896. i Krležine iz 1931.

Unatoč svojemu osobnom tragičnom doživljaju čovjeka i svijeta, Kranjčević smatra da pjesnik mora biti Mesija svojemu narodu te poezijom treba otkrivati smisao ljudskoga postojanja, stoga je odnos između subjekta i objekta u njegovoj poeziji jasniji, a sama lirska pjesma usmjerena na smisleno.

Unatoč ideološkom opredjeljenju Miroslava Krleže, u polifoniji glasova njegova *Jeruzalemskoga dijaloga* razabiremo da dolazi do poistovjećivanja pjesnika s Kri-

[7] "Čitavo područje poredbene književnosti možemo razdijeliti na dvije skupine: na emisionu i na recepcionu grupu. Da vidimo što to znači? Proučavajući književne utjecaje može nas zanimati dvoje: književni faktor, koji vrši utjecaj, to jest ono, što utječe, ili pak proučavamo faktore, koji primaju strane pobude, to jest ono, na što se utječe." [7:43]

stom, ali do tih spoznaja dolazimo znatno teže negoli u Kranjčevićevoj pjesmi te ulažemo veći napor pri interpretaciji njezina smisla.

Odnos pjesme *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* Silvija Strahimira Kranjčevića prema biblijskom tekstu

Tekst Kranjčevićeve pjesme orijentiran je na etički aspekt društvene i povijesne zbilje cijeloga čovječanstva i tekst Biblije. Promotrimo li kakvoću odnosa između biblijskoga i Kranjčevićeva teksta, možemo uočiti kako je biblijski tekst jači od teksta Kranjčevićeve pjesme.

Antologijska pjesma citatnoga naslova doslovce, inojezično navodi biblijsko mjesto kada raspeti Krist doživljava najveću krizu: *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* Taj se pravi i potpuni citat, osim u naslovu, javlja kao refren i lajtmotiv te analogno i adekvatno evocira krizu duha i duhovnosti s kraja 19. stoljeća. Citatni naslov *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* tuđi je tekst, odnosno biblijski, novozavjetni iz Matejeva (27, 46) i Markova evanđelja (15, 34), kojega Kranjčević adekvatno citira i tako imitira te njime potvrđuje svoj odnos prema Bibliji kao autoritetu, riznici i kanonu na kojemu počiva europska civilizacija, reprezentativno ju obnavlja kao prototekst i potvrđuje.[8] Zauzima afirmativni stav prema Bibliji kao vlastitom kulturnom kanonu i kršćanskoj tradiciji iz koje uzima citate kao antologijske odlomke.

Uz Krista, Golgotu, drvo križa i druge biblijske motive, Kristov uzdah na križu o devetoj uri citira se doslovno kako stoji u Matejevu (27, 46) i Markovu (Mk 15, 34) evanđelju [9] te ga smatramo interlingvalnim citatom jer se pisci, evanđelisti i Kranjčević, služe stranim jezičnim kodom, odnosno hebrejskim:

> O devetoj uri povika Isus iza glasa: "Eli, Eli, lema sabahtani?" To će reći: "Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" (Mt 27, 46) [3:963]
>
> O devetoj uri povika Isus iza glasa: "Eloi, Eloi lama sabahtani?" To znači: "Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" (Mk 15, 34) [3:981]

Premda poznato, citirano mjesto zahtjeva bolje poznavanje Biblije i veći stupanj teološkoga znanja te činjenicu da Isus na križu izgovara, zapravo doslovce citira na hebrejskom jeziku starozavjetni *Psalam 22, 2* kao molitvu kojom povezuje *Stari* i *Novi zavjet*, što u prijevodu na hrvatski jezik glasi:

---

[8] U Kranjčevićevo su vrijeme na raspolaganju dva cjelovita prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik:
Sveto pismo Starog'zakona Sixta V. P. naredbom prividjeno i Klementa VIII pape Vlastjom izdano; sada u Jezik Slavno-Illyricski Izgovora Bosanskog prinesheno. Petar Katancsich posthumno izdao Grgur Čevapović. Svezak I. - IV. U Budimu 1831.
Sveto pismo Novog'zakona. Svezak I. - II. Isti.
Sveto pismo Staroga i Novoga uvita iz latinskoga s obzirom na matične knjige izbistreno i iztumačeno po Ivanu Matiju Skariću, Svetoga bogoslovja naučitelju; davninah Svetoga pisma, uvođenja u Svete knjige Staroga uvita, njihovoga tumačenja, i iztokostranskih jezikah u općenom simeništu u Zadru bivšem učitelju, i ost. Slog (svezak): I. - XII. U Beču 1858. - 1861.

Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?
Daleko si od ridanja moga. (Psalam 22, 2)

Psalam 22 pripada skupini prozbenih psalama ili tužbalica[9] i podskupini individaulnih, pojedinačnih tužbalica, koje počinju zazivanjem Božje pomoći i iznošenjem svoje nevolje te završava kao pjesma pouzdanja. *Psalam 22* nije izvorno mesijanski, ali zahvaljujući *Novome zavjetu* primjenjuje se na Krista kao Mesiju, Pomazanika te proriče Kristove duševne i tjelesne patnje. Njegov se sadržaj može prepričati kao molitva pravednika koji se našao u teškim trenucima svojega života te moli s velikim pouzdanjem Boga da ga osnaži u patnji. *Psalam 22* izričaj je nade da Bog pomaže u najgorim životnim situacijama. Promatrani biblijski citat zapravo je intertekst u kojemu se intertekstualno povezuju i isprepleću starozavjetni *Psalam 22, Matejevo* i *Markovo evanđelje* te Kranjčevićeva pjesma. Citirajući, Kranjčević prošli citat nanovo piše, apsorbira, produžuje i transformira.

Kranjčević u pjesmi doslovno citira fragment biblijskoga teksta te možemo reći da je semantička funkcija u odnosu na podtekst referencijalna. Promotrimo li odnos citata i teksta pjesme, uočavamo kako njima upravlja načelo subordinacije vlastitoga pod tuđe (*plan sintaktike*). Kulturna funkcija ostvarene citatnosti je reprezentativna. "Kranjčevićeva citatnost afirmira biblijsku ideju o spasitelju čovječanstva" [42:105] i reprezentira biblijski tekst kao uzor dostojan citiranja i kao autoritet.

Iskustvenu razinu i povijesno iskustvo Kranjčević stavlja u relaciju prema biblijskom, novozavjetnom iskustvu te postavlja pitanje o smislu ili pak uzaludnosti Kristove žrtve:

Na Golgoti je umro - a za kog je izda'no? Je l' pala žrtva ova il kasno ili rano?

Iznosi negativnu bilancu povijesti svekolikoga čovječanstva naše ere, odnosno vremena poslije Krista:

Prošetala se povijest u sramotničkoj halji.

Pjesma je tužaljka nad slikom zemlje koja ignorira nebo jer svijet na zemlji nije otvoren za nebo, odnosno za duhovni svijet:

I što smo nebu bliži, sve od neba smo - dalji!

Pjesnik raskola između ideala i stvarnosti precizno postavlja iskonski Kristov nauk kao kršćanski ideal jer Krist je "ključna figura njegove poezije" te možemo za eksplikaciju Kranjčevićeva odnosa prema Kristu citirati Ivu Frangeša:

Pitanja koja postavlja Jahvi, on Isusu nikad ne postavlja. Tko želi shvatiti Kranjčevića, mora spoznati da on odgovore na svoje raskole nalazi u Isusovoj žrtvi. Upravo njome daje Isus Kranjčeviću temeljnu kategoriju odnosa prema bližnjemu - sućut; ili, kako je pjesnik zove, "sužalost". Ta čovjekova plemenita osobina - da prolije suzu nad tuđom nesrećom - temeljna je pjesnikova spoznaja. [23:10-11]

[9] Tri su glavne skupine psalama: himni ili hvalospjevi, prozbeni psalmi ili tužbalice i psalmi zahvalnice. [3]

U pjesmi se javlja kolektivno mi iz kojega se izdvaja kolektiv onih koji su iznevjerili bit kršćanstva ("Pokradoše mu čavle - i to je bilo prvo! / U ime čovječanstva i bratstva i slobode / Počeše krvno kolo da bezbožnički vode"), a prema kolektivnom vi u obliku direktnoga obraćanja usmjerio je svoju kritičku oštricu:

> I tu u sjajnim ložam, u zlatu i u slavi,
> Pod vijencem i pod mitrom na debeloj si glavi,
>
> Zapremili ste i vi i vaše gospe bijele
> Na pozornici svijeta sve najprve fotelje!

Kršćanska ideja i Kristova žrtva imaju smisla. Krist je za Kranjčevića najveći moralni autoritet. Doduše "antologijska njegova pjesma *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* jest kritika onih koji su sebično iznevjerili humanu bit Kristova učenja, a ne kritika kršćanstva" [9:196], ali njegov kritički stav i ironija nisu poljuljali značenje i važnost koje ima biblijski tekst (autoritet i uzor!) što možemo potvrditi tipom citatnosti biblijskoga teksta u Kranjčevićevoj pjesmi. Citira biblijski tekst koji je uzor vlastitomu te zahvaljujući citatnosti kao eksplicitnom pamćenju kulture čuva kulturu od zaborava i uništenja. Kranjčević citiranjem Kristova uzdaha kao poznatoga biblijskoga mjesta, i starozavjetnoga i novozavjetnoga, upućuje na tradicionalni, posvećeni smisao biblijskoga prototeksta i ostvaruje ilustrativni tip citatnosti.

U naslovu Kranjčevićeve pjesme točno se citiraju Kristove riječi s križa i refrenski još tri puta u tekstu pjesme s tim da pjesnik računa na poznato čitateljevo iskustvo te se statično orijentira na njega predmnijevajući da svi, i obrazovani čitatelji i obični vjernici, poznaju biblijski citat i njegov kontekst. Na pragmatičnoj razini možemo iščitati Kranjčevićevu ideju o proročkoj ulozi pjesnika u kulturi naroda uspostavimo li suodnos pošiljatelja citatne poruke i citatnoga primatelja. Pošiljatelj citatne poruke u biblijskome tekstu kao prototekstu je Isus Krist, a pošiljatelj pjesničkoga teksta u kojemu je citirana Kristova rečenica sâm je pjesnik te se njihove uloge mesijanski susreću u tome pjesničkom tekstu: osnovnim smatraju prenošenje smisla primateljima. Citatni tekst orijentiran je na čitatelje i njihovo kulturološko znanje.

Odnos pjesme *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže prema biblijskom tekstu

S obzirom na poznato i transparentno Krležino političko opredjeljenje i stav prema religiji, vjeri i Crkvi, u *Jeruzalemskom dijalogu* očekivali bismo odmak od biblijske motivike, radikalno nijekanje i polemiziranje, ipak to nije tako. Nepredvidivost, koja važi za autora, važi i za tekst njegove pjesme, ponajprije stoga što Krleža pripada modernizmu kada "kaos, paradoksalno, postaje konstitutivnim načelom umjetnosti" [5:368-369] pa red i smisao u umjetnosti modernizma tražimo, ulažući napor, hermeneutičkim čitanjem i interpretacijom.[10]

[10] Usp. "Teleogenetičko dekodiranje u razdoblju modernizma odvija se dakle na hermeneutičkoj

Idiomatski udomljen u Zagreb, tekst Krležine pjesme *Jeruzalemski dijalog* [29:444-445] orijentiran je na prirodni, kolokvijalni govor malograđanske sredine s početka 20. stoljeća, odnosno živi govor s jedne strane i biblijski tekst kao jezik kulture s kojim stupa u intertekstualni odnos s druge strane:

- A tako? On je iz Nazareta?
- Pa naravno: piljarica na uglu - to mu je rođena teta!

- A ja sam čula, da je on nezakonito dijete
  i da mu otac ulice mete.
- Rođen je u štali, to je stalno;
  Uopće. Podrijetlo toga dečka je nejasno i kalno.
  S nekakvim starcem da mu se klati mati.
  Tko bi mogao, gospa, sve te skandale znati?
- Pa dobro. Ima li on kakve škole?
  Je li svršio maturu?
- Ali!
  Gospa se po svoj prilici šali!
  Kakvu božju maturu?
  Neki dan na cesti
  Poljubio je jednu javnu curu!
  S dangubama pije, za njim idu sami bokci, slijepci i ribari,
  A sad je stao i djecu da nam kvari.
  Već su i prijave stale protiv njega
  Policiji stižu.
  Pazite dobro, gospa,
  Taj će dečko svršiti na križu!

Dijaloška struktura pjesmu *Jeruzalemski dijalog* svrstava u liriku dijaloga. Mala ulična scena u Zagrebu s gospama približava pjesmu dramskom rodu, ali uz nedostatak izvođačkoga. "Krležina je poezija zapravo dramatičnost" [30:12], ustvrdio je Ivo Frangeš. Nema dodatnih objašnjenja niti se pretpostavlja izvedbena situacija što pjesmu nedvosmisleno svrstava u liriku. Dvije gospe kao protagonistkinje teksta zauzimaju retorički status. Izmjenjuju replike bez posredovanja iskazne funkcije te za liriku dijaloga općenito tvrdimo da nema lirskoga subjekta.[11] Dijaloški lirski modus simulira izvanknjiževnu kolokvijalnu komunikaciju. Konverzacijski ton toga dijalo-

razini, a ne na razini radnje i osobnoga djelovanja. Teleogenetičnost u 20. stoljeću služi obezvređivanju revitalizirajućih snaga reda i svršetka u ljudskom životu i životu društva, nadomještajući ih iscjeliteljskom snagom umjetnosti u kojoj nategnutom interpreretacijom možemo nazrijeti postojanje reda i oblika na formalnoj razini…" [5: 368-369]

[11] "O nepostojanju lirskoga subjekta mogli bismo ipak govoriti kod onih pjesama koje se približavaju rodu dramskog. Riječ je o lirici dijaloga - lirskim tekstovima koji su u potpunosti dijalogični, čiji likovi izmjenjuju replike bez prisutnosti posredujuće iskazne funkcije…

Jedini način da u takve pjesme uvedemo koncept lirskoga subjekta jest mogućnost da njihove likove promatramo kao ravnopravne literarne subjekte, a tekst bi na taj način postao polisubjektivna tvorevina." [4:163-164]

gičnoga lirskoga teksta upućuje na impersonalnost i polifoniju dvaju glasova sugovornih osoba, zapravo malograđanskih glasina o trećoj, negovornoj osobi s kojom se dovode u vezu i poklapaju biografske činjenice Isusa Krista, ali stavljene u kontekst suvremenoga malograđanskoga društva, njegovih društvenih mjerila i moralnih kriterija, odnosno hipokrizije i licemjerja. Negovorna osoba o kojoj se šire glasine i koja je tema ogovaranja nameće se kao instancija odgovorna za pojavu iskaza te upućuje na vezu s izvantekstnim autorom i s Kristom, što postaje jasnije nakon interpretacije pjesme. Nedostatak spektakularnosti, čuđenja ili pak prisutno izjednačavanje razina, biblijske i malograđanske, te Boga na zemlji s malograđanskim momkom čini Krležinu pjesmu itekako novom i začudnom. Isus Krist promatran je iz malograđanske perspektive, kojoj ništa nije sveto. Dijalog dviju gospa sve srozava glasinama, tračem, ogovaranjem i blaćenjem što rezultira trivijalizacijom biblijske motivike. Biblijski motiv Jeruzalema u naslovu, potom Nazareta, rođenja u štali i svršetka na križu u sadržaju pjesme aludiraju nedvosmisleno na Isusa Krista premda se nigdje izrijekom ne imenuje (citatnost bez navodnih znakova). Malograđanski motivi (otac mete ulice, mladić bez mature, luta s prosjacima, ribarima, slijepcima, zavodi i kvari, obmanjuje mladež, prijavljen u policiji) vezuju se uz suvremeni život, a poznavatelji Krležinih biografskih činjenica i kompleksa dovode ih u vezu s ličnošću samoga pjesnika.[12] Krleža naime nije položio maturu, nakon četiriju razreda gimnazije u Zagrebu, školovao se u Zavodu za kadete u Pečuhu, studirao tri semestra na vojnoj akademiji Ludoviceum u Budimpešti. Za balkanskih ratova dva puta je dezertirao na srpsku stranu (1912. i 1913.), "1930 počele su organizirane hajke, doduše još diskretne protiv Krleže, koje su kulminirale 1932 - 1933, napadajima i slijeva i zdesna." [32:113-114]

U citatnom susretu s tekstovima života (faktocitatima), tekst pjesme prelazi granicu fikcionalnosti i stapa se s autobiografičnošću, odnosno životom. Prigoda je na ovom mjestu prizvati u svijest tezu avangardne kulture 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća o teatralizaciji života [42:27] i podsjetiti se teze o smrti umjetnosti, odnosno o poništavanju granice između umjetnosti i života.

Budući da se Krleža obarao na svaku paradigmu mišljenja s pozicije radikalnoga negativizma, u *Jeruzalemskom dijalogu* ne nalazimo polemičko osporavanje ni rušenje, nego veliki citatni dijalog koji je prisutan "u Krležinu širem intertekstualnom

[12] "Upravo su to predbacivali pjesniku jer je od ranih dvadesetih godina 20. stoljeća vodio hrvatsku, čak cjelokupnu jugoslavensku književnost revolucionarnom, lijevom i socijalno-kritičkom putanjom te je u to doba postao predvodnik lijeve inteligencije u cijeloj Jugoslaviji. (…) Nedavno je u Zagrebu etnologinja Maja Bošković-Stulli, dobitnica Herderove nagrade godine 1991., u jednom autobiografskom tekstu (*O usmenoj tradiciji i životu*, Zagreb, 2002., str. 167. i 171.) opisala Krležu kao "zavodnika mladih". Piše o oduševljenju Krležom među zagrebačkom mladeži 30-ih godina 20. stoljeća koje su u građanskom taboru najoštrije osuđivali kao trovanje mladeži. Upravo taj stav dolazi do izražaja u dijalogu dviju ograničenih tračara. Krleža se uskoro, 1932, cijelom knjigom oštrih polemika pod naslovom *Moj obračun s njima* osvetio svojim konzervativno-patriotskim protivnicima." [40:219-224]

suodnosu s kršćanskom kulturom." [42:81] Umjesto očekivane polemike i rušenja, Krleža velikim citatnim dijalogom čuva kršćansku kulturu od uništenja. Naime Dubravka Oraić Tolić u *Teoriji citatnosti* ustvrdila je: "U velikoj citatnoj polemici 10-ih i 20-ih godina avangardna je umjetnost razarala onaj kanon umjetnosti i civilizacije što su ga izgradile sve povijesne kulture, od srednjovjekovlja do realizma. U velikom citatnom dijalogu 30-ih i 40-ih godina ona je podsjetila da taj kanon ne treba toliko rušiti koliko - *ponovno vidjeti*." [42:63-64]

U *Jeruzalemskom dijalogu* citatno se preklapaju i pretapaju biblijski motivi s motivima iz suvremenoga malograđanskoga života te ostvaruje iluminativni tip citatnosti. Krleža u *Jeruzalemskom dijalogu* vodi citatni dijalog s kršćanskom kulturom što se na semantičkoj razini prepoznaje u stvaranju novih i neočekivanih smislova na podlozi starih smislova te se u začudnosti krije ključ interpretacije te pjesme ("*novo viđenje* središnja je kategorija teorije očuđenja Viktora Školovskoga, koja je bila protuslovni, ali očito najtočniji teoretski autoportret avangardne umjetnosti i kulture u cjelini.") [42:63-64]

Na razini sintaktike pjesnik se služi oblicima montaže biblijskih citata i citata života koji su pogodovali pojavi novih smislova. Primjenjuje načelo koordinacije u montiranju biblijskih i malograđanskih motiva kao među ravnopravnim partnerima te možemo reći da vlada načelo dijaloga među biblijskim tekstom i tekstom pjesme *Jeruzalemski dijalog*.

Na pragmatičkoj razini šokira čitatelje, računa na njihovu spremnost za otkrivanje novoga smisla i dinamiku u razumijevanju, najprije vara, a potom proširuje horizont njihova očekivanja upoznajući ih sa svojim dotad nepoznatim viđenjem kulturne tradicije, odnosno Kristova lika promatranoga iz malograđanske perspektive, a potom u osobnoj identifikaciji s njim. Važniji je autor i njegov tekst od čitatelja i njegova obzora očekivanja. Zahvaljujući iluminativnoj citatnosti, omogućuje čitateljima stupiti u dijalog s Biblijom kao osnovnim tekstom vlastite kulture i civilizacije. Unatoč tomu što je autor i tekst njegove pjesme nepredvidiv u stvaranja novih smislova, kojima razbija uhodane recepcijske navike i bez obzira što važi načelo očuđenja u razumijevanju teksta pjesme, na razini kulturne funkcije unaprjeđuje vlastitu kršćansku civilizaciju i kulturu te je spašava od razaranja.

Sastavljen od dijaloških replika, *Jeruzalemski dijalog* simulira komunikacijsku situaciju moguću u svakodnevnom životu. Krleža i "avangardisti 20. stoljeća ne uzimaju tuđe tekstove kako bi ih adekvatno citirali i tako imitirali, nego da bi citate, istrgnute iz njihovih primarnih konteksta, montirali u nove, neočekivane kontekste svojih tekstova i tako ih deformirali i očudili." [42:63] Začudno je što u dijaloškim replikama ravnopravno supostoje drevno i suvremeno vrijeme kao da nema nikakvoga vremenskoga razmaka te biblijski i malograđanski motivi bez ikakve razlike u tonu, potom začudnim postaje poistovjećivanje Krista i neimenovanoga građanskoga momka kao negovorne osobe u dijalogu dviju sugovornica. U konkretnim biograf-

skim realijama (Nazaret) te onim samo naznačenim razabiremo da se dovode u vezu i istu razinu novozavjetni Krist i malograđanin sumnjivoga podrijetla i ponašanja:

- A tako? On je iz Nazareta?
- Pa naravno: piljarica na uglu - to mu je rođena teta!

Citatnim pozivanjem poznatih biblijskih motiva iz Kristova života i njihovim srozavanjem, spuštanjem na razinu svakodnevne malograđanske konverzacije te poistovjećivanjem s neimenovanom osobom, Krleža se uključuje u demitologizaciju Kristova lika koji se prepoznaje, zrcalno odslikava i preslikava na bližnjega iz suvremenoga malograđanskoga miljea (u licu svakoga patnika prepoznat ćeš Kristov lik!). Krleža ironizira malograđansko poimanje morala i pogled na socijalno ugrožene. Problematizira odnos malograđanskoga morala i javnoga mnijenja prema Kristu kao suvremenoj osobi kada bi se rodio početkom 20. stoljeća u siromašnoj, provincijskoj sredini, u čemu prepoznajemo desakraliziranje, a zahvaljujući pak identifikaciji negovorne osobe i Krista uspostavlja se dijalog malograđanskoga životopisa s početka 20. stoljeća s novozavjetnom biografijom Isusa Krista.

Krleža ne negira novozavjetne činjenice, nego ih postavlja u nov kontekst, reinterpretira, transformira i kreira novi smisao, donosi novo, nepoznato viđenje kršćanske tradicije i Kristova lika. Uključuje se u proces demitologizacije Kristova lika koji s Kranjčevićem postaje Bogočovjek, a u Krležinoj pjesmi dovode se u istu razinu ravnopravno Isus Krist i mladić iz malograđanske sredine, koji se ne uklapa u njezine konvencije, te sâm pjesnik (polifonija i zrcalnost!). [46:95-104] U pjesmi se zrcalno reflektiraju Jeruzalem u Zagrebu, Isus u Krleži. Podtekst s autobiografskim konotacijama upućuje na potragu pjesnika za vlastitim identitetom koji se poklapa s vizionarom i njegovom sudbinom (usp. Krležina Kristofora Kolumba, 1917., te Kranjčevićevo pripisivanje mesijanske uloge pjesniku). Pjesnik u Kristu vidi svoj *alter ego* jer je "zrcalna drugost, kako se ona razumijeva u odnosu na, recimo, lirsku pjesmu, uvijek i nužno - funkcija identiteta (samoistovjetnosti) objekta (ili subjekta) kao cjelovitosti. Zrcalna simetrija komponenti, kojom definiramo zrcalnu kompoziciju, obogaćuje oblik kategorijom drukčijega, no tu se uvijek radi o *drugom sebe* (*alter ego*), a ne *objektivno (stvarnosno, ontički) drugom (Ne-Ja).*" [46:98] U pjesmi *Jeruzalemski dijalog* u formi glasina i ogovaranja, kroz govor drugih o trećoj, negovornoj osobi pjesnik propituje samoga sebe i svoj identitet tako što se odzrcaljuje u Kristu jer "najviši stupanj svijesti, samosvijest ili svijest o vlastitoj svijesti, ne možemo zamisliti bez zrcalnoga samoodražavanja, bez izlaženja u drugo sebe i ponovnog vraćanja sebi." [46:102]

Ostvarena citatnost u *Jeruzalemskom dijalogu* nekonvencionalna je i kreativna - tekst pjesme služi se biblijskim tekstom i kršćanskom tradicijom na taj način da bi sam sebe iluminirao. Biblijsku motiviku u tekstu Krležine pjesme možemo promatrati kao nepotpuni citat. Pjesma *Jeruzalemski dijalog,* kao što i sam naslov kaže,

temelji se na načelu dijaloga među ravnopravnim tekstovima i kulturnim sferama. Krleža je naime u navedenoj pjesmi ostvario citatni dijalog s biblijskom i kršćanskom baštinom europske kulture.

Zaključak

Ilustrativni tip citatnosti vrijedi za Kranjčevićevu pjesmu *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?*, a iluminativni tip citatnosti, odnosno veliki citatni dijalog za Krležinu *Jeruzalemski dijalog*. Jednostavno rečeno Kranjčevićevi citati su s navodnim znakovima (utjecaj Biblije kao prepoznatljivoga izvora, u čemu prepoznajemo citatnost),[13] a Krležini bez navodnih znakova (što upućuje na ostvarenu intertekstualnost).

Primjenom teorije citatnosti u članku se provjerava, potom i ovjerava da ironija i kritika nisu podrovale niti dovele u pitanje afirmativan odnos Silvija Strahimira Kranjčevića prema kršćanskoj tradiciji premda su književni kritičari u njegovoj religioznoj lirici pročitali protukršćanske nazore i paušalno mu pripisivali antiklerikalizam, pa čak i ateizam. U Krležinoj pak pjesmi *Jeruzalemski dijalog* unatoč njegovoj ironiji, kritici i radikalnom negativizmu pa čak i u deklariranom ateizmu, ne dolazi do negiranja i rušenja kršćanske tradicije, nego dolazi do njezina uključivanja u veliki citatni dijalog sa suvremenom kulturom, potom i do čuvanja i reinterpretacije kršćanstva kao korijena europske kulture te do kreiranja novih, začudnih smislova i osobne identifikacije pjesnika s Kristovim likom što otvara pitanje autobiografičnosti i uvodi stanovitu misterioznost u dešifriranje smisla i interpretiranje pjesme.

Izvori i literatura

[1] *Antologije hrvatske lirike*, ur. Franjo Trogrančić, Rim, 1953.
[2] Beker, Miroslav, *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
[3] *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.
[4] Bogdan, Tomislav, *Instancija lirskoga subjekta i hrvatska petrarkistička lirika,* Umjetnost riječi, god. 45., sv. 3. - 4., Zagreb, 2001., str. 161. - 176.
[5] Davis, Lennard J., *Zgusnuti zapleti: povijest i fikcija,* u: *Suvremena teorija pripovijedanja,* Globus, Zagreb, 1992.
[6] Hamburger, Käte, *Logika književnosti*, Nolit, Beograd, 1976.
[7] Hergešić, Ivo, *Poredbena ili komparativna književnost*, Zagreb, 1932.
[8] *Hrvatska uskrsna lirika od Kranjčevića do danas*, antologija, prir. Božidar Petrač, Naklada Jurčić d. o. o., Zagreb, 2001.

[13] Za razlikovanje utjecaja od intertekstualnosti možemo se pozvati na tvrdnju Miroslava Bekera: "Pri pojmu utjecaja to bi bila tendencija prema prepoznatljivom izvoru, što bi bilo točno i za razne varijante citiranja ranijih (ili suvremenih) pisaca a što bi ulazilo u kategoriju citatnosti, dok bi nas pojam intertekstualnosti više upućivao prema posredovanom podrijetlu i anonimnosti." [2:58]

[9] *http://www.katolici.org.biblija.php*
[10] Jelčić, Dubravko, *Kranjčević*, Biblioteka Portreti, Globus, Zagreb, 1984.
[11] *Književnost i Biblija*, Književna smotra, časopis za svjetsku književnost, god. 26, str. 92. - 94., Zagreb, 1994.
[12] Kokša, Đuro, *Hrvatska duhovna lirika*, Nakladna knjižara Alma Roma, Rim, 1968.
[13] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1898.
[14] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Pjesme, Pjesnička proza, Kritike, O sebi,* Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1964.
[15] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Poezija*, ur. Nasko Frndić, Zora, Zagreb, 1971.
[16] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Pjesme*, Mladost, Zagreb, 1972.
[17] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Pjesme*, Biblioteka Vijenac, knj. 8., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1981.
[18] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Iza spuštenijeh trepavica*, Izbor pjesama, prir. Dubravko Jelčić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
[19] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Dom pod zvijezdama*, ur. Đurđa Mačković, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana - Zagreb, 1990.
[20] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Pjesme*, ur. Petar Požar, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.
[21] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Izabrane pjesme*, prir. Krešimir Nemec, Biblioteka Parnas, Niz književnost, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
[22] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Izabrana djela*, prir. Ivo Frangeš, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
[23] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Izbor pjesama*, prir. Ivo Frangeš, Školska knjižnica, Hrvatska književnost od Baščanske ploče do naših dana, knjiga 29., Naklada Erasmus, Zagreb, 1997.
[24] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Pjesme*, Croatica, Hrvatska književnost u 100 knjiga, kolo 1., knj. 22., Riječ, Vinkovci, 1997.
[25] Kranjčević, Silvije Strahimir, *Svijet i pjesma*, prir. Katica Čorkalo Jemrić, Carmen Croaticum 1 - 100, Hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća, I. kolo, knj. 6., Riječ, Vinkovci, 2005.
[26] Krleža, Miroslav*, Pjesme u tmini,* Naklada Biblioteke nezavisnih pisaca, Zagreb, 1937.
[27] Krleža, Miroslav, *Lirika,* Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1949.
[28] Krleža, Miroslav, *Izabrane pjesme,* Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
[29] Krleža, Miroslav, *Poezija,* Sabrana djela, 26., Zagreb, 1969.
[30] Miroslav Krleža, *1., Pan, Ulica u jesenje jutro, Pjesme, Balade Petrice Kerempuha,* Predgovor Ivo Frangeš, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1973.
[31] Krleža, Miroslav, *Pjesme,* Biblioteka Jelen, Mladost, Zagreb, 1972.

[32] Krleža, Miroslav, *Poezija,* izbor, Svjetlost - Sarajevo, Školska knjiga - Zagreb, 1976.
[33] Krleža, Miroslav*, Plameni vjetar*, izabrane pjesme, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.
[34] Krleža, Miroslav, *Pjesme*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.
[35] Krleža, Miroslav, *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
[36] Krleža, Miroslav, *Pjesme*, Riječ, Vinkovci, 1997.
[37] Krleža, Miroslav, *Izbor iz djela*, Riječ, Vinkovci, 2000.
[38] Krleža, Miroslav, *Riječ mati čina*, prir. Božidar Petrač, Carmen Croaticum 1-100, u: *Hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća*, 1. kolo, knj. 7., Riječ, Vinkovci, 2005.
[39] Krleža o religiji, prir. Ivan Cvitković, Sarajevo, 1982.
[40] Lauer, Reinhard, *Miroslav Krleža o Isusu i sebi*, Umjetnost riječi, god. 45., br. 4., Zagreb, 2002., str. 219. - 224.
[41] *Lirika Velikog petka*, prir. Ante Stamać, Udruga Pasionska baština, 1., Erasmus Naklada d. o. o., Zagreb, 1998.
[42] Oraić Tolić, Dubravka, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.
[43] Šicel, Miroslav, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
[44] Šicel, Miroslav, *Problem periodizacije hrvatske književnosti 19. stoljeća*, Croatica, prinosi proučavanju hrvatske književnosti, sv. 23. - 24. i 37. - 39., Zagreb, 1993.
[45] *U sjeni transcendencije*, u: *Antologija hrvatskoga duhovnoga pjesništva od Matoša do danas*, uredili Neven Jurica i Božidar Petrač, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
[46] Užarević, Josip, *Zrcalna kompozicija*, Umjetnost riječi, god. 39., sv. 2., Zagreb, 1995., str. 95. - 104.

Biblical motives in the poems *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* by Silvije Strahimir Kranjčević and *Jerusalem dialogue* by Miroslav Krleža

Summary

By applying the citation theory on two poems *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* by Silvije Strahimir Kranjčević (1896) and *Jerusalem dialogue* by Miroslav Krleža (1931) applying, a different relation towards Biblical text and motive is being established and illustrative and illuminative citation type is being verified.

Key words: Biblical tekst, Biblical motives, Silvije Strahimir Kranjčević, *Eli! Eli! lamâ azâvtani!?* Miroslav Krleža, *Jerusalem dialogue,* citation theory, illustrative and illuminative citation type.

Author: dr. sc. Anica Bilić, prof. (Vinkovci, Hrvatska)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 145. - 159.
Title: Biblijski motivi u pjesmama *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* Silvija Strahimira Krančevića i *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 821.163.42.09 Kranjčević, S. S.-1:22
821.163.42.09 Krleža, M.-1:22
Number of signs and pages: 40.569 (:1800) = 22,538 (:16) = 1,408

Šimun Musa, Urbana tematika u novelistici Mirka Božića i njezine jezično-stilske značajke
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 160. - 168.

Šimun Musa

Urbana tematika u novelistici Mirka Božića i njezine jezično-stilske značajke

U djelu Mirka Božića jezično-stilska odlika temelj je svim ostalim komponentama njegova književnog kompleksa.

Već u prvim romanima, navlastito *Kurlanima* (1952.), Božić se pokazao kao zreo pisac koji plijeni sugestivnošću i stilskom ljepotom izraza. Njegov je jezik živ, izvoran, svjež, originalan, gibak i plodan u svojoj bogatoj štokavskoj osnovici. Božićev jezik kao da izvire iz predmeta i kroz svoju poetsku vrućicu pisac stvara riječi, sintagme i rečenice gradeći osebujan i neponovljiv stil. Njegova riječ ima osobitu, božićevsku boju bez obzira koju temu, situaciju ili lik uobličavao. Njegov psihološko-emotivni odnos prema temi određuje jezičnu silinu što pršti sijući sintagme i rečenice koje znadu biti, ponekad, i nedotjerane i sirove od izvornosti.

Bez obzira što je Božić prije svega romanopisac i što u tim djelima daje svoj maksimum, on će i u novelama ostati samosvojan i originalan. Što se tiče tematsko-motivacijske odrednice, pa i stilskih svojstava, Božić je bliži seoskoj, ruralnoj sredini, kakva je njegova kurlanska trilogija, a kakve su mu i neke novele poput one *Djevojka i hrast*, ali on će u novelama kao što su mu *Svilene papuče*, o kojima je ovdje riječ, gdje predstavlja urbani život, također biti jezično-stilski uspješan, premda je ovakva tematika rjeđa i njegovu mentalitetu manje svojstvena. Upravo će u ovoj noveli, gdje se prikazuje urbani milieu i gradski mentalitet, napajajući se na dvama jezičnim izvorištima, urbanom, ali i ruralnom (bez kojega ni u ovoj noveli nije mogao), stvoriti zanimljivo i umjetnički dojmljivo jezično-stilsko ostvarenje.

Ključne riječi: jezik, stil, novela, urbano, ruralno.

Mirku je Božiću[1] riječ determinirajuća odrednica književnoga stvaralaštva, ona mu je ishodište i inspiracija, poticaj mašte, misli i snova, ona je izvor nemira i "način oduška", ona je mjera i bit svih sastojaka njegove umjetnine. Riječ, odnosno jezik osnovni je motiv njegova stvaralaštva, pa i sam kaže:

[1]Mirko Božić svojim književnim stvaralaštvom dao je značajan prilog novijoj hrvatskoj literaturi. U književnosti se javio dramama, a književni uspjeh postiže romanima iz kurlanske trilogije (*Kurlani, Neisplakani, Tijela i duhovi*). Međutim, njegov književni talent i neprestano traganje za novim svjetovima, novim izrazom, novim vizijama i spoznajama oglasio se sasvim originalno i u novelistici. Novele mu nose širok raspon interesa, tema i motiva, od onih iz zavičajne Zagore do onih stečenih u kasnijem dobu u gradskim prostorima (*Papuča, Djevojka i hrast, Šetnja, Dim, Znamenja*). Oslonjen na narodnu štokavštinu zavičaja, jezik mu je živ, dinamičan, u skladu s njegovim dionizijskim

"Bio sam impresioniran jezikom i kao ljepotom i kao mogućnošću novih izražaja. Ja sam intuitivno osjećao manje nerazvijenost jezika, koliko potrebu i mogućnost da se razvije. Mislim da se jezik u nas može razvijati do neslućenih mogućnosti. Iz početka sam ga upoznavao. Kasnije sam ga pokušao sažeti i oplemeniti u jednom određenom osjećajnom, meni više muzičkom smislu. Pokušao sam ga i mijesiti. Umišljao sam jedno vrijeme da mogu stvoriti mnogo novih riječi ili da mogu oživjeti manje poznate riječi u novom sprezanju...

...

Književnik nikad nije riješio ništa osim što se oslobađa vlastitih snova, pitanjâ, mukâ, koje su, naravno, u njemu odraz svijeta oko njega, ali koji bi htio subjektivno izraziti. Ta želja i potreba tjera ga k neotrcanoj riječi, kojoj postaje poklonik, a u isto vrijeme ponekad i rob jezika." [3:48]

Sve od prvog romana *Kurlani,* Božić nam predstavlja seoski, dalmatinskozagorski, rudimentarni, kurlanski svijet bijede na kamenjaru koristeći onaj jezik koji upravo isijava ta zavičajna tematika, a kojima Božić darovito oblikuje svoje proze:

"Božićev je jezik doista svjež, naturalno živ, spontan, autentičan, skokovit, metaforičan, iskričav, mokar ili nadojen emotivnošću i uspravan od misli i etičke potrebe, istine o sebi i o ljudima oko sebe. Njegov je jezik takav jer izvire iz moćnog iako dnevnim brigama uznemirivanog nadahnuća bez kojeg se ne može zamisliti ritam pripovijedanja koji je odlika Božićevih tekstova. Kada se javi nemoć u povezivanju građe, u ostvarivanju kompozicijske zamisli, ritam rečenice, izričaja u toku, ona je vrednota što spašava stvar." [15:26]

Njegov pripovjedački talent i neprestano traganje za novim svjetovima, novim izrazom, novim vizijama i spoznajama oglasio se sasvim originalno i u novelistici koja je inače manje poznati dio njegova opusa. Poslužimo se karakterizacijom Miroslava Šicela:

"Treba prije svega utvrditi da su teme i motivi Božićevih pripovijedaka neobično različiti: da je to jedna široka lepeza piščevih tematskih interesa, od motiva koje nosi u sebi iz najranijeg djetinjstva pa sve do najnovijih osobnih iskustava, stečenih u suvremenom gradskom životu. Tako nam s jedne strane crta psihološku dilemu umjetnika - violiniste koji se lomi između ljubavi prema majci, djevojci i umjetnosti (*Svilene papuče*), s druge će nam strane dati, na pomalo ironično-satiričan način isječak iz našeg poslijeratnog političkog života, promatrajući njegov odraz na malog, bezimenog čovjeka (*Kipić*), da bi, vraćajući se svom rodnom kraju donio jednu finu lirsku, simboličku viziju (*Djevojka i hrast*)…" [13:147]

Dakle, sasvim je neopravdano jednostrano isticati ovaj seoski element, a da se ne sagleda i varoški svijet sa svojim specifičnostima, jer se upravo taj gradski život suprotstavlja seoskom i tako kroz prožimanje suprotnosti pojačava se izražajnost i snaga ovog pisca. Kad piše svoja djela, posebice novele:

---

duhom, pun zgusnutih metafora i uspjelih poredbi, provincijalizama, folklorizma i neologizma, zvukovno, vizualno i značenjem bogatih, što mu u potpunosti omogućuje da izrazi dalmatinsko-zagorski život, ali sve ove osobitosti kad se nađu i pri gradnji ambijenta i modernog mentaliteta daju snagu, jedrinu i draž tekstu. Pritom Božić plijeni ljepotom stila i izraza. Za njega je riječ ishodište i nadahnuće, ona ga progoni ali i kruni književnim rezultatom.

> "Božić ne koristi samo zavičajni sinjsko-cetinjski idiom, tzv. čisti narodni govor, koji mu je međutim bitnim izvorištem njegove 'alkemije', njegova 'ljubakanja riječi', njegova buđenja riječi, mriještenja riječi, jer Božić isto tako, obdaren pamćenjem za riječ i za zvuk jezika, za morfologiju jezika, bez straha, često sretno isto tako koristi urbani rječnik, nove lekseme i igru jezikom što donosi, kao s neke druge strane, moderni život…" [15:24]

Ne samo u *Kurlanima*, nego i u ostalim romanima s dalmatinskozagorskom tematikom, javljaju se, nekad manje-nekad više, određeni oblici gradskoga, premda tu dominira narodni, seoski, elementarni život. Isključivo gradski ambijent, bez ikakvih doticaja sa selom, izrazit će se jedino u nekim novelama kakva je i ova *Svilene papuče,* o kojoj će ovdje biti riječ, a na kojoj bismo mogli kao na najpodesnijem uzorku izvršiti jezično-stilsku analizu.

A što je to po formalnom, odnosno tematsko-motivskom određenju ovo djelo? Krsto Špoljar kaže:

> "…tematski djelo je suženo na nekoliko intimnih zbivanja, zatvoreno u svijet sudbina triju rastrzanih pojedinaca pa je po toj sadržajnoj ′ograničenosti′ ova knjiga više bliža obliku pripovijesti nego romana. Predbacivati autoru u ovom slučaju pomanjkanje neke sadržajne ′širine′ bilo bi neumjesno: kvalitet *Svilenih papuča* moramo mjeriti zahtjevima sadržaja i teme koju je pisac želio obraditi. U tom je formatu Božić pokazao elemente svog kvalitetnog maksimuma. A to ponovo potvrđuje njegove značajke pravog pripovjedača čiji su tematski interesi raznoliki, a oblici njegovih izražajnih sredstava prilično mnogostrani i bujni." [14:5]

Naime, iz novele *Papuče*, izdane 1953., razvit će se za nekoliko vremena opsežnija pripovijest, *Svilene papuče* (1958.), gdje gradski, i to umjetnički, kazališni život, biva otkriven sa svim psihološkim, spoznajnim i emotivnim, a naročito karakternim oznakama tih ljudi. Dakle, to je ambijent stran kurlanskom svijetu, život suprotan zagorskom, seljačkom životu.

Pripovijest *Svilene papuče* donoseći gradske prostore i predstavljajući gradskog čovjeka, štoviše intelektualca, umjetnika, toliko se udaljila od Božićeva zagorskog kruga ranije izraženog u *Kurlanima* (1952.) i *Neisplakanima* (1955.), da se to očituje ne samo kroz novost mentaliteta, već i po nizu drugih osobitosti, a prije svega jezična specifičnost ove proze omogućuje da se zađe u urbanu psihologiju, te da se adekvatno izrazi taj milieu. Međutim, ni u toj situaciji neće se ugasiti žižak piščeve zavičajnosti u jezičnom blagu sadržane, iako sada pisac više koristi urbani jezik, odnosno jezično-stilske konstrukcije primjerene predstavljanju gradskog života.

> "…Božić jezikom zapaža i oblikuje ljude i sredine, jezikom misli i čuvstvuje, u njemu se kupa i maternji osjeća, pa se tako jezik dalje, u procesu pisanja i mozganja slobodno plodi, prvo, iz Božićeva znanja govora i, drugo, iz vlastitog lingvističkog furora koji ga goni stvarati nove riječi, neologizme kao nove boje na paleti, zatim parove riječi…" [15:24]

To naročito zapaža, tada vrlo mlad, i Vlatko Pavletić, na kojeg se u ovom tumačenju i oslanja sam Vučetić.

Tako se zvučnost, slikovitost, folklorna snaga gnomičnosti i metaforičnosti narodnog štokavskog jezičnog izraza skladno spajaju s terminološkim, morfološkim i

inim modulacijama izrađenim u urbanom prostoru. Znači, Božićev jezik ovdje izrasta kao rezultanta dviju suprotnih silnica, koja je oplemenjena prednostima iz obaju uporišta, a što će značiti temeljnu vrijednost oko koje će se plesti i druge kvalitete djela. Stilsko pletivo ove proze iz gradskog života izrađeno je, dakle, iz spretnih kombinacija što ih pružaju jezične mogućnosti dvaju različitih izvorišta, ruralnog i urbanog.

Evo primjera za to:

> "Svuče se, sljušti sa bijele ljepljive kože steznik, u strepnji da će se sad makar malko naduti njen još uvijek jeguljasti struk. Istražuje u nagnutom ogledalu "mali okrugli disk", "bijelu pogačicu", "pomično gumno stvoreno za slatku vršidbu". "Garavi" će je zar vječno progoniti svojim pijanim doskočicama?" [2:50]

U ovom opisu Rine, mlade plesačice, postignut je vrlo snažan dojam spojem metafora u službi oslikavanja njenih tjelesnih čari. Njezin trbuh Garavi, ljubavnik joj, naziva "mali okrugli disk", dakle služi se metaforom urbanog jezika i to posebna žargona, da bi zatim izvršio gradaciju metaforičnim sinonimskim sklopom nađenim ili sačinjenim u ruralnom jezičnom blagu: "bijelu pogačicu", "pomično gumno stvoreno za slatku vršidbu".

Metaforom "čudna biljka koja u podanku cvjeta a u čaški vene", ostvarena je fizička i psihička slika Rine, ali ova metafora u svom značenjskom bogatstvu otkriva egzistencijalni problem uopće, a posebno problem čovjekove dvojnosti.

Spomenuta podvojenost likova posebice, kao i sukob među različitim likovima ove proze, proširila se na opći raskol u sociološkom, psihofizičkom, spoznajnom i etičkom pogledu. Taj sukob traje kroz ove odnose: selo - grad, primitivizam - civilizacija, nagon - visoka spekulacija, jedrina - uvelost, prirodnost - neprirodnost, itd. Da bi izrazio dihotomije, Božić neumorno, svojstveno istinskom stvaratelju, traži adekvatne jezične korelative i doista nalazi ih u spomenutim jezičnim izvorima.

Pri opisu Garavog, zdrava prirodna i nagonima nošena čovjeka, posigurana u ćutila na putu spoznavanja, otkrivamo piščevu sposobnost u odabiru jezičnih sredstava, koja nas plijene postignutim efektom:

> "Jedino je Garavi naslutio u njoj razgorenu i već dobro spečenu đavolicu. Omirisao je nagonski njen miris. Nagoni mu još nisu utrnuli, bio je sa sela." [2:51]

Nagoni Garavog u punoj prirodnoj neokrnjenosti imaju moć "neposrednog poimanja" koje je preciznije od svih diskurzivnih spoznajnih metoda.

Participskim oblikom glagola *utrnuli*, poznatim u fiksnoj standarnoj, štokavskojezičnoj uporabi označavanja pojma vatre na stupnju nestajanja, pisac se koristi pri opisu nagona Garavog, te tako postiže emocionalni učinak kao stiloindikavtivno mjesto u rečenici.

Neutrnuće vatre leži u njenom izvorištu, što pisac eksplikacijom daje dosljedno ovakvim logičkim izvodom:

> "…nagoni mu još nisu utrnuli, bio je sa sela." [2:51]

Tako se kroz piščevo umjetničko nadahnuće stapaju sva određenja njegovih likova s jezičnim znacima, da riječ biva originalnom, uvijek adekvatno pokriće određenom pojmu. Rekoh, Božić ne piše ovu gradsku prozu isključivo urbanim jezikom, jer bogati i gipki jezik njegova rodnog kraja - Zagore, otvara izobilje mogućnosti da se prodre do srži pojava, da se zađe u psihologiju likova i da se u potpunosti izrazi svako stanje i iz najekskluzivnijih gradskih krugova. To je neiskvareni jezik neslućenih morfoloških, sintaktičko-semantičkih potencijala, utemeljen na narodnoj štokavštini, a u okviru ove pripovijesti prožet modernim-urbanim senzibilitetom. Ova široka jezična baza ruralnog postanja u sebe skladno prima i urbani jezični dotok, čak ponekad i oblike uličnog slenga, kao i strane riječi.

Evo primjera za to:

> "Ja takve žene obično nazivam "puni pogodak" ili "fantastična", "bomba", "ima da te nema" i sličnim otrcanim "štosovima" - uporno je plesao za njom gutajući njene oblike i kretnje."…
>
> ...
>
> "Pas de deux, mademoiselle? - upita bojažljivo i tiho pružajući joj ruke, a kad je opazio da se ona ustručava: - Ajde, znam da mi ne možete odoljeti! Ja sam jedan od najvećih lafova u ovom gradu." [2:52-53]

Ovaj ulični žargon, uz neke strane riječi, sintagme i rečenice, izbija kao kontrast jeziku piščeva zavičaja, ali adekvatno izražava urbani duh, daje odgovarajući kolorit toj sredini, postižući visok domet uvjerljivosti i opravdanosti svoje uporabe. Dakle, piščeva jezična osobitost izrasta kroz simbiozu zavičajnog jezičnog blaga, snažnijeg i dominantnijeg čimbenika i urbanog elementa prosijanog u vidu modernog senzibiliteta i jezičnih osobitosti čitavim tkivom ove pripovijesti.

Svilene papuče nose neke odlike ranijih Božićevih proza, što se posebno vidi u psihološko-analitičkom prodiranju i svojevrsnom lirizmu. Taj lirizam predstavlja stilsko osvježenje, odnosno umjetničko obogaćenje Božićeva poznatog teksta.

> "U grubom titranju života lirski se trenuci javljaju … kao neko dozivanje ljepote, kao flora u kršu." [15:18]

Modernost kao značajku suvremene proze pisac je pojačao kroz dionice monologa gdje likovi najadekvatnije dolaze do izražaja. Na taj način kao da se samoispovijedaju, premda uvijek žele da im i drugi doznaju svu dušu. Upravo tim unutarnjim monolozima osvjetljuju se likovi i njihovi međusobni odnosi. Tako unutarnji monolog i introspekcija daju snažne stilske efekte, što su posebne draži ove pripovijesti. Najdojmljivija mjesta su takvi unutarnji monolozi, bilo da su izrađeni posebno u svrhu osvjetljenja lika zasebno, ili pak građeni tako da se šire osmotri situacija.

Iz takvih monologa proistječe snažna dramska komponenta proze, što je svakako i najizraženija kvaliteta Božićeva stila.

Uistinu su potresna monološka smjenjivanja gospođe Menoti i Rine na Karlovu koncertu, gdje dramski intenzitet, zasnovan na međusobnoj mržnji dvaju likova, doseže kulminaciju:

Rina:

"…ja, mala "Metlica", među tom biranom publikom, (…) do stare gospođe Menoti, koja me ignorira mrtvačkom smirenošću, njena napudrana bradavica sa sijedom kovrđavom dlačicom ide mi na živce…"Garavi", Što sad radiš?, moram te pitati, najbliži si mi, najbliži, što se može biti u meni i oko mene, strepiš li imalo za tvog "plavog anđelića"? Aa! Kakavico, nesretniče, bezobrazniče, neću da mislim na tebe, bježi!

…

(…) zašto sam rekla Karlu? Može mu se omaći iz usta, u razočaranosti, lako se srozati do mržnje, može me izdati? Kako bi bilo da mu se opet nasmijem,…" [2:101]

Gospođa Menoti u svojoj razornoj ljubomori:

"Njena dekoltirana plava haljina i zlatni pleteni steznik na onom uskom pasu iritira i sablažnjava, ne samo mene i drugi svijet (i drugi pošteni svijet) i ovako će se s pravom pitati zašto sam sjela do nje…Ali mene ne može obmanuti, proničem je svu, od samog početka kao bijednu kazališnu masku i laž. Laž koja je moćna, prokleta!" [2:102]

Zacijelo, najvrjednije stranice ove pripovijesti nastaju onda kada pisac nije opterećen fabulom, onda kad hoće u cjelini psihički sagledati lik, a to postiže upravo kroz unutarnji monolog. Takav oblik unutarnjeg monologa javlja se u liku Rine Baldi, pošto se našla ostavljena, u beznađu, nakon spoznaje da je trudna i da joj je tako zamračena umjetnička perspektiva:

"Dva nabita mornara, dva nabita topa", tako bi možda "Garavi" pjevušio svoju fintu, u svojoj sočnoj predigri. Ljepljivi hod, mucave riječi, podnadulo grlo, žarki zrak na vršcima ušiju šibnuo bi u svemir, takav sam danas, budi moja lađa! Ajde, Rina, digni se, veselo, uvodni takt, rasipno (Pas de trois? Zašto ne!), zaboravno, zovni ih, oba mornara!… "Ostavi je, to je dijete!" "Ja? Dijete? Ti me vrijeđaš i moram te kazniti" (…) "Nećeš, kad ja kažem!" "Hoću**!"** stanite momci ja hoću oba, idemo!" [2:74-75]

Nakon ove eksplozije nastaje smirenje puno rezignacije, a odmah potom nastupa novo uzbuđenje. Ovakvim i sličnim unutrašnjim monolozima, različito izvođenim, a ponegdje i oblicima strujanja svijesti, Božić gradi duševna stanja gospođe Menoti i Rine Baldi.

Kroz kombinaciju takvih postupaka predstavlja nam se i Karlo za vrijeme svog koncerta.

Razdražen, u čudnoj psihozi što vapi uspjeh, po svaku cijenu, predstavljen je u ovoj slici:

"Karlo se trenutačno zadubi u svoje ruke, u lijevi kažiprst sa svježom crvenkastom zarezotinom koja se još nije počela zrnkati. Od nje, ove ranice, ovaj malko ukočeni gib pri tremolu, sporo leptirovo treptanje, a ne kao prije, nevidljivi brzoviti titraj, kao krilce bumbara?

Pritisne zaglavak kažiprsta, koščica pucketne. Zašto je to učinio? "Drhtat će ti ruke u starosti." Majčin glas dubok i sažalan. Zgrči se. Zgrči ruke.

A da ranica za vrijeme koncerta pro…prokrvavi, da krv bljesne, tonovi buknu? "Smiri se, samo se smiri", ne, to se neće dogoditi, ranica je neznatna, tek mala ogrebotina, spomena nevrijedna, ali da, nisam zadovoljan s tremolom (drhtim? možda sam u podsvijesti pomiješao tremolo s tremom), ruke ne smiju drhtati, ne smiju biti krute, tuš bubnja, četvrtinska stanka,

...

(...) divno, mali prst ti je zdrav, a tremolo "glavni" tremolo imaš na e-žici,"samo se smiri"… "do đavola", (…) [2:103]

Dakle, glazbeni koncert doživljavamo kroz osjećanja i svijest ovih triju likova, a ne intervencijom pisca izvjestitelja da izravno čitatelju priopći i sliku tog čina.

Posebna vrijednost djela je spretno izgrađen dijalog kojim pisac izražava duševna stanja svojih junaka. Unutarnji svijet junaka određen je vanjskim okolnostima kojima je opasan taj lik. Dijalog mu je živ, duhovit, spretno vođen i zasnovan na uvjerljivosti.

Evo razgovora Rine s plesačem Nižinskim na bini:

"Ja sam jedan od najboljih poznavalaca svih vrsta nogu u gradu…
-Bravo! Još jedan šampionat! - upade ona sarkastično
-… i kad se takva noga udari u koljeno - nastavi on nepometen u izrazu i tonu - onda ona dugo ječi, kao najfiniji gong. Ja se ne varam.
- O, vi me ne poznajete - reče ona stisnuvši na jednom vilice - sve šamare, srećom, brzo i tiho dobivam, kao gumeni zid.
- Ali, draga moja, kazalište nikad ne daje šamare, ono progriza, sitnim oštrim zubićima, svaku gumu.

…

- I što mi preostaje, prema vašem mišljenju?
- Da mi dadeš malo nade.
- A što dobivam ja?
- Zajednički pakao. Kazalište. Milo za drago.
- Ne pali, kolega! Ja sam već primljena u zajednički pakao." [2:61]

Tijek pripovijesti pisac odražava kroz akciju likova - radnjom i ta činjenica dominira nad čisto poetskim i spekulativnim elementom sadržanim u raznim oblicima monologa i asocijativnim strujanjima. Značajni akcijski elementi u pripovijesti su: spletkarenje Nižinskog, libidinozna scena Karla i Crne, Rina i požudni baletez u sobi te završna akcija. Između tih akcijskih odlomaka ponekad zaiskri snažno poetsko svjetlo.

Lirski toplo izražen je prizor s Anom, djevojčicom Kopalovih. Slika je puna uzbudljivosti, simbolike, nameće duboku sućut, jača plemenitost.

Rinino osjećanje male "žutičave curice", siromašne, krotke i poslušne poput služavke, raste kroz suživljavanje s njenom sudbinom do poistovjećenja:

"Malo žutičavo stvorenje; ta smiješna patuljica, ta zrela radenica! Nije li to stvorenje od prvog časa podsjećalo na nekoga vrlo bliskoga, najbliskijega, na sebe, na Metlicu". [2:142]

Prikaz Rine pojačan je apozicijskom diadom "ta smiješna patuljica, ta zrela radenica", i u takvu ritmičnom zaletu i emotivnom usponu došlo je do identifikacije u metafori "Metlica", koja u cijelosti izražava karakterističnost dviju osoba. Eto ovako običnim, banalnim terminom, pisac uspijeva ući u bit psihofizičkog ustrojstva i ostvariti umjetnički učinak.

Dječja čistota tješi i smiruje, dah nevinašca blaži otvorene rane - tako Rina priziva u pomoć i vlastito djetinjstvo:

> "Polako i nespretno zalupe male ruke vrata, a nju opet kao da zaljulja mrak. Uletio u sobu vjetrić dječje naivnosti i ublažio mi otvorene rane, pomisli. Majka mi je nekad isto tako blago puhala na ranice da me ne boli …
>
> …
>
> Pa hajde, pokušaj, zadrži dah što duže, barem u sjećanju, taj blagi mlaki dah, taj djetinji propuh." [2:42-23]

Probranim riječima kao u primjeru fonetskog bloka, asonantno umekšanog "blagi, mlaki dah", pisac je uspio prizvati toplinu djetinjstva što poput melema zacjeljuje ožiljke. Ne koristi on riječ za opis predmeta posebno, niti samo za izražavanje situacije i ugođaja, nego riječju uspijeva ostvariti čitav kompleks, cjelovit umjetnički fenomen. Jer, "Istinsko književno delo je radioaktivno: duhovna energija akumulirana u njemu nevidljivo zrači ali se ne iscrpljuje, osvetljavajući svet: delo tako živi i traje."

Neke stilske oznake pokazane na primjeru *Svilenih papuča*, kao što su korištenje jezičnih, rečeničnih i sintagmatskih, poglavito raznih leksičkih i semantičkih mogućnosti, gradnja različitih vrsta monologa i oblika strujanja svijesti, uspjela poetskolirska ostvarenja kao i intelektualistički-spekulativni pasaži, pokazuju darovitost Mirka Božića i kad se našao u prilici da izrazi urbanu temu, rjeđe uzimanu i njegovu mentalitetu manje svojstvenu.

Izvori i literatura

[1] Miloš Bandić, *Pripovetka u neskladnom ruhu romana* (Mirko Božić, *Svilene papuče*), Književnost, XV., 1. - 2., str. 107. - 112., Beograd, 1960.
[2] Mirko Božić, *Pripovijesti, Svilene papuče*, Zagreb, 1970.
[3] Mirko Božić, *Zapisi usputni*, Split, 1975.
[4] Mirko Božić, *Izabrana djela*, PSHK, Zagreb, 1980.
[5] Dalibor Cvitan, *Urbaniziranje tematike i stila* (Mirko Božić, *Svilene papuče*), Književnik, II., 9., str. 92. - 100., Zagreb, 1960.
[6] Branko Hećimović, *Na pozicijama pripovijesti i romana* (Mirko Božić, *Svilene papuče*), Književnik, II., 10., str. 100., Zagreb, 1960.
[7] Dubravko Jelčić, *Predgovor, Suvremena hrvatska novela*, I., Zora, Zagreb, 1973.
[8] Šimun Musa, *Međuovisnost teme i stila*, Most, sv. 87. - 88., str. 43. - 47., Mostar, 1991.
[9] Antun Patik, *Uz "Novele" Mirka Božića*, Republika, IX., 11., str. 956. - 957., Zagreb, 1953.
[10] Vlatko Pavletić, *Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma*, Sudbina automata, Zagreb, 1955.
[11] Krunoslav Pranjić, *Ruralno i urbano u novoj hrvatskoj prozi*, II., knj. 2., str. 141.-149., Zagreb, 1974.

[12] Tomislav Sabljak, *Mirko Božić o kritici i svojim kritičarima*, Sudbina djela, Književna tribina, 24, str. 5., Zagreb, 1960.
[13] Miroslav Šicel, *Književno djelo Mirka Božića*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knj. III., str. 145. - 153., Zagreb, 1975.
[14] Krsto Špoljar, *Moderan objektivistički pisac* (Mirko Božić, *Svilene papuče*), Književna tribina, II., 17., str. 5., Zagreb, 1960.
[15] Šime Vučetić, *Predgovor*, u: Mirko Božić, *Izabrana djela* (PSHK), Zagreb, 1980.

Urban theme in the short-story writing by Mirko Božić and its language-stylistic features

Summary

In the work of Mirko Božić the language-stylistic feature is the base to all other components of his entire literary work.

In his first novels, especially in Kurlani (1952) he showed himself as a mature writer who draws attention with suggestiveness and beauty of stylistic expression. His language is alive, fresh, original and fruitful, based on stokavian dialect. His language is like a flow of words and sentences built on unpredictable and unrepeatable style. His words are easily recognized as a unique property of Božić's style. No matter what is the topic, situation or character, his words are colorful. His psychological-emotional relationship towards the topic defines his sentences as forceful tools of raw linguistic power.

Mirko Božić is, first of all, a novelist and in his novels gives his maximum, but he also remains original and recognizable. As far as his thematic motivation and stylistic features are concerned, Božić is closer to rural culture, as it is seen in his trilogy of Kurlani, and short stories like The Girl and the Oak, but he is also successful in language and style in other short stories like in Silk Slippers, where he presents urban life, although this topic is not a part of his mentality and cultural background. In this short story he uses two linguistic sources, urban and rural, and combining them creates a powerful synthesis of language-stylistic features based on language creativity.

Key words: language, style, short story, urban, rural.

Author: dr. sc. Šimun Musa, prof. (Mostar, Bosna i Hercegovina)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str.160. - 168.
Title: Urbana tematika u novelistici Mirka Božića i njezine jezično-stilske značajke
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 821.163.42.09 Božić, M.-32
Number of signs and pages: 25.378 (:1800) = 14,098 (:16) = 0,881

Ivan Pederin, Heinrich Heine als Lehrmeister des Deutschen Bundes und der Liberalismus
Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 169. - 200.

Ivan Pederin

Heinrich Heine als Lehrmeister des Deutschen Bundes und der Liberalismus

Heinrich Heine war eine zwiespaltige Persönlichkeit, getaufter Jude, Opfer des Antisemitismus, Freimaurer, maßgebliches Mitglied des Deutschen Bundes, vielleicht auch "das oberste Vertrauen"; das war der Titel des Leiters und Syphilitiker, den Wüstling, der sich duellierte und auch ein Trinker. Er bekehrte sich vom liberalen Laizismus und war am Ende beides - Christ und Jude.

Er leistete bedeutendes in der Umorientierung des Deutschen Bundes, der von einer geheimen Sekte, man könnte heute auch sagen einer terroristischen Sekte, zu einer liberal oppositionellen Lesegemeinschaft geworden ist. Heine schuf die moderne liberale deutsche Leserschaft, was niemand, auch die Nazis nicht, die seine Bücher verbrannten, mehr rückgängig machen konnte. Da erkennen wir den Unterschied zwischen der deutschen und österreichischen Literatur. In Österreich hat die Zensur die Literatur zum Erziehungsmittel der leitenden Oberschicht gemacht und hat die Leserschaft aufgebaut. In Deutschland tat das ein Oppositioneller. Seine Essayistik war das vornehme Mittel der Einwirkung auf den zu liberalisierenden Leser.

Schlüsselwörter: Heine, Liberalisierung, Literatur.

Heinrich Heine war Burschenschaftler, als Burschenschaftler hat er sich auch duelliert.[1] Das Duell gehörte zu den Sitten oder Unsitten der Burschenschaftler. Die Burschenschaftler waren oft oder meistens zugleich auch Mitglieder der patriotischen Turnvereine der akademischen Jugend; die meisten waren evangelisch, so auch Heine, der sich evangelisch taufen ließ. Die Burschenschaften waren xenophob und nationalistisch, sie waren Gegner der Franzosen und wurden vom Staat als Verbündete empfunden, nach 1817. und besonders nach dem Attentat an August Kotzebue wurden die Behörden misstrauisch und beschatteten die Burschenschaftler, die Turn- und Sängervereine, die dann durch die Karlsbader Beschlüsse aufgelöst worden sind. [16:117-125] Die Burschenschaftler waren nur der unterste Grad des Deutschen Bundes und dieser tauchte nach der Auflösung 1819. unter.[2] Der Deutsche Bund wurde

[1] Er wurde aus den Burschenschaften ausgeschlossen, weil er Jude war [28:102-103]. Heine hat Wolfgang Menzel zum Duell herausgefordert, aber Menzel kam nicht. [28:133]

[2] Die Unterlagen über den Deutschen Bund befinden sich im Staatsarchiv von Zadar. [5] Es sind die Unterlagen der k. k. Höheren Polizei, die im Wiener Verwaltungsarchiv gesperrt sind. Leuten wird dort gesagt, dass die Unterlagen dieser Polizei im Brand des Justizpalastes 1925. verbichtet worden sind. Das kann nicht stimmen, denn 1925. konnten Unterlagen aus dem XIX. Jh. nicht im

1810. gegründet, unter den Gründern war Friedrich Ludwig Jahn, wurde dann zu einer nationalistischen Organisation zur Bekämpfung des Absolutismus und setzte sich als Ziel die Vereinigung Deutschlands. Im Bund waren Lehrer, Regierungsbeamte und Offiziere, der Bund besaß Waffen und setzte sich als Ziel Befreiung des Volkes durch Gewalt. Der Deutsche Bund folgte der Struktur der Freimaurerei und hatte drei Grade, die Burschenschaften- das war die akademische Jugend. Grad a) sollte *die dem Umwälzungs-Plane zusagende Ideen zu divulgieren und zu hegen.* Grad b) der Burschenschaften sollte *durch Beabeitung exaltierter Köpfe und Concentrirung kleiner Vereine, aber gleichfalls ohne gewaltsame Maßregeln (,) jene Tendenz verfolgen,* beide Grade waren Werkzeuge der Älteren, den Bund der Jungen und den Bund der Männer. Auf der Spitze stand ein gewähltes Oberhaupt, dessen Namen niemand wusste, der aber hieß *das oberste Vertrauen* hieß. Das Ziel des Bundes war, durch Anzetteln von Unruhen eine Revolution hervorzuführen, Deutschland zu vereinigen mit einem Wahlkaiser auf der Spitze, also, eine Republik. Auch Meuchelmord war zugelassen und empfohlen, der Gehorsam war bedingungsloser Gehorsam. [4] Der Bund hatte zwölf territoriale Organisationen, die deutschen Fürstentümer und auch Preußen umspannte, aber nicht die k. k. Staaten, d. i. das Habsburgerreich, so weitmaschig war das Netz der k. k. Höheren Polizei, die alle Geheimbunde Europas beschattete und zuweilen auch bekämpfte. Wer zum Mitglied dieses Bundes initiiert werden wollte, kam vor drei Männer, dessen Namen er nicht wusste, sondern nur die Deckungsnamen und musste sich zu bedingungslosem Gehorsam verpflichten. Es gab nur eine Strafe - die Todesstrafe. Das Kampfmittel des Deutschen Bundes waren Volksverhetzung, Intrigen und Attentate, es war der Anfang dessen, was man heute als Terrorismus bezeichnet, die KP wurde nach dem gleichen Grundriss aufgebaut. Allein Attentate wurden mit Dolchen verübt, Sprengstoff gab es damals kaum. Dieser Bund bot den Grundriss für die meisten späteren Geheimbündnisse. Einige hochgestellte Mitglieder dieses Bundes waren zugleich Freimaurer und die Freimaurerei konnte auf diese Weise den Deutschen Bund kontrollieren. Der Deutsche Bund war eine nationalistische und xenophobe Organisation der Germanisten, denn es gab viele Professoren in der Leitung dieses Bundes. Die Ideologie bot Fichte mit seinen *Reden an die deutsche Nation* und Novalis, der mit seiner Schrift *Die Christenheit oder*

Justizpalast untergebracht sein. Auch von den Unterlagen des Polizeihofstellen und diese ist der Vorgänger des k. k. Dikasteriums der Polizei mit dem tschechischen Grafen Joseph Sedlnitzky als Präsident sind Sperrakten, es wird gesagt, es seien Brandakten. Das stimmt, aber diese Unterlagen wurden restauriert und sind gut lesbar. Im Public Record Office in London wird gesagt, dass England im XIX. Jh. keine Geheimdienste hatte (!!!), in den Archives Nationales wird gesagt, dass Napoleon zwar eine geheime politische Polizei errichtet hat, dass aber der Minister Joseph Fouché diese Unterlagen 1814. verbrannt hat. (!!!) In Zadar, wo ich 14 Jahre lang als Archivist gearbeitet habe, waren mir die Unterlagen der k. k. Höheren Polizei zugänglich. Zadar war nämlich bedeutender Beobachtungspunkt oder Spionagezentrum der k. k. Staaten, wie sich Österreich von 1806. bis 1848. in den offiziösen Akten nannte.

Europa zum Theoretiker des Totalitarismus geworden ist, er gab dem Jakobinismus eine theoretische Form. [34] Als der griechische Aufstand losbrach, eilten Geheimbündler aus ganz Europa den Aufständischen zu Hilfe, sie kamen dort zusammen und tauschten sich ihre Ideen. Das wurde im deutschen Bund fühlbar, dieser zerfiel gegen Ende der 1820er Jahren in zwei Fraktionen, die tatkräftigen „Germanen" und die mehr pietistischen und „deutschtümmlerischen" „Arminen" [6], die Mitglieder moralisch und politisch orientieren wollten.

Die Germanen waren radikal und forderten einen bewaffneten Aufstand, sie waren aber auch Träger einer zunehmenden Liberalisierung des Bundes und einer Annäherung an die ausländischen geheimen Bündnisse. Das war eine Folge des Einvernehmens der Geheimbündler Europas, das in Griechenland zuwege gebracht worden ist. Als Folge dieses Einvernehmens brach denn die Julirevolution 1830. in Paris aus. Giuseppe Mazzini, ein Freimaurer, vereinigte diese Bündnisse in einem Dachverband - *la Giovine Europa*, als Föderation der nationalen Geheimbunde und erweiterte die Basis der Bündnisse, in denen sich jetzt auch Handwerker und nicht nur Akademiker einfanden. Das Junge Deutschland war ein Mitglied dieser Föderation. Die k. k. Höhere Polizei, die mit ihren Agenten die halbe Welt umspannte, war der bitterste Gegner dieser Bündnisse.[3]

Heinrich Heine war Burschenschaftler. In *Ideen, Das Buch Le Grand* (1826), im Kapitel V. nennt Heine den Johannisberg. Grundlos? Das lässt sich aus seinem sprunghaften Stil nicht erschließen. Textkritisch ist es eine dunkle Stelle. [1:90] Die Mitglieder des Deutschen Bundes wussten nicht wer ihre Kommilitonen waren, die Geheimtuerei des Bundes bot keine Möglichkeit, sich darüber zu informieren. Doch, wenn sich zwei Leute trafen und einer von den beiden meinte, sein Mitsprecher könnte auch ein Mitglied des Bundes sein, so fragte er: *Bist du auf dem Johannisberg gewesen?* Es war das Kennwort. Ein ähnliches Kennwort haben auch die Freimaurer. Heine gab sich durch die Nennung des Johannisberges der Mitgliedschaft zu erkennen. Und zwar ausgerechnet im Jahr 1826. Das Jahr 1827. nennt der Bericht der k. k. Höheren Polizei als Umbruchjahr des Deutschen Bundes und beginn seiner Liberalisierung. Heine ist nach Frankreich 1831. entwichen, wahrscheinlich um einer Festnahme vorzubeugen und wirkte dort im Sinne der liberalen Unterwanderung in Deutschland und Mitteleuropa überhaupt. Er war von der k. k. Polizei als Staatsfeind betrachtet. [7] In Frankreich wurde er 1844. in die Freimaurer-Loge *Trinosophos* in-

[3] Die k. k. Höhere Polizei war über die Struktur und die Tätigkeit dieser Bündnisse gut informiert. Ihre Agenten waren nicht die kleinen Burschenschaftler, die nichts wussten, sondern die hochgestellten Mitglieder, denn nur diese konnten sie über die Struktur und die Tätigkeiten des Bundes unterrichten und aufklären. Den Deutschen Bund beschrieb als nationaltische Sekte der Germanisten, die von dern Behörden aufgelöst worden ist Jörg Jochen Müller. Zur Konstitution bürgerlichen Bewusstseins unter Mitarbeit von Reinhard Behm, Karl-Heinz Götze, Ulrich Schulte-Wülwer und Jutta Strippel herausgegeben von Jörg Jochen Müller. Siehe [21], [32], [41] und [42].

itiiert. Diese Loge war mit dem Grand Orient de France verbunden. Viele Mitglieder dieser Loge waren Ausländer, meistens mittlere Bougeosie und Beamte, etwa zehn Mitglieder hatten jüdische Namen. Heine gehörte dem zweiten Grad - *compagnon.* Durch diese Loge erwarb Heine Zugang zu hohen Beamten. [64] Die Freimaurerei war niemals im Habsburgerreiche zugelassen, nach dem Ausgleich war sie in Ungarn und Kroatien zugelassen, nicht aber in Österreich, d. i. Zisleitanien. In der Restauration und im Vormärz wurde sie von der k. k. Höheren Polizei als Staatsfeind betrachtet und bekämpft. Heine war allem Anschein nach leitendes Mitglied des Deutschen Bundes, den er hernach für die Rechnung der Freimaurerei auch kontrollierte.

Heine war Burschenschaftler und sein Aufsatz *Die Romantik* (1820) schrieb er über die Romantik, damals Ideologie des Deutschen Bundes sie sei ein „Gemengel von spanischem Schmelz, schottischen Nebeln und italienischem Geklingel". Er bemerkte den ungeheueren Einfluss des Christentums, und in dessen Folge des Rittertums, auf die romantische Poesie. Er meinte weiter die beiden wären nur Mittel, um der Romantik Eingang zu verschaffen, und gehören demnach nicht zum innersten Wesen der Romantik. Am Ende jubelt er, Deutschland sei jetzt frei. Keine Spur von seiner späteren Napoleonverehrung. Er nannte nicht Schleiermacher, der die Inbrunst des Christentums wichtiger war als Gott selbst.

In den *Ideen, Das Buch Le Grand* beschreibt Heine den Himmel: „Dort amüsiert man sich superb, man hat alle möglichen Vergnügungen, man lebt in lauter Lust und Pläsir, so recht wie Gott in Frankreich." Was da auffällt ist der starke Zug in die Umgangsprache, die Heine näher stand, weil er Deutsch auf der Strasse und in der Schule gelernt hat, die dunkle puristische Sprache der Romantiker mit Zug in die Sprache der Bauern und des Märchens war Heine offenbar fremd. Frankreich war damals in Deutschland, und das ergibt sich auch aus diesem Satz Heines das Land, wo man besser lebte als in Deutschland, deswegen wollten die Elsässer in Frankreich verbleiben, bei Heine ist es sozusagen ein Schlaraffenland. Dieser Satz bedeutet eine vollkommene Ablegung des Franzosenhasses nach der Napoleonischen Besatzung des Rheinbundes. Es folgt die Beschreibung des Bratens. Ideale werden zugunsten des Bratens heruntergesetzt. Heines sehr häufiges Mittel zum Aufbau der Ironie durch den Abstand zwischen den nationalistischen Idealen der Romantiker und dem Alltag. Es ist nicht mehr die geschichtlich nationalistische Größe des Ritterdramas von Raupach, sondern der kleine Mensch mit seinen harmlosen Vergnügen, den Heine auf den Schild hebt. Heine beschreibt ferner die Hölle, das „Beelzebübchen Amor, den artigen Croupier der Hölle". Die Ironie dieser antiklerikalen Beschreibung besteht in der Löschung des schrecklichen Ernstes der Kirchenhymne zu Allerseelen - *Dies irae dies illa / solvet saeculum in favilla etc.* Nein in der Hölle ist es nicht so schlimm. Heine folgt hier ist *Faust*, eine Welt aus der sich Gott zurückzieht und die Welt Mephistopheles verantwortet. Mephistopheles ist aber nicht der Böse Teufel aus dem Volksbuch, er spricht mit Gott in einer nahezu frevelnden Sprache, aus der

die gehobene Sprache des Gottersdienstes und der Bibel zur Gänze gewichen ist.[4] Heine polemisiert auch mit der Unsitte des Duells und lässt den Major Duvent den großen Israel Löwe vor die Pistolen fordern. Dieser lehnt ab uns sagt er sei lieber ein lebendiger Hund als ein toter Löwe, mit dem Linguisten und Indologen Franz Bopp, der „aus dem Haupte Brahmas entsprossen ist", ridikülisiert die alten Ritter, die aus den Burgruinen steigen, das Märchen - er demontiert den literarischen Apparat der Romantik. Aber wenn er das Getrommel der einmarschierenden französischen Truppen beschreibt, dann nimmt seine Sprache einen ernst an. Er kritisiert das Schulsystem, das Pauken der *verba irregularia,* bei denen man mehr Prügeln bekommt, das Lernen des Griechischen, Hebräischen usw. Von Heine bis zum „anarchischen Pädagogen" Lew N. Tolstoi, der als einzige Methode der Pädagogik die Erfahrung, das Experiment und die Freiheit forderte.[5] Er setzt das Lernen des Griechischen und Hebräischen herunter, Mönche im Mittelalter hatten recht, wenn sie behaupteten das Griechische sei eine Erfindung des Teufels, im Hebräischen hat er es nicht sehr weit gebracht, da nennt er seine Taschenuhr die er zum Pfandverleiher trug. Auch die Geographie setzt er herab und somit das ganze moderne Schulsystem Maria Theresias, in dem die Geographie eine bedeutende Rolle spielte.[6] (Er verhielt sich positiv zur Naturgeschichte und vor allem zum Lernen des Französischen, das er gerne in der Schule lernte. Dieses Geringschätzen der Schule und des Wissens richtet sich aber gegen die strengen Sitten der Restaurationszeit. Es war eine Gesellschaft, die voreheliche Keuschheit forderte, der Ehegatte war eine Behörde und die Familienmitglieder seine Untertanen, für eine Beleidigung stand der Zweikampf oft mit tödlichen Folgen.[7] [39] Heines sprunghafter Stil bar jeden Ernstes suggeriert eine Gesellschaft, die es nie ganz genau nimmt. Er schreibt mit Geringschätzung auch über die Aristokraten, er schreibt über die *Menagerie* von Grafen... und zitiert dann alle Titel der deutschen Gesellschaft von oben herunter. Er fasst auf solche Weise eine Gesellschaft, die kein Gefühl mehr hat für die Feierlichkeit und verweist die Feierlichkeit mit Pathos in die Vergangenheit. Hier nennt er Kaiser Napoleon, der beim Hineinritte nach Düsseldorf eine „scheinlose grüne Uniform trug und das kleine welthistorische Hütchen." Aber in diesem Kopf entstehen „Siebenmeilenstiefel-Gedanken". Heine verglichet ihn mit Jesus, der am Esel nach Jerusalem kam. Ein Kaiser in schlichter Uniform war etwas Neues und Bestürzendes für das damalige Europa, in den k. k. Staaten hat die Zensur immer peinlich genau vorgeschrieben, wie man den Kaiser ikonisch darstellen soll und nicht alle durften das tun. [51] Die Schande von Napoleon Tod weist er England zu. Heine scheint nicht zu wissen oder nicht wissen zu wollen, dass zur Zeit nach

[4] In Goethes *Faust* kann man einen Katechismus der Freimaurerei erkennen. [43]

[5] Man beachte Thomas Mann. [30]

[6] Näheres über die Modernisierung des Schulwesens bei Gerald Grimm. [21]

[7] Über die Famile im XIX. Jh. vgl. [39].

1806. ganz Europa in Aufständen gegen die französische Besatzung flammte. Heine ist ernst und auch pathetisch nur dann, wenn er über Napoleon schreibt. Mit Heine begann die Napoleonbegeisterung in Deutschland, oder gar in Europa, die sonst nach der Bestattung seiner von Sta. Helena gebrachter Gebeine in *Des Invalides* (1840) begann. Heine schreibt polemisch über Napoleon, er nimmt ihn in Schutz, denn damals stand Napoleon immer noch schelchtbeleumdet.[8] In der deutschen Literatur war es Adalbert von Chamisso, der den Napoleonkult aufbaute und bei seiner Weltumsegelung über seine Verbannung auf Sta. Helena schrieb.[9] Er protestiert auch über die deutschen Zensoren mit einer leeren Seite und einem einzigen Wort - Dummköpfe. Er scheint nicht zu wissen, oder wissen wollen, dass die Zensur eine künstlerisch Wertvolle Literatur zur Bildung des Volkes, bzw. der leitenden Gebildetenschicht aufbauen wollte. (Siehe [49], [50], [51] und [52].)

In *Nordeney* (1826) ist ein Essay geschrieben aus Anlass seines Badeaufenthaltes auf dieser Insel. Er erweis sich in diesem Essay als wütender Gegner der Katholischen Kirche und des Mittelalters. Die Kirche hat durch die Korporationen den moralischen Menschen unter ihre Vormundschaft gestellt und Unterjocht. Diese Kirche ist römisch, Rom hat die Welt erobert, aber als seine Legionen fielen, entsendete es Dogmen, um die Welt zu beherrschen und höherstrebende Menschen erwürgen. Heine schreibt so als neugebackener Protestant, aber seine Ansichten decken sich auch mit jenen der Aufklärung.

Ferner bezweifelt er die Tugend der Insulanerinnen, deren Männer meistens auswärts fischen. Das schreibt er in seiner Art bar jeden Ernstes und bringt ins Rütteln die strenge puritanische Moral der Restaurationszeit, die von der modernen bürgerlichen Gesetzgebung vorgeschrieben wurde. Die feudale Ehe war eine Ehe mit Kebsfrauen. Wer eine Kebsfrau hatte, musste sie nach Ablauf einer Frist, meistens waren es die von Moses vorgeschriebenen sechs Jahre mit einer Aussteuer versehen und verheiraten. Die moderne bürgerliche Gesetzgebung war laizistisch und räumte Kebsfrauen keine Rechte ein, die Ehe wurde streng monogam, voreheliche Keuschheit für Mädchen war geboten, Ehebruch wurde mit Scheidung bestraft und die geschiedene Frau war sozial erledigt, der Ehegatte forderte den Verführer seiner Frau vor die Pistolen. [59] Zum Unterschied zur feudalen Ehe, die Kirchlich war und die Kirche tolerierte die Kebsweiber, war diese moderne Ehe ein von der Staatsverwaltung vorgeschriebene Ehe, die Heine hier kritisiert und die im Laufe des XIX. Jh. vernichtender Kritik der Literatur bei Flaubert, Fontane, Tolstoi, Ibsen u.a. unterzogen wurde. Heine

[8] Doch gab es Leute, die sein Bildnis auf der Rückseite ihres Mantels trugen und es vertraulich den vermutlichen Gleichgessinnten zeigten und sich so zu erkennen gaben. vgl. [60]. Über das negative Image Napoleons im damaligen Europa vgl. [65].

[9] Es ist Reise um die Welt mit der Romanzoffschen Entdeckungs-Expedition in den Jahren 1815-1818 auf der Brigg Rurik, Kapitän Otto v. Kotzebue. Über diese Reisebeschreibung vgl. [40].

schreibt verschmitzt über die strenge Sexualmoral und so wird die Sexualität bei ihm zu einem biologischen Bedürfnis, nicht zur Frage der Moral. Die Sexualität machte zur Frage Denis Diderot in seiner Besprechung der Beschreibung der Weltumsegenlung des Kapitäns Antoine de Bougainville - es ist *Supplément au voyage de Bougainville ou dialogue entre A. et B.* In dieser Besprechung erklärt Diderot alle Begrenzungen des sexuellen Lebens zum Vorurteil, auch die Blutschande ist ein Vorurteil. Im XIX. Jh. wurde die sexuelle Freiheit ein Merkmal der liberalen Zeiten und sexuelle Enthaltsamkeit mit strengen Sitten ein Merkmal der Konservativen Zeiten. Es ist auch ein Merkmal der liberalen Gesellschaft, die strenge Sitten anzweifelt. Heine setzt die mangelnden Tugenden der Insulanerinnen durch ihre Hässlichkeit herunter, dazu noch riechen sie nach Fisch. Er nennt dabei auch Goethes *Wahlverwandschaften* ; er fährt weiter und bemerkt, dass es sehr viele Kinder gibt, die den Gesichtern auf den geprägten Münzen ähnlich sehen, weswegen die Bourbonen die Napoleonsdors einschmelzen ließen, denn sie wollten nicht unter den Franzosen so viele Napoleonsköpfe. Es ist die Ironie, die den richtigen Zusammenhang verhüllt, es ist politische Aufklärung, aber das letzte Wort wird nicht gesprochen, das ist Aufgabe des Lesers. [25:202] Ist das eine Polemik gegen die feudale Ehe mit Kebsweibern? Lawrence Sterne hat in seiner *A Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick* auf ähnliche Weise die Sexualmoral der französischen Damen ironisiert, und die Monarchie als phallisch beschrieben. Es war eine Kritik der feudalen Ehe mit Kebsweibern, der Mätressenwirtschaft, eine zerstörende Ironie. [10:202] Sterne hat die Ironie modernisiert und politisiert, er machte sie zur Waffe gegen die absolutistische Monarchie. [35] Heine folgt Sterne auf dem Fuß, aber er fügt hinzu die Polemik gegen die strenge Sittsamkeit der konservativen Restaurationszeit.[10] Er erzeugt die Ironie indem er sich dumm stellt und scheinbar nicht begreift, warum so viele Kinder der Insulanerinnen dem Pastor ähnlich aussehen. Er führt weiter und bittet um Entschuldigung seine weibliche Leserschaft, dass er Hosen und nicht Beinkleider schreibt. „Am Ende werden nur Eunuchen für sie schreiben dürfen“. Der Jiddisch-Sprecher Heine wirkte stark in der deutschen Sprache, denn das Wort Beinkleider ist aus dieser Sprache geschwunden.[11] Er kritisierte den Hannoverschen Adel, der Goethes Irreligiosität ablehnte. Auf diese Weise kritisierte er das Bündnis zwischen Thron und Altar, indem er im Sinne des revolutionären französischen Antiklerikalismus der Kirche keinen Platz im modernen Staat einräumte und dieser Staat hat die Mitregentschaft der Kirche eigentlich usurpiert, z. B. in der Gesetzgebung, die nicht

[10] Nach den Ansichten von Manfred Windfuhr [67:82] folgt Heine Jean Paul, was sich nicht in Abrede stellen lässt. Allein Jean Paul folgte Lawrence Sterne. Heine griff an die „rigiden Tabus“ der Restaurationszeit, er hat geradezu schamlos seine Erlebnisse mit den Pariser Huren mitgeteilt. [66:24]

[11] Juden und Nicht-Deutsche wirkten stark in der Entwicklung der modernen deutschen Standardsprache in den k. k. Staaten. [36]

mehr von der Theologie abhängig war.[12] Napoleon (und auch Josef II.) entmachtete die Kirche und machte Priester zu besoldeten Staatsbeamten. Doch das war leichter gedacht als gemacht. Der General Henri-Gatien Bertrand schrieb am 31. August 1811. an Napoleon, dass der Bischof von Hvar in Kroatien (damals waren es *les Provinces Illyriennes)* von ihm immer Geld fordert und er leistet diesen Forderungen Folge, denn er weiß, dass die Priester in Kroatien sehr einflussreich sind. [2] Sie waren wohl auch in Hannover einflussreich, daher Heines antiklerikale Kampfstellung.[13] Heine hatte von Goethe eine sehr hohe Meinung und so spielte der damals noch lebende konservative Monarchist und Konterrevolutionär Goethe eine Rolle im Liberalismus.[14] Goethe ist aber für Heine der Gegner der Romantiker und zwar der nicht überwundene Gegner, der „gesund, einheitlich und plastisch sich(...)in seinen Werken zeigt". [1:6-8:61] Heine äußert sich ironisch über den Aberglauben der Insulaner, die Hexen, den Klabotermann und stellt auf solche Weise außer Gefecht den literarischen Apparat der Romantiker, der sich auf die Volkskultur stützt. Die Literaturbewegungen waren Unterpfand und ideologischer Wurzelboden der politischen Bewegungen und so entspricht die Romantik der französischen Besatzung und der Restauration, während die Literatur der Jungdeutschen dem Liberalismus entspricht, oder lieber dem Kampf gegen den Absolutismus für die Vereinigung Deutschlands. In diesen Rahmen passt seine abfällige Äußerung über Walter Scott, den die Romantiker auf den Schild gehoben haben. Der schmerzhafte Ton seiner Dichtungen durchzieht die ganze Welt, er ist aber in den Kirchen und alten Schlössern beheimatet. Aus diesen Kirchen fliehen aber die Gläubigen. Dieser Ton klingt aber in der ganzen Erde, bis zu den Bananenwäldern Hindustans. Byron ist der Gegensatz zu Scott, Byron will mit revolutionärem Lachen die alten Formen niederreißen, er wendet sich ab von den alten Schlangen, die Scotts Burgen bevölkern.

In diesem Essay schreibt Heine wieder über Napoleon. Napoleon handelte, so Heine niemals revolutionär oder konterrevolutionär, er blieb immer in der Mitte und handelte einfach und Milde (!). Hier scheint Heine zu vergessen, dass es in Napoleons immer sehr viele Tote und Verwundete gab.[15] Napoleon neigte sich, so Heine, nicht zu Intrigen, er war kein analytischer Geist, sondern ein Genie, das immer große

[12] Die Trennung von Thron und Altar galt auch im Römischen Reich, so gas Gutachten des Grafen Franz Saurau an den Kaiser. [9]

[13] Die „spießbürgerlich" akademische Heine-Forschung straft Heine für seine Verachtung der Universitäten" René Anglade. Siehe [12:129].

[14] Goethe liess sich niemals vom romantischen Nationalismus mitreissen. [62:220] Die Nationalisten und die Nationalsozialisten lehnten ihn ab als Kosmpoliten. [18:16]

[15] Bei Wagram hatte Napoleon 230 000 Tote und Verwundete, das k. k. Heer hatte nur 40 000 Tote und Verwundete, konnte aber doch nicht das Feld behaupten. Europa glich zu Anfang des XIX. Jh. einem großen Schlachthaus. [29:50]

Züge zog. Wir könnten hier hinzufügen, dass Napoleon zwar einen Geheimdienst aufgebaut hat, dass ihn aber auf diesem Gebiet sein Schwiegervater Franz weit überboten hat. Napoleon hat nicht begriffen, dass man auch im Krieg mit dem Säbel nur wenig anfangen kann, er wurde zum Opfer dieses Missverständnisse - er erfocht glänzende Siege und musste doch als Besiegter in die Verbannung. Der Sieger war sein Schwiegervater mit seiner Polizeihofstelle.[16]

Heine drückt sich abfällig auch über die Universitäten und die Gelehrten, die er als Haarspalter beschreibt. Er schreibt über die Seelenwanderung und meint, die Seelen der Gelehrten fahren nach ihrem Tode in die Affen. Heine ließ sich taufen, weil er auf eine Professur hoffte, der Ruf an die Universität kam aber nicht. [28:117] Es ist aber möglich, dass Heine erkannte, dass die Universität eine der Stützen des Absolutismus war, die Universität war immer, seit seiner Gründung ein politisches und nicht nur wissenschaftliches Institut. Heine geht weiter mit seinen Ausführungen und meint, die Universität sei der Wurzelboden des deutschen Nationalismus, der von Friedrich Schlegel, Tacitus und Ernst Moritz Arndt ausgeht. Heine war gegen die Heroisierung der Vergangenheit in der Romantik. Er war von der englischen und französischen Literatur beeindruckt und forderte den Vergleich der deutschen Literatur, Heine schreibt vom „Bagatell-Leben“ in Deutschland. Er suchte in der englischen Presse das englische Volk und seine Nationalität im Pferderennen, Boxen, Hahnenkämpfen, Assisen, Parlamentsdebatten u.a. und verglich das mit den deutschen „Fraubasereien“ und „Theatergeklatsche.“ Heine war bewusst der Mittel des modernen nationalen und nationsbildenden Lebens. Diese Institute der Modernität wurden in Deutschland unterdrückt. In diesen Betrachtungen ist Heines und überhaupt der europäische Begriff der Freiheit enthalten.

Die *Phantasien im Bremer Ratskeller für Freunde des Weines* (1827) als Gegenstück zu Goethes Szene in Auerbachs Keller im „Faust“. Gemeint waren wohl die Burschenschaften, die versoffene Duellhasen im Augenblick als Heine den Deutschen Bund reformierte. Er beschrieb den Senat von Bremen als schlafmützig und versoffen. Der Senat tut nichts anderes als Tradition zu pflegen. Er fährt weiter und schreibt „Anno tausend sechshundert und einige zwanzig“ als Anfang des Dreißigjährigen Krieges, des Glaubenskrieges. Durch diese lässige Datierung setzt er dieses so wichtige historische Ereignis und auch die Geschichte herab. Die Geschichte ist nur ein Zopf für

[16] Über das weitmaschige Netz dieser Spionage im von Napoleon besetzten Kroatien vgl. [55] Weitere Forschungen in den Beständen der Polizeihofstelle haben mit der Direktor im Wiener Verwaltungsarchiv Hlavin und der Generaldirektor Lorenz Mikoletzky untersagt. Hier ist ihr Schreiben: ADir Hlavin Dir Generaldirektion ddes Oesterreichischen Staatsarchivs teilt zur gefälligen Kenntnisnahme mit, dass Ihnen - infolge mangelnder Sorgfaltpflicht hinsichtllich den Ihnen am 5. November 2001. im Zentralarchiv A-1020 Wien, Nottendorfer Gasse 2. übergebenen Archivalien - mit sofortiger Wirksamkeit Hausverbot in allen Abteilungen des Oesterreichischen Staatsarchivs erteilt wird. 14. November 2001. Der Generaldirektor des Oesterreichischen Staatsarchivs: Mikoletzky, Für die Richtigkeit der Ausfertigung.

Heine. Darin versteckt sich eine Polemik mit dem romantischen Historismus. Die kriegsführenden Parteien hätten lieber bei einem Glas Weines die Sache besprochen, statt dessen schlugen sie sich die Schädel ein. Die Geschichte ist nur eine Rumpelkammer, Heine denkt an die Gegenwart, an den griechischen Aufstand und die Ritter von ganz Europa, die gegen die Ungläubigen das Schwert ziehen und von der Genueser Flotte nach der Levante gebacht werden. Diese Beschreibung ist als ironisches Herabsetzen der Geschichte und des Historismus zu verstehen. Im Aufsatz *Verschiedenartige Geschichtsauffassung* [24] sieht Heine „die Weltweisen der historischen Schule", die am Fortschritt zweifeln und die anderen, die meinen, das Goldene Zeitalter liegt nicht hinter uns, sondern vor uns. Er neigt sich zu diesen anderen und ihrem Zukunftsglauben. Dann legt Heine die Ironie ab und schreibt vom gerechten griechischen Freiheitskampf. So bildeten sich zwei Lager, ein konservatives, das waren das Osmanenreich, die k. k. Staaten, Preußen und Russland, denen seit der Julirevolution Frankreich gegenüberstand, und Frankreich folgte etwa seit 1832. das sich zunehmend liberalisierende England.[17] Heine scheint das schon 1827. geahnt haben.

Den Essay *Englische Fragmente* (1828) beginnt Heine mit einem Aphorismus des von England begeisterten Willibald Alexis. Er versetzt diesen aus dem Kontext herausgerissenen Text, bringt ihn in Beziehung mit dem neuen Kontext, damit sich der Leser Gedanken darüber am Ende der Lektüre macht. [20] Dieser Essay passt in den Rahmen von Heines Reformierung des Deutschen Bundes, der jetzt einen Ausweg aus der nationalistischen Isolation suchte. Heine geht von Alexis aus. Heine bemerkt, dass die Engländer ein häusliches Volk sind und hebt dabei die Grundwerte der englischen Demokratie hervor - die persönlichen Rechte, Eigentum, Ehe, den Glauben und sogar seine Grillen. Aber Engländer ertragen die Vorrechte der Aristokratie. Es sind heute Werte einer jeden Demokratie. Er vergleicht die Engländer mit den Franzosen, die kein häusliches, sondern ein geselliges Volk sind, daher ihr Sinn für Gleichheit. Sie sind unmündig und daher stellte ihr großer Kaiser ihre Freiheit unter strenge Kuratel. Heine, der den Nationalismus kritisierte sieht in England und Frankreich Nationen und daher sind das in seinem Empfinden kollektive Individualitäten. Heine war 1828. noch kein Freimaurer, aber die Freimaurerei sieht Menschen als Nationen, es gab damals kein schottisches Parlament, auch keinen deutschen oder italienischen Staat, aber es gab eine autokephale schottische, deutsche oder italienische Freimaurerei. [11] Heine geht davon aus und vergleicht diese beiden Völker mit den Deutschen, die ein spekulatives Volk sind, Ideologen und Träumer, das nichts von Freiheit und Gleichheit weiß. London ist die rechte Hand der Welt und die Straße, die von der Börse zum Downing Street führt ist die Pulsader der Welt. Heine neigt sich hier zum aphoristischen Stil, er suggeriert und definiert. Er entdeckt in London den Kosmopolitismus und so betrachtet die Londoner Nobility England als ihr Ab-

[17] Siehe [15:149-150,157,230]. England begann dann die Liberalen in Frakreich und Italien zu unterstützen.

steigequartier, Italien als ihren Sommergarten, Paris als ihren Gesellschaftssaal, ja die ganze Welt als ihr Eigentum. Aber in der Londoner Börse findet jede Nation ihren Platz. Heine entdeckt in London den Kapitalismus und auch den Kolonialismus, der den Kosmpolitismus stützt. Er nennt aber den Kolonialismus nicht *expressis verbis*. Er hat aber zwischen Engländern und Franzosen eine Partnerschaft entdeckt und diese Partnerschaft unter den Völkern ist echt Europäisch, genauso wie die moderne Nation in Europa zu Heines Zeiten entstanden ist. Diese Partnerschaft hat sich aber meistens auf die westeuropäischen Nationen begrenzt. Es war aber die Denkweise des XIX. Jh. Er kritisiert den in Deutschland und Frankreich so einflussreichen Walter Scott als einem Autor, der heutige Gestalten in alte Trachten in seinen Romanen gehüllt hat. Es ist zugleich eine Kritik der Historiographie des XIX. Jh., die sehr gegenwartbezogen ist und nur selten die Mentalität der entlegenen Zeiten rekonstruiert hat. Scott ist aber Tory, sehr königlich und sehr altertümlich und strenger Puritaner. Heine findet aber im englischen Volk eine Einheit der Gesinnung, die Engländer fühlen sich als ein Volk. Diese Einheit ist psychologisch und geschichtlich schwer deutbar. Er entwirft dann ein weiteres Bildnis der Demokratie und Toleranz in England, so Misere, Orthodoxie und Unglauben, Freiheit und Knechtschaft, Grausamkeit und Milde, Ehrlichkeit und Gaunerei zusammenleben.

Zu den *Englischen Fragmenten* gehört der Aufsatz über das berüchtigte Gefängnis *Old Bailey,* wo der Abschaum des Pöbels versammelt ist. Er beschreibt die Richter in blauschwarzer Toga mit Perücke und steht bei ihrer Beschreibung gegen die Todesstrafe. Auf diese Weise gesellt sich Heine zu Charles Dickens und Victor Hugo, in dessen Werk die Kriminalität eine bedeutende Rolle spielte. Verbrecher gab es in allen Ländern und Zeiten, nicht selten heuerte der Staat Verbrecher für den Krieg an, so wie Königin Elisabeth Sir Walter Raleigh und seine Piraten für den Krieg gegen die Spanier oder die Habsburger die kroatischen *Uskoken* für den Krieg gegen die Osmanen im XVI. Jh.[18] Im Kapitalismus wurde Armut als Schande empfunden in den rasch anwachsenden Industriestaaten bildeten sich Armenviertel - Slums und die Kriminalität wurde zum Laster der Armen. Die Justiz war nach wie vor sehr grausam, Hinrichtungen waren z. B. in den k. k. Staaten öffentlich. Heine steht gegen die Todesstrafe und begründet seine Ansichten mit Jesus, der auch Opfer der Todesstrafe wurde. Heine bemerkt, dass in England der „*Point d'honneur* noch nicht seine rechte Politur empfangen" hat, wie im Offizierskorps vieler Länder des Kontinentes.[19]

[18] Siehe [45]. Die Uskoken waren kroatische Flüchtlinge aus den von Türken besetzten Gebieten. Sie waren mittellos und ernährten sich durch Raubeinfälle auf das türkische Gebiet. Sie wurden dann Grenzer der Habsburger bekamen aber für ihre Grenzerdienste wenig Sold und der Sold kam unregelmäßig, so dass sie nach wie vor die Türken und ihre orthodoxen und jüdischen Untertanen plünderten. [13]

[19] Ein Offizier, der beleidigt wurde wurde degradiert, es sei denn, dass er seinen Gegner zum Duell herausgefordert hat. Wenn er dabei tötete, wurde er rechtsmäßig verurteilt und dann vom Monar-

Heine bemängelt etwas in England - die Existenz der entehrenden körperlichen Bestrafung. Es war ein Mittel, welches die englische Aristokratie befolgte, um sich zu sichern. Er bezieht Stellung zu politischen Kämpfen in England. Heine sympathisiert mit dem liberalen Politiker Canning,[20] gegen den sich das Gespenst Wellingtons erhebt und dazu noch der autoritäre Erzbischof von Canterburry mit der Bibel. Dan greifen die Engländer Frankreich an, um seinen Fortschritt zu hemmen, die neuerlangte Freiheit zu gefährden. Um diese Vorsätze auszuführen bedurfte England die Mithilfe anderer Nationen. Hier überwältigt Heine seine Napoleonbewunderung, er scheint nicht zu wissen, dass selbst seine Offiziere, die Grognards am Ende mit Napoleons Kampflust unzufrieden waren und vom Krieg genug hatten.[21] Heine sieht als einzige Sünde der Franzosen, dass sie sich gegen aristokratische und geistliche Vorrechte erhoben haben. Frankreich und Napoleon sind für Heine immer Vorkämpfer im Freiheitskampf. Heine war Napoleonverehrer und war als solcher Mitschöpfer oder gar Schöpfer des ideologischen Apparates mit dem Zeitungen, Zeitschriften und Verlage verbunden waren. Dieser Apparat ist schon bekannt. [26:131] In den Fragen der Demokratie bleibt England immer noch eine gute Strecke hinter Frankreich zurück, weil dort die Aristokratie und der Klerus genauso unwandelbar sind wie Sonne, Mond und Sterne, die Whigs und die Torys sind beide gleich aristokratisch. Die Idee der bürgerlichen Gleichheit hat in England noch nicht Fuß gefasst.

Vom englischen Parlament hat Heine seltsamerweise keine gute Meinung, die Kämpfe im Parlament sind für ihn nur ein müßiges Spiel, ein Turnier. Ähnlich drückte sich einige Jahre später auch Grillparzer über das englische Parlament aus. Das nimmt wunder, denn Heine war ein Liberaler, in diesem Werk versuchen wir zu beweisen, dass er auch ein Ahnherr des deutschen Liberalismus war, Grillparzer hingegen stand dem Liberalismus immer ziemlich fremd gegenüber. Heine bewunderte allzu sehr Na-

chen begnadig. Es ist bekannt der Fall Ardenne aus dem ausgehenden 1880-er Jahren. Der Offizier Ardenne brachte in Erfahrung, dass seine Frau einen Seitensprung mit dem Amtsrichter Hartwick gemacht hat. Er forderte Hartwick zum Duell heraus, Hartwick bekam einen Bauchschuss, er starb und bat vor dem Tode noch Ardenne um Verzeihung. Er verweigerte im Krankenhaus jede Auskunft über seine Verwundung. Ardenne erhielt zwei Jahre Festungshaft, wurde vom Kaiser begnadigt und auch befördert. Dieses Ereignis wurde im Parlament besprochen und bot die Quelle zu Fontanes „Effi Briest“. [33] Der Zweikampf fand vielfach Behandlung in den nationalen Literaturen des XIX. Jh. [37] Théophile Gautier hat in seiner Reisebeschreibung *Voyage en Spagne - Tras los montes* (1843) bemerkt, dass in Spanien der Zweikampf noch nicht untersagt worden war, deswegen waren die Leute seiner Meinung nach höflicher, um nicht zum Duell herausgefordert zu werden.

[20] Metternich äußerte sich negativ Über Canning als Liberalen nach seinem Sturz *L'Angleterre, depuis le ministere de M. Canning s'est égarée dans voies d'un liberalisme faux et dangereux,...* [31:140]

[21] So berichtete der Franziskaner Andrija Dorotić aus dem besetzten Kroatien an den Direktor des Polizeihofstelle in Wien, den Freiherrn Hagern von Allensteig über ein Gespräch mit einem französischen Offizier. [55]

poleon, um dem Parlamentarismus näher zu treten. Heine kritisierte auch die Strenge der englischen Gesetze, wohl in Anlehnung an den italienischen Juristen Cesare Beccaria (*Dei delitti e delle pene)*. Dieser meinte, dass ein Verbrecher, den die grausame traditionelle Strafjustiz verstümmelt nicht mehr arbeiten kann, er wird Bettler oder Dieb. Beccaria meinte aber mit den Physiokraten, dass alle Menschen arbeiten sollen und das ist das Vermächtnis der Physiokraten an die Nachkommenschaft. In der Restaurationszeit war die Justiz grausam und die Strafverbüßung schwer. Es gab keine Gefängnisse, nur Festungshaft. Das änderte sich nach 1848. in den Kaiserlichen Staaten, als der Minister des Innern Alexander Bach moderne Gefängnisse bauen ließ.

Heine der Jude oder Protestant war kein Freund der Katholischen Kirche, aber in England kritisierte er die englische Klerisei, die Katholiken verfolgte und forderte Würde und Gerechtigkeit für Andersdenkende.

In England suchte er und fand Werte der modernen Demokratie, aber den Parlamentarismus erkannte er nicht als solchen Wert, Freiheit und Liberalismus scheinen für Heine nur Kampf gegen die Aristokraten und die Zöpfe der Vergangenheit zu sein.

Erst als Emigrant in Frankreich begann sich Heine mehr mit Deutschland zu befassen, zum Teil, um es seinem Gastgeberland näher zu bringen. Die Schrift *Romantische Schule* (1833) ist eine Abrechnung mit der Romantik, die Ideologie der ersten Phase des Deutschen Bundes bot. Heine musste da mit der französischen Zensur in der Zeitschrift *Europe littéraire* kämpfen und schrieb darüber im Vorbericht zur ersten Auflage. Die Redaktion wollte eine Darstellung Deutschlands für das katholische Frankreich aus dem protestantischen Standpunkt. Vergebens wendete Heine ein, es gebe kein katholisches Frankreich. Heine schrieb das zweite Deutschlandbuch für Frankreich, das erste schrieb Germaine de Staël „De l'Allemagne". Seit diesem Buch ist doch vieles im literarischem Deutschland geschehen, Goethe ist gestorben und damit ging die „aristokratische Zeit" der Literatur zu Ende und es beginnt die demokratische. Die Romantik ist in Deutschland etwas ganz andres, als in Frankreich, in Deutschland ist sie ein Blick in das christliche Mittelalter, denn die Literatur des Mittelalters ist ganz christlich, auch wenn profan wie das *Nibelungenlied.* Das Rittertum ist Vergeistigung der körperlichen Kraft. Diese Literatur unterscheidet sich von der Literatur der Griechen und Römer, diese Literatur nennt Heine die klassische die mittelalterliche die romantische. Diese ist zum Unterschied zur klassischen Literatur esoterisch, der Drache bedeutet die Sünde, der Mandelbaum die Dreieinigkeit. Bei Homer ist z. B. die Rüstung eines Helden nur Rüstung ohne verborgenen Sinn. Von der Musik des Mittelalters fehlten damals die Urkunden, die Skulptur und Malerei ist abscheulich, man sieht nur sterbende Heilige und Kreuzigungen. Alles zusammen ist eine Galerie des Scharfrichters. In Heines Begriffswelt ist die romantische Dichtung und Kunst und da ist die mittelalterliche *nazarenisch* und das missbilligt er. Heine nennt aber auch die weibliche und mütterliche Schönheit der Madonnenbilde und die Dome. Die Renaissance bedeutet eine Aufwertung des Griechentums. Als Prote-

stant hatte Heine eine Zuneigung zum Griechentum wie Lessing, Klopstock und die meisten deutschen Klassizisten, aber auch Goethe und Schiller. Leo X. war genauso Protestant wie Luther, aber in Rom protestierte man nicht in lateinischer Prosa wie in Wittemberg, sondern in Stein, Farbe und *Ottaverime.* Heine ist begeistert durch dieses Neuaufleben des Griechentums und er gab diese Begeisterung weiter an Nietzsche. Diese, so Heine „neuklassische Poesie" verpflanzte sich dann nach Frankreich, Spanien und England, der Oberpriester dieser Poesie in Deutschland war Gottsched. Lessing war der literarische Arminius, der das deutsche Theater von jener Fremdherrschaft befreite, der Stifter der deutschen Originalliteratur. Heine nennt nicht, dass Lessing sehr stark mit der griechischen Literatur verbunden war, viel mehr als Gottsched und Boileau. Heine hebt aber bei Lessing die Originalität hervor, was eine Forderung der Zeit war, auch Fielding forderte im „Tom Jones" für die Originalität in der Literatur und den Schutz der Autorenrechte, was dem Autor ein Honorar sichern würde. Heine lobt Lessing für seine Geistesfreiheit, Humanität und Toleranz. Allein, die Originalität ist ein Wertmaßstab der Literatur erst seit dem ausgehenden XVIII. Jh. Dichter wie Homer, Vergilius oder Wolfram von Eschenbach wussten nichts von Originalität, die kein inneres Gesetz der Literatur ist.[22] Um diese Zeit will die Literatur Ware werden oder sie wird es in England und Frankreich, wo Dichter mit einem Honorar rechnen können und deswegen Originalität fordern.

Hier wirkt wohl der Umstand, dass Heine, wie Lessing ein Freimaurer war (damals noch nicht) (Lessing schrieb die „Freimäurergespräche"). Er nannte hernach die „larmoyanten Dramen" von Kotzebue, der 1818. wohl als Opfer des vom Deutschen Bunde angeordneten Attentates fiel. Heine fordert hier eine nationale Literatur, Kotzebue war nicht national, aber der Deutsche Bund stritt um die Errichtung einer modernen deutschen Nation anfangs mit Dolchen, seit Heime durch Literaturwissenschaft. Heine bemerkt, dass die Romantiker wie Friedrich Schlegel und Joseph Görres altdeutsche Gemälde gleich heiligen Reliquien blindgläubig verehrten. Dieses christliche Altdeutschland geriet unter Fremdherrschaft; gegen Napoleon konnte nur Gott selbst helfen und die Romantiker blickten noch mehr nach dem Himmel. Napoleons Patriotismus ist breit und alles umfassend, der Romantiker eng.[23] Es war ein an die Frühzeit des Deutschen Bundes gerichteter Vorwurf., Heine nennt hier ausdrücklich das „Flegeltum des Herrn Jahn", der den Deutschen Bund auch gegründet hat und die „geheimen Gesellschaften", die Hand in Hand mit der Regierung Napoleon Widerstand leisteten.." [68:10:131] Der große Napoleon [24] stürzte wie Alexander und Cäsar

[22] Die Autorenrechte schützte erst der habsburgische Minister des Innern Alexander Bach und erließ das Gebot der Originalität, indem er das Plagiat verdammte. [44]

[23] Die Romantiker wurden von den Liberalen als enge Zunft empfunden. [26:135]

[24] In der Korrespondenz der französischen Generale und Gouverneure wird Napoleon immer als *le Grand Napoléon* erwähnt. Man sehe den Fond Bertrand in den Archives nationales in Paris. Der General Henri-Gatien Bertrand war Generalgouverneur der Provinces Illyriennes ab 1809.

die kleinen Romantiker. Heine missbilligt auch den Übertritt zum Katholizismus, den „Geisteskerker“ zahlreicher deutscher Romantiker. Im Gegensatz der Romantiker und Napoleons scheinen beide Prinzipien Heines zu leben - das *Nazarenentum* und das Griechentum. Heine führt die beiden Prinzipien durch die ganze Schrift und steht klar an der Seite des Griechentums. Er schreibt über Heinrich Voß, der die griechischen Dichter des Heidentums übersetzt statt wie August Wilhelm Schlegel die katholischen Dichter. Der bitterste Gegner von Voß ist Wolfgang Menzel, den Heine zum Duell herausgefordert hat. Menzel ist nicht draufgegangen. Er ging dann ins antiliberale Lager. [28:130-131] Heine schreibt hier als Sektierer und Leiter einer gewinnenden Fraktion des Deutschen Bundes, er bekämpfte die Romantiker die sich zum christlichen Mittelalter bekannten und gesellt zu ihnen auch die protestantischen Pietisten und gewinnt Goethe als Verbündeten, der ein „Verdammnisurteil“ gegen die beiden Schlegel sprach, obwohl er damals eine sehr zweideutige Rolle spielte. Goethe verdankte zum Teil sein Ansehen der beiden Schlegeln, die er dann auf schnöde und beleidigende Weise ablehnte und dann die Alleinherrschaft in der deutschen Literatur begründete, so wie Ludwig XIV. den Adel unterdrückte und den *tiers état* emporhob. Nun sieht Heine die deutsche Literatur seiner Zeit als Kampfplatz der Romantiker gegen Goethe und die Neuen. Man vergleicht Goethe mit Schiller und in diesen Vergleichen steigt eine neue Religion empor. Der Kampfplatz ist wohl der Deutsche Bund, dem offenbar viele Schriftsteller und Professoren angehören. Heine neigt sich dem verstorbenen Schiller zu, denn er war Kosmopolit, vergangenheitsfeindlich und zukunftsgläubig. Es fällt ihm nicht bemerken, dass Schiller (und auch Goethe) nicht national war, erst der Deutsche Bund und Heine selbst bemühen sich, eine deutsche Nationalliteratur und nationale Literaturwissenschaft aufzubauen, denn sie fühlen oder wissen, dass es ohne eine Nationalliteratur keine moderne Nation in Europa gibt. Heine hat nicht ins Auge gefasst, dass Goethe in den Jahren 1814/15. Deutschland bereiste und in seinen Reisebeschreibungen unter anderem das deutsche Kulturgut katalogisierte. [45] Es war dasselbe, was in den Ländern der k. k. Staaten um diese Zeit geschah, man katalogisierte das Kulturgut und gründete Museen und Bibliotheken, beschrieb und restaurierte Kirchen usw. Goethe konnte nicht so weit gehen, denn er war nur Staatsminister eines kleinen und wirtschaftlich zurückgebliebenen Herzogtums. Heine bleibt trotz allen Reserven Goetheanhänger, er steht gegen seinen nationalistischen Kritiker Menzel, sein Pantheismus ist für Heine Prinzip des Fortschrittes, als Dichter ist Goethe unübertrefflich, seine Personen haben eine Vollendung, er kennt deswegen keine Nebenpersonen, jede Figur ist Hauptperson. Heine hob wie kein anderer Goethe auf den hohen Sockel des Kaisers der deutschen Literatur. Er beschreibt auch Goethes Aussehen und vergleicht es mit Napoleon. Heine, der Friedrich Schlegel würdigte wegen seiner Sanskritstudien und der Schrift *Über die Sprache und Weisheit der Inder* schrieb doch er sei infolge seiner gastronomischen Unmäßigkeit gestorben, er habe vom Almosen des Gatten seiner Liebhaberin gelebt. August Wilhelm Schlegel rühmt er aber nur als Übersetzer, im Studium des Altdeutschen sei

ihm Jakob Grimm turmhoch überlegen, nennt ihn hernach einen Dilettanten und schlechten Dichter. Heine fuhr weiter und schrieb sehr schlecht über ihn, aber nicht *sine ira et studio.* Am Ende schrieb er über seine Ehe mit der Tochter des Kirchenrates Paulus, der Chef der deutschen Nationalisten war. Es war eine Vermählung der Romantik mit dem Nationalismus, die ohne Früchte blieb, weil schon am nächsten Morgen nach der Hochzeit der Nationalismus (d. i. die Braut) nach Hause lief. Heine mutete A. W. Schlegel die Impotenz zu. Wie im Falle August von Platen, dem Heine seine homosexuelle Neigung zuwarf, ist das eine vulgäre und ganz indezente Polemik in einer Schrift, in der Heine stürmische Angriffe gegen die Romantik und der deutschen Nationalismus ritt. Die Zensur des k. k. Bücherrevisionamtes hätte eine solche Indezenz nicht erlaubt.[25] Diese Polemik erinnert an die späteren Säuberungen der kommunistischen Diktatur. Die politische Ächtung eines Gegners begann mit einer Salve von Verleumdungen aller Art, wobei der eigentliche Grund der Ächtung verborgen blieb. Die KP hat die straffe piramidale Dreigradenstruktur mit Zellen von drei Männern, von denen man nur die Deckungsnamen wusste, vom Deutschen Bund übernommen. Sie hat wohl auch die Angriffsmethoden übernommen. Dieses war sicher einer der Gründe, warum Heines Werke durch den Beschluss des Bundestages 1835. mit Verbot belegt worden sind. Es folgten unverhohlen boshafte Angriffe auf Tieck. Heine verlacht die Romantik, die Hans Sachs und Jakob Böhme pries, er kritisiert den deutschen Franzosenhass, Görres, der sich in die Arme der Jesuiten warf und die Jesuiten waren im XIX. Jh. ein Schreckensbild für die Liberalen. Er reitet Angriffe gegen Novalis, der überall nur Wunder sieht und gegen E. T. A. Hoffmann, der nur Gespenster sieht. Sein Werk ist „ein entsetzlicher Angstschrei in zwanzig Bänden." Novalis liebte ein Mädchen, die an Schwindsucht starb und Novalis starb auch an Schwindsucht einige Jahre später. Es folgen Angriffe gegen Klemens Brentano und Achim von Arnim, die zum Katholizismus übertraten. Er ist vorsichtig aber doch Abweisend bei der Kritik des „Knaben Wunderhorn" und des Nibelungenliedes. Heine hat so gut wie einen jeden Romantiker geächtet, oft auf sehr vulgäre Weise. Es ist eine Generaloffensive gegen die Romantik und das Ideengut der Romantik, wohl aus dem Grunde, weil die Romantik die Ideologie des frühen Deutschen Bunde war und Heine reformierte diesen Bund und gab ihm eine weltoffene und liberale Orientierung. Er gab selber zu, dass er bei dieser Kritik „ins tiefste Gebiet der Politik geraten ist" und die Zensur empfand diese Schrift als politische Unterwanderung, wie oben dargelegt. Es folgte der Verbot seiner Werke 1835. Heine pries abschließend die Jungdeutschen, Heinrich Laube, der „mehr wert ist als ein ganzer Tiergarten von

[25] Im Vormärz hat Frane Lanza den Artikel *Doveroso tributo di un figlio* zum Druck vorgeschlagen. Der Aufsatz wurde von der Zensur abgelehnt, weil der Autor seinen Rivalen, den Archäologen Francesco Carrara verleumdet und beleidigt hat. Lanza publizierte den Aufsatz in Italien und erhielt eine Geldbuße, weil er als österreichischer Untertan nicht ohne Erlaubnis der Behörden im Ausland publizieren durfte. Dann tratschte Lanza weiter, er wurde bestraft, weil Carrara ein Polizeispion war. Er war es nicht, ja er wurde von der k. k. Höheren Polizei verfolgt.

Raupachen und Komödianten.“ Er pries ferner Karl Gutzkow. Jean Paul Friedrich Richter bescheinigte er, dass er dem jungen Deutschland voranging, er tadelte aber die „abstruse Verworrenheit“ seines Stiles. Jean Paul musste, in den Zeiten, in denen er schrieb, vielmehr Vorsicht üben, wegen der Zensur, die damals besonders scharf war. Heine, sein Nachfolger in der Anwendung von Ironie, schrieb später und zwar als Emigrant in Frankreich und konnte sich auch direkte, unverhohlene Angriffe erlauben. Das blieb nicht ohne Folgen. Die deutschen Emigranten in Paris, leiteten ein Verfahren ein, um Heine aus Frankreich ausweisen zu lassen. [19:157] Dann wäre er der k. k. Höheren Polizei ins Netz geflogen. Waren es die Agenten der k. k. Höheren Polizei, die gegen Heine intrigierten. Die Polizei hatte sicher Konfidenten in Frankreich und in den Briefen des Grafen Josef Sedlnitzky an die Chefs der *landesfürstlichen Behörden* heißt es - „ich erfahre auf offiziellem oder konfidentiellem Wege“. Eine absolutistische oder totalitäre Regierung hat immer politische Emigranten, die sie mit Konfidenten unterwandert und entzweit. Heine sieht Jean Paul doch als einen Schriftsteller aus dem Gefolge Lawrence Sternes, will er in seinen Schriften seine Persönlichkeit aufgegeben hat und seine Blöße gezeigt hat. Er bescheinigt de la Motte Fouqué, dass seine Romane das ganze Publikum ansprachen und Uhland, dass seine Lieder in die Herzen der großen Menge gedrungen sind. Heine war Politiker und wollte auf einen breiten Kreis wirken, nicht in den Enge des Deutschen Bundes. Der Deutsche Bund und so auch *La Giovine Europa* erweiterte seine Basis und erweiterte die politische Agitation über die Enge des Zunftwesens der geheimen Sekten der Restauration. Diese Schrift ist eine Lehrschrift für die Geheimbündler, die, so die Berichte der k. k. Höheren Polizei, sehr zahlreich waren und so auch im Heer, aber nicht im Habsburgerreiche, das ein dichtes Spionagenetz hatte. Heine wies die Mentalität und Denkweise des Geheimbündlers auf, wenn er meint, das XVIII. Jh. habe in Frankreich das Christentum sehr gründlich „ekrasiert“. Er verbessert sich gleich - in Paris, die Provinz ist gleichgültig, Paris ist der Kopf. Ein solcher Kopf war für Heine auch sein Deutscher Bund. Aus seinen Schriften kann man über diesen Bund mehr erfahren als aus den Berichten der k. k. Höheren Polizei. Diese Gepflogenheit, dass man Mitgliedern des Bundes die Lektüre empfehlt oder vorschreibt ist aus der späteren KP und dem „ideologischen Ausbau“ der Mitgliedschaft bekannt. Ein großer Teil von Heines Sturmritte gegen die Romantik lesen sich als grundlose und unbegründete grobe Angriffe, ganz so wie die Angriffe bei den späteren Säuberungen in der KP.

Hier muss gesagt werden, dass auch das k. k. Bücherrevisionsamt die Romantik geächtet hat und beispielsweise die Importe der Bücher der Romantiker in die k. k. Staaten untersagt hat. Das Habsburgerreich gewährte keinen Einlass dem deutschen Nationalismus.

Heine schrieb 1834. seine *Geschichte* der *Religion und Philosophie in Deutschland* für die Zeitschrift *Revue des deux mondes*. Heine war erbost über die deutsche Zensur, aber das von ihm vorgelegte Manuskript wurde nicht getreu Gedruckt und Heine beschwerte sich in der Vorrede zur zweiten Auflage, dass ganze Stellen des

Manuskriptes ausgelassen worden sind und so ging die patriotisch-demokratische Tendenz dieses Buches verloren. Die französische Version erschien vor der deutschen, die am Vorabend der Bundesdekrete gegen das Junge Deutschland 1835. und eigentlich gegen Heine selbst erlassen worden sind. Heine musste zwischen den beiden Zensuren manövrieren und er verteidigte sich gegen Gegner aller Art in der Vorrede zur Zweiten Auflage (1852), besonders gegen Arnold Ruge und Karl Marx.[26]

Einführend schrieb Heine, er habe diese Buch für das Volk geschrieben, er sei kein Gelehrter, keiner von den siebentausend Weisen von Deutschland, sondern das Volk selbst. Unter Volk verstand man damals die leitende Gebildetenschicht, Heine war Abtrünniger von dieser Schicht. Das moderne Begriff *Volk* und *Volksmassen* erfand Lew N. Tolstoi in seinem Roman *Krieg und Frieden* und dieser Begriff ist nicht identisch mit dem was Friedrich Engels unter Proletariat verstand. Das Proletariat ist nur ein Teil der Gesellschaft, der unterdrückte Teil Tolstois *Volksmassen* sind ein Ganzes und stehen am nächsten dem Begriff *народ православний - narod pravoslavnij,* das orthodoxe Volk, gleich dem katholischen *populus Dei*, denn Tolstoi war praktizierender orthodoxer Christ.[27] Heine kritisierte Voltaire und seine Pfeile, die er gegen den Klerus losschoss, darunter nennte er ausdrücklich die Jungfrau als „schönste Blume der Poesie. Heine meinte, Voltaires Pfeile haben nur den sterblichen Leib der Kirche getroffen, nicht ihr inneres Wesen. Das Christentum ist eine Idee, die man noch nicht begriffen hat, daher fehlt immer noch die Geschichte des Christentums. In Konstantinopel stritt man über den Logos und ob Jesus dem Gott Vater gleich ist, in Rom über das Verhältnis der weltlichen zur geistlichen Macht. Aber Rom will herrschen, das antike Rom herrschte mit seinen Legionen, das Papstum mit den Dogmen. Hier folgte Heine den Begriffen der Goethezeit, vor allem Herder. Er bezweifelte, ob die Fragen des Investiturstreites, des Priesterzölibates und der Mönchsorden uns die Idee des Christentums offenbaren können. Von den Heiligen kein Wort. Für Heine war die Kirche nur Macht und Machtausübung. An der Beseitigung dieser Macht zweifelte Heine, ja er verzweifelte. Die Kirche war etwa die moralische oder ideologische Untermauerung des Staates seit Konstantin, der, er war damals noch kein Christ das Kreuz träumte und daneben die Inschrift *in hoc signo vinces.* Die Kirche Christi und das frühe Christentum teile nicht die Macht mit dem Staate. Heine meinte doch dass Jesus, dem lebenden Gotte mit der Dornenkrone ewiger Ruhm gebührt. Seine Kirchenfeindlichkeit ist doch begrenzt.

Zur Frage der Existenz des Teufels, und ohne den Glauben an seine Existenz gibt es kein Christentum, meinte Heine die Kirche habe die germanischen Götter nicht als Hirngespinst verworfen. Sie hat sie zu Teufeln erklärt. Obwohl jüdischer Herkunft

[26] Die deutschen Emigranten in Paris waren stark verzankt und sammelten sich in verschiedenen Lagern. [19]

[27] Dieser Begriff wurde in das, was sich Marxismus-Leninismus nannte aufgenommen. [58]

scheint Heine nicht zu wissen, dass die Psalmen 95 und 96. die Götter der Heiden zu Teufeln erklärten. Der Nationalglaube in Europa war pantheistisch und dass bedeutet eine durchgötterte Natur, in jedem Baume, jedem Elemente atmete eine Gottheit. Zu Heines Zeiten war die Anthropologie noch nicht so weit fortgeschritten und wusste nicht, dass die meisten animistischen Götter Menschenopfer forderten. Heine denkt nur an die germanischen „Nationalgötter", also Hüter der nationalen Identität und an die heitere Götterwelt der Griechen und Römer. Die letzten Götter waren besser.

Luther habe den Papst und den Teufel verkannt, Heine nimmt beide in Schutz vor Luther. Luther hat nicht das Konkordat zwischen Geist und Materie in der katholischen Kirche begriffen. Der Katholizismus hatte ein Verständnis für die Sünde und den reuevollen Sünder, die Luther nicht hatte. Das war wieder nur ein Schritt bis zu Nietzsches Ansichten Luther sei der größte Bauer der deutschen Geschichte und das Mittelalter die Alkoholvergiftung des deutschen Geistes.[28] Der Ablasshandel entstand aus der Willigkeit der Kirche, den Sündern ihre Sünden abzulassen. Das hat Luther nicht verstanden. Dann zerbrachen die Puritaner die reizenden Madonnenbilder und jagten fort die reizenden Priesterkonkubinen. Die Franzosen waren nicht so borniert wie die Luther, sie kämpften mit schlüpfrigen Spaßen. Die neue Lehre des Spiritualismus gab den Bauern eine Waffe gegen die Aristokraten. Luther ist der deutscheste Mann der deutschen Geschichte. Heine versteht es zwischen Katholizismus, Luther und Deutschland, ohne Farbe zu bekennen. Im Protestantismus entstand die deutsche Pflichttreue, mit der Aufhebung des Zölibates wurde die Unzucht der Priester begrenzt, die Vernunft begann die Bibel zu erklären. Der Weg zur Denkfreiheit wurde geebnet und Heine steht jetzt gegen die Zensur und die Bevormundung der Universitäten. Die Zensur war eigentlich Forderung nach der Qualität des literarischen Kunstwerkes, Unterdrückung der wertlosen Literatur. Die Zensur hatte drei Verbotsgrade, das *Damnetur* wurde selten verhängt, das *Erga schedam conceditur* bedeutete, die Schrift sei an sich verboten, ausnahmsweise darf die Lektüre doch zugesagt werden, aber der Leser bekam das Buch auf Revers und musste sich verpflichten, er würde es nicht weitergeben. *Transeat* bedeutete nur die Werbung sei verboten. Auf solche Weise wurde eine leitende Oberschicht hochgezüchtet und im Sinne der Staatsideologie erzogen, die Literatur wurde national, erst seit dem XIX. Jh. haben wir nationale Literaturen, eine Nation ohne Nationalliteratur gibt es seitdem in Europa nicht. Die Zensur hatte aber der Geheimdienst in der Hand. (Siehe [49], [50], [51] und [52].) Für Heine war aber die Zensur nur Druckmittel. Er stand gegen die Bevormundung der Universitäten, weil der Deutsche Bund eine Bewegung der Universität war.

Luther schuf das Neuhochdeutsche, das dem politisch und religiös zersplittertem Deutschland die Einheit gab. Josef II., der Deutsch zu einer überregionalen Sprache machte, nannte Heine nicht. Und doch waren die damaligen k. k. Staaten kein deutsches Reich, Deutsche waren eine Minderheit, Deutschösterreich war eine Handvoll

[28] Jenseits von Gut und Böse, Kapitel 48, 50.

von Grafschaften, die Habsburger waren keine Deutsche und sprachen mit den Aristokraten französisch, spanisch oder italienisch, nicht deutsch, der Kaiser aber war der Träger der Souveränität. Aber Deutsch war beliebt und fand auch über die Grenzen des Reiches Verbreitung, obwohl bis heute kein Dekret gefunden wurde, das Deutsch zur Amtsprache erklären würde. ([53], [36]) Heine folgt den Gründungen der philologischen Gesellschaften in Böhmen, Ungarn, Kroatien etc. und hier erkennen wir Heine als Geheimbündler, denn der Deutsche Bund setzte sich als Ziel die Vereinigung Deutschlands. Allein in Mitteleuropa deckten sich sprachliche Grenzen selten mit politischen. Nur die Habsburgische Verwaltung konnte diese Situation meistern.

Heines Schrift wurde auf solche Weise zum festen Ausgangspunkt der zu schreibenden deutschen Literaturgeschichte, Österreich, das die deutsche Sprache und Kultur als nicht nationale Kultur in den Ländern verbreitete ließ er ganz aus dem Spiel, möglicherweise aus dem Grunde, weil der Deutsche Bund und auch die Sängergesellschaften in den k. k. Staaten nicht festen Fuß fassen konnten.

Die letzte Konsequenz der Reformation ist die Philosophische Revolution in Deutschland, aber René Descartes ist der Vater der neueren Philosophie, weil er die Autonomie der Philosophie stiftete und die Scholastik überwand. Heine beachtet nicht, dass Descartes ein praktizierender Katholik war. Aber auch die Scholastiker waren im Geheimen eine Opposition gegen die Kirche. Spinoza sah Gott als einen Gott der nicht über seiner Welt thront, sondern der Welt gleich ist. Auf solche Weise gab er der Materie Würde und Anerkennung. Er beachtete nicht das Unchristliche und auch Unjüdische dieser Annahme, die Gott zu einem Helden der Weltgeschichte machte. Goethes Verbundenheit mit Spinoza erwähnte er nicht, aber er nannte den Deismus eine Religion für Kinder und Knechte. Den Gedanken griff dann der Heineverehrer Nietzsche auf, wenn er über die „Herdenvertierung“ schrieb. [27] Heine fuhr fort und schrieb einen Lob an die deutsche Sprache, er beschrieb ihre Entwicklung, Paracelsus, der auf Deutsch schrieb, Jakob Böhme und Christian Wolf, die das Deutsche für ihre philosophischen Schriften fähig machen. Hier schrieb Heine von „unserer Sprache“, obwohl er jiddisch als Muttersprache[29] sprach, er liebte aber das Deutsche und auch Deutschland, so wie das nur ein Neuankömmling in die Nation und dazu noch ein Emigrant konnte. In dem theologischen Streit der Reformation sieht er nur Hofintrigen, den „Pedantismus enger Magisterköpfe und Schulfüchse“. Heine, dem die akademische Laufbahn zugemauert worden ist, drückt sich immer schlecht über die Universität aus. Eine der Formen seines Protestes gegen den Akademismus ist der häufige Gebrauch von umgangsprachlichen Wörtern und Wörtern aus dem Slang. In den mit Luther beginnenden theologischen Kämpfen, sieht er das Wiederbeleben des Streites zwischen Platonisten und Aristotelisten im Mittelalter. Diesen Streit setzen fort die Pietisten mit den protestantischen Rationalisten, den Streit zwischen Germanen und Arminen im Deutschen Bund ver-

[29] Heines Feind Wolfgang Menzel brandmarkte Heine, weil er „jüdelte“, d. h. er hörte seine jiddische Muttersprache aus seinem Deutsch heraus.

schweigt er, denn dieser Bund war doch eine geheime Sekte, aber er nennt sich parteiisch für den Protestantismus, ohne das Judentum zu erwähnen und das Judentum spielte in seinem ganzen Leben eine sehr große Rolle (worüber woanders). Er wendet sich unmittelbar an die Franzosen mit „ihr Franzosen“ und „wir Deutsche“, die Franzosen sind oberflächlich, die deutschen „hassen gründlich“, Nach dem Vergleich von England und Frankreich vergleicht Heine jetzt Deutschland und Frankreich. Er kommt auf das Christentum zurück und will den historischen Inhalt aus dem Christentume herausnehmen und nur den moralischen Teil bewahren. Das ist seine Aufzeichnung der Trennung zwischen Thron und Altar. Hier kann man Jesus nicht umgehen. Heine schrieb hier als Schriftsteller, der oben erwähnte Graf Franz Saurau schrieb darüber als Staatsmann und Berater des Kaisers.

Heine beschrieb Friedrich den Großen, der keinen großen Einfluss auf den deutschen Geist gewinnen kann, weil er das deutsche Nationalgefühl gekränkt hat, indem er die deutsche Literatur verachtet hat.[30] Heine war wirklich ganz Deutscher. Die Taufe war für ihn das Entréebillet in die europäische Kultur, keine Bekehrung, er schwankte zwischen Judentum und Christentum, man könnte ihn einen Judenchristen nennen, aber Deutscher war er ohne Vorbehalt. Lessing beschreibt er als Reformator der Literatur, vor dessen Schwert alle zittern und von dessen Pfeilen und Witz. Heine fühlte in ihm den polemischen Literaturkritiker und den Meister der Sprache, er verschwieg seine schlechten Meinungen über die französische Literatur, Heine fühlte nicht den Unterschied zwischen dem französischen Klassizismus und dem neuen nationalen Geist, den Lessing in die deutsche Literatur polemisch hineinführte. Lessing war für Heine der „Grosse“, ein Kämpe der neuen Literatur, die für ihn eine Tribüne war, ihn beschreibt Heine als Luther der Literatur und Theologen im „Nathan den Weisen“. Lessing war wirklich unkirchlicher Christ, er passt ins Bild der Aufklärung, die Offenbarung nicht nur in der Bibel, sondern auch in anderen Religionen, wissenschaftlichen Werken und literarischen Kunstwerken sucht und findet.[31] Immanuel Kant vollbrachte die geistige Revolution in Deutschland, gleich der „materiellen Revolution“ in Frankreich. Den Biographismus seiner Zeit folgend beschreibt er auch Kants Persönlichkeit, der Hagestolz der sein Leben mechanisch ordnete. Hier spricht bei Heine wieder der Geist der nationalen Vergleiche, bei denen Nationen als kollektive Persönlichkeiten empfunden wurden. Heine missbilligt Kants „trockenen Papierstil“, weil er die mathematische Form von Descartes, Leibnitz und Wolf verwarf und um die Vertraulichkeit mit niederen Geistesformen abzulehnen. Kant hat durch seinen schwerfälligen Stil die Nachkommenschaft beeinflusst und die Ansicht

[30] Das Nibelungenlied war für Friedrich „keinen Schuss Pulver werth” und dieses Werk wurde im XIX. Jh. ja, bis Friedrich Panzer als das deutscheste Werk der mit der altfranzösischen Literatur stark verbundenen mittelhochdeutschen Dichtung empfunden. [48]

[31] Siehe [23:14-18]. Über das Verhalten der Aufklärung zu anderen Religionen liest man in den Reisebeschreibungen. [38]

vermittelt, dass man kein Philosoph ist, wenn man gut schreibt. Heine schrieb eine neue deutsche Sprache, leicht, witzig und heiter. Ein Gegenstück zu Kant.[32] Deutschland war aber damals noch keine Nation, der Schutz der Autorenrechte war damals nicht möglich. Daher konnten deutsche Schriftsteller und dieses Wort entsteht in der zweiten Hälfte des XVIII. Jh., mit einem Honorar nicht rechnen. Sie lasen sich dann ihre Schriften gegenseitig vor, z.B. in den Kreisen der Romantiker, die in Jena, Heidelberg usw. zusammenkamen. Wenn einer einen schwerfälligen Stil schrieb, dann kam er den Hörern als sehr intelligent vor. Anders war das im Westen, wo die absolutistischen Monarchien eine Gesetzgebung über die Autorenrechte verabschieden konnten. In Mitteleuropa entstand diese Gesetzgebung in den Praktiken der Zensur, die dann der habsburgische Minister des Innern Alexander Bach zusammenfasste und als Pressegesetz verabschiedete. [14], [44] Heine verglich ferner Kant mit Kopernik, der die Sonne stillstehen ließ und die Erde um die Sonne „herumwandeln". Kant tat das mit der Vernunft, die er als Sonne stillstehen ließ. Er zerstörte die Beweise für das Dasein Gottes, um zu zeigen, dass man mit der Vernunft nicht zur Erkenntnis Gottes gelange. Kant hat die Philosophie zur „Nationalsache" gemacht.

Heine entdeckt das Verhältnis des Intellektuellen und des Politikers oder Staatsmannes. So war Maximilien Robespierre nur Handlanger von Jean Jacques Rousseau. Robespierre ist aber unwürdig des Vergleiches mit Kant, er ist bloß „der große Spießbürger der Rue Saint-Honoré"aber auch Epileptiker und „Terrorist". Heine scheint doch kein Anhänger des Jakobinismus gewesen zu sein, des Jakobinismus, den dann Novalis aufgriff und in seiner Schrift „Die Christenheit oder Europa" das Bildnis des Totalitarismus entwarf.

Bei Fichte bewundert Heine seine stolze Unabhängigkeit, die Freiheitsliebe, die Manneswürde, seinen unbeugsamen, hartnäckigen, eisernen Charakter, den er mit Napoleon vergleicht. Der suchte sich als Hofmeister durchzuschlagen, als Schriftsteller konnte er nicht fortkommen.[33] Diesen Beruf verabscheuten die deutschen Intellektuellen. Ihr Ideal war der freie Schriftsteller,[34] was in Deutschland kaum möglich war. Grillparzer, der nach Frankreich reiste beneidete die französischen Schriftsteller,

[32] Möglicherweise schrieb er so ein ganz neues Deutsch, weil er Deutsch nicht als Muttersprache sprach. Hier erwähnen wir das Beispiel des Kroaten Nikola Tommaseo, der nach Italien ging und im Risorgimento mitwirkte. Dieser große italienische Philologe und Schriftsteller, von dem auch ein bedeutendes italienisches Wörterbuch stammt, hat nie in seinem Leben richtig italienisch gelernt. So Giuseppe Petronio in der Begrüßungsrede der Tagung, die nicht gedruckt worden ist. [61]

[33] Der Hofmeister war Chef des Hofes, er schrieb die Biographie des Fürsten, die Chronik und veranstaltete Feste bei Hofe, er erzog auch die Kinder des Fürsten so wie Aristoteles Alexander. [47] In späteren Zeiten konnten sich wohlhabende Familien einen Hofmeister leisten, dieser hieß im Ausland auch Informator, Gouverneur oder Gouvernante und in Ostmitteleuropa gab es solche Hofmeister bis zum zweiten Weltkrieg. Solche Hauslehrer mussten zuweilen auch die Kleider der jungen Herrschaft ausbürsten. [17]

[34] Das Wort Schriftsteller kommt zum ersten Mal 1723. vor. [22:128].

die sich ganz der Literatur widmen konnten und als freie Schriftsteller lebten. Heine beschreibt Erniedrigendes, das Fichte als Hofmeister erleben musste. Fichtes „Reden an die deutsche Nation“ erwähnte Heine nicht und diese Reden hielt Fichte am Vorabend der Gründung des Deutschen Bundes und wirkten stark in diesem Bunde, auch später. Der Liberale Heinrich August Hoffmann von Fallersleben setzte in seinem Deutschlandsliede Deutschland die gleichen Grenzen wie Fichte.

Goethe ist „der ministeriale, schlichtende, vertuschende.“ Der Grund zu dieser Haltung ist wohl der das Heine ein liberaler Nationalist war und Goethe ließ sich niemals vom Nationalismus der Romantiker mitreißen. Weiter beschreibt er Goethe als Pantheist und Heiden, er nennt ihn den Spinoza der Poesie, seine Gedichte sind vom Geiste Spinozas angeweht. Spinozas Einfluss herrscht unter den Freunden Goethes, d. h. in der Goethezeit vor. Diese vollbrachten eine Kunstrevolution gegen das „altklassische Regime“. Am reinsten beurkundet sich der Goethesche Pantheismus in seinen Liedern. Liberale und nationalistische Bewegungen hoben Goethe niemals, auch im Ausland gerne auf den Schild. Heine bemerkte nicht, dass in Frankreich der junge Goethe beliebt war, nicht der klassische. [63:78]

Hegel ist der größte Philosoph seit Leibnitz, der Kant und Fichte weit überragt. Heine saß an der Universität in Berlin im Hörsaal als Hegel lehrte. Hegel hat die deutsche philosophische Revolution abgeschlossen, die Franzosen sollen sich fürchten vor dem befreiten Deutschland mehr als von der ganzen Heiligen Allianz, denn die Franzosen sind geborene Klassiker. Es ist die Denkungsart des Emigranten, der immer in einem gewissen Gegensatz zum Gastgeberlande steht und sich neigt es zu kritisieren.

Heine schrieb eine Geschichte der deutschen Literatur, eigentlich eine Geistesgeschichte, denn er blieb nicht nur bei der Literatur, er griff über auch zur Theologie und Philosophie. Es ist eine nationale Literatur- oder Geistesgeschichte, in der die Identität des deutschen Volkes gesucht wird. Hier mag eines Auffallen. In der Habsburger Monarchie wurden in der Tradition des Josephinismus moderne Nationen aufgebaut, d. i. in Böhmen, Ungarn, Kroatien wurden nationale Bibliotheken, Universitäten, Theater, gelehrte und philologische Gesellschaften, muttersprachliche Schulen, Museen errichtet, es wurden muttersprachliche Zeitungen und Zeitschriften angeregt. Das geschah im Zuge des Habsburgischen Etatismus und Paternalismus. Deutschland vereinigte sich 1871. und erst dann gibt es einen deutschen Einheitsstaat, der solche Institute von nationaler Bedeutung gründen kann. Bis dann gab es z. B. kein Institut für die Pflege der deutschen Sprache als Sprache der deutschen Länder, oder besser, für die Normierung der deutschen Sprache war eine Zuständigkeit des Theaters. In den k. k. Staaten wurden solche Institute in den Königreichen Ungarn, Böhmen und Kroatien errichtet, nicht für Deutschösterreich, denn Deutschösterreich war kein Königreich, sondern eine Handvoll von Grafschaften, Markgrafschaften, Herzogtümern und ein Erzstift. Sie bekamen je eine politische Einheit solche Institute, aber in viel geringerem Maße, denn sie waren kein Königreich und hatten einen geringen Grad

von Autonomie, viel Geringer als die drei erwähnten Königreiche. Das bedeutet, dass in den deutschsprechenden Ländern der Aufbau der modernen Nationen eine Zuständigkeit der Intellektuellen war, das war Heine. Josef II. war aber Staatsmann, aber als Staatsmann verstand er mit der darauffolgenden Zensur auch Intellektuelle zur Mitarbeit anregen, das war der Graf Széchenyi István der die gelehrte Gesellschaft *Magyar Tudos Tarssaganregte*[35] und mit seinem ganzen Jahreseinkommen die nationale Bibliothek stiftete. In Kroatien waren das Ljudevit Gaj und der Feldzeugmeister Freiherr, später auch Graf Josip Jelacic, in Böhmen Jungmann, Rieger u. a. Deutschösterreich hatte nur ein Theater an der Burg als nationale Bühne, aber eine Hofbibliothek, als Handbibliothek der Zensur, die den Dekret über das Pflichtexemplar erließ, um die Literaturproduktion kontrollieren zu können, eine Kaiserliche Akademie. Das Theater an der Burg war dazu noch eine staatseigene Bühne und das ist wichtig, denn das Theater war bis dann ein Privatunternehmen und eine private Unterhaltung. Wien war Sitz des Römischen Kaisers, dann zu sehr Residenzstadt und Weltstadt, um gut als nationaler Schwerpunkt wirken zu können. Wien ist erst 1918. zur nationalen Hauptstadt geworden. Die deutschen Intellektuellen waren Oppositionelle, die am Rande der Existenz lebten, oft verfolgt und hinausgeworfen und Heine sogar leitendes Mitglied eines umstürzlerischen Bundes dessen Werke seit 1835. in deutschen Ländern verboten wurden. Ihnen fehlten die organisatorischen Fähigkeiten und Mittel, die habsburgische Bürokratie entwickelte.

Heine gehörte, wie oben gesagt zu den frühen Napoleonverehrern. Er schrieb hernach die Schrift *Das Bild des Kaisers* als Lobschrift für den *Empereur.* Einführend beschreibt Heine Deutschland als provinziell. Leute, auch die Oberschicht sprechen ein elendes Deutsch usw. Dieses provinzielle und zurückgebliebene Deutschland jubelt, weil es die Franzosen vertrieben hat und dazu noch wurde Napoleon abgesetzt und verbannt. Das ist das innerste Weise von Heines Reform des Deutschen Bundes - der Nationalismus und der Franzosenhass sind der Deckmantel der Rückständigkeit und die Hürde für die Modernisierung, die ein in viele kleine Fürstentümer geteiltes Land nicht zuwege bringen konnte, weil es kein zentrales Steueramt mit wissenschaftlich gebildeten Beamten gab, die Steuer einheben konnten und mit diesen Steuern die Modernisierung finanzieren würden. Das gab es in den k. k. Staaten. Zwar kamen die Reformen Josef II. nicht durch, aber seine Tradition blieb und nach dem Wiener Kongress konnte schrittweise die Modernisierung beginnen, die erst in den 1870-er Jahren vollzogen worden ist. In Deutschland bemühte sich der Deutsche Bund mit Heine um

[35] Mehr darüber [53] und [54]. Im Habsburger Reiche hatte der Kaiser allein volle Souveränität, er hatte in seiner Hand das Heer, die Geheimdienste, die Wirtschaft, die Finanzen, die Außendienste. Die Wissenschaft, die Kultur, die Angelegenheiten des Innern, die Justiz, das Schulwesen waren in der Zuständigkeit der Länder je nach ihrem Grad der Souverenität, Ungarn hatte ausnahmsweise die Wirtschaft in seiner Hand; die Grafschaften hatten den geringsten Grad der Souverenität und die wenigsten nationalen Institute.

die Modernisierung, aber Heine war ein Emigrant, Schriftsteller und kein Staatsmann und der Deutsche Bund war der politische Untergrund, der politische *demi monde.* Wäre Heine ein Österreicher gewesen, hätten ihn die Behörden höchstwahrscheinlich angezogen und zur „Kulturarbeit" angeregt. Hier müssen wir das Königreich Böhmen erwähnen. Es war das Vaterland der Tschechen und Deutschen, der industrielle, wissenschaftliche und finanzielle Schwerpunkt der k. k. Staaten, der einen modernisierenden Einfluss in diesen Staaten aber auch in Deutschland ausübte.

Heine beschrieb in der Einführungsteilen dieser Schrift breit die Formen der deutschen Rückständigkeit, die aber die Romantiker liebten. Heine ist da sehr persönlich, immer ist es seine persönliche Erfahrung von der er ausgeht. Über Napoleon spricht er mit dem General Willi und berichtet über dieses Gespräch. Napoleon ist für ihn ein Krieger und eine „wahrhaft antike Größe". Sein Feldzug nach Russland war doch übereilt. Heute ist er aber nur Erinnerung für die Nachwelt. Er spricht weiter mit einer altadeligen Frau Anna, die vierundzwanzig Ahnen hat, auf ihrem Stammschloss lebt und Napoleon bewundert. Sie singt nur kaiserliche Lieder des Beranger und Delavigne. Die Gespräche mit ihrem Vater sind aber „ein Triumphgesang der Vergangenheit", sein Sohn steht aber im Verdacht in Verbindung mit Verdächtigen zu stehen. Heine stellt uns dann vor einen alten Kriegsgefährten des Generals. Das Gespräch über Napoleon geht weiter. Er ist gefallen, nicht weil ihm England oder Deutschland gewachsen wären, sondern weil er einen Vertilgungskrieg gegen sich selbst führte. Er war ein großer Soldat, aber kein großer Mensch. Aber jene veralteten Formen Europas stürzen doch zusammen, weil sie der Geist verlassen hat. Der große Napoleon wurde nach einer öden Insel verbannt. Das war keine Strafe „wer in Europa konnte ihn strafen?", sondern Furcht. Hier war der Napoleonverehrer Heine wohl im Unrecht, die Feldherren Europas haben Napoleons Kriegsführung wohl durchsehen und so konnten sie ihn bei Leipzig und dann bei Waterloo schlagen. Heine verglich Napoleon mit Hannibal. Er hat wie Seneca gelebt, und seine letzten Tage waren eines Sokrates würdig. Heine bespricht Davids Napoleonbildnis auf einem wilden Rosse, es ist nicht die gebietende Stellung eines Obergenerals, sondern eine Kraftäußerung. Es ist eine Nachlese für Napoleon. Heine lässt diese Tischgesellschaft am Ende einen Trinkspruch ausbringen - „Vive l'Empereur!" Im Gedicht Nr. 7. „Die Grenadiere" (*Junge Leiden)* entwirft er das Bildnis der beiden *grognards* die aus der russischen Gefangenschaft zurückkehren, sie wollen sterben und hoffen, ihr Kaiser würde wieder einmal über ihr Grab reiten und sie würden auferstehen, um ihn zu schützen. Heine ist nicht ironisch nur dann, wenn er über Napoleon schreibt, hier ist er ernst und auch feierlich, die Grenadiere sind Napoleon treu bis über das Grab hinaus. Wir müssen jetzt denken an den entwurzelten Emigranten, der sich als Graf Nicolas Leonidas ausgab. Er wurde in Athen geboren, besaß einen französischen Reisepaß, sprach gut französisch und deutsch und wurde aus dem Fürstentum Baden 1843. ausgewiesen, weil er keinen festen Wohnsitz hatte und weil Spitzel über seine politisch bösen Rede

berichteten. Im Jahre 1833. wurde er auch aus Triest ausgewiesen, weil er mittellos war, die Polizei durchsuchte seine Wohnung und wurde fundig, er besaß politisch bedenkliche Schriften. Er lebte lange in der Schweiz und in Frankreich, war Mameluke Napoleons und hernach Oberst im ägypischen Heer. [8] Es war das zeittypische Bildnis des entwurzelten Emigranten und Abenteuerers. Heine hob dieses Bildnis ins feierliche.

Über Napoleon sind mehr als eine halbe Million Titel erschienen, ein Schlussstrich wurde nicht gezogen, aber Napoloeonspezialisten nannten ihn in einer Fernsehsendung aus Paris ein bisschen *chef du clan, mafia boss* und am Ende *un charactère de tout indechifrable.* In Metternichs Beschreibung steht er einem Diktator am ähnlichsten. [31] Er beschrieb ihn sogar als Ignoranten, so ignorant wie das nur ein subalterner Offizier sein kann. Er besaß aber eine seltsame Eigenschaft einen jeden Menschen bei seiner großen Leidenschaft zu packen und ihn ihm dienstbar zu machen. Napoleon war ein bedeutender Feldherr, der doch nicht begriffen hat, dass man auch im Krieg mit dem Schwert allein nicht sehr viel vollbringen kann. Sein Schwiegervater, Kaiser Franz hat ein weitmaschiges Spionagenetz aufgebaut und hat ihn am Ende mit seinen Verbündeten untergekriegt. Aus seinem Privatarchiv [3] und anderen Archivbeständen gewinnt man den Eindruck Napoleon sei sehr jähzornig und unüberlegt gewesen. Er erließ Beschlüsse, die er dann widerrief. Kaiser Franz zögerte immer mit Beschlüssen, überlegte sich sehr lange, auch allzu lange.

Heine war aber doch unter den ersten, die Napoleonbegeisterung verbreiteten. Durch diese Begeisterung wollte er die Rückständigkeit Deutschlands aufheben. Seine Schrift ist eigentlich eine Besprechung dieser Rückständigkeit durchdrungen von einer starken Zukunftserwartung.

Heines Wirkung war enorm. Er reformierte die deutsche Sprache, beseitigte das schwerfällige Deutsch der Goethezeit und führte ein elegantes und brillantes Deutsch ein, das sich gut für die Zeitschrift eignete, die Druckschrift wurde zur vornehmsten Waffe des Jungen Deutschlands. Er hat den Deutschen Bund gebildet, dieser Bund war, so die Berichte der k. k. Höheren Polizei ein Bund der sehr viele Mitglieder in ganz Deutschland hatte, auch im Heer. Auf solche Weise züchtete Heine mit dem Deutschen Bund die deutsche Gebildetenschicht hoch. Die deutschen Fürsten waren nicht im Stande, eine Nation mit einer modern gebildeten Führungsschicht zu schaffen, das tat Heine. Er vollbrachte das, was in den k. k. Staaten die Staatsverwaltung mit der Zensur erreichte. Heine vollbrachte es aber als Oppositioneller.

Benutzte Ausgabe

[1] Heines Sämtliche Werke in zwölf Bänden mit Einleitung von Adolph Kohut, sechster bis achter Band, Berlin-Leipzig, s. a.

Archivquellen

[2] Archives nationales de France, Paris, Fonds Bertrand, 390 AP 17. Corr. active et rapports de Bertrand.
[3] Archives nationals de France in Paris FR CHAN, AF IV.
[4] Državni arhiv u Zadru (Staatsarchiv von Zadar, Kroatien), Bd. 69_1^1 750/p.
[5] Državni arhiv u Zadru, 1840- Bd. $247^{xii}{}_2$2. 2357p
[6] Državni arhiv u Zadru 247.$XII_3$2.235/p., 4404/p. 1254/p.
[7] Državni arhiv u Zadru 148.I_1.1323, 1676/p.
[8] Državni arhiv u Zadru (Das Staatsarchiv von Zadar, Kroatien) 283.$XII_3$1.1206/p.
[9] Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Kaiser Franz Akten, kart. 91 (alt 82)

Bibliographie

[10] Allemann, Beda, *Ironie und Dichtung*, Pfullingen, ^{7}1969. S. 202.
[11] *Neues Constitutionen-Buch der Alten und Ehrwürdigen Bruderschaft Der Frey-Maurer*, Worin Die Geschichte, Pflichten, Reguln / cz. derselben / Auf Befehl der Grossen Loge Aus Ihren alten Urkunden, glaubwürdigen Traditionen und Loge-Büchern Zum Gebrauch der Logen verfasset wordem von Jacob Anderson / D. D. Aus dem Englischen übersetzet; Frankfurt am Mayn, Zu finden in der Andreäischen Buchhandlung, 1741.
[12] René Anglade, Letzte Worte - *Die Lektion aus der Matratzengruft*, in: Heinrich Heine, *Neue Wege der Forschung*, Herausgegeben von...
[13] Bracewell, Catherine Wendy, *The Uskoks of Senj: Banditry and Piracy in the Sixteenth Century Adriatic*, Ann Arbor, Mich., 1986.
[14] Bruford, W. H., *Die gesellschaftlichen Gundlagen der Goethezeit*, 1936.
[15] Candeloro, Giorgio, *Storia dell'Italia moderna*, Vol. secondo, Dalla Restaurazione alla Rivoluzione nazionale 1815-1848, Milano, 1978.
[16] Düding, Dieter, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847), Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, München, 1984.
[17] Fertig, Ludwig, *Die Hofmeister, Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrstandes und der bürgerlichen Intelligenz*, Stuttgart, 1979.
[18] Geissler, Ewald, *Paneuropa in der deutschen Dichtung der Gegenwart*, in: Fr. Manns Pädagog. Magazin, Heft 1298.
[19] Grandjouc, Jacques, *Die deutschen Emigranten in Paris, Ihr Verhältnis zu Heinrich Heine*, in: Internationaler Heine-Kongress, Düsseldorf 1972. Referate und Diskussionen, hrsg. von Manfred Windfuhr, Hamburg, 1973.
[20] Grenzmann, Wilhelm, *Aphorismus*, in: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, 1 (1958) S. 94-87.
[21] Grimm, Gerald, *Die Schulreform Maria Theresias 1767-1775., Das österreic-*

hische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, theresianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987

[22] Haferkorn, Hans J., *Zur Entstehung der bürgerlich-literarischen Intelligenz und des Schriftstellers in Deutschland zwischen 1750 und 1800*., in: Literaturwissenschaft und Sozialwissenschaften 3. Deutsches Bürgertum und literarische Intelligenz 1750.1800., Stuttgart, 1974. hrsg. von Bernd Lutz, S. 128.

[23] Hazard, Paul, *La crise de la conscience européenne 1680-1715*., Paris, 1961.

[24] Das Junge Deutschland, *Texte und Dokumente*, herausgegeben von Jost Hermand, Reclam, Stuttgart, 1972, S. 285-286.

[25] Hinck, Walter, *Ironie und Zeitgedicht Heines*, in: Internationaler Heine-Kongreß, Düsseldorf, 1972. S. 83, 102.

[26] Hohendahl, Peter Uwe, *Literaturkritik in der Epoche des Liberalismus (1820-1870)*, in: Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730-1980) mit Beiträgen von Klaus L. Berghahn, Russel A. Berman, Peter Uwe Hohendahl, Jochen Schulte-Sasse und Bernard Zimmermann, herausgegeben von Peter Uwe Hohendahl, Stuttgart, 1985.

[27] Höhn, Gerhard, *"Farceur und "Fanatiker des Ausdrucks"*, Nietzsche, Heineaner malgré lui, in: Neue Wege der Forschung, hrsg. von Chrisstian Liedke, Darmstadt, 2000. S. 198-215.

[28] Kircher, Hartmut, *Heinrich Heine und das Judentum*, Bonn, 1973.

[29] Klessmann, Erhard, *Napoleon, Ein Charakterbild*, Weimar, 2000

[30] Mann, Thomas, *Schriften und Reden zur Literataur*, Kunst und Philosophie, Frankfurt am Main, 1960. Goethe und Tolstoi, Unterricht, S. 200-206.

[31] *Mémoires, Documents et écrits divers laissés* par le Prince de Metternich, Chancellier de court et d'Etat, publiés par son fils le Prince Richard de Metternich, classés et réunis par M. A. Klinkowstroem, Deuxième partie, *L'Ere de paix (1816-1848)*, Tome quatrième, 739. Paris, 1881. Metternich au baron de Werner à Berlin (Dépêche), Vienne, le 23. octobre 1824.

[32] Müller, Jörg Jochen, *Germanistik - eine Form bürgerlicher Opposition*, in: *Literaturwissenschaft und Sozialwissenschaften* 2. Germanistik und deutsche Nation 1806 - 1848. Zur Konstitution bürgerlichen Bewusstseins, Unter Mitarbeit von Reinhard Behm, Karl-Heinz Götze, Ulrich Schulte-Wülwer und Jutta Strippel herausgegeben von Jörg Jochen Müller, Stuttgart, 1974.

[33] Müller Seidel, Walter, Theodor Fontane, *Soziale Romankunst in Deutschland*, Stuttgart, 1975. S. 352-354.

[34] Pederin, Ivan, *Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu (lik Slavena i Jevreja) (Totalitarismus und Nationalismsus in der deutschen Romantik, Das Bildnis der Slaven und Juden)*, Gledišta (Ansichten), Beograd, 29 (1988) Heft. 1-2, S. 212. - 228.

[35] Pederin, Ivan, *Zu einigen Fragen der Literatur des XVIII. und XIX. Jh.*, Riječ, IX (2003), Heft 1. S. 165-179.
[36] Pederin, Ivan, Luther, *Josef II. und die Fragen der deutschen Standardsprache*, Riječ, XI (2005), Heft 1. S. 48-55.
[37] Pederin, Ivan, *Dvoboj u književnosti (Der Zweikampf in der Literatur)*, Motrišta, 2004, Heft 29., S. 134-140.
[38] Pederin, Ivan, *Putopisi prosvjetiteljstva (Die Reisebeschreibung der Aufklärung)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, Vol. 38 (38)(2002), S. 1-41.
[39] Pederin, Ivan, *Povijest otoka Drvenika (Geschichte der Insel Drvenik in Kroatien)*, Hrvatska obzorja (Kroatische Horizonte), VII (1999), Heft 2-4, S. 897-926.
[40] Pederin, Ivan, *Europski i američki putopis između romantizma i realizma (Die europäische und amerikanische Reisebeschreibung zwischen dem Romantismus und dem Relismus)*, Riječ (Daas Wort). V (1999), Heft 2. S. 132-172.
[41] Pederin, Ivan, *Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbündlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k. k. Höheren Polizei (1819-1830)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (Arbeiten der Phil. Fakultät in Zadar, Abt. für Philologie), (21) 1991/1992. Zadar, 1993, S. 217-234;
[42] Pederin, Ivan, *Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije srpanjske revolucije (Die österr. Polizei im Kampfe gegen die Freimaurer und die geheimen Sekten nach der Julirevolution)* (1830) (I.), Hrvatska obzorja (Kroatische Horizonte), III (1995) Heft 3 i 4. S.. 665-680, 921-928.
[43] Pederin, Ivan, *Goethes "Faust" als Auftakt zum modernen Atheismus, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice VDG Jahrbuch Jb. der deutschen Volksgemeinschaft)*, 1999., S. 99-108.
[44] Pederin, Ivan, *Die Nationalisierung, Industrialisierung und Kommerzialisierung der Literatur der Habsburger Monarchie*, Riječ, VIII (2002). Heft 1.
[45] Pederin, Ivan, *Putopis konkvistadora, engleske špijunaže i njihov odnos prema političkom animizmu Die Reisebeschreibung der Conquistadores, der englischen Spionage und ihr Verhalten zum politischen Anismismus)*, Crkva u svijetu (Kirche in der Welt), XXXIII (1998) Heft 4., S. 389-407.
[46] Pederin, Ivan, *Putopis romantizma (Die Reisebeschreibung der Romantik)*, Kolo, god. XI (2001), Heft 1., S. 212-247.
[47] Pederin, Ivan, *Qu'est-ce que la littérature?*, Dubrovnik, XII (2001), Heft 1., S. 125-139.
[48] Pederin, Ivan, *Das Nibelungenlied als Nationalmythos im Vergleich mit den nationalen Mythen der Serben, Spanier und Portugiesen*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (22-23), 1992/1993; 1993/1994. Zadar, 1995., S. 355-380.

[49] Pederin, Ivan, *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863)* (Österr. Pressegesetze und die Beaufsichtigung der Presse in Dalmatien), Bibliotekarstvo, Sarajevo, Heft 32 (1986), S. 106-116 i 33 (1987) S. 62-71.

[50] Pederin, Ivan, *Austrijska cenzura od 1810 do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji (Die österr. Zensur und ihr Einfluss auf die Entwicklung der Bibliotheken in Dalmatien),* Vjesnik bibliotekara Hrvatske (Builletin der Bibliothekare von Kroatien), 30 (1987) Zagreb, 1989, S. 19-44..

[51] Pederin, Ivan, *Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848)* (Der Einfluss der österr. Zensur auf den Absatz und die Werbung um Bücher), Bibliotekarstvo, Sarajevo, Heft 31 (1985) S. 23-33

[52] Pederin, Ivan, *Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure Leser und Redakteure Dalmatiens im Blickfeld der österr. Zensurbehörde)*, Dubrovnik, 31(1987) br. 3-4/1988. S.5-22

[53] Pederin, Ivan, *Deutschösterreich ili Erbländer - vladajući narod ili zapostavljeni kraj (Deutschösterr. oder Erbländer, die herrschende Minderheit oder eine zurückgestellte Gegend)*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch 2004., S. 131-188.

[54) Pederin, Ivan, *Kruna Svetog Stjepana i uloga Nijemaca u njoj (Die St. Stephanskrone und die Rolle der Deutschen in Ungarn)*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch, 2003., S. 99-149.

[55] Pederin, Ivan, *Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.(Widerstand gegen die französische Besatzung von Dalmatien und den Provinces Illyriennes)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru (Arbeiten des hist. Institutes der Kroatischen Akademie der Wiss. u. Künste in Zadar), Heft 45 (2003) S. 299-326.

[56] Pederin, Ivan, *Die Kritik der Demokratie im Spätwerk Goethes*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch (Jb. der Deutschen Volksgemeinschaft), 2000, S. 101-112.

[57] Pederin, Ivan, H*eine als lyriker und politiscer Lehrmeister des deutschen Bundes*, Riječ, Band 13., Heft 1., S. 131. - 156.

[58] Pederin, Ivan, *Rousseauova misao u Hrvatskoj i njezine evropske preobrazbe (Rousseaus Gedanke in Kroatien und seine europäische Reichweite),* Dometi (Errungenschaften), Rijeka, 24 (1991) Heft 4., S. 251-262.

[59] Pederin, Ivan, *Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXthCentury*, Acta Histriae, IX (2000), str. 69-76.

[60] Pederin, Ivan, *Il mito Napoleonico e lo sviluppo della democrazia in Dalmazia*, in: *Napoleone e l'Adriatico*, Ancona, 1999., S. 80-86.

[61] Petronio, Giuseppe, I mari di Niccolò Tommaseo a cura di Morana Čale Sanja Roić Ivana Jerolimov, Zagreb, MMIV, Die Begrussungsrede des Petronio wurde nicht gedruckt.

[62] Rothe, Wolfgang, *Der politische Goethe, Dichter und Staatsdiener im deutschen Absolutismus*, Göttingen, 1998.

[63] Strich, Fritz, *Goethe und die Weltliteratur*, Bern, [2]1957., S. 78.
[64] Thomas, Marcel, *Heine Franc-Maçon, Internationaler Heine-Kongreß* 1972. Referate und Diskussion, hrsg. von Manfred Windfuhr, Hamburg, 1973.
[65] L'Anti-Napoléon, La legende noire de l'Empereur presentée par Jean Tulard, Paris, 1965., S. 155-164.
[66] Werner, Michael, *Rollenspiel oder Ich-bezogenheit, Zum Problem der Selbstdarstellung in Heinesa Werk*, in: *Heinrich Heine, Neue Wege der Forschung*, Herausgegeben von Christian Liedke, Darmstadt, 2000.
[67] Windfuhr, Manfred, *Heinrich Heine, Revolution und Reflexion*, Stuttgart, MCMLXIX.
[68] Grenzmann, Wilhelm, Aphorismus, in: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, 1 (1958) S. 94-87;
[69] F. H. Mautner, Der Aphorismus als literarische Gattung, Zeitschrift für Ästhetik, 27 (1933) S. 132-175;
[70] W. Wehe, Geist und Form des deutschen Aphorismus, Neue Rundschau, 50 (1939) Heft 2. S. 403-408.

Heinrich Heine kao reformator Njemačkog saveza i liberalizam

Heinrich Heine bio je pokršteni židov, žrtva antisemitizma, mason, mjerodavni član Njemačkoga saveza, možda i Najviše povjerenje što je bila titula vođe, sifililitičar, pustahija koji se borio u dvobojima, pijanac. Obratio se je od liberalnoga laicizma i bio je na kraju jedno i drugo - kršćanin i židov.

On je učinio mnogo pri preorijentaciji Njemačkoga saveza od tajne sekte, danas bismo mogli i reći i terorističke, u liberalno opozicijsko čitateljstvo. Heine je stvorio moderno liberalno njemačko čitateljstvo i to nitko više nije mogao vratiti natrag, ni nacisti koji su palili njegove knjige. Tu se nalazi i razlika između njemačke i austrijske književnosti. U Austriji je cenzura bila odgojno sredstvo obrazovane upravne elite, u Njemačkoj je čitetaljstvo odgojila opozicijska sekta. Heineova esejistika je glavno sredstvo djelovanja na čitatelja kojega je on uspješno liberalizirao.

Ključne riječi: Heine, liberalizacija, književnost.

Heinrich Heine as the reformer of the German Alliance and liberalism

Summary

Heinrich Heine was a Jew who converted to Christianity, a victim of anti-Semitism, a Mason, an authorised member of the German Alliance, maybe even the High

Thrust which was the title of the leader, a syphilitic, a brigand who fought in duels, and a drunk. He converted from liberal laity and in the end he was both a Christian and a Jew.

He greatly contributed to the restoration of the German Alliance from a secret sect, nowadays we might even say a terrorist sect, to a liberal opposition readership. Heine created the modern liberal German readership and there was no turning back. Even the Nazis who burnt his books could not undo this. This is the basic difference between the German and Austrian literature. In Austria, censorship was an educational tool of the educated managerial elite, while in Germany the readership was raised by an oppositional sect. Heine's essays are the main means of action of a reader who was succesfully liberated by him.

Key words: Heine, liberalization, literature.

Author: dr. sc. Ivan Pederin, prof. (Split, Hrvatska)
Review: Riječ, 2007., god. 13., sv. 2., str. 169. - 200.
Title: Heinrich Heine als Lehrmeister des Deutschen Bundes und der Liberalismus
Categorisation: znanstveni članak
UDC: 821.112.2 Heine, H.-05
Number of signs and pages: 97.501 (:1800) = 54,167 (:16) = 3,385

KAZALO

Milan Nosić
• Biografija i bibliografija Ivana Pederina ..... 7. - 36.

1

Kozma Ahačič
• Tuji jeziki v slovnici Adama Bohoriča ..... 39. - 49.

Ljudmila Bokal
• Tipi terminov v časopisnih naslovih ..... 50. - 65.

Lidija Cvikić - Zrinka Jelaska
• Morfološka raslojenost imenica u svjetlu inojezičnoga hrvatskoga ..... 66. - 78.

Marija Grginič
• Didaktična igra pri pouku slovenščine ..... 79. - 98.

Milvia Gulešić-Machata - Martin Machata
• Boje u hrvatskim i slovačkim kolokacijama ..... 99. - 107.

Andreja Legan Ravnikar
• O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja ..... 108. - 127.

Janez Premk - Stefan Schorch
• Hebrejske črke v umetnosti ..... 128. - 142.

2

Anica Bilić
• Biblijski motivi u pjesmama *Eli! Eli! lamâ azâvtani?!* Silvija Strahimira Kranjčevića i *Jeruzalemski dijalog* Miroslava Krleže ..... 145. - 159.

Šimun Musa
• Urbana tematika u novelistici Mirka Božića i njezine jezično-stilske značajke ..... 160. - 168.

Ivan Pederin
• Heinrich Heine als Lehrmeister des Deutschen Bundes und der Liberalismus ..... 169. - 200.

Upute autorima

Riječ, časopis za slavensku filologiju, izlazi tri puta godišnje. U časopisu se uglavnom objavljuju radovi na slavenskim jezicima, ali i na drugima. Teme su uglavnom slavističke (jezik i književnost), ali i šire, slavenološke (kultura, folklor, povijest, mitologija...).

Rukopis se šalje glavnomu uredniku na njegov e-mail (milannosic@hotmail.com) i poštom jedan ispis koji autor prije slanja treba pregledati i vlastitim potpisom potvrditi točnost sadržaja. Komunikacija s autorima i recenzentima odvija se putem elektroničke pošte, prema potrebi i telefonski. Rukopisi i recenzije čuvaju se tri mjeseca od objave časopisa.

Svaki rad treba imati uvodni sažetak (sažimak, nacrtak) na jeziku kojim je pisan, također i ključne riječi. Obvezan je i sažetak na stranom jeziku, naslov na tom jeziku i ključne riječi.

Bibliografske jedinice se ne navode u podrubnicama (fusnotama) nego na kraju članka pod naslovom Izvori i literatura, odnosno Literatura. Bibliografske jedinice obvezno sadrže sljedeće: redni broj, ime i prezime autora, naziv članka ili knjige, naziv časopisa ili zbornika, godište i svezak za članke, broj knjige (toma) za publikacije koje imaju knjižne dijelove, broj stranica za knjige, a za članke početnu i završnu stranicu, mjesto i godinu izdanja, npr.:

[11] Milan Nosić, *Imena hrvatskih županija*, Riječ, god. 8., sv. 2., str. 31. - 45., Rijeka, 2002.

[43] Tadeusz Wojciechowski, *Bijela Hrvatska*, 260 str., Rijeka, 2005.

Od početka do kraja bibliografska jedinica je niz eliptičnih rečenica koje se razgraničuju zarezima. Radi bolje uočljivosti naslovi članaka i knjiga mogu biti otisnuti kurzivom.

Pri citiranju u tekstu je obvezno navesti među uglatim zagradama redni broj bibliografske jedinice i stranicu na kojoj se nalazi citirani dio, na pr. [11:38].

Riječ
časopis za slavensku filologiju

Izdavač
Hrvatsko filološko društvo - Rijeka

Adresa izdavača
HFD, Trg I. Klobučarića l, 51000 Rijeka, Hrvatska (Croatia)
tel. ++385 51 315 232, faks. ++385 51 315 228

Za izdavača
dr. sc. Milan Nosić, prof.

Lektura i korektura
Danijela Nosić-Papić, prof.
Magdalena Vidinić, prof.
dr. sc. Milan Nosić, prof.

Priprema, tisak i uvez
Studiograf, Rijeka
Podhumskih žrtava 6a